

GOLDEN BRAIN

Scientific Journal

ISSN: 2181-4120

Volume 1, Issue 17

Google
Scholar

2023/17
June

ISSN 2181-4120
VOLUME 1, ISSUE 17
JUNE 2023

<https://researchedu.org/index.php/goldenbrain>

“GOLDEN BRAIN” SCIENTIFIC JOURNAL**VOLUME 1, ISSUE 17, JUNE, 2023****EDITORIAL BOARD****G. Kholmurodova***Professor, Doctor of Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University***A. Madaliev***Professor, Doctor of Economics, Tashkent State Agrarian University***G. Sotiboldieva***Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University***U. Rashidova***Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Philological Sciences, Samarkand State University***D. Darmonov***Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University***X. Abduxakimova***Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University***U. Ruzmetov***Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Chemical Sciences, National University of Uzbekistan***M. Yusupova***Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University***M. Kambarov***Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, Namangan State University***S. Sadaddinova***Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Physics and Mathematics Sciences, Tashkent University of Information Technologies***M. Fayzullaev***Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) Geographical Sciences, Karshi State University***Z. Muminova***Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Samarkand Institute of Veterinary Medicine***B. Kuldashov***Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Samarkand Institute of Veterinary Medicine***Kh. Askarov***Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Fergana Polytechnic Institute***S. Nazarova***Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Bukhara State University***O. Rahmonov***Doctor of Philosophy (Phd) in Technical Sciences, Fergana Polytechnic Institute***G. Tangirova***Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University***Z. Koryogdiev***Doctor of Philosophy (Phd) in Historical Sciences, Bukhara State University***S. Ubaydullaev***Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology***R. Yuldasheva***Associate Professor, Doctor of Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University***M. Yuldashova***Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Namangan State University***EDITOR-IN-CHIEF: M.YUSUPOV**

ТЎҚҚИЗ ҚАВАТЛИ ТЕМИРБЕТОН КАРКАСЛИ ЖАМОАТ БИНОСИНИНГ ТЕХНИК ҲОЛАТИНИ ТЕКШИРИШНИНГ НАТИЖАЛАРИ

Т.ф.н., доц. **Юсупов Р.Р.**, PhD., доц. в.б. **Алимов Х.Т.**

Тошкент архитектура қурилиш университети

E-mail: xikmat.phd88@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада келтирилган ва таҳлил қилинган натижалар тўққиз қаватли йиғма темирбетон каркасли жамоат бино конструкцияларининг техник ҳолатини комплекс текшириш натижасида олинган бўлиб, бунда юк кўтарувчи элементларнинг кучланиш-деформация ҳолатлари назорат қилишининг бузмасдан ўтказиладиган усулларидан фойдаланилган. Бундай биноларнинг юк кўтариш қобилияти ва сейсмик кучлар таъсирига қаршилигини ҳисоблаш учун бетоннинг ҳақиқий мустаҳкамлиги ва арматураларнинг амалдаги сарфи керак бўлади. Олинган натижалар асосида амалдаги меъёрий ҳужжатлар бўйича бинони биринчи ва иккинчи чегаравий ҳолатлар бўйича ҳисоби бажарилди ва олинган натижаларга кўра унинг zilзилабардошлигини таъминлаш учун амалий тавсиялар берилди.

***Калит сўзлар:** темирбетон, каркас, бино, арматура, бетон, диафрагма, таҳлил, грунт, натижа.*

RESULTS OF THE SURVEY OF THE TECHNICAL CONDITION OF A NINE-STOREY REINFORCED CONCRETE FRAME PUBLIC BUILDING

Ph.D., Assoc. Yusupov R.R., Ph.D., Assoc. Alimov X.T.

Tashkent University of Architecture and Civil Engineering

E-mail: xikmat.phd88@gmail.com

ANNOTATION

This article presents the results of a comprehensive survey of a nine-story reinforced concrete frame public building. In this case, non-destructive testing methods were used to assess the stress-strain state of the bearing elements. To calculate the bearing capacity and resistance to seismic loads of such buildings, the real strength of concrete and the consumption of reinforcement in structures are required. Based on the data obtained, the building was calculated for the first and second limit states in accordance with the current regulatory documents and, based on their results, practical recommendations were issued to ensure the seismic resistance of this building .

Key words: *reinforced concrete, frame, building, reinforcement, concrete, diaphragm, analysis, soil, result.*

КИРИШ. Сейсмик ҳудудларда кўп қаватли темирбетон бино ва иншоотларни барпо этишда энг кўп қўлланиладиган конструктив тизим сифатида каркасли, каркас-диафрагмали, бикрлик ядроли тизимларни кўрсатишимиз мумкин. Каркаслар горизонтал ва вертикал юк кўтарувчи элементлар, яъни устун ва тўсинлардан таркиб топса, каркас-диафрагмали тизимлар устун, тўсинлар ва монолит диафрагмалардан таркиб топса, бикрлик ядроли тизимларда эса монолит бикрлик ядроси асосий юк кўтарувчи элемент ҳисобланади. Мазкур тизимларнинг юк кўтарувчи элементлари ўзаро фазовий бикрлик ҳосил қилади [1].

Кўп қаватли биноларнинг бикрлиги ва кўчишини ҳисоблашда горизонтал куч таъсири эътиборга олинади. Шунинг учун бундай кучларни камайтириш мақсадида кўп қаватли каркасли биноларда диафрагмалардан фойдаланилади. Диафрагманинг каерга қўйилиши унинг горизонтал деформациясига бўлган таъсирни белгилайди.

Кўп қаватли темирбетондан қурилган каркасли бинонинг турли вариантлардан тайёрланган конструктив ечимларни солиштириш асосида унинг энг маъқбул вариантыни танлаш имкони бўлади. Шунинг учун лойиҳалаш жараёнида битта бино учун турли хил вариантлардаги конструктив ечимларни солиштириш асосида аниқ бир ечим танланади.

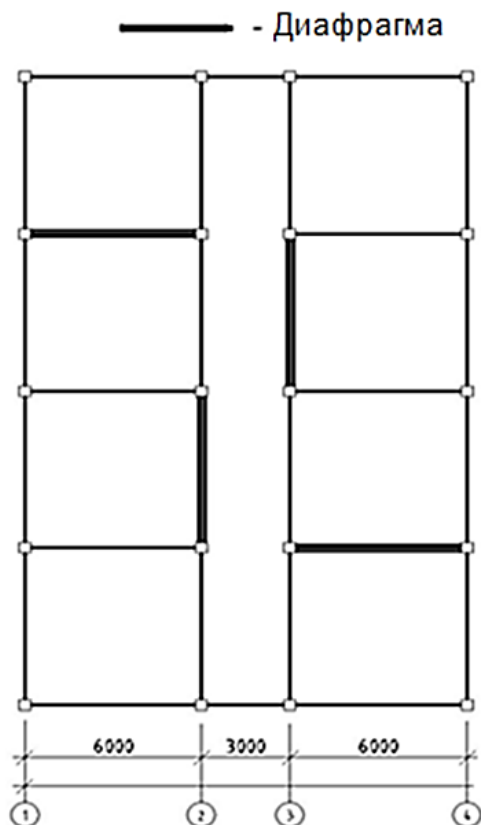
Баландлиги тўққиз қават ва ундан юқори бўлган биноларда горизонтал юкларни бикр тугунли рамалар ва қисман бикрлик элементлари қабул қилади. Бундай элементлар сифатида темирбетон деворлар, яъни диафрагмалар қўлланилади.

Асосий қисм. Тўққиз қаватли бинонинг конструктив ечими ва ҳажмий-тархий режаси. Йиғма темирбетон конструкциялардан қурилган тўққиз қаватли бинонинг ўлчамлари 15x24 м бўлган (устунлар тўри 3x6 м ва 6x6 м бўлган) қаватлар баландлиги: ертўла қисмининг баландлиги – 3.4 м, 1-қават баландлиги 4.5 м, 2-қаватдан 9-қаватгача бўлган қаватлар баландлиги 3.3 м дан қилиб лойиҳаланган ва қурилган.

Техник ҳолати таҳлил қилинган бинонинг конструктив тузилмалари (баландлиги, оралиқ масофа, кўндаланг деворлар оралиғи, блок узунлиги ва бошқа кўрсаткичлар) бўйича амалдаги ҚМҚ 2.01.03-19 [2] нинг 9 баллик зилзила ҳудуд учун қўйилган талабларига жавоб беради.

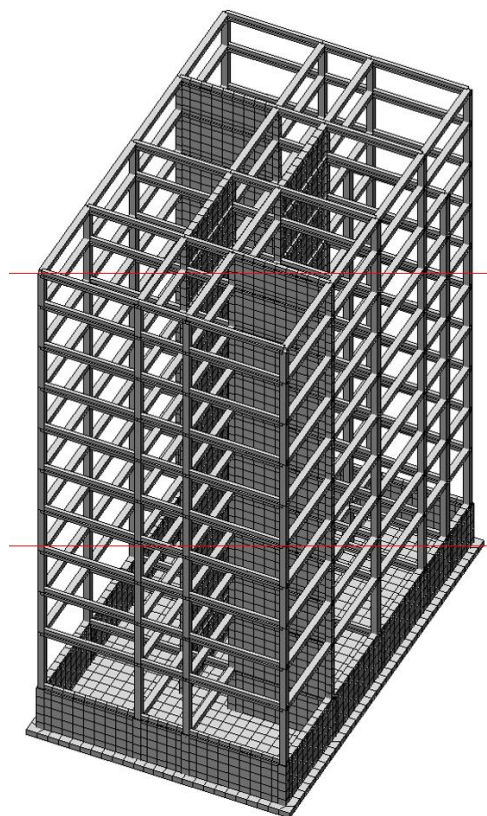
Бино каркаси рама-боғлагичли бикрлик диафрагмалари билан боғланган ИИС-04 сериянинг 2-тўпламидаги йиғма темирбетон элементлардан иборат;

Бикрлик диафрагмалари бинонинг Б-ўқи бўйича 3 ва 4-ўқлар, Г-ўқи бўйича 1 ва 2-ўқлар, 2-ўқи бўйича Б ва В-ўқлар, 3-ўқи бўйича В ва Г-ўқлар орасида жойлашган (1-расм). Ертўла қисмида ва 1-қаватда яхлит темирбетондан, 1-қаватдан то 9-қаватгача ИИС-04 серияли қалинлиги 240 см бўлган йиғма темирбетон панеллардан ташкил топган.

1-расм. 9-қаватли бинонинг

тархи ва диафрагмалар жойлашиш схемаси.

2-расм. Бинонинг фазовий модели.

Мазкур тўққиз қаватли бинони Лира ПК 9.6 дастурида фазовий каркас сифатида моделлаштириш (2-расм) жараёнида қуйидаги белгилашлар ва соддалаштиришлар киритилган:

Бинонинг конструктив юк кўтарувчи элементлари йиғма темирбетон элементларидан тайёрланган. Бетон синфи В25, арматура синфи А-400. Ораёпма плиталари йиғма кўп бўшлиқли плита. Устунлар ўлчами ертўла қисмида $b \times h = 50 \times 50$ см, 1-9 қавтларда $b \times h = 40 \times 40$ см, Тўсинларнинг ўлчами бино узунлиги ва кўндаланг йўналиши бўйича $b \times h = 42 \times 48$ см тавр кўринишида; диафрагмалар қалинлиги ертўла қисмида 320 мм, 1-9 қавтларда 240 мм.

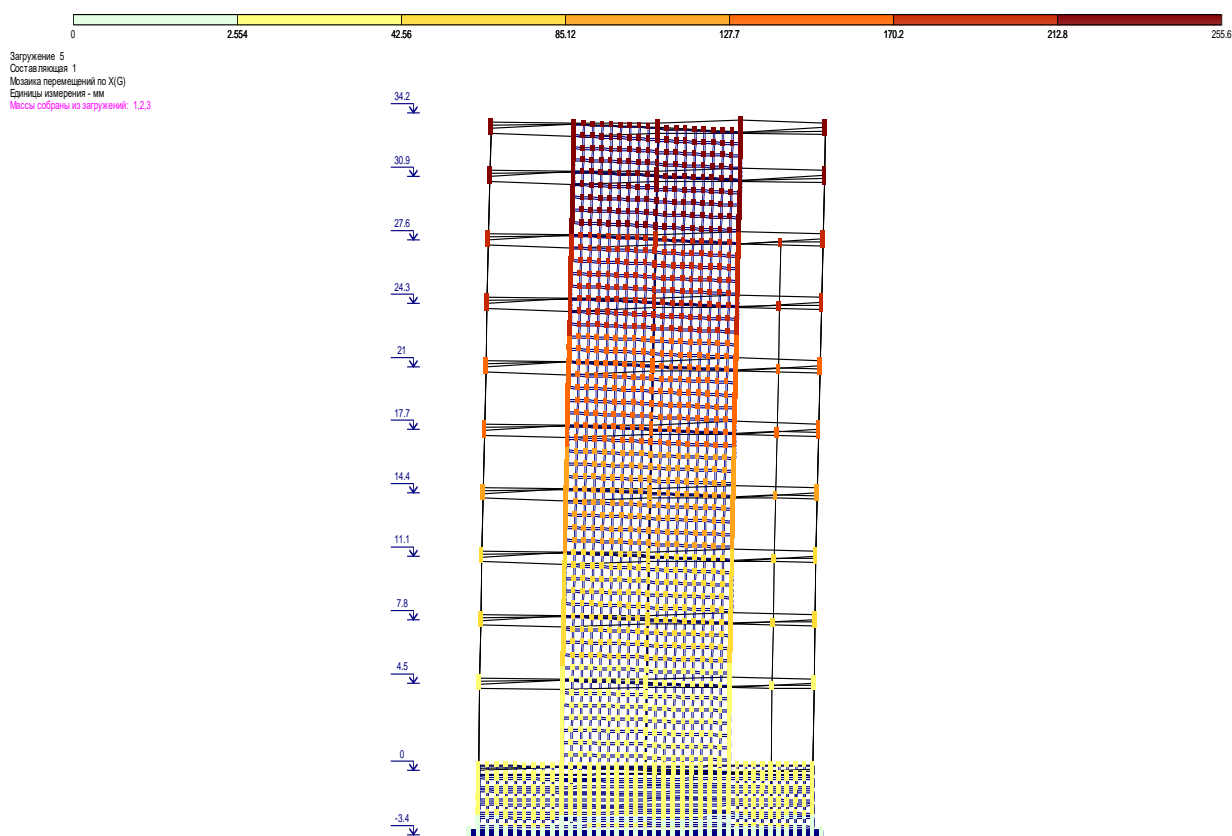
Дастурда пойдевор ва унинг грунт билан таъсири моделлаштиришда пойдевор ясси плита шаклида, унинг қалинлиги $h_n = 0,4$ м.

Бинога таъсир этувчи юкларнинг меъёрий ва ҳисобий қиймати ҚМҚ

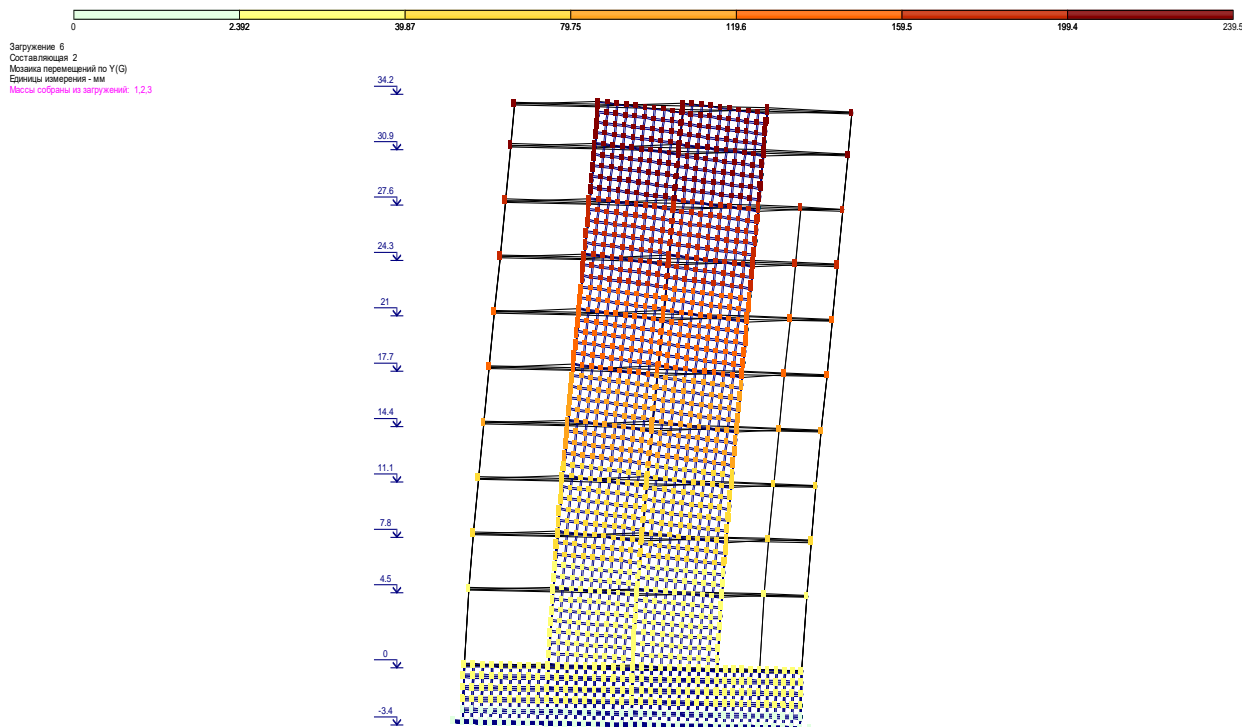
2.01.07-96 – “Юклар ва таъсирлар”га [3] мос ҳолатда ҳисоблаб топилган.

НАТИЖАЛАР. Кўриб чиқиладиган каркас тизимларда сейсмик кучлар натижасида ҳосил бўлувчи кўчишларни Лира ПК 9.6 дастурининг натижаларни график усулда чоп этиш функцияси ёрдамида ҳамда сейсмик ҳисоб натижаси кўриб чиқилди (3-расм ва жадвал).

а)

б)

3 -расм. Тўққиз қаватли каркасли бинонинг сейсмик кучлар таъсирида

X ва Y-ўқлари бўйича кўчишлари. а – бинонинг X-ўқи бўйича кўчиши; б – бинонинг Y-ўқи бўйича кўчиши;

Ўқлар бўйича кўчишлар	Кўчишлар, мм		Рухсат этилган кўчиш ҚМҚ 2.01.03-19 бўйича
	Мах	$\frac{\partial_{\max}}{\partial_{\text{меъёр}}} * 100\%$	Кўчиш, мм
X-ўқи бўйича кўчиши	255,6	52,32%	H/70=34200/70 =488,5 мм
Y-ўқи бўйича кўчиши	239,5	49,02%	H/70=34200/70 =488,5 мм

Ушбу жадвалдан кўриниб турибдики, бино сейсмик кучлар таъсирида кўчиши меъерий ҳужжатларда белгиланган меъёрдан ошмаган. Шу сабабдан текширилаётган бинони сейсмик жиҳатдан кучайтириш талаб қилинмайди.

Бино устунларини лойиҳадаги ва текширилганда арматураланишини таққослаш ва кучайтирилувчи элементларни аниқлаш керак бўлади. Бунда биз бино устунларини дастлабки лойиҳасидаги ва техник текширишлар натижасида ҳисобланган арматураланиш фоизини таққослаш натижасида, бинодаги кучайтирилиши керак бўлган темирбетон устунларни аниқлаб оламиз. Тадқиқот объекти бўлган тўққиз қаватли каркасли бинони ПК Лира 9.6 дастурида ҳисоблаб чиқилган натижалари асосида амалга оширилди.

Бино устунларини дастлабки лойиҳасидаги ва техник текширишлар натижасида ҳисобланган арматураланиш фоизи таққосланди.

Бунга кўра ертўланинг 2, 3 ва Б-В-Г ўқлари кесишувида жойлашган ва 1-қават 2, 3 ва Б-В-Г ўқлари кесишувида жойлашган устунлар арматураланиш фоизи лойиҳадан кўп чиққанлиги сабабли ушбу элементларни кучайтириш талаб қилинади.

Бино тўсинларини дастлабки лойиҳасидаги ва техник текширишлар натижасида ҳисобланган арматураланиш фоизини таққослаш натижасида, бинодаги кучайтирилиши керак бўлган темирбетон тўсинлар (ригеллар) аниқлаб олинди. Бунга кўра 2-қават Б, 1-4 ўқида жойлашган ва В ўқининг 1-2 ва 3-4 оралиқларда жойлашган тўсинлар арматураланиш фоизи лойиҳадан кўп чиққанлиги сабабли ушбу элементларни кучайтириш талаб қилинади.

ХУЛОСА. Техник ҳолати таҳлил қилинган жамоат бинонинг конструктив тузилмалари (баландлиги, оралиқ масофа, кўндаланг деворлар оралиғи, блок узунлиги ва бошқа кўрсаткичлар) бўйича амалдаги ҚМҚ 2.01.03-19 нинг 9 баллик зилзила ҳудудларда қуриладиган темирбетон каркасли бинолар учун қўйилган талабларига жавоб беради.

Ўрганилган темирбетон конструкцияларида бетон мустаҳкамлиги уларнинг техник ҳолатига салбий таъсир кўрсатмаган ва унинг қийматлари талаб даражасида эканлиги аниқланди. Техник тадқиқот ўтказилган объект бўйича берилган тадбир ва тавсияларни амалда қўллаш бу бинонинг

эксплуатацион ишончилигини ва умрбоқийлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга деб ҳисоблаш мумкин.

Тўққиз қаватли бинони техник текширувлар хулосаларидан олинган маълумотларга асосан, ПК Лира 9.6 дастури ёрдамида бинонинг модели яратилиб, сейсмик куч ва юкламалар берилган. Ҳисобдан олинган натижалар бинони дастлабки лойиҳадаги арматураланиш фоизи билан таққосланди ва шу орқали кучайтирилиши керак бўлган юк кўтарувчи элементлар аниқлаб олинди, ва уларни амалга ошириш бўйича таклиф ва тавсиялар берилди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Миралимов М.М.. “Турар жой ва жамоат биноларини лойиҳалаш”. Т., 2010. 132-бет
2. ҚМҚ.2.01.03-19. “Сейсмик ҳудудларда қурилиш”. Тошкент -2019.
3. ҚМҚ.2.01.07-97. “Юклар ва таъсирлар”. Тошкент -1997.

REVOLUTIONIZING PUBLIC TRANSPORTATION STATIONS: A LOOK AT SAFETY, CONVENIENCE, AND ADVANCED EXPERIENCES

Graduate student **Fayzullo Isogaliev**

Namangan engineering-construction institute

fisogaliev@gmail.com

Annotation: *This article explores the transformative potential of modern public transportation stations, focusing on safety, convenience, and advanced experiences. It highlights the significance of safety measures such as surveillance systems and security personnel in ensuring passenger well-being. The article emphasizes the convenience features incorporated in stations, including ticket vending machines, real-time departure boards, and accessibility provisions for individuals with disabilities. Additionally, it discusses the integration of smart technologies such as contactless payment systems, Wi-Fi connectivity, and charging stations to enhance the overall commuter experience. The advanced experiences in South Korea, exemplified by the Incheon International Airport Railroad (AREX), demonstrate cutting-edge innovations like intelligent ticketing and biometric recognition systems. The article also explores the implementation of advanced transportation experiences in Uzbekistan, highlighting the country's commitment to progress, collaborative efforts with international partners, and the potential for economic growth and sustainable urban development.*

Keywords: *Public transportation stations, safety measures, convenience features, smart technologies, advanced experiences, South Korea, Incheon International Airport Railroad (AREX), infrastructure development, economic growth, sustainable urban development.*

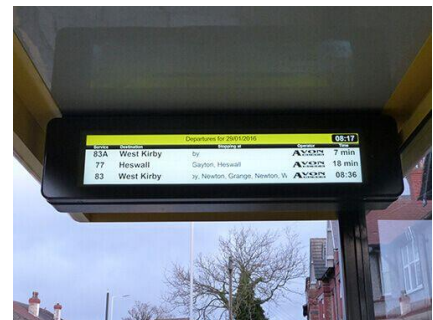
Public transportation plays a vital role in connecting communities, reducing traffic congestion, and promoting sustainable living. As cities continue to evolve, the development of modern public transportation stations becomes crucial. This article delves into the key aspects of these stations, including safety, convenience, and advanced experiences. We will also explore the remarkable advancements in South Korea and the implementation of such innovations in Uzbekistan.

Safety: A Paramount Concern Public transportation stations serve as hubs for a diverse range of commuters, making safety a paramount concern. Modern stations employ various safety measures to ensure the well-being of passengers. Enhanced

surveillance systems, well-lit areas, and emergency alarms are standard features aimed at deterring crime and providing peace of mind. Additionally, security personnel and patrols are deployed to maintain a safe environment for commuters.

Convenience: Simplifying Commutes In an increasingly fast-paced world, convenience is a vital factor for commuters. Public transportation stations are being designed with the aim of simplifying the commuting process. Features such as ticket vending machines, real-time departure boards, and user-friendly navigation systems ensure that passengers can easily access the necessary information and purchase tickets efficiently. Accessibility for individuals with disabilities is also a top priority, with ramps, elevators, and designated spaces available to cater to their needs.

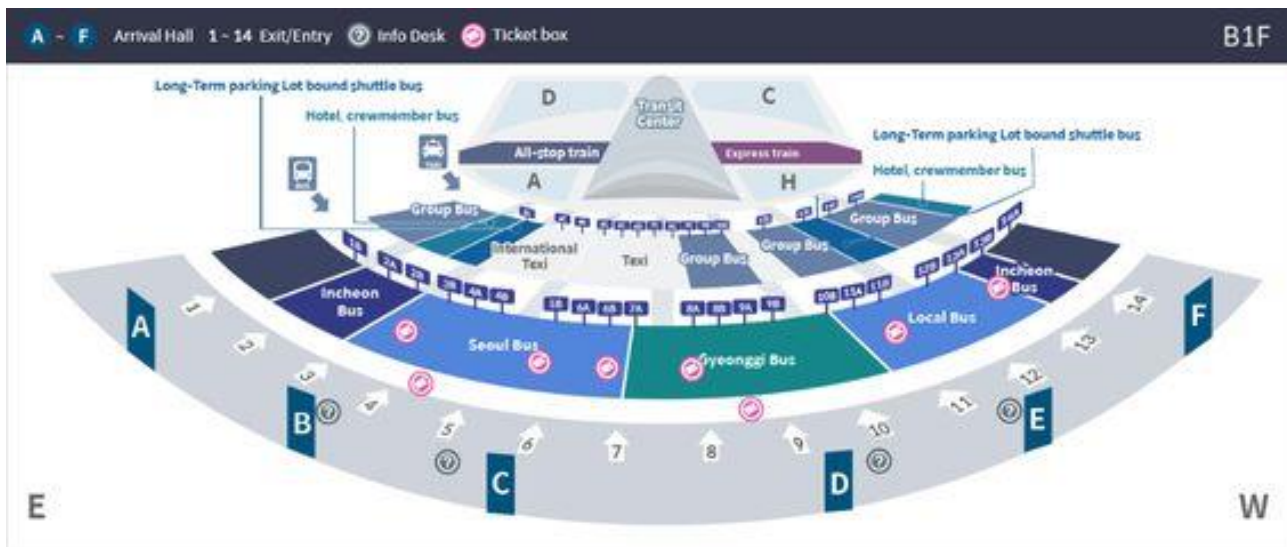

Updates: Embracing Technological Advancements To keep up with the ever-changing needs of passengers, public transportation stations are undergoing constant updates. Integration of smart technologies has revolutionized these hubs, enhancing the overall experience for commuters. Modern stations utilize contactless payment

systems, allowing passengers to pay fares with a simple tap of their card or smartphone. High-speed Wi-Fi connectivity and charging stations have become commonplace, enabling commuters to stay connected and productive during their journeys.

Advanced Experience in South Korea: South Korea has positioned itself as a trailblazer in the realm of cutting-edge public transportation stations, showcasing its advanced experience in transforming these hubs into futuristic transportation marvels.

With its visionary approach, South Korea has demonstrated the immense potential for revolutionizing the way people commute and travel within urban areas.

Incheon International Airport Railroad (AREX)

A shining example of South Korea's progress in this field is the Incheon International Airport Railroad (AREX) in Seoul. This transportation hub boasts an array of state-of-the-art facilities and innovative technologies that elevate the passenger experience to new heights. One noteworthy feature is the intelligent ticketing system, which streamlines the ticketing process and enables passengers to conveniently purchase tickets using automated machines or digital platforms. This not only reduces waiting times but also enhances efficiency in managing passenger flow.

Moreover, the implementation of biometric recognition systems at the Incheon International Airport Railroad adds an extra layer of convenience and security.

Passengers can utilize biometric authentication, such as fingerprint or facial recognition, to access the station and board trains seamlessly. This technology minimizes the need for physical tickets or passes, further streamlining the commuting process and improving overall efficiency.

The advanced baggage handling processes at the Incheon International Airport Railroad contribute to a hassle-free travel experience. Cutting-edge systems are employed to swiftly process and transport luggage, ensuring that passengers can effortlessly check in or retrieve their bags without delays. This not only saves time but also enhances the convenience and comfort of travelers.

The integration of these innovative features and technologies not only elevates the passenger experience but also contributes to seamless travel connections. By reducing bottlenecks, streamlining processes, and improving efficiency, the Incheon International Airport Railroad ensures that commuters can transition seamlessly between different modes of transportation, such as airport transfers, metro lines, or other railway services. This integrated approach to transportation connectivity enables travelers to experience a smoother and more convenient journey from the moment they arrive at the station.

South Korea's advancements in public transportation stations serve as an inspiration for other countries seeking to enhance their own transportation infrastructure. The country's visionary approach and commitment to innovation have not only improved the lives of its residents but have also set a benchmark for creating futuristic transportation hubs worldwide. By embracing similar advancements and integrating cutting-edge technologies, other nations can aspire to achieve seamless travel experiences and efficient connectivity, ultimately shaping the future of public transportation.

Implementation in Uzbekistan: Embracing Progress Uzbekistan recognizes the importance of efficient and modern public transportation systems. As the country continues to prioritize infrastructure development, it is actively exploring opportunities to implement advanced experiences in its transportation stations.

Collaborative efforts with international partners and learning from successful models like South Korea's will contribute to creating convenient and safe hubs for Uzbekistan's residents and visitors alike. Such initiatives will not only enhance the overall travel experience but also boost economic growth and sustainable urban development.

CONCLUSIONS

In conclusion, the transformative potential of modern public transportation stations is undeniable. Safety measures, convenience features, and advanced experiences are revolutionizing these hubs, creating efficient and user-friendly spaces that cater to the needs of modern commuters.

The advancements in South Korea, exemplified by the Incheon International Airport Railroad (AREX), demonstrate the country's commitment to innovation and its ability to transform transportation hubs into futuristic marvels. The intelligent ticketing system, biometric recognition systems, and advanced baggage handling processes implemented at AREX significantly enhance the passenger experience, streamline processes, and contribute to seamless travel connections.

South Korea's success in developing advanced transportation stations serves as a benchmark for other countries seeking to enhance their own public transportation infrastructure. By embracing progress, investing in cutting-edge technologies, and prioritizing the passenger experience, nations can create transportation hubs that redefine urban mobility and connectivity.

Furthermore, the implementation of advanced experiences in Uzbekistan highlights the country's commitment to progress and its recognition of the importance of efficient and modern public transportation systems. Collaborative efforts with international partners and learning from successful models like South Korea's will contribute to creating convenient and safe hubs for Uzbekistan's residents and visitors. These initiatives not only enhance the overall travel experience but also have the potential to boost economic growth and drive sustainable urban development.

In summary, public transportation stations are evolving to meet the demands of modern commuters. By incorporating safety measures, convenience features, and advanced technologies, these hubs can become the backbone of sustainable urban mobility, fostering connected and thriving communities. The advancements in South Korea and the implementation efforts in Uzbekistan exemplify the transformative power of modern transportation stations, paving the way for a future of efficient, convenient, and sustainable public transportation.

REFERENCES

1. Kim, T., Koo, H., Kang, S., & Yoon, C. (2020). A Study on the Safety of Public Transportation Stations: Focused on the Seoul Metro Stations. *Sustainability*, 12(14), 5704. doi: 10.3390/su12145704
2. Dijkstra, M., Geurs, K., & Needham, B. (2005). Accessibility and Transport: An Introduction. *Journal of Transport Geography*, 13(1), 1-12. doi: 10.1016/j.jtrangeo.2004.11.001
3. Zhang, H., & Wang, D. (2017). A Review of Smart Technologies for Public Transportation Systems. *Journal of Traffic and Transportation Engineering (English Edition)*, 4(5), 559-573. doi: 10.1016/j.jtte.2017.07.001
4. Korea Rail Network Authority. (2019). South Korea's Advanced Public Transportation Stations. Retrieved from <http://www.krna.go.kr/en/trend/trend03.jsp>

RENEWABLE ENERGY CAPACITY OF UZBEKISTAN: OPPORTUNITIES AND PROBLEMS OF THE GREEN ECONOMY

Khodjayev Anvar Rasulovich

Bukhara State University;

Teacher of the "Economics" department

Anikkhodja1989@gmail.com

Abstract: *Uzbekistan has a huge potential in the field of renewable energy sources, especially in the field of solar, wind and hydropower. Developing these resources can pave the way for a sustainable and green economy, providing many opportunities for economic growth, energy security and climate change.*

Key words: *Hydropower; Green economy;*

Аннотация: *Узбекистан обладает огромным потенциалом в области возобновляемых источников энергии, особенно в области солнечной, ветровой и гидроэнергетики. Освоение этих ресурсов может проложить путь к устойчивой и «зеленой» экономике, предоставляя множество возможностей для экономического роста, энергетической безопасности и борьбы с изменением климата.*

Ключевые слова: *гидроэнергетика; Зеленая экономика;*

Due to the global challenges of climate change and the need to transition to a sustainable future, renewable energy sources have emerged as a key solution. Uzbekistan, rich in natural resources and sunlight, has great potential for the development of renewable energy. This article examines the opportunities and problems of using renewable energy sources in Uzbekistan and shows its role in building a green economy.

Uzbekistan is distinguished by renewable energy sources, in particular solar and wind energy. Our country experiences about 300 sunny days per year, making it an ideal location for solar energy projects. Vast areas of flat and arid land provide ample space for installing solar panels. Similarly, mountainous regions and open plains provide favorable conditions for wind energy generation.

Solar energy: solar potential of Uzbekistan

The solar energy potential of Uzbekistan is very large. The country receives an average of 5 to 6 kW/m² of solar radiation per day, which is comparable to many solar-rich regions of the world. The implementation of large-scale solar photovoltaic (PV) plants and the promotion of rooftop solar installations can significantly increase the country's energy needs, while reducing its dependence on fossil fuels.

Wind Energy: Harnessing the power of the wind

The wind energy potential of Uzbekistan is great, especially in the mountainous regions of Navoi and Bukhara. These areas experience consistent wind speeds that provide a favorable environment for the installation of wind turbines. The use of wind energy makes it possible to diversify the country's energy complex, reduce greenhouse gas emissions and create new economic opportunities.

Hydropower: use of water resources

Uzbekistan also has great hydropower potential. The country has many rivers and reservoirs, such as Amudarya and Syrdarya, which can be used for clean energy production. Proper planning and sustainable management of water resources are critical to the successful development of hydropower projects, ensuring minimal impacts to ecosystems and downstream users.

Problems in the development of renewable energy sources:

Despite the significant potential of renewable energy sources, Uzbekistan faces a number of problems in using these resources at full capacity.

Policy and regulatory framework: Further development of a comprehensive existing legal and regulatory framework for renewable energy will drive development in the renewable energy sector. We believe that the government should develop

existing incentives and regulations to attract investment and promote the growth of renewable energy projects.

Financing and Investment: Securing adequate financing and investment for renewable energy projects remains a challenge. Financial institutions and investors need to ensure that they receive stable and attractive returns on their investments, which requires the implementation of favorable mechanisms such as tariffs, power purchase agreements and tax incentives.

Infrastructure Development: The development of renewable energy infrastructure, including transmission and distribution networks, is essential to ensure the seamless integration of renewable energy into the existing electricity grid. Upgrading infrastructure requires significant investment and careful planning.

Technical and human capacity: Building technical expertise and human capacity in renewable energy is critical. Investments in education and training programs can equip the workforce with the necessary skills to effectively develop, operate, and maintain renewable energy projects.

Opportunities for a green economy

Overcoming these problems will create great opportunities for the green economy of Uzbekistan.

Energy security and independence: The development of renewable energy sources increases energy security by diversifying the energy mix and reducing dependence on fossil fuel imports. It also provides opportunities for energy independence and self-sufficiency.

Job creation and economic growth: The renewable energy sector has the potential to create many jobs, from project development and construction to operations and maintenance. In addition, investments in renewable energy sources stimulate economic growth, attract foreign investment and stimulate technological innovation.

Environmental benefits and climate action: Switching to renewable energy sources reduces greenhouse gas emissions, improves air quality and reduces the

ecological footprint. Uzbekistan's commitment to global climate action can be demonstrated by using renewable energy as a key component of its national energy strategy.

In conclusion, we can say that Uzbekistan has a huge potential in the field of renewable energy sources, especially in the field of solar, wind and hydropower. Developing these resources can pave the way for a sustainable and green economy, providing many opportunities for economic growth, energy security and climate change. To unlock this potential, Uzbekistan needs to address policy and regulatory issues, financing and investment, infrastructure development, and capacity building. By using renewable energy, Uzbekistan can show itself as a regional leader in sustainable development and contribute to global efforts in the fight against climate change.

REFERENCE LITERATURE

1. Qulliyev O. ISHLAB CHIQRISH IMKONIYATLARI CHIZIG'I //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
2. Qulliyev O., Abduqahhorov B. ECONOMIC GLOBALIZATION //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 2. – №. 2.
3. Qulliyev O. PUL MABLAG'LARI HISOBI: IQTISODIYOTDAGI O'RNINI VA ULARNING ASOSIY VAZIFALARI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 2. – №. 2.
4. Qulliyev O. ЛИНИЯ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ПРОИЗВОДСТВА //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 2. – №. 2.
5. Qulliyev O. Covid-19 и экономика Узбекистана //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 2. – №. 2.
6. Qulliyev O. ПРИНЦИПЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МНОГОСТОРОННИХ БАНКОВ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 2. – №. 2.

7. Khodjayev A. R. et al. Efficiency of using modern information and communication technologies in small business //World science: problems and innovations. – 2021. – С. 130-132.
8. Khodjayev A. R., Amonov M. T. Bio-economy is a new direction of development and one of the anti-crisis mechanisms //ЭКОНОМИКА И СОВРЕМЕННЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ: ТЕОРИЯ, МЕТОДОЛОГИЯ, ПРАКТИКА. – 2021. – С. 112-115.
9. Khodjayev A. R. et al. HUMAN CAPITAL AND ITS IMPACT ON ECONOMIC GROWTH //SCIENCE AND TECHNOLOGY RESEARCH 2022. – 2022. – С. 75-78.
10. Rasulovich K. A. The role of agro-tourism in the development of socio-economic infrastructure in rural areas //Наука и образование сегодня. – 2021. – №. 3 (62). – С. 13-14.
11. Rasulovich K. A., Tuymuratovich A. M. Efficiency of formation of franchise in small business development //Наука и образование сегодня. – 2021. – №. 9 (68). – С. 39-42.
12. Rasulovich K. A., Ulugbekovich K. A. Section: economics //Polish science journal. – 2020. – С. 25.
13. Rasulovich K. A., Tuymuratovich A. M. Legalization of steps to eliminate the harmful effects of cryptoma in the economy //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – Т. 12. – №. 4. – С. 651-654.
14. Khodjayev A. et al. The role of smm marketing in small business development during a pandemic //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
15. Khodjayev A. R., Amonov M. T. Bio-economy is a new direction of development and one of the anti-crisis mechanisms //Экономика и современный менеджмент: теория, методология, практика. – 2021. – С. 112-115.
16. Rasulovich K. A., Zokirovich K. M. Market Economy and its Emergence //"ONLINE-CONFERENCES" PLATFORM. – 2023. – С. 47-52.
17. Khodjayev A. R. et al. HUMAN CAPITAL AND ITS IMPACT ON ECONOMIC GROWTH //SCIENCE AND TECHNOLOGY RESEARCH 2022. – 2022. – С. 75-78.
18. Rasulovich K. A. AN ENGINE IN THE NEW AGE OF DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY //Economics. – 2022. – №. 1 (51). – С. 70-74.

KO'PAYTIRUV MAVZUSINING O'QITILISH METODIKASI, DASTLABKI TUSHUNCHALAR. BIR NECHA TENG QO'SHILUVCHILAR YIG'INDISI

Rahmonova Nasiba

Andijon davlat universiteti

Pedagogika fakulteti Boshlang'ich

ta'lim yo'nalishi II bosqich 201-guruh talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada bolalarga qo'shish va ayrish masalalaridan so'ng ko'paytirish amalining mohiyatini qanday tushuntirish metodikasi, bir xil qo'shiluvchilar yig'indisi, mavzuga oid muammoli vaziyat va ularning yechimlari muhokama etilgan, misol va masalalar sinflar kesimida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: matematika, qo'shiluvchi, teng, yig'indi, ko'paytiruv belgisi, ishora.

O'quvchilarga ko'paytirish mavzularining kirish qismi boshqa bir yig'indilar ifodasi tarzida ko'rsatiladi.

Dastlabki ko'paytirish darslarini o'tishda qo'shish amali orqali maqsadga erishamiz. Chunki ko'paytirish amalining asosi qo'shish amalidir. Predmetlarni teng miqdordagi guruhlariga birlashtirish qulay ekanligi g'oyasini ko'paytirish amalini kiritish jarayonida ham amalga oshirish foydalidir. Bunda o'quvchilarga sinf darsliklaridan olingan bir nechta quyidagi ko'rinishdagi masalalar taqdim etiladi.

Har bir likopchada 3 tadan gilos bor. Jami nechta gilos bor?

(2-sinf. Matematika darsligi 69-bet)

Bolalar buni hisoblashda sanab chiqib yoki qo‘shib hisoblashlari mumkin. 4ta guruhning har birida 3tadan gilos bor. Ya’ni $3+3+3+3= ?$ (jami 12 ta gilos).

Quyidagi rasmda ko‘rsatilgan misolimizda esa 2ta qizaloqning qo‘llarida kubikchalar bor. Savol quyidagicha beriladi: Qizaloqlarning qo‘llaridagi kubiklar sonini toping? Bunda ko‘rib turibmizki, ikki qizchada ham 4tadan kubik bor. Jami kubiklar esa 4 tadan 2 ta guruh, ya’ni $4+4=8$ ta kubik bor.

(2-sinf. Matematika darsligi 70-bet)

Yoki ushbu misolni ko‘rib chiqishimiz mumkin. Do‘konda har kuni 2 tadan non sotiladi. Agar nonlar 7 kunda sotilib bo‘lingan bo‘lsa, jami qancha non sotilganini toping? Bunda jami sotilgan nonlarni topish uchun 7ta (1 hafta 7 kundan iborat) 2ning yig‘indisini topish lozim. Ifodani yozib chiqamiz va hisoblaymiz.

(2-sinf matematika darsligi 71-bet)

$$2+2+2+2+2+2+2=14 \text{ (7 ta 2 talik = 14)}$$

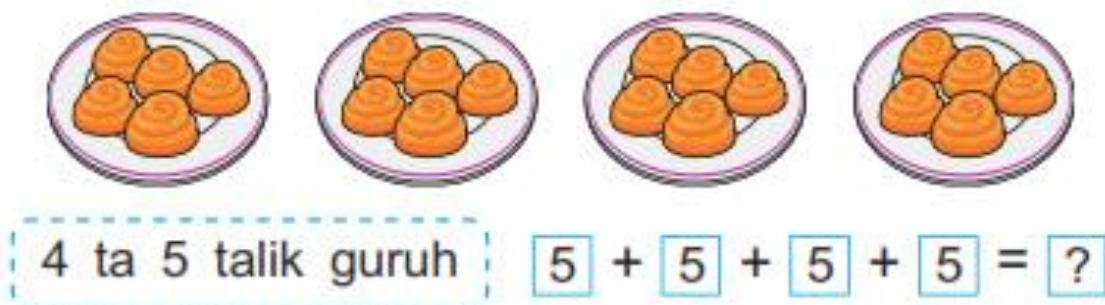
Lekin boshqacha tarzdagi yaqqol syujetsiz rasmni ko‘rib hisoblay olmaydilar. Misol uchun har birida 4 tadan qand solingan qutilar tasvirlangan. Bunda bola predmetlar sonini sanab chiqolmaydi va qo‘shish amalidan foydalanadi ya’ni $4+4+4$ (3 ta 4 talik) = 12 (javob 12 ta qand).

Shuni esda tutish kerakki, o‘quvchilarning aniq to‘plamlar ustida tegishli amallarni bajarishdagi tajribasini kengaytirish uchun buyumlar juftlari, uchliklari va boshqalarni sanashga alohida e’tibor beriladi. Bir xil va har xil qo‘shiluvchilarning yig‘indisini topishga doir masala (misollar) beriladi.

Misol uchun: Toshbaqa har soatda 3ta meva yeydi. Agar u 3 soatda mevalarni yeb tugatsa, jami unda qancha meva bor?

$$3+3+3=9$$

Keyingi masalada esa 4ta likopchada 5tadan pirojniy solingan. Jami likopchalarda nechta pirojniy bor. Bolalar rasmdagi likopcha va pirojniylarni sanamay turib, 1ta likopdagi pirojniy nechta bo'lsa, har birida teng taqsimlanganligini bilib olib, likoplar soni va undagi pirojniylarni qo'shib chiqadi.

(2-sinf. Matematika darsligi 71-bet)

$5 + 5 + 5 + 5 = 20$ ni qisqa ko'rinishda quyidagicha yozamiz:

 $4 \times 5 = 20$

\times – ko'paytirish amalining belgisi

1-ko'paytuvchi 2-ko'paytuvchi ko'paytma

O'qilishi: 4 bilan 5 ning ko'paytmasi 20 ga teng.

Jami 20 ta shirinlik.

Bunda 4 ta 5 talik guruhni qo'shamiz: 20

Shu tarzda ko'paytirish mavzulariga kirib boramiz va o'quvchini ko'paytirish amalining mazmuni bilan tanishtiramiz.

Ko'paytirishning mohiyati bir necha teng qo'shiluvchilarni qo'shishdir.

O'quvchilarga shu tarzda mavzular tushuntirilgach bir necha mashqlar berib boorish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. „Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi” N.Bikbaeva.
R. Sidelnikova. G.Adambekova.
2. 1-sinf. Matematika darsligi. M.Ahmedov , N.Abdurahmonova, M. Jumayev.
2019-yil.Toshkent.
3. 2-sinf. Matematika darsligi (yanggi nashr). L.O‘rinboyeva, Sh.Ismailov,
N.Ruzikulova, U.Raxmonov, M.Jumayev, N.Ismailova, N.Usmanova
4. 3-sinf. Matematika darsligi. 2021-yil. Toshkent.
5. 4-sinf. Matematika darsligi. N.Bikbayeva, E.Yangabayeva, K.Girfanova. 2017-
yil. Toshkent

QO'SHISH VA AYRISHNING USTUN SHAKLI MAVZUSINING O'QITILISH METODIKASI

Rahmonova Nasiba

Andijon davlat universiteti Pedagogika
fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi
II bosqich 201-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda matematika darslarini o'qitishda qo'shish va ayrishning nisbatan qulay va tez hisoblanadigan usuli ya'ni ustun shakli haqida ma'lumot berilgan, hamda bolalarga bu mavzuning qanday o'rgatilish tartibi, mavzuga oid misol va masalalarning sinflar kesimi tahlilida yechilishi bayon etib o'tilgan.

Kalit so'zlar: matematika, qo'shish, ayrish, ustun shakl. O'nliklar, birliklar, ishora, to'g'ri chiziq, o'quvchi, malaka, ko'nikma.

Qo'shish va ayrishning ustun shakli qolgan hisoblash usullariga nisbatan birmuncha qulay va tez hisoblashga yordam beradi. Ushbu mavzuning o'rgatilishi o'quvchilar uchun yuqori sinfda o'tilajak bilimlarning asosi bo'lib xizmat qiladi. Mavzuni o'qitish metodikasi bilan tanishamiz.

O'qituvchi o'quvchilarga hisoblashning qulayroq usulini o'rgatish uchun ularga: „, Hozir men sizlarga yig'indini ancha oson topish uchun misollarni qanday yozishni ko'rsataman”,- deydi va doskaga ifodani yozadi.

Sonlar birining ostiga biri – o'nliklar ustiga o'nliklar, birliklar ustiga birliklar yoziladi (bajarilayotgan ifoda o'qituvchi tomonidan yozib boriladi).

o'nlik	birlik
 	

o'nlik	birlik
2	7
+	8

7 birlik + 8 birlik = 15 birlik

o'nlik	birlik
¹ 2	7
+	8
	15

1 o'nlikni o'nliklar xonasiga ko'chiramiz.

o'nlik	birlik
¹ 2	7
+	8
3	5

1 o'nlik + 2 o'nlik = 3 o'nlik

$27 + 8 = 35$

Sonlarning chap tomoniga plus qo'shuv belgisi yoziladi. Sonlar ostiga chiziqcha tortilib, uning pastiga yig'indi yoziladi. Qo'shish birliklardan boshlanadi. Birliklar birliklar ostiga yozilgan. Aytingchi birinchi qo'shiluvchida nechta birlik bor: ikkinchi qo'shiluvchida-chi?

Birliklarni qo'shamiz. 7 ga 8 ni qo'shsak, 15. Bu bir o'nlik va 5 birlikni bildiradi. Birliklar ostiga 5 yozamiz va 1 o'nlikni dilda saqlaymiz. Endi o'nliklarni qo'shamiz (bizda faqat 2 ta o'nlik bor edi, birliklarni qo'shganimizda yana dilda bitta o'nlik hosil bo'lgan. Shuning uchun, $2+1=3$). 3 ni o'nliklar ostiga yozamiz. Endi yig'indi nimaga teng ekanini o'qish kerak. Yig'indi 35 ga teng ekan.

Shundan so'ng doskaga „ esdalik” plakati osib qo'yiladi. U bolalarga yozma qo'shishni bajarishda yordam berishi kerak.

1. Yozaman...
2. Birliklarni qo'shaman...
3. O'nliklarni qo'shaman...
4. Javobini o'qiyman...

Endi qo'shishning yana bir holini qaraymiz. $48 + 27$. bunda ham birliklar birliklar tagiga o'nliklar o'nliklar tagiga yoziladi. Birliklar qo'shiladi. $8+7=15$ (1 ta o'nlik, 5 ta birlik) birlikni birliklar qatoriga yozamiz. Bir o'nlikni esa dilimizda saqlaymiz. Endi esa o'nliklarni qo'shamiz. 4 ta o'nlik+2 ta o'nlik = 6 ta o'nlik. Dilimizda yana bir o'nlikni saqlab qo'ygan edik. Endi mana shu o'nlikni ham

qo'shib, javobni yozamiz ($6+1=7$). 7 ta o'nlik. Endi esa javobni o'qiymiz. (javob 75).

o'nlik birlik

o'nlik	birlik	
4	8	8 birlik + 7 birlik =
+	2	15 birlik
<hr/>		
1	4	8
+	2	7
<hr/>		
	7	5

1 o'nlikni o'nliklar xonasiga ko'chiramiz.

o'nlik birlik

o'nlik	birlik	
1	4	8
+	2	7
<hr/>		
	7	5

1 o'nlik + 4 o'nlik + 2 o'nlik = 7 o'nlik

Yoki quyidagicha misolni ko'rib chiqishimiz mumkin: $25+5$. Bu misolning ishlanish tartibi quyidagicha:

o'nlik birlik

o'nlik	birlik	
2	5	
+	5	
<hr/>		
	0	

o'nlik birlik

o'nlik	birlik	
2	5	
+	5	
<hr/>		
	0	

o'nlik birlik

o'nlik	birlik	
3	0	
+	0	
<hr/>		
3	0	

(2-sinf. Matematika darsligi. 18-bet)

Ayirish misollari ham xuddi shu tartibda ketadi. Faqat avval ta'kidlab o'tganimizdek, kamayuvchi va ayriluvchining o'rnini almashtirolmaganimiz

uchun, avvalo, katta son birinchi yoziladi. Birliklardan birliklarni o'nliklardan o'nliklarni ayriymiz. Misol tarzida $25-11$ ifodani ko'rib chiqsak.

25
- 11
<hr/>

(2-sinf. Matematika darsligi. 9-bet)

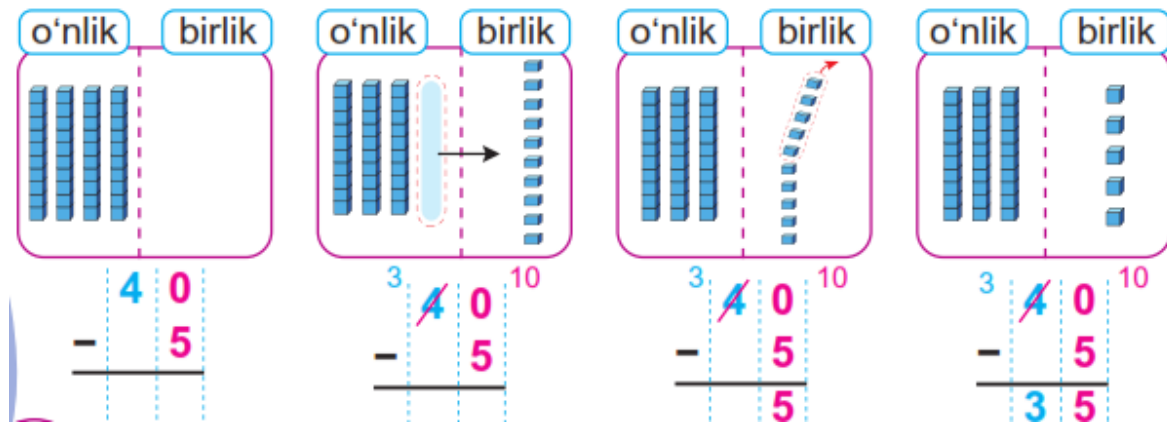
Avval 25 soni yoziladi. Soʻngra ostiga mos birliklar bilan 11 soni yoziladi. Dastlab birliklarni ayriymiz: $5-1=4$. 4 sonini birliklar ostidagi chiziq pastiga yozamiz. Soʻng oʻnliklardan oʻnliklarni ayriymiz: $2-1=1$ natijani 4 sonining oldiga, oʻnliklar ostiga yozamiz. Ayrish misollari shu tarzda ishlanadi. Ammo bu mavzuda shunday chalkashlik joylari borki, bolalarga biular haqida batafsil maʼlumotlar berib oʻtish lozim. Yaʼni „qarz berish”.

Oʻquvchilarga 21-18 tarzidagi misol beriladi. Soʻngra misolni bosqichma-bosqich yozib chiqamiz:

1. Birliklar ostiga birliklar, oʻliklar ostiga oʻnliklar yoziladi.
2. Ostiga chiziq chiziladi.
3. Ikki son orasiga, chap tomonga – (ayiruv) ishorasi qoʻiladi va hisoblanadi

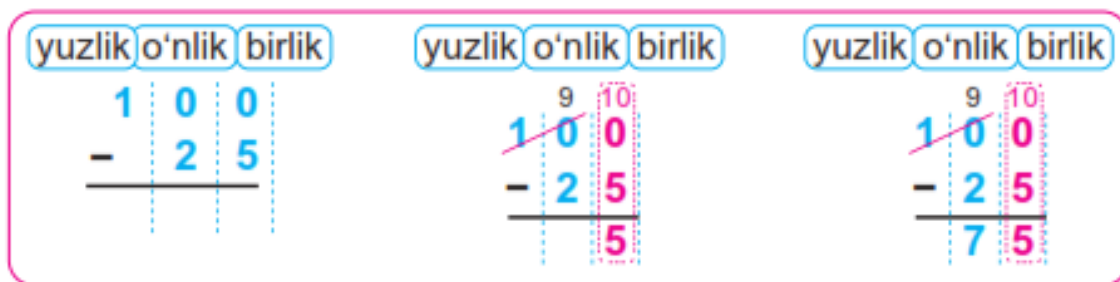
Birliklarni ayriymiz. 1 soni 8 dan kichik, ayrib boʻlmaydi. Nima qilamiz? 2 dan bir oʻnlik qarz olamiz va 2 ning tepasiga belgi qoʻyamiz yoki qancha oʻnlik qolgan boʻlsa yozib qoʻyamiz.. Shunda 8 dan katta son 11 hosil boʻladi. 11 dan 8 ni ayirsak, natija 3. Endi oʻnliklardan oʻnliklarni ayriymiz. Bizda tepada 2 oʻnlik bor edi birini qarz olgan edik. 1 ta oʻnlik qolgan 1dan 1 ayirsak, 0 . Demak javob: 3.

Yoki ayirishning 40-27 holi bilan tanishamiz. Avval sonlarni berilgan tartibda yozamiz. Soʻngra birliklarni birliklardan ayriymiz. 0 dan 6 ni ayirib boʻlmaydi. Shuning uchun ham oʻnliklardan bir oʻnlikni qarz olamiz, 4 ning tepasiga ishora qoʻyamiz (bu qarz olganimizni bildiradi) va ayriymiz ($10-6=4$) javobni yozamiz. Endi esa oʻnliklardan oʻnliklarni ayriymiz (qarz olganimizdan soʻng 3 ta oʻnlik qolgandi) . 3 ta oʻnlikdan 2 ta oʻnlikni ayriymiz va yozamiz. Javobni oʻqiyamiz (14).

(2-sinf. Matematika darsligi.)

Yuqoridagi darslikdan olingan misolda 40 dan 5 ni ayrish ko'rsatilgan.

Shu kabi 100 dan ayrish misollarini kiritib o'tish ham foydadan holi emas. Bunday misollarda o'nliklar yoniga yuzliklar xonasi ham qo'shilganini hisobga olish zarur. Misolni tahlil qilamiz. Misolning yozilishini ko'ramiz. Birliklar birliklar ostiga, o'nliklar o'nlik ostiga yozilgan 1 esa yuzliklar xonasida. Birliklarni ayriymoz: 0 dan 5 ni ayrib bo'lmaydi. O'nlar xonasidan qarz olamiz. Ammo 10 liklar xonasida ham 0 ifodalangan. 0 dan qarz olib bo'lmaydi. Endi yuzliklar xonasidan qarz olamiz. Yuzliklar xonasidagi 1 ni qarzga olsak, yuzlar xonasida hdch nima qolmaydi. Yeyingi xonaga qarz olgan edik, 10 ta o'nlik hosil bo'ldi. Ammo bizga birlar xonasiga qarz kerak. Demak o'nliklardan bir o'nlik qarz olamiz. 10 dan 5 ni ayirsak, 5. Javobni birliklar ostiga yozamiz. Endi o'nliklardan o'nliklarni ayriymiz. Sal avval 10 ta o'nlikdan birini qarz olgan edik, 9 ta o'nlik qolgan. 9 ta o'nlikdan 2 ta o'nlik ayirsak

7 ta o‘nlik qoladi. Natijani yozamiz. Yuzliklar xonasida hech qanday son qolmagan. Misolning javobini o‘qiymiz. $100-25=75$

Shu tarzda 2-sinf matematika darsligidagi 100 ichida qo‘shish va ayirish, ustun shaklida qo‘shish, ayirish, dilda saqlash, qarz berib ayirish, guruhlash va qavsli ifodalar yuzasidan mashqlarni o‘quvchilar birgalikda bajaramiz va ularning mavzular yuzasidan bilim va ko‘nikmalarini shakllantiramiz.

ADABIYOTLAR

1. „Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi” N.Bikbaeva. R. Sidelnikova. G.Adambekova.
2. 1-sinf. Matematika darsligi. M.Ahmedov , N.Abdurahmonova, M. Jumayev. 2019-yil.Toshkent.
3. 2-sinf. Matematika darsligi (yanggi nashr). L.O‘rinboyeva, Sh.Ismailov, N.Ruzikulova, U.Raxmonov, M.Jumayev, N.Ismailova, N.Usmanova
4. 3-sinf. Matematika darsligi. 2021-yil. Toshkent.
5. 4-sinf. Matematika darsligi. N.Bikbayeva, E.Yangabayeva, K.Girfanova. 2017-yil. Toshkent.

**BUXORO VILOYATINING GEMORFOLOGIYASI, TUPROQ HOSIL
QILUVCHI JINSLARI VA SIZOT SUVLARI HAQIDA
ILMIY ASOSLAR**

Ilmiy rahbar: q.x.f.f.d., dotsent v.b. **Xamrayev K. Sh**

Gidromelioratsiya tizimlaridan foydalanish mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Olimova G. J

***Annotatsiya:** Buxoro viloyat tuproqlarining mexanik tarkibi har xil bo'lib, tuproq turlari bo'yicha 36,2-74,0% i o'rta mexanik tarkiblidir (asosan Buxoro, Peshku, Romiton, G'ijduvon, Qorovulbozor tumanlari). Mexanik tarkibi og'ir tuproqlar nisbatan ko'proq Kogon va Vobkent tumanlarida, yengil mexanik tarkibli tuproqlar esa Shofirkon, Jondor va Qorako'l tumanlarida tarqalgan. Viloyat tuproqlari yaxshi suv-fizik xossalarga ega bo'lib, qishloq xo'jalik ekinlariga mexanik ishlov berish, suv o'tkazuvchanligi, namlikni saqlash xususiyatlari juda qulaydir.*

***Kalit so'zlar:** allyuvial, geomorfologiya, sizot suvlar, gidromelioratsiya, xo'jalik ekinlar, texnik ekinlar, namlik, xlorid-sulfat, kimyoviy elementlar, fizik xossalari, kaliy o'g'itlar.*

Sug'oriladigan tuproqlarni harakatchan fosfor bilan ta'minlanganlik darajasi bo'yicha 5,7% maydon juda kuchsiz, 39,5% o'rtacha, 3,4% yuqori va 0,5% maydon juda yuqori ta'minlangan.

Harakatchan kaliy bo'yicha esa 1,1% maydon juda kuchsiz, 49,2 % kuchsiz, 40,2% o'rtacha, 8,6% kuchli va 0,9% maydon yuqori ta'minlangan. Ushbu ma'lumotlardan ma'lumki sug'oriladigan yerlarda yetishtiriladigan barcha qishloq xo'jaligi ekinlaridan mo'l, sifatli va kafolatlangan xosil olish uchun mineral o'g'itlardan maksimal darajada foydalanish talab qilinadi.

Viloyat hududi murakkab geologik , geomorfologik –litologik ,tuproq-iqlim sharoitlari regionda o‘ta murakkab gidrogeologik holatni keltirib chiqargan, bu holat yer usti va yer osti suvlari rejimi hamda balansi ko‘rsatkichlarida o‘z aksini topgan. Hududda gidrografik tarmoqlar nihoyatda notekis taqsimlangan.

Viloyat tabiiy va suniy kam zourlashgan tekislik qismi asosiy maydonlarida yerlarning yer yuqori meyorlarda sug‘orish va boshqa bir qator omillar gurunt suvlarining yer yuzasiga meyorlarda sug‘orish va boshqa bir qator omillar gurunt suvlarinig yer yuzasiga ko‘tarilishiga imkon yaratmoqda, bu holat , o‘z navbatda , tuproqda tuz to‘planishi va qayta sho‘rlanish jarayonlarini keltirib chiqarmoqda. Yer osti suvlari sathining davriy ravishda tebranib turishi yil fasllari bo‘yicha o‘zgarib, hududlarda murakkab gidrgeologik jarayoni keltirib chiqaradi. Viloyatning shimoliy hududlarida murakkab gidrogeologik jarayonni keltirib chiarmoqda. Viloyatning shimoliy hududlarida yer osti suvlarining sathi 2-3 m va undan ortiq chuqurlikda kuzatilsa, tekislik qismining asosiy maydonlarida 1,5-2,0 m atrofida kuzatiladi va Zarafshon daryosining 1-qayir usti terrasasida 0,5-1,0 m ni tashkil etadi. Ayniqsa , tekislikning botiq , pastkamlik yerlarida yer osti suvlari oqimi deyarli taminlanganligi natijasida suvda oson eruvchi tuzlar miqdori ortib, tuproqlar va gurt suvlaridagi dastlabki xlorid-sulfatli sho‘rlanish tipi xloridli sho‘rlanish tipiga aylanib bormoqda.

Gurunt suvlarining mineralizatsiya darajasi turli qismlarida turlicha ko‘rsatkichlarda , shimoliy tekisliklarda 1-2 g/l atrofida kuzatilsa , hududning o‘rta qismlarida 2-3 g/l , quyi pastkam yerlarida 3-5 g/l va undan ortiq miqdorini tashkil etadi. Jumladan , hudud yerlarida gurunt suvlarining o‘rtacha minerallasgan darajasi 1,5-2 g/l ko‘rsatkichiga teng.

Sug‘oriladigan yerlarda gurunt suvlarining yer yuzasiga yaqinlashishi natijasida evolyusion tarzda gidromorf (o‘tloqi) tuproqlar maydoni kengayib, sho‘rlanish jarayonlarni to‘xtatish muammosi asosiy dolzarb masala bo‘lib qolmoqda. Viloyat hududi geologik davrlarda yotqizilgan turli jinslardan iborat bo‘lib , tuproq hosil qiluvchi ona jinslari kam (kuchsiz) allivial jinslardan tashkil topgan. Hududning asosiy qismi tuproq hosil qiluvchi ona jinslar usti loyli, qumloq va qumli

qatlamlari bo'lgan qumoqlar allyuvial yotqiziqlarning qum aralashgan qatlamlari yotadi.

Buxoro viloyati hududi geologik nuqtai nazardan egarsimon (mulda) struktura va qalinligi 400 metrga teng bo'lgan kontinental yotqiziqlar bilan shakllangan. Ular hamma yerda keng tarqalgan paleogen davrning dengiz gillari ustida yotadi.

Buxoro viloyati gidrogeologik sharoitlari-Karmina-Konimex vohasi sizot suvlari allyuvial va allyuvial-prolyuvial, shag'al-qum-gilli tuproq qatlamlarida sekin xarakat qiladigan yer osti sizot suvlari oqimlaridan iborat. Sizot suvlari chuqurligi 1,5-3,0 m. Oqim yo'nalishi shimoliy-g'arbga tomon bo'lib, nishabligi 0,001-0,004 gradusni tashkil etadi.

Sizot suvlarining kimyoviy tarkibi voxaning yuqori qismida gidrokarbonatli va gidrokarbonat-sulfatli; markaziy qismida sulfatli va sulfat-gidrokarbonatli tarkibli sizot suvlari tarqalgan. Buxoro vohasining chekka qismlarida va saxro-cho'llarida sulfat-xloridli va xlorid-sulfatli kimyoviy tarkibi sizot suvlari tarqalgan. Buxoro viloyatining gidrogeologik meliorativ sharoiti asosan yer osti sizot suvlari gidro hamda gidrokimyoviy rejimiga bog'liq bo'lib, sug'oriladigan maydonlar "Zarafshon" daryosining quyi qismida joylashgan bo'lib, murakkab hisoblanadi.

Viloyatning o'rta va quyi qismlarida sizot suvlarining yer osti harakati sekinligi va uni yer yuzasiga yaqin joylashganligi sababli meliorativ vaziyat o'ta og'ir hisoblanadi. Havo haroratining yuqori bo'lishi va issiq kunlarning ko'p bo'lishi yer yuzasiga yaqin joylashgan sizot suvlarining evapotranspiratsiyasiga ko'p sarflanishiga sabab bo'ladi. Bu esa o'z navbatida aeratsiya qismida tuz miqdorining keskin oshishiga sabab bo'ladi. Oqibatda sug'oriladigan yerlarda qayta sho'rlanish kuzatiladi.

Sizot suvlari sathining o'zgarishi bo'yicha rejim o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, yil davomida sizot suvlari sathi har-xil vaqtda turli chuqurliklarda joylashadi. Sizot suvlari sathining maksimal chuqurligi 3,0-5,0 metrni tashkil qilib, rejimning bu turi "Zarafshon" daryosining oqim bo'yicha o'ng tomoniga, viloyatning eskidan sug'orilib kelinayotgan yerlarining yuqori qismiga to'g'ri keladi. Sizot suvlarining

maksimum yuqori joylashuvi 1,0-1,5 metrni tashkil qilsa, uning minimal chuqurlik bo'yicha joylashuvi 1,5-2,0 m ni tashkil etadi. Sizot suvlari sathining o'zgarish oralig'i yil davomida 0,4-1,3 metrni tashkil qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi" PF-4947-sonli farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining suv resurslarini boshqarish va irrigatsiya sektorini rivojlantirishning 2021-2023 yillarga mo'ljalangan STRATEGIYASI" qarori.

3. Максимов Н.А. «Избранные работы по засухоустойчивости растений» // Максимов Н.А. т.1: Водный режим и засухоустойчивость растений. М.: Изд-во АН СССР, 1952. - с. 28-30.

4. Рыжов С.Н. «Принципы режима орошения сельскохозяйственных культур и гидромодульного районирования орошаемой территории» // Рыжов С.Н. Беспалов Н.Ф. // Ж.Хлопководство; Ташкент 1980, № 10. - с. 25-29.

5. Нерозин С.А., Стулина Г.В. Опыт применения капельного орошения хлопчатника в центральной Азии. Сб. тезисов докладов респ. конференции посвященной 70-летию САНИИРИ. Ташкент, 1995- С. 6-47.

**O‘TLOQI ALLYUVIAL TUPROQLAR SHAROITIDA G‘O‘ZANI
SUG‘ORISHDA SUV TEJAMKOR SUG‘ORISH TEXNOLOGIYALARNI
ISHLAB CHIQISHNI ILMIY ASOSLASH**

Xamrayev K. Sh

Ilmiy rahbar: q.x.f.f.d., dotsent v.b.

Olimova G. J

Gidromelioratsiya tizimlaridan foydalanish mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

***Annotatsiya:** Tuproq unumdorligini belgilovchi asosiy omillardan biri uning suv-fizik xossalari. Bunda tuproqning zichligi hajmiy va solishtirma massasi, umumiy g‘ovakligi, suv o‘tkazuvchanligi, nam sig‘imi juda katta agronomik ahamiyatga ega. Chunki, bu ko‘rsatkichlar tuproqni havo, issiqlik, ozuqa, suv tartibi va mikroorganizmlar faoliyatini hamda o‘simliklarning o‘sishi, rivojlanishini belgilaydi. Shuningdek ular ekinlarni sug‘orish rejimlarini belgilaydigan asosiy omillardan biridir. Tuproqning suv-fizik xossalari, tuproqning turi, mexanik tarkibi, tuzilishi, organik va mineral moddalarning miqdori, strukturasi, madaniylashganligi va erga ishlov berish darajalariga bog‘liq holda turlicha bo‘ladi. O‘tloqi tuproqlar tabiiy qulay suv-fizik xususiyatlarga ega bo‘lgan tuproqlar hisoblanadi. Bu tuproqlar lyoss va lyossimon jinslardan va turli cho‘kmalardan shakllanganligi va tarkibida karbonat, kalsiy ko‘pligi uchun shunday xususiyatlari vujudga kelgan. Shu bilan bir qatorda tuproqning mo‘tadil suv-fizik xususiyatlari vujudga keltirilganda o‘simliklarning yaxshi o‘sishi va rivojlanishi hamda mo‘l hosil berishi fan va ishlab chiqarishda juda ko‘p marotaba isbot qilingan.*

***Kalit so‘zlar:** karbonat, suv-fizik, lyoss, lyossimon, mexanik tarkibi, mineral moddalar, organik va mineral, mikroorganizmlar.*

Tuproq unumdorligini yana bir asosiy ko'rsatkichlaridan biri bu tuproqning suv o'tkazuvchanligidir. Tuproqning suv o'tkazuvchanligi tuproq gruntini nam singdirgan holda o'zidan suvni o'tkazishidir. Tuproqqa suvning namlik holatida singishi va keyingi harakat jarayoniga bog'liq 2 bosqichga bo'lish mumkin:

1. Tuproqqa suvning singishi va tuproq suvga to'yinmagan holda qatlamdan qatlamga o'tishi.
2. Tuproq suvga to'yingan vaziyatdagi qatlam yoriqlari orqali bo'ladigan filtrasiyadir.

Tuproqning suv o'tkazuvchanlik hususiyati ekinlarni sug'orish muddatlari va me'yorlarini aniqlashda, tuproqdagi tuzlarni yuvilishini o'rganishda zarur bo'lgan muhim ko'rsatkichdir.

Tajriba maydonlarida tuproqning suv o'tkazuvchanligi baxorda chigit ekib bo'lingandan keyin «ichki va tashqi xalqalar» usulida 6 soat davomida 3-takrorlanish bo'yicha aniqlandi. Aniqlangan o'rtacha ma'lumotlar 4.2.2.1-jadvalda keltirilgan.

Olingan ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, eng ko'p suv o'tkazuvchanlik tajribalarning birinchi soatida ($272 \text{ m}^3/\text{ga}$ ni tashkil etdi) kuzatildi. Keyingi soatlarda suv o'tkazuvchanlik nisbatan kamayib bordi va kuzatuvning 5 va 6- soatlarida suv o'tkazuvchanlik tezligi bir-biriga yaqinlashdi. Umuman tuproqning suv o'tkazuvchanligi 6 soat davomida $0,274 \text{ mm}/\text{min}$ ga teng bo'ldi.

Ushbu olingan natijalar N.A.Kachinskiy suv o'tkazuvchanlik darajasi bo'yicha qabul qilingan shkalaga solishtirilganda «qoniqarli» suv o'tkazuvchanlik hisoblanadi.

Vegetasiya davri oxiriga kelib eng yuqori suv o'tkazuvchanlik egatga qora plyonka to'shab sug'orish qo'llanilgan 2-variantimizda kuzatildi. Vegetasiya davri oxiriga kelib egatga qora plyonka to'shab sug'orish qo'llanilganda tuproqning sug'orishdan oldingi namligi ChDNS ga nisbatan 70-80-65 % bo'lgan 2-variantda tuproqning suv o'tkazuvchanligi 6 soat davomida $724,5 \text{ m}^3/\text{ga}$ ni yoki $0,208 \text{ mm}/\text{min}$ ni tashkil qildi va bu ko'rsatkich 1-nazorat variantga nisbatan $61 \text{ m}^3/\text{ga}$, $0,026 \text{ mm}/\text{min}$ ga ortiq bo'ldi.

Vegetasiya davri oxiriga kelib polimer komplekslar qo'llanilganda tuproqning sug'orishdan oldingi namligi ChDNS ga nisbatan 70-80-65 % bo'lgan 3-variantda tuproqning suv o'tkazuvchanligi 6 soat davomida 696,2 m³/ga ni yoki 0,193 mm/min ni tashkil qildi va bu ko'rsatkich 1-nazorat variantga nisbatan 32,7 m³/ga, 0,011 mm/min ga ortiq bo'ldi.

Tuproqning unumdorligiga bog'liq ravishda cheklangan dala nam sig'imi o'zgarib boradi. Tuproqning nam sig'imi deganda o'z tarkibida ma'lum miqdorda suvni singdirish va ushlab turish qobiliyati tushuniladi. Tuproqda suv saqlanish holati, kuchi va sharoitiga bog'liq namlik sig'imi quyidagicha: maksimal adsorbsion namlik sig'imi, maksimal molekulyar, kapillyar, dala va to'liq nam sig'imlariga ajratiladi.

Qishloq xo'jaligi ekinlarning extiyojga qarab berilgan suv o'simliklarning hayotida o'sishi, rivojlanishi, hosil to'plashida hamda o'simlikning o'sishiga yordam beradi. Bu esa o'simlikni parvarish qilishda juda muhim ahamiyatga egadir. Agar, suv o'simlikda yuz beradigan barcha kimyoviy va biokimyoviy jarayonlarda qatnashishini hisobga olsak, u o'simlikda organik moddalarning shakllanishida ham asosiy manbaa bo'lib hisoblanadi.

Tuproqda namlik etishmasligi o'simlikning barg og'izchalari berkilishi, fotosintez jarayoni pasayishi, ba'zan esa hayotini saqlab qolish uchun bargning bir qismini to'kib yuborishiga va shu yo'l bilan transpirasiyaga sarflanadigan suvni kamaytirishi hisobiga yashaydi.

Sug'oriladigan yerlarda suv fizik ko'rsatkichlardan biri cheklangan dala nam sig'imi bo'lib, u o'simliklarga beriladigan suv miqdorini rejalashtirish imkonini beradi.

Sug'orish rejimida navbatdagi sug'orishni o'tkazish lozim bo'ladigan sug'orish oldidagi namlikning kamayishi chegarasini belgilash muhimdir. Uni to'g'ri boshqarish o'simliklar hayot faoliyati uchun zarur boshqa: oziqa, havo, tuz, yoruqlik, issiqlik omillarni yaxshilashga olib keladi. Tajriba maydonlarida g'o'zani sug'orish ishchi dasturida qabul qilingan tizim asosida amalga oshirildi. Bunda variantlar

bo'yicha sug'orish muddatlari tuproq tarkibidagi namlik darajasi asosida aniqlandi. Sug'orish muddatlari aniqlashda unib-chiqish gullash fazasida tuproq namligi 50 sm. dan, gullash ko'sak tugush fazasida sug'orishlar 70 sm qatlamdan, pishish fazasida sug'orishlar 70 sm qatlamdagi tuproq namlik bo'yicha aniqlandi. Tuproqda sug'orish oldi namlik, belgilangan namlikdan \square 2 % atrofidagi farq bilan saqlab turishga erishildi.

Polimer komplekslar qo'llanilganda tuproqning sug'orishdan oldingi namligi ChDNS ga nisbatan 70-80-65 % bo'lgan 3-variantda unib-chiqish gullash fazasida sug'orish tuproq og'irligiga nisbatan 15,36 % va ChDNS ga nisbatan 71,34 % ga, gullash ko'sak tugush davrida sug'orish tuproq og'irligiga nisbatan 16,74-16,87 % va ChDNS ga nisbatan 78,16-78,44 % ga teng bo'ldi hamda eng maqbul sug'orish tartibini tashkil etdi. Hosil pishib etiladigan davrida esa sug'orish talab qilinmadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Нерозин С.А., Камбаров Б.Ф., Нуржанов С. Капельное орошение в условиях Самаркандской области Республики Узбекистан.,Сб. науч. работ по капельному орошению. Ташкент, 1995- с. 34-41.
2. Нерозин С.А., Камбаров Б.Ф., Нуржанов С. Капельное орошение в условиях Самаркандской области Республики Узбекистан.,Сб. науч. работ по капельному орошению. Ташкент, 1995-с. 43-47.
3. Мухамеджанов Ш.Ш.Усманов А.У.Применение системк капельного орошения для выращивания хлопчатника в условиях маломощных почв. Сб. научн. работ по капельному орошению. Ташкент 1995-с. 41-48.
4. А.Найдаров., D.Janibekov. Sug'orish texnologiyalarini ko'saklarning ko'payishi va paxta hosilini pishib yetilishiga ta'siri // Qishloq xo'jaligi ekinlari genetikasi, seleksiyasi, urug'chiligi va yetishtrish agrotexnologiyalarining dolzarb muammolari hamda rivojlantirish istiqbollari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami. PSUYAITI-Toshkent, 2018 b. 441-446.

5. Чулпанкулов Э. Д. Экспериментальные работы по определению суммарного испарения с опытных участков орошаемых капельным и бороздовым способом полива. Сб.науч.работ по капельному орошению. Ташкент,1995-С.141-150.

6. Любар Р.Г., Сосновский В.Р, Мухитдинов М.Х. Головная фильтрационная система для участка капельного орошения. Сб. науч. работ по капельному орошению. Ташкент, 1995 –С. 155-158.

7. Рузиев Т.У .К вопросу об эксплуатации системы капельного орошения в Заминском опытно-производственном хозяйстве НПО САНИИРИ Сб. науч. работ по капельному орошению.Ташкент.1995, -С.158 -163.

METHODS AND MEANS OF INFORMATION SECURITY: SAFEGUARDING THE DIGITAL WORLD

Nurullaev Mirkhon Mukhammadovich

Bukhara Engineering Technological Institute, Uzbekistan, Bukhara

nurullayevmirxon@gmail.com

ANNOTATION

This article provides an overview of key methods and means used in information security to protect sensitive data and ensure the integrity, confidentiality, and availability of information in the digital world. The article begins by highlighting encryption as a fundamental method that converts data into unreadable ciphertext, thereby protecting it from unauthorized access. Access control mechanisms, including user authentication and authorization, are discussed as crucial components of information security.

Keywords: Information security, Encryption, Confidentiality, Availability, Ciphertext.

МЕТОДЫ И СРЕДСТВА ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: ЗАЩИТА ЦИФРОВОГО МИРА

АННОТАЦИЯ

В этой статье представлен обзор ключевых методов и средств, используемых в информационной безопасности для защиты конфиденциальных данных и обеспечения целостности, конфиденциальности и доступности информации в цифровом мире. Статья начинается с освещения шифрования как фундаментального метода, который преобразует данные в нечитаемый зашифрованный текст, тем самым защищая их от несанкционированного

доступа. Механизмы контроля доступа, включая аутентификацию и авторизацию пользователей, рассматриваются как важнейшие компоненты информационной безопасности.

Ключевые слова: Информационная безопасность, шифрование, конфиденциальность, доступность, зашифрованный текст.

INTRODUCTION

In today's interconnected world, where information flows freely across networks, ensuring the security and confidentiality of data has become a critical challenge. Information security plays a pivotal role in protecting sensitive information from unauthorized access, theft, manipulation, and destruction. Various methods and means have been developed to address these threats and ensure the integrity and availability of data. This article explores some of the key methods and means of information security that are employed to safeguard the digital world.

METHODS

Encryption is one of the fundamental methods of information security. It involves the use of algorithms and keys to convert plain text into ciphertext, making it unintelligible to unauthorized individuals [1]. Encryption protects data during transmission and storage, ensuring that even if it is intercepted, it remains unreadable. Advanced encryption standards (AES) and public key infrastructure (PKI) are widely used to secure sensitive information, such as financial transactions and personal data.

Access control mechanisms are vital in preventing unauthorized access to sensitive data. These mechanisms include user authentication, authorization, and accounting. Usernames, passwords, biometrics, and two-factor authentication are commonly used to verify the identity of users. Access control lists (ACLs) and role-based access control (RBAC) limit users' access privileges based on their roles and responsibilities within an organization [2]. Robust access control measures ensure that only authorized individuals can access critical information.

Firewalls act as a barrier between internal networks and the external world, protecting them from unauthorized access and malicious activities. Firewalls examine network traffic and enforce security policies based on predetermined rules. They filter incoming and outgoing data packets, allowing only authorized traffic to pass through while blocking suspicious or malicious requests. Firewalls can be implemented as hardware or software, providing an additional layer of security to networks.

IDS and IPS are technologies designed to detect and respond to unauthorized activities or intrusions within a network. IDS monitors network traffic, system logs, and event data to identify potential security breaches. It generates alerts or notifications when suspicious activities are detected. IPS, on the other hand, not only detects but also takes proactive measures to prevent intrusions [3]. It can automatically block suspicious IP addresses, terminate connections, or modify firewall rules to mitigate threats in real-time.

Vulnerability assessment and penetration testing are proactive measures to identify weaknesses and potential vulnerabilities in an organization's information systems. Vulnerability assessment involves systematically scanning networks, systems, and applications to identify security flaws. Penetration testing takes it a step further by simulating real-world attacks to exploit vulnerabilities and assess the effectiveness of security measures [4]. These tests help organizations identify and address security weaknesses before they can be exploited by malicious actors.

Human error is one of the leading causes of security breaches. Security awareness training is crucial to educate employees about potential threats, safe computing practices, and the importance of protecting sensitive information. Training programs raise awareness about phishing attacks, social engineering, password hygiene, and the responsible use of company resources. By empowering employees with knowledge, organizations can create a strong security culture and reduce the risk of human-induced security incidents.

Data Backup and Recovery: Implementing regular data backup procedures is essential in case of data loss or system compromise. Organizations should establish backup protocols that include both onsite and offsite storage to ensure data integrity and availability [5]. Additionally, having a well-defined data recovery plan helps organizations restore operations quickly and minimize downtime in the event of a security incident.

RESULTS

Security Audits and Compliance Assessments: Conducting regular security audits and compliance assessments provides organizations with a comprehensive overview of their security posture. These assessments help identify potential vulnerabilities, gaps in security controls, and areas for improvement. By regularly reviewing and evaluating their security practices, organizations can address weaknesses and ensure alignment with industry standards and best practices.

Security Information and Event Management (SIEM): SIEM solutions aggregate and analyze security event data from various sources, including logs, network devices, and applications. SIEM tools provide real-time monitoring, threat detection, and incident response capabilities. By centralizing security event data, organizations can proactively identify and respond to potential security incidents, enabling quicker mitigation and reducing the impact of threats.

Secure Software Development: Building secure software is crucial in preventing vulnerabilities that can be exploited by attackers. Following secure coding practices, conducting regular code reviews, and implementing thorough testing procedures can help identify and address security flaws during the development lifecycle. By embedding security into the software development process, organizations can minimize the risk of introducing vulnerabilities that could be exploited [6].

Continuous Security Training and Awareness: As cybersecurity threats evolve, it is essential to provide ongoing training and awareness programs for employees. Regular security training sessions, simulated phishing exercises, and awareness campaigns keep employees informed about the latest threats and teach them how to

recognize and respond to potential security risks. By fostering a culture of security awareness, organizations can significantly reduce the likelihood of successful social engineering attacks.

Third-Party Risk Management: Organizations often rely on third-party vendors and partners for various services and solutions. It is crucial to assess the security posture of these external entities and establish effective risk management practices. Conducting due diligence, reviewing security controls, and implementing contractual agreements that outline security requirements can help mitigate the risks associated with third-party relationships [7].

Remember, information security is an ongoing and dynamic process. It requires continuous evaluation, adaptation, and improvement to stay ahead of evolving threats. By combining these additional considerations with the previously mentioned methods and means of information security, organizations can build a robust and resilient security framework to protect their valuable assets in the digital age.

DISCUSSIONS

However, it is important to note that information security is not a one-time effort but an ongoing process that requires constant monitoring, updates, and adaptation to address emerging threats.

With the rapid advancement of technology, new vulnerabilities and attack vectors continuously emerge. Therefore, organizations must stay informed about the latest security trends and best practices. Regular updates to security systems, software patches, and firmware upgrades are crucial to ensure that known vulnerabilities are addressed promptly [8].

Additionally, organizations should establish incident response plans and procedures to effectively handle security incidents. This includes establishing a designated response team, defining communication protocols, and conducting regular drills to test the effectiveness of the response plan. By having a well-defined incident response strategy, organizations can minimize the impact of security incidents and quickly restore normal operations.

Furthermore, as the digital landscape expands, new challenges arise in the form of cloud computing, mobile devices, and the Internet of Things (IoT). These technologies bring convenience and efficiency but also introduce new security risks. Organizations need to implement specific security measures tailored to these environments, such as secure cloud configurations, mobile device management, and IoT security protocols.

Collaboration and information sharing are also vital in the field of information security. Organizations should actively participate in security communities, forums, and industry-specific groups to stay updated on the latest threats and mitigation strategies. Sharing information about security incidents and vulnerabilities helps create a collective defense against cyber threats and fosters a stronger security posture across industries [9].

CONCLUSION

Information security is a complex and evolving field that requires a multi-layered approach to protect valuable data in the digital world. The methods and means discussed in this article, including encryption, access control, firewalls, IDS/IPS, vulnerability assessment, penetration testing, and security awareness training, are just some of the essential components of a robust information security framework. By implementing these measures and staying vigilant against emerging threats, organizations can safeguard their information assets and preserve the trust of their customers and stakeholders in an increasingly interconnected and vulnerable landscape.

REFERENCES

1. Alov R.D., Nurullaev M.M. Software, algorithms and methods of data encryption based on national standards // *IJUM Engineering Journal* 21 (1), pp. 142–166, 2020. doi: 10.31436/iijumej.v21i1.1179.
2. Mukhammadovich N. M., Djuraevich A. R. Working with cryptographic key information. // *International Journal of Electrical and Computer Engineering*. – 2023. – T. 13. – №. 1. – C. 911. doi: 10.11591/ijece.v13i1.pp911-919

3. Alov R.D., Nurullaev M.M. Development of the Software Cryptographic Service Provider on the Basis of National Standards // *Journal of Systemics, Cybernetics and Informatics*, 17 (1), pp. 260–272, 2019.
4. Nurullaev M. M. Modeling of information processes in integrated security systems // *Journal Molodoy uchoniyy*. – 2018. – T. 17. – №. 203. – C. 26-27.
5. Alov R.D., Nurullaev M.M. Cryptography Service Provider – Data Encryption // *in Proc. Conference on Complexity, Informatics and Cybernetics*, Orlando, Florida, USA, pp.127–131, 2019.
6. Muhammadovich N. M. The need to implement cryptographic information protection tools in the operating system and existing solutions // *Central asian journal of mathematical theory and computer sciences*. – 2023. – T. 4. – №. 3. – C. 1-4.
7. Nurullaev M.M. Random number generation to ensure information security on mobile phones // *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 1(1) pp.12-16, 2022. doi: 10.5281/zenodo.7238632
8. Nurullaev M.M. Embedding Algorithms for Generating and Verifying Eds in A Cryptographic Information Security Tool // *Eurasian Journal of Engineering and Technology*, vol. 17, Apr. 2023, pp. 51-55, <https://geniusjournals.org/index.php/ejet/article/view/3918>.
9. Nurullaev M.M. "Embedding data hashing algorithms into a cryptographic information security tool // *Science and innovation*, vol. 2, №3, 2023, pp. 584-587. doi:10.5281/zenodo.7857609

KORRELATSION MODELLARNI QURISH USULLARI

Saidov Hamroqul Quvondiqovich

(Buxoro muhandislik-texnologiya instituti, f.-m.f.n, dotsent)

E-mail: saidovhk@gmail.com

ANNOTATSIYA

Xalq xo'jaligining turli masalalarini yechishda ko'p hollarda ba'zi bir ko'rsatkichlarni oldindan bashorat qilishga to'g'ri keladi. Bunday bashoratlar xo'jalik mexanizmi doimiy o'zgarmaganda va ko'p yillar muqim ishlab turgan hollarda to'g'ri keladi. Ushbu maqolada eng sodda jarayonlar matematik modeli tahlil qilinadi va bashorat qilinadi.

Kalit so'zlar: Matematik model, bashorat qilish, chiziqli bog'lanish, korrelatsiya koeffitsiyenti.

МЕТОДЫ ПОСТРОЕНИЯ КОРРЕЛЯЦИОННЫХ МОДЕЛЕЙ

АННОТАЦИЯ

При решении различных вопросов народного хозяйства в большинстве случаев приходится заранее прогнозировать некоторые показатели. Такие прогнозы верны в тех случаях, когда хозяйственный механизм не меняется и постоянно работает в течение многих лет. В этой статье будет проанализирована математическая модель простейших процессов и сделаны прогнозирование.

Ключевые слова. Математическая модель, прогнозирование, линейная связь, коэффициент корреляции.

METHODS OF CONSTRUCTING CORRELATION MODELS

ABSTRACT

When dealing with various issues of the national economy, in most cases it is necessary to forecast some indicators in advance. Such forecasts are true in those cases, when the economic mechanism does not change and constantly works for many years. In this article the mathematical model of the simplest processes will be analyzed and pro-forecasting will be made.

Keywords. *Mathematical model, prediction, linear relationship, correlation coefficient.*

Xalq xo‘jaliginnigining turli masalalarini yechishda ko‘p hollarda ba’zi bir ko‘rsatkichlarni oldindan bashorat qilishga to‘g‘ri keladi. Bunday bashoratlar xo‘jalik mexanizmi doimiy o‘zgarmaganda va ko‘p yillar muqim ishlab turgan hollarda to‘gri keladi.

Masalan, qishloq xo‘jaligini oladigan bo‘lsak, fermer xo‘jaligining oila pudrati, ijara pudratisiz ishlayotgan paytdagi raqamlar bilan qilingan bashoratlar, bu xo‘jaliklarning yangi xo‘jalik mexanizmi asosida ishlashga o‘tgandagi vaqt uchun to‘gri kelmaydi. Chunki, har qanday yangi xo‘jalik mexanizmi asosida ishlab chiqarish unumdorligi oshadi, material va texnik resurslarning sarfi kamayadi va hokazo.

Bu sohada ko‘p ishlar qilingan va ilmiy maqolalar chop etilgan. Biz ushbu maqolada sohaning amaliy qismiga urg‘u berdik.

Demak, yuqoridagilarni hisobga olib, birinchidan, qilinadigan bashoratlar sifati va aniqligi xo‘jalik mexanizmi va iqtisodiy tizim turg‘un bir ko‘rinishga ega bo‘lgandagina yuqori darajada bo‘lishi mumkin.

Ikkinchidan, olinadigan tizim to‘g‘risidagi ma’lumotlarning qanchalik to‘g‘ri va to‘liq bo‘lishi ham qilinadigan bashoratlar sifatiga katta ta’sir qiladi.

Xalq xo‘jaligida bashoratlar turli xil yo‘llar orqali amalga oshirilishi mumkin. Masalan, sohaning kuchli ekspertlari va xo‘jalik rahbarlari tomonidan qilinadigan bashorat ko‘p hollarda to‘g‘ri bo‘lib chiqadi. Chunku ular xo‘jalikning (korxonaning) pasd-balandini, kuchli yoki kuchsiz tomonlarini yaxshi bilishadi.

Bashorat qilishning ikkinchi bir yo‘li, matematik usullar yordamida amalga oshiriladi. Buning uchun birinchi bajariladigan ish, kuzatilayotgan jarayon qaysi qonun asosida borayotganligini bilish muhim ahamiyatga ega.

Bashoratlar odatda quyidagi stoxastik (tasodifiy) bog‘lanishga ega bo‘lgan funksiyalar yordamida amalga oshiriladi.

Chiziqli bog‘lanishga ega bo‘lgan jarayonlar.

Agar natijaviy ko‘rsatkich Y faqat bitta o‘zgaruvchi X ga bog‘liq bo‘lsa, u holda bu bog‘lanishning chiziqli ekanligi isbotlash mumkin.

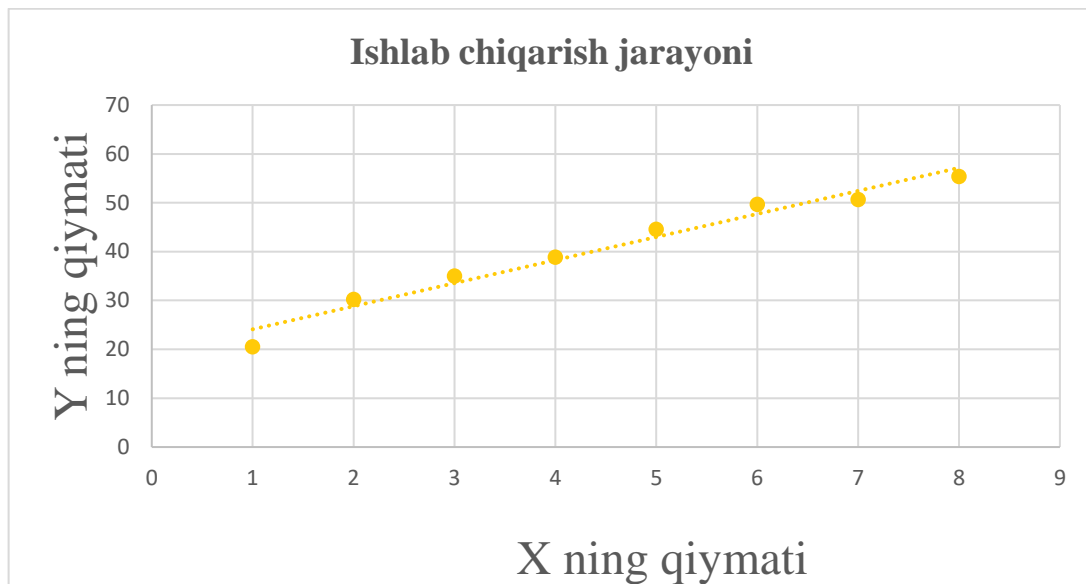
Buning uchun Y va X ning qiymatlarini Dekart koordinatalar sistemasida tasvirlaymiz. Agar hosil bo‘lgan nuqtalar bir to‘g‘ri chiziqda yoki taxminan o‘sha chiziq atrofida joylashgan bo‘lsa, bu bog‘lanishni chiziqli deb qabul qilish mumkin.

Masalan, bibror ishlab chiqarish korxonasining 8 yil mobaynida yalpi ishlab chiqargan mahsuloti haqidagi ma’lumot 1-jadvalda keltirilgan bo‘lsin:

Yillar (X)	Yalpi ishlab chiqarilgan mahsulot (Y)
1	20,5
2	30,5
3	35
4	38,9
5	44,6
6	49,7
7	50,7
8	55,4

Shu ishlab chiqarish jarayonini ifodalovchi raqamlarning qaysi qonuniyat asosida o‘shini aniqlang.

Buning uchun Y va X ning qiymatlarini Dekart koordinatalar sistemasida tasvirlaymiz. Agar hosil bo'lgan nuqtalar bir to'g'ri chiziqda yoki taxminan o'sha chiziq atrofida joylashgan bo'lsa, bu bog'lanishni chiziqli deb qabul qilish mumkin.

Agar X ning aniq qiymatlari berilgan jadval bo'lsa, uni yillar emas balki, boshqa miqdor deb talqin qilish mumkin. Va yuqoridagi mulohazalarni yuritish mumkin.

Demak, yuqorida aytilganidek, chiziqli ko'rinishga ega bo'lgan jarayonni

$$\bar{y} = a + bx \text{ yoki } \bar{y} = a + bt$$

ko'rinishdagi modellar orqali ifodalash mumkin. Bu yerda \bar{y} bashorat qilinadigan model (o'zgaruvchi), a, b lar topilishi kerak bo'lgan koeffitsiyentlar bo'lib hisoblanadi.

Koeffitsiyentlarni odatda – eng kichik kvadratlar usuli yordamida topiladi. Ya'ni,

$$F(a, b) = \sum_{i=1}^n [y_i - \bar{y}_i]^2 = \sum_{i=1}^n [y_i - (a + bx_i)]^2 = \sum_{i=1}^n [y_i - a - bx_i]^2 \Rightarrow \min \quad (1)$$

(1) tenglikning asosiy ma'nosi quyidagicha talqin qilinadi – amaliyotda olingan natijalar bilan nazariy qiymatlar orasidagi farqning kvadratlari yig'indisi minimal

bo'lishi kerakligini bildiradi. Boshqacha talqini, ya'ni analitik geometriya tilida quyidagicha aytish mumkin - $\bar{y} = a + bx$ chiziqlar oilasi a, b larning o'zgarishi yordamida butun XOY tekisligini to'ldiradi. Shu oiladan shunday birini tanlash kerakki, bu chiziq keltirilgan Y ning amaliy qiymatlariga eng yaqin bo'lsin.

Endi yuqoridagi mulohazalarni, masalalarni yechish uchun matematik analizga murojaat qilamiz.

(1) funksiya ko'p o'zgaruvchili (a, b ga nisbatan) funksiya bo'lganligi uchun, uning ekstremumini topish qoidasiga asosan, funksiyaning minimum kritik nuqtalarda, ya'ni, xususiy hosilalarning nolga teng bo'lgan nuqtalarda bo'lishi haqidagi tasdiqqa asosan, ya'ni:

$$\frac{\partial F}{\partial a} = -2 \cdot \sum_{i=1}^n [y_i - a - bx_i] = 0,$$

$$\frac{\partial F}{\partial b} = -2 \cdot \sum_{i=1}^n x_i [y_i - a - bx_i] = 0,$$

Ushbu tengliklarni soddalashtirib, quyidagi tenglamalar sistemasini olamiz:

$$\begin{cases} \sum_{i=1}^n y_i = na + b \sum_{i=1}^n x_i \\ \sum_{i=1}^n x_i y_i = a \sum_{i=1}^n x_i + b \sum_{i=1}^n x_i^2 \end{cases} \quad (2)$$

(2) tenglamalar sistemasidagi chekli yig'indilarni topish uchun quyidagi jadval orqali topish qulaydir:

1-jadval

X	Y	Y ²	X ²	XY
1	20,5	420,25	1	20,5
2	30,5	930,25	4	61
3	35	1225	9	105
4	38,9	1513,21	16	155,6
5	44,6	1989,16	25	223
6	49,7	2470,09	36	298,2
7	50,7	2570,49	49	354,9
8	55,4	3069,16	64	443,2
36	325,3	14187,61	204	1661,4

$$\begin{cases} 325,3 = 8a + 36b \\ 1661,4 = 36a + 204b \end{cases} \quad (3)$$

Bu sistemadan $a = 19,5, b = 4,7$ ekanligini topamiz. Demak, biz izlayotgan model

$$\bar{y} = 19,5 + 4,7x \quad (4)$$

ko‘rinishda bo‘ladi.

Endi bu model asosida nazariy qiymatlarni topamiz:

$$\bar{y}(1) = 19,5 + 4,7 \cdot 1 = 24,2;$$

$$\bar{y}(2) = 19,5 + 4,7 \cdot 2 = 28,9;$$

$$\bar{y}(3) = 19,5 + 4,7 \cdot 3 = 33,6;$$

$$\bar{y}(4) = 19,5 + 4,7 \cdot 4 = 38,3;$$

$$\bar{y}(5) = 19,5 + 4,7 \cdot 5 = 43,0;$$

$$\bar{y}(6) = 19,5 + 4,7 \cdot 6 = 47,7;$$

$$\bar{y}(7) = 19,5 + 4,7 \cdot 7 = 52,4;$$

$$\bar{y}(8) = 19,5 + 4,7 \cdot 8 = 57,1.$$

Bu qiymatlar asosida 2-jadvalni tuzamiz:

2-jadval

X	Y	\bar{Y}	$Y - \bar{Y}$
1	20,5	24,2	-3,7
2	30,5	28,9	1,6
3	35	33,6	1,4
4	38,9	38,3	0,6
5	44,6	43,0	1,6
6	49,7	47,7	2,0
7	50,7	52,4	-1,7
8	55,4	57,1	-1,7

Topilgan nazariy qiymatlarni va haqiqiy qiymatlarni solishtirib, qaralayotgan jarayon chiziqli funksiya ekanligiga ishonch hosil qilish mumkin.

Endi jadvalda ko‘rsatilmagan yillar, ya’ni, $X = 9, 10, 11, 12$ qiymatlar uchun bashorat qilishimiz mumkin bo‘ladi. Yuqoridagi (4) formulaga asosan

$$\bar{y}(9) = 19,5 + 4,7 \cdot 9 = 61,8;$$

$$\bar{y}(10) = 19,5 + 4,7 \cdot 10 = 66,5;$$

$$\bar{y}(11) = 19,5 + 4,7 \cdot 11 = 71,2;$$

$$\bar{y}(12) = 19,5 + 4,7 \cdot 12 = 75,9.$$

natijalarni olamiz.

Endi approksimatsiya xatoligini baholaymiz. Ya'ni,

$$\varepsilon = \frac{1}{n} \cdot \sum_{i=1}^n \frac{|Y - \bar{Y}|}{Y} \cdot 100\% = \frac{1}{8} \cdot 42,1\% = 5,3\%.$$

Demak, approksimatsiya xatoligi 5,3% ekan. Buning ma'nosi, biz kelgusida qiladigan bashoratimiz, haqiqiy qiymatlardan taxminan $\pm 5,3\%$ ga farq qilishi mumkin.

Bashorat qilishda ya'na ba'zi-bir kattalik, jumladan, bog'liqlik darajasini bildiruvchi – korrelatsiya koeffitsiyentini baholash ham muhimdir. Bizning modelda $\bar{y} = a + bx$ korrelatsiya koeffitsiyentini quyidagi formulalar orqali topamiz:

1) O'rtacha kvadratik chetlanishi:

$$\sigma_x = \sqrt{\frac{\sum_{i=0}^n (x_i - \bar{x})^2}{n}}, \quad \sigma_y = \sqrt{\frac{\sum_{i=0}^n (y_i - \bar{y})^2}{n}},$$

bu yerda \bar{x}, \bar{y} lar o'rtacha arifmetik qiymatlar;

2) Korrelatsiya koeffitsiyenti

$$r = \frac{\overline{xy} - \bar{x}\bar{y}}{\sigma_x \sigma_y} = \frac{n \sum_{i=0}^n xy - \sum_{i=0}^n x \sum_{i=0}^n y}{\sqrt{n \sum_{i=0}^n x_i^2 - (\sum_{i=0}^n x_i)^2} \cdot \sqrt{n \sum_{i=0}^n y_i^2 - (\sum_{i=0}^n y_i)^2}}$$

Korrelatsiya koeffitsiyenti uchun quyidagi munosabatlarni aytib o'tamiz:

a) Agar $0,3 < r < 0,7$ bo'lsa, faktorlar orasidagi bog'lanish o'rtacha tig'izlikda deb hisoblanadi;

b) Agar $0,7 < r < 0,9$ bo'lsa, faktorlar orasidagi bog'lanish yuqori tig'izlikda deb hisoblanadi;

c) Agar $r < 0,3$ bo'lsa, faktorlar o'zaro bo'sh bog'langan deb hisoblanadi yoki X ning o'zgarishi Y ning o'zgarishiga olib kelmaydi degan xulosa chiqarish mumkin.

Yuqoridagi misolda

$$\begin{aligned}
 r &= \frac{n \sum_{i=0}^n xy - \sum_{i=0}^n x \sum_{i=0}^n y}{\sqrt{n \sum_{i=0}^n x_i^2 - (\sum_{i=0}^n x_i)^2} \cdot \sqrt{n \sum_{i=0}^n y_i^2 - (\sum_{i=0}^n y_i)^2}} = \\
 &= \frac{8 \cdot 1661,4 - 36 \cdot 325,3}{\sqrt{8 \cdot 204 - 36^2} \cdot \sqrt{8 \cdot 14187,61 - 325,3^2}} = \\
 &= \frac{13291,2 - 11710,8}{\sqrt{1632 - 1296} \cdot \sqrt{113500,88 - 105820,09}} = \frac{1580,4}{18,33 \cdot 87,64} \\
 &= \frac{1580,4}{1606,44} = 0,98.
 \end{aligned}$$

Bundan, korrelatsiya koeffitsiyenti $r = 0,98$, ya'ni, 1 ga yaqiligini ko'ramiz. Demak, faktorlar orasida mustahkam bog'lanish bor ekanligi kelib chiqadi.

Yuqoridagi hisoblashlarni qiymatlar soni ko'p bo'lganda qo'lda bajarish qiyinchiliklarga, xatoliklarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun hisoblashlarni maxsus dasturlarda bajarish tavsiya etiladi.

Xulosa

Albatta bunday hisoblashni qo'lda bajarish qiyinchiliklarga olib keladi. Axborot texnologiyarning rivojlanishi bu sohada ham maxsus dasturlarning ishlab chiqilishiga olib keldi. Jumladan, IBM SPSS Statistics, [3] dastur paketi ushbu sohada yetakchi hisoblanadi. Ushbu dastur yuqorida ko'rilgan masalalarni va boshqa masalalar (chiziqli bog'lanishga ega bo'lmagan jarayonlar) ni aniq va to'la yechib bera oladi. Biz ushbu maqolada bu usul haqida qisqa nazariy ma'lumotlarni berdik [1, 2].

Adabiyotlar

1. В.Е. Гмурман. «Теория вероятностей и математическая статистика». Москва-Юрайт. – 2015 г. 479 с.
2. Очиллов Ш.Б., Раззаков Ш.И., Сайидов Х.К. «Корреляцион моделларни куришдан қўлланма». БухМТИ. 1990 й. 30 б.
3. <https://www.ibm.com/products/spss-statistics>
БухМТИ, 2023 йил, 22 июн.

O'QUV LUG'ATLARI TUSHUNCHASI, ULARNING TAVSIFI VA TASNIFI

Xolmuradova Jamila Irmetovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti

***Annotatsiya:** Maqolada lug'at tushunchasi, lug'atlar, o'quv lug'ati, uning turlari, tavsifi va tasnifi haqidagi fikr- mulohazalar bayon qilinadi.*

***Kalit so'zlar:** Leksikografiya, lug'at, o'quv lug'ati, izohli, tavsif, tasnif, psixologik, sotsiologik, lingvistik, semiotik, zamonaviy, leksik-grammatik.*

***Аннотация:** В статье изложены отзывы о понятии словарь, словари, учебный словарь, его виды, описание и классификация.*

***Ключевые слова:** лексикография, словарь, учебный словарь, пояснительная, описательная, классификационная, психологическая, социологическая, лингвистическая, семиотическая, современная, лексико-грамматическая.*

***Annotation:** The article describes the concept of vocabulary, dictionaries, educational vocabulary, its types, description and classification.*

***Key words:** Lexicography, vocabulary, educational dictionary, description, classification, psychological, sociological, linguistic, semiotic, modern, lexical-grammatical.*

Lug'at – bu ma'lum bir til so'zlarining muayyan bir maqsad, mavzu ostida jamlangan yig'indisi bo'lib, so'zlarni to'g'ri yozishda, ma'nosini, etimologiyasini aniqlashda, tarkibini tahlil qilishda, jumla tuzishda, biror tushuncha haqida qo'shimcha ma'lumot olishda lug'atlar yordamga keladi. Lug'atlar o'quvchining

fikrlash qobiliyatini kengaytiradi, fanning turli sohalari, texnika, san'at, adabiyot, nutq madaniyatini egallashda, milliy madaniyatni o'zlashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Taniqli fransuz yozuvchisi A. Frans lug'atlar haqida to'xtala turib «...lug'at – alfavit tartibida joylashtirilgan xazina. Agar yaxshiroq o'ylab ko'radigan bo'lsak, lug'at – bu kitoblarning kitobi. U boshqa barcha kitoblarga yo'l ochadi...» degan edi.

Lug'atlar sivilizatsiya yo'ldoshi, milliy til xazinasi hamdir. «Har qanday so'z, - yozgan edi XIX asr tilshunosi, akademik I. I. Sreznevskiy, - xalq o'tmishidan darak beradi. So'zda o'zgarish bo'lgan bo'lsa hayotda ham o'zgarish bo'lgan bo'ladi, jamiyatdagi o'zgarish so'zda aks etadi». O'zbek xalqining betakror durdonasi «Devonu lug'otit turk»ning tarix, til, adabiyot, jug'rofiya, tibbiyot, madaniyat, san'at va boshqa o'nlab tarmoqlar haqidagi qimmatli ma'lumotnoma ekanligi buning yaqqol dalilidir.

Lug'atchilikning tadrijiy taraqqiyoti deyganda, ko'p o'rinlarda tarjima lug'atlari – lingvistik lug'atlar – qomusiy lug'atlar – ta'limiy o'quv lug'atlari – elektron lug'atlar ketma-ketligi keltiriladi. Aslida, jahon tilshunosligida lug'atchilik tarixi yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar lug'atlarning ilk ko'rinishlari ta'limiy maqsadlarda yaratilgan degan xulosaga olib kelmoqda.¹

Lug'atlar ilmiy lingvistik adabiyotlar ichida tillararo munosabatni ta'minlash, tilning grammatik qurilishini tadqiq qilish, til me'yorlarini belgilash, jamiyat a'zolarining milliy tafakkuri, nutq boyligini o'stirish, ijtimoiy-siyosiy ongni shakllantirish, shuningdek, ta'lim samaradorligini oshirishdagi bebaho xizmati bilan alohida ajralib turadi.

Xususan, ikki tilli lug'atlar, "O'zbekcha-ruscha lug'at" ustida olib borilgan ishlar izohli lug'atni yaratish uchun tayyorgarlik bo'ldi, unga zamin hozirladi. Bu ishlar davomida o'zbek tilining izohli lug'ati va o'zbekcha-ruscha lugatlarning tuzilishi uchun umumiy bo'lgan ko'pgina masalalar, jumladan, lug'atda bosh so'zlarning shakli, so'z tanlash prinsiplari, so'zlarning ma'noviy, uslubiy va

¹П. Н.Денисов. Об универсальной структуре словарной статьи. – В.кн.: Актуальные проблемы учебной лексикографии. Сост. В.А.Редкин. М., «Русский язык», 1997., 320 с. - С-208.

grammatik tavsiflari, leksikografik belgilar tizimi va boshqa masalalar amaliy ravishda hal etildi. 60 ming soʻz va soʻz birikmasini qamrab olgan 2 jildli "Oʻzbek tilining izohli lugʻati" (M., 1981), 2 jildli "Ruscha-oʻzbekcha lugʻat" (Toshkent, 1993—94) hamda 1 jildli "Oʻzbekcha-ruscha lugʻat" (Toshkent, 1998)larning nashr etilishi oʻzbek lugʻatchiligi tarixida yangi bosqichni boshlab berdi.

Amaliy leksikografiya sohasida erishilgan muayyan muvaffaqiyatlar bilan bir qatorda lugʻatchilikning nazariy muammolariga — lugʻatshunoslikka ham eʼtibor qaratildi va izohli hamda ikki tilli lugʻatlarning maʼlum leksikografik masalalarini hal etishda orttirilgan boy tajribani, shuningdek, bu sohadagi mavjud kamchiliklarni yoritishga bagʻishlangan bir qator ilmiy ishlar ham amalga oshirildi. Bunday izlanishlarning natija va xulosalari tuzilajak lugʻatlarning sifatini yaxshilashga yordam berishi shubhasiz.

Bu oʻrinda shuni taʼkidlash kerakki, oʻzbek tilining turli tarixiy davrlariga, turli funksional uslublariga oid bitmas-tuganmas soʻz boyligini toʻla-toʻkis qamrab olish uchun maʼlum xronologik chegaralarga ega boʻlgan, aniq maqsadga moʻljallangan lugʻatlar tuzish taqozo etiladi. Masalan, Alisher Navoiy va boshqa mumtoz shoirlarning asarlarini oʻqish uchun maxsus lugʻat zarur, chunki eski oʻzbek tili hozirgi oʻzbek adabiy tilidan lugʻat tarkibi jihatidan ham, grammatik qurilishi jihatidan ham sezilarli farq qiladi. Bunday lugʻatlar tuzilgan va nashr etilgan ham. Masalan, P. Shamsiyev va S. Ibrohimovlarning "Navoiy asarlari lugʻati" (Toshkent, 2002). Bu lugʻat birinchi marta 1953- yilda "Oʻzbek klassik adabiyoti asarlarini oʻqish uchun qisqacha lugʻat" nomi bilan nashr etilgan edi. 1983-85-yillarda esa prof. E. I. Fozilov rahbarligida shoir asarlari tilining toʻrt jildli ancha mukammal lugʻati nashr etildi.

Oʻzbek tili leksikasi, hatto XX asrning oʻzini olib qaraganda ham, tarkib jihatidan bir xil emas. Unda ayrim mualliflar tomonidan ishlatilgan, lekin hali oʻzbek adabiy tiliga kirib ulgurmagan, shuningdek, shevalarga oid soʻzlar ham anchagina. Bundan tashqari, Oʻzbekistonda qadimdan rivojlangan kasb-hunarlariga oid, faqat hunarmandlar oʻrtasida ishlatiladigan leksika yoki XX asrda oʻzbek tilida paydo

bo'lgan son-sanoqsiz ilmiy-texnikaviy terminlar borki, bularning hammasini bitta lug'atga sig'dirib bo'lmaydi. Ayni shu sababli kasb-hunar, sheva lug'atlari, terminologik lug'atlar tuzish tajribasi ham mavjud. Bu jihatdan S. Ibrohimovning uch qismli "Farg'ona shevalarining kasb-hunar leksikasi" lug'ati (Toshkent, 2010—13), O. Usmon va R. Doniyorovlarning "Ruscha-internatsional so'zlar izohli lug'ati" (Toshkent, 1965; 3-nashri — 2012), akademik Sh. Shoabdurahmonov tahriri ostida nashr etilgan "O'zbek xalq shevalari lug'ati" (Toshkent, 2012), Olim Usmon rahbarligida tuzilib nashr etilgan "Ijtimoiy-siyosiy terminlar lug'ati" (Toshkent, 2014) va boshqa o'nlab lug'atlar e'tiborga loyiq.

O'quv lug'atchiligi tarixini o'rganish harakatlari Yevropa tilshunosligida ham, o'zbek tilshunosligida ham umumiy lug'atchilik masalalarini o'rganishdan ikki-uch asr keyin boshlangan. Ko'rinib turibdiki, lug'atchilik tarixi umumiy holatda o'rganilgan. Aslida, mantiqan yondashadigan bo'lsak, kichik hajmli dastlabki ruscha-o'zbekcha, o'zbekcha-ruscha tarjima lug'atlari, shuningdek, mumtoz shoirlar ijodini o'rganish uchun xizmat qiladigan lug'atlar o'zbek o'quv lug'atlarining dastlabki namunalari edi.

O'quv lug'atlarining tavsifi va tasnifi haqida to'xtaladigan bo'lsak, har qanday lug'at biror mavzudagi tizimlashtirilgan ma'lumotlar jamlangan didaktik asardir. O'quvchilar uchun maxsus lug'atlar yaratish fikri umumiy lug'atlar bilan ishlash, ularni yaratish jarayonida paydo bo'lgan. «O'quv lug'ati» termini birinchi marta rus tilshunosligida Y. D. Polivanovning «Qisqacha ruscha - o'zbekcha lug'at»ga yozgan kirish so'zida ishlatiladi. Muallif lug'atni tavsiflar ekan «...o'z hajmiga ko'ra lug'at ma'lumotnoma lug'atlar sirasiga kirmaydi, u ko'proq o'quv lug'ati tizimiga tegishlidir...» – deydi.

O'quvchilarning ijodiy tafakkuri, mustaqil fikrlash darajasi, ijodiy fikr mahsulini og'zaki va yozma shakllarda ravon bayon etishga olib keladigan qimmatli va boy so'z zahirasini vujudga keltiradigan kichik hajmli lug'atlarga **o'quv lug'atlari** deyiladi.

O'quv lug'atlari o'quv jarayoni bilan aloqador bo'lib, sekinlik bilan o'quv kompleksining to'laqonli a'zosiga aylanib boradi, o'quv mashg'ulotlariga, darslikka moslashtiriladi. Lug'at maqolalari sodda, aniq, tushunarli, hajman kichik, o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo'ladi.

O'quv lug'atlarining asosiy tavsifiy belgilari quyidagilar:

1. Darslikka moslashtiriladi. O'quv lug'atlari o'quv jarayoni bilan aloqador bo'lib, sekinlik bilan o'quv kompleksining to'laqonli a'zosiga aylanib boradi, o'quv mashg'ulotlariga moslashadi.

2. Hajman kichik bo'ladi. Hali o'quv lug'atchiligi ommalashmagan davrlardayoq, lug'atlar xususida to'xtala turib L.V.Sherba «barcha qisqa lug'atlar foydalanuvchida oxir-oqibat bezovtalik keltirib chiqaradi. Kichik lug'atlar maxsus toifadagilar uchungina yaratilishi mumkin...», – deya o'quv lug'atlarining hajman kichik bo'lishiga ishora qilib ketgan edi. Chunki katta hajmli lug'atlar bilan ishlash maktab o'quvchilarida turli noqulayliklarni keltirib chiqaradi.

3. So'zlik sodda va tushunarli bo'ladi. Lug'at maqolalarining tuzilishi, jumalarning sodda, aniq va tushunarliliigi, o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos so'zlarni, eng zarur ma'lumotlarni qamrab olishi, izohlarning so'zning eng muhim qirrasini aniqlashga qaratilganligi, maqsadga aniq yo'naltirilganligi, foydalanish uchun qulayligi bilan ham boshqa turdagi lug'atlardan farqlanadi. O'quvchi lug'atni qo'lga olgandayoq nimaga mo'ljallangani, undan qanday ma'lumotni izlash mumkinligi hamda foydalanish yo'llarini bila olishi lozim.

4. Estetik didga mos bo'ladi. Maqsadli ravishda yetarli va zaruriy bezaklar – rasmlar, qo'shimcha materiallar bilan boyitilishi, leksikografik simbolikaga kam yo'l berilganligi bilan ham xarakterlanadi.

5. Mashqlar ilova qilinadi. O'quv lug'atlarining o'quv uslubiy qurilmasi lug'atdagi ma'lumotlarga munosabat bildirishga jalb qiluvchi qo'shimcha savollar tizimi, leksikografik belgilarning sodda izohi, diqqatni tortadigan noan'anaviy usullarda tuzilgan lug'at bilan ishlash mashqlari bilan boyitilishi lozim.

6. Adabiy til me'yorlarini o'rgatadi. Lug'atlarning aksariyati adabiy til me'yorlarini belgilash vazifasini bajaradi. Lug'atning me'yoriyligi shundan iboratki, unda adabiy tilning imlo, talaffuz, so'z yasash va uni ishlatish me'yorlari tavsiya etiladi. Buning uchun so'zlar lug'atga, o'zlarining umummilliy adabiy tilga munosabati, unda tutgan o'rni va qo'llanish doirasiga ko'ra tanlab kiritiladi. Lug'atda har bir so'zning maqbul yozilish shakli, (o'zlashma so'zlarning) kelib chiqishi — etimologiyasi, zarur hollarda, talaffuzi ko'rsatiladi, ma'nosi (yoki ma'nolari) aniqlanadi va izohlanadi, so'zlarning aniqlangan ma'nolari va shu ma'nolarda to'g'ri qo'llanishi o'zbek badiiy va ilmiy adabiyotidan, matbuotdan olingan misollar — iqtiboslar bilan dalillanadi.

Lekin me'yorni payqash, me'yoriy holatlarni ajratib olish oson ish emas. Shu sababli adabiy til me'yorlarini belgilashda lug'atda ayrim kamchiliklar, munozarali, bahsli hollar bo'lishi tabiiydir. Lug'atning yuzaga kelishi, adabiy til me'yorlarini qat'iy, barqaror holga keltirish bilan birga, unda uzil-kesil hal etilmagan masalalarni aniqlash va bartaraf qila borish uchun ham yordam beradi.

Shuni ham alohida qayd etib o'tish kerakki, me'yoriy lug'at adabiy til me'yorlarini belgilashga intilar ekan, me'yorlarni abadiylashtirmaydi. Chunki til me'yorlari ham, tilning o'zi kabi, ijtimoiy taraqqiyot bilan bog'liq holda o'zgarib, rivojlanib turadi.

O'quv lug'ati bilan ishlash o'quvchining nafaqat mustaqil fikrlash va nutqiy savodxonligini o'stiradi, balki unda lug'atlarga bo'lgan qiziqishni orttiradi; umumiy va akademik lug'atlardan foydalanish ko'nikmasini shakllantiradi.

Lug'at o'quvchining har doim yonida bo'la oladigan beminnat yordamchisi, so'z zahirasi boyitadigan manba, to'g'ri yozish, to'g'ri talaffuz, so'z tanlash imkonini beradigan bebaho xazinasidir. Lug'at beradigan yordamni o'quvchi o'qituvchisidan, ota-onasidan va boshqa kishilardan so'rab bilib olishi ham mumkin. Lekin ularning hech biri bolaning lug'atlarchalik ma'lumotlarga boy doimiy va beminnat hamrohi bo'la olmaydi.

O‘z davrida o‘quv lug‘atchiligi masalalari ustida uzoq izlanishlar olib borgan V. G. Gak lug‘atchilik tarixini o‘rganib chiqish asosida leksikografiyaning bugungi kundagi asosiy tarmoqlarini ajratib beradi. «...bundan buyon, - deydi Gak, - leksikografiya to‘rt yo‘nalishda ish olib boradi:

1. Tavsifiy leksikografiya – tildagi barcha so‘zlarni – eskirgan, yangi kirib kelgan, hatto nihoyatda kam qo‘llaniladigan so‘zlarni ham qamrab olib jamlash, qayd etish bilan shug‘ullanadi;

2. Me‘yoriy leksikografiya – yozuv, talaffuz meyorlarini aks ettiradi, so‘zlarning qo‘llanish doirasi, ma‘nosini aniqlashtiradi.

3. Lingvistik leksikografiya – har bir tilning etimologik, tarixiy, qiyosiy lug‘atlarini yaratadi.

4. O‘quv va amaliy leksikografiya – maktab uchun bir tilli, ikki tilli lug‘atlar, ma‘lumotnomalar, so‘zlashgichlar tuzish bilan shug‘ullanadi»².

Nazariy leksikografiya o‘quv lug‘atlarini yaratishda amal qilinishi muhim bo‘lgan quyidagi mezonlarni ajratadi:

Psixologik o‘lchov – o‘quvchining yosh xususiyati bilan bog‘liq ma‘lumotlarni qamrab olish, lug‘atlarni kichik, o‘rta, katta yoshdagi o‘quvchilarga moslab tuzishga asoslanadi. Ma‘nodosh so‘zlar o‘quv lug‘ati boshlang‘ich sinflar uchun tuzilganda shu yoshdagi bolalarning nutqida keng uchraydigan so‘likdan tashkil topadi. O‘rta-maxsus ta‘lim bo‘g‘ini uchun yaratilgan shu mavzudagi lug‘at so‘zlikning qamrovi, murakkabligi, hajmi bilan yosh bolalar uchun foydalanishda, birinchidan, noqulaylikni keltirib chiqarsa, ikkinchidan, ularning lug‘at boyligida uchramaydigan tushunarsiz so‘zlarni ham qamrab olishi bilan lug‘at bilan ishlashni qiyinlashtiradi.

Sotsiologik o‘lchov – lug‘atni aniq bir mamlakat, millat kishisiga, shu millatning milliy madaniyatiga xoslaydi. Chet ellik maktab o‘quvchilariga mo‘ljallab yoki chet tilini o‘rganishga mo‘ljallab tuzilgan lug‘atlar lingvomamlakatshunoslik, lingvodidaktik xususiyatga ega bo‘ladi. Har qanday

² В.Г.Гак. О.Некоторых закономерностях развития лексикографии (учебная – обшая лексикография в историческом аспекте) С-19. - В кн.: Актуальные проблемы учебной лексикографии. Сост. В.А.Редкин. М., «Русскийязык», 2007., 320 с.

lugʻatda lugʻat foydalanuvchilari mansub millatning urf-odatlarini, tabiati, iqlimi, milliy ruhi aks etmogʻi lozim.

Lingvistik oʻlchov – lugʻat soʻzligi bilan bogʻliq boʻlib, lugʻat maqolalarining berilishi, soʻz maʼnolarini sharhlash, turdosh lugʻatlarda (maʼnodosh soʻzlar, zid maʼnoli soʻzlar, darajalanuvchi soʻzlar, talaffuzdosh soʻzlar, uyadosh soʻzlar lugʻatlari) fikrlar uzviyligini taʼminlash, ortiqcha takrorlar, bir soʻzni ikki oʻrinda baholash kabi muammolarni tartibga soladi.

Semiotik (ishoraviy) oʻlchov – lugʻatdagi leksikografik simvolika, shartli belgilar, qisqartmalardan foydalanish bilan bogʻliq muammolarni nazorat qiladi. Qaysi oʻrinda qora harflar, ostiga chizilgan yoki yotiq harflar qoʻllanilishi, arab rim raqamlari, qavs, yarim qavs, toʻrtburchakli qavs, tirening ishlatilishi va hk.lar bilan shugʻullanadi.

Ingliz lugʻatshunoslaridan biri S. Jonson “agar mexanizm oʻzining mukammal qurilishi bilan muhandisni hayratlantirsa-yu, ammo uning qoʻllanilishida chuqur bilim talab etilsa, bu oddiy ishchi uchun mutlaqo befoydadir. Lugʻat ham qanchalik mukammal boʻlmasin, ishlash uchun qiyinchilik tugʻdirsa, uning foydasi kamayadi. Lugʻat ham mukammal, ham qulay boʻlishi kerak³”, – deydi. Bu taʼrif uning aynan oʻquv lugʻatlariga ishora qilayotganini koʻrsatib turibdi.

³Johnson S. The plan of a dictionary. L., 2007, p.15.

YOMG'IR YOG'DIRISH MAROSIMI BILAN BOG'LIQ BO'LGAN KATTALAR QO'SHIQLARI

Ximmatova Guzal Amirkulovna

Ilmiy rahbar TerDU, PhD, dots

Mustafoyim0109@gmail.ru

Abdunazarova Sevara Oybek qizi

TerDu O'zbek filologiyasi 3-bosqich talabasi

abdunazarovasevara17@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodi namunasi hisoblangan, yomg'ir chaqirish marosimi bilan bog'liq bo'lgan qo'shiqlarning kattalar folklorida makon va zamon o'rtasidagi farqlari va o'xshashliklari atroflicha yoritilgan.

Kalit so'zlar: marosim, yomg'ir chaqirish, sus xotin, xalq og'zaki ijodi.

Annotation: The article details the differences and similarities between space and time in adult folklore of snongs related to the rain-calling ceremony, which is an example of Uzbek folklore.

Keyword: ceremony, calling for rain, folklore.

Mehnatsevar xalqimiz bahor mavsumi kirib kelishi bilan dalalarga ekin ekib, ularni parvarish qila boshlaydilar. O'zbeklar marosimlarga boy xalqdir. Xalqimizning ijtimoiy - madaniy hayotini marosimlar bilan uzviy bog'liq bo'lgan an'ana, urf - odat va bayramlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Yil qurg'oqchilik bilan kelganda mehnat qo'shiqlaridan so'z xotin, sel xotin, sut xotin, suv xotin, sust xotin deb nomlanuvchi yomg'ir yog'dirish marosimlari tashkil etiladi. Bu marosim nomi ham turli hududlarda turlicha aytilgan. Masalan sust xotin marosimi qadimda quydagicha

tarzda o'tkazilgan. Qurg'oqchilik bo'lgan vaqtlarda yosh-u qari bir joyga yig'ilib, bir yosh bolani eshak ustiga chappa o'tirg'izadi va qo'lida suv to'la kadi ushlatgan holda va ikki tarafidan toshbaqa bog'lab, uyma - uy olib yurishgan. Bola biror bir uy yoniga kelsa: "Voy, jonim! Kuydim-ey, kuydim!" - deb qichqirgan. Uy egalari uning ustiga suv quyushgan. Yig'ilgan barcha yigitlar birgalikda:

Havo yog'mas bo'larmi?

Tomchi tommas bo'larmi?

Saksondagi kampirlarni

Suv oqizmas bo'larmi?

Sust xotin-ey, sust xotin

Ko'ylaklari bo'z xotin...

deb qo'shiq kuylab turishgan. Shundan keyin xonadon egalari yigitlarga tortiqlar berishgan. Bu marosimlarda asosan kattalar ishtirok etgan.

Yomg'ir chaqirish bilan bog'liq bo'lgan yana bir marosim nomi "sus xotin" hisoblanadi. Bu marosimda bir xoda cho'pning ustiga ayol kiyimini kiydirib, sus xotin qo'shig'ini jo'rlikda kuylab yetti uyga olib borishgan. Xonadonlardan yig'ilgan bug'doy un qilinib maxsus taom tayyorlangan. Bu marosim sut xotin, so'z xotin, suv xotin nomlari bilan ham atalgan.

"Sel xotin" marosimida boshiga g'alvir kiygan 3 xotin qo'shiq aytib xonadonlarga kirib yurishgan. Bundan tashqari yomg'ir chaqirish bilan bog'liq marosim qo'shiqlarida chala xotin, ko'sam - ko'sam kabilarining ham markaziy obrazlarida asosan xotinlar turgan. Ajdodlarimiz bu marosimlarni o'tkazish orqali yomg'ir yog'dirish mumkinligiga ishonishgan. Yomg'ir chaqirish marosimi ham turli hududlarda turlicha o'tkazilgan masalan: Surxondaryo viloyatining Jarqo'rg'on tumani Qorliq qishlog'ida bu marosim faqat erkaklar tomonidan o'tkazilgan. Aynan shu hududda "suz xotin" so'zi o'rnida "so'z xotin" etoloni ishlatishgan.⁴ Masalan:

So'z xotin - sulton xotin,

Ko'lankasi maydon xotin.

⁴ M.Sulaymonov "O'zbek xalq og'zaki ijodi.83 b

Suv xotin - suvsiz xotin,
Ko‘ylaklari bo‘z xotin.
Hosillar mo‘l bo‘lsin, suv xotin,
Dehqonning uyi to‘lsin, suv xotin.
Kazzobning uyi kuysin, suv xotin,
Suv xotin - suvsiz xotin.⁵

“Dehqonlarga qut bergin so‘z xotin” - deb qo‘shiqlar ijro etishgan.

Buxoro viloyati Qorako‘l va Olot tumanlarida yomg‘ir chaqirish marosimida aytiladigan qo‘shiq “chala xotin”⁶ deb yuritilgan. Yomg‘ir chaqirish bilan bog‘liq bo‘lgan bu kabi marosimlar jumladan sust xotin o‘zining tarixiy ahamiyatiga ega. U zardushtiylarning muqaddas kitobi “Avesto”da nomi tilga olingan osmon suvlari tangrisi Tishtiriyaning xalq orasida fonetik o‘zgarishga uchrashi natijasida keng tarqalgan nomidir. Sust xotin qo‘shig‘ida ijrochilar o‘zlarining yil davomidagi orzu - umidlarini ham bayon etishgan. Bu kabi ijrolar mahorat bilan kuylanganligi sababli bundan tashqari xalq dehqonchiligini rivojlantirishga bag‘ishlangan marosimlar bilan chambar - chas bog‘liq bo‘lganligi bilan mana bir necha asrlar osha bizgacha yetib kelmoqda.

Sust xotun, sulton xotun,
Ko‘lankasi maydon xotun,
Havo yog‘mas bo‘lama, Sust xotun,
Tomchi tommas bo‘lama, Sust xotun.
Yetmishdagi kampirni, Sust xotun,
Sel opketm as bo‘lam a, Sust xotun,⁷
kabi ijro variantlarini ham ko‘rishimiz mumkin.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, xalq og‘zaki ijodi janrlari xilma - xil ko‘rinishga ega va ularning o‘z vazifasi bor. Bularning ijrochilari esa xalqdir. Xalq qayg‘uda ham, quvonchda ham, biror narsaga ishonish, mifologik etiqodlarga

⁵ O.Madiyev “O‘zbek xalq og‘zaki ijodi”.225 b

⁶ O.Safarov “O‘zbek xalq og‘zaki ijodi”.130 b

⁷ O.Safarov “O‘zbek xalq og‘zaki ijodi”.130 b

sig‘inishda ham marosimlarga ishonishgan va ularni o‘tqazishgan. Mavsum marosim qo‘shiqlari ham insonlar orzu - umidlarini aks ettirgan va unga etiqot qilgan. Hozirda esa mavsum bilan bog‘liq marosimlar, jumladan bahorda o‘tkaziladigan “Sust xotin” marosimini o‘tkazishga uncha ehiyoj yo‘q, sababi hozirgi kunda barcha ishlarning bajarilishini texnika egallab, insonlar og‘irini yengil qilib kelmoqdi. Lekin bu degani qadriyatlarga ham chegara qo‘yildi degani emas. Zeroki, xalq yashar ekan uning qadriyatlari ham yashayveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.O.Safarov “O‘zbek xalq og‘zaki ijodi”. Toshkent – 2010.
- 2.O.Madiyev “O‘zbek xalq og‘zaki ijodi”. Toshkent – 2010.
- 3.M.Suloymonov “O‘zbek xalq og‘zaki ijodi”. Namangan – 2008.

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИДА ИДЕНТИКЛИК ОМИЛИНИНГ ЎЗИГА ХОС РОЛИ

Султанова Х.Т.

“Ижтимоий фанлар” кафедраси катта ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада миллий гоё, ёш мустақил давлатларда миллий давлатчилик анъаналарини тиклаш ёки уни қуришга интилаётган миллий сиёсат, миллийлик масалаларига қизиқиш ва тўғрисида сўз боради.

Калит сўзлар: Миллий гоё, тарғибот, идентификация, идентиклик, элат, миллийлик ва бошқалар.

ОТЛИЧИТЕЛЬНАЯ РОЛЬ ФАКТОРА В НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА.

АННОТАЦИЯ

В этой статье в национальных идеях молодые независимые страны говорят о национальной политике, национальной политике, национальной политике, восстановить или построить национальные традиции государственности.

A DISTINCTIVE ROLE OF THE FACTOR IN THE NATIONAL IDENTITY OF CIVIL SOCIETY

ANNOTATION

In this article, in national ideas, young independent countries talk about national policies, national policies, national policies, trying to restore or build national statehood traditions.

Маълумки, Ўзбекистон мустақилликка эришганидан фуқаролик жамияти куриш борасида кўплаб чора-тадбирларни амалга оширди. Шунинг билан бирга мамлакатимизда фуқаролик жамияти шаклланиши жараёнида мустақиллик йилларида (1991-2021 йиллар) бир қанча мураккаб даврларни босиб ўтди ва босиб ўтмоқда. Фуқаролик жамияти энг аввало ижтимоий муносабатлар жараёнида ўз аксини топиб, мамлакатда демократия, ҳуқуқий давлат ва шахс эркинликларини таъминлашнинг муҳим кафолати бўлиб хизмат қилади. Фуқаролик жамиятида ижтимоий ҳаётга ва унинг доимо тараққий этиб боришига жуда катта аҳамият берилади. Унинг асосий мақсади инсоннинг муносиб ҳаёт кечиришини, барча ҳаётий орзу-мақсадлари шу жамиятдаги сиёсий ташкилотлар, ижтимоий институт, гуруҳ, оила ва бошқа жамоат бирлашмалари орқали амалга оширилишини таъминлашдир. Бу сиёсий ташкилотлар, ижтимоий институтлар ва гуруҳлар ҳар бир инсонга ўзи яшаётган жамиятда ҳокимиятнинг манбаи эканлигини, ҳуқуқ ва эркинликлари, қобилияти ва ҳаракати, обрўси юксак қадрият эканлигини тушунтиришга ёрдам берадилар. Инсонлар ушбу ташкилот ва бирлашмалар орқали ўзларининг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маънавий, маданий ва бошқа мақсадларини амалга оширадилар.

Фуқаролик жамияти бозор иқтисодиёти ва демократик ҳуқуқий давлат шароитидагина давлат тасарруфида бўлмаган ташкилотлар, уюшмалар, эркин ва тенг ҳуқуқли индивидларнинг ўзаро плюрализмига асосланган муносабатлар уйғунлигидан ташкил топади[1]. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, фуқаролик жамияти шаклланиши жараёнида миллий идентиклик хусусиятлари ўзини намоён этиб, муҳим аҳамият касб этиб боради. Чунки, фуқаролик жамиятида бир нечта миллат ва элатлар, этник гуруҳлар иштирок этишлари мумкин.

XXI асрда инсоният олдида бир қатор долзарб муаммо ва масалалар пайдо бўлмоқдаки, бу ўз ўрнида ҳам сиёсий, ҳам миллий ва ҳам иқтисодий аҳамият касб этмоқда. Жумладан, бундай муаммоларга ҳозирда миллат, миллийлик ҳамда миллий идентиклик каби тобора долзарблашиб бораётган масалаларни

ҳам киритиш мумкин. Миллат ва миллийлик тушунчалари борасидаги турли ёндашув ва баҳс-мунозаралар асосан XX асрнинг охири ва XXI асрнинг бошларида назарий олимлар ва тадқиқотчилар томонидан турли ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-маданий омиллар сабаб жадал ривожланди. XXI аср бошларида ривожланиб кетган ижтимоий муаммолар ва миграцион жараёнлар натижасида миллийликка қизиқиш билан бирга уни сақлаб қолишга интилиш ҳам кучайди. Бунга мисол сифатида бугунги кунда АҚШ, Германия, Россия, Норвегия, Буюк Британия, Франция, Туркия ва бошқа давлатларни келтириб ўтиш мумкин. Ушбу давлатларда охириги пайтларда миграцион жараёнларни тез суръатларда ўсиши миллий идентификация билан бирга этник ва маданий идентификацияни ҳам ривожланишига сабаб бўлмоқда. Айтиш мумкинки, яқин 20-30 йил вақт мобайнида кўплаб Ғарбий ва Шарқий Европа мамлакатларида “миллат”, “миллийлик” масалалари бу қадар ижтимоийлашмаган эди. Шундан келиб чиққан ҳолда, бугунги кунда иқтисодий жиҳатдан ривожланган ва демократик фуқаролик жамияти мавжуд дея халқаро экспертлар томонидан эътироф этилаётган кўплаб мамлакатларда миллий масалалар долзарблашиб бормоқда. Шу билан бирга Ғарб ижтимоий фанларида миллат тушунчаси ва умуман ҳодисасини инкор қилувчи космополистик назариялар ҳам кенг қулоч ёзмақда. Масалан, машҳур Ғарб тадқиқотчиси Б.Андерсон миллат тушунчасини тадқиқ қилган ҳолда унга конструктив жиҳатдан ёндашиб шундай таърифлайди: “...миллат шуурдан ташқарида мавжуд эмас, ўзича у инсонлар онгида мавжуддир, лекин шундай бўлсада у, инсонларнинг ижтимоий тузилишларига кучли равишда таъсир кўрсатадиган воқеълик бўлиб қолмоқда” [2]. Шу ўринда ҳақли бир савол туғилади умуман инсон ўзини маълум бир миллат вакили сифатида қачон ҳис қилади? Қандай қилиб миллат аъзоси бўлиш мумкин? Агар биз тарихга назар ташлайдиган бўлсак, узоқ даврлардан бери мавжуд бўлиб келган халқлар ўз ҳудудини душмандан асраш ёки аксинча бошқа халқлар ҳудудини босиб олиш билан бирга ҳудудини кенгайтириш ҳамда бошқа масалалар сабаблигина уюшишган. Бу албатта энг қадимги

халқларнинг умумий ҳаёт тарзидир. Бу ерда инсон ўзини маълум бир миллат вакили сифатида билиши учун етарли компонентлар кўринмайди. Фикримизча, инсон ўзини маълум бир миллат вакили сифатида ҳис қилиши учун бир нечта туйғулар унда мавжуд бўлиши зарур. Масалан миллий ғурур, миллий ифтихор, миллий ютуқлар, миллий бирлик ва ҳокозолар.

Бундан ташқари миллийлик ва миллатга тегишли бўлиш ўртасидаги фарқни Америкалик антрополог олим Джон Борманнинг тадқиқотларида ҳам учратиш мумкин. Вэрдери фикрларига монанд Джон Борман биринчисини онгли ҳиссиётларга киритади, улар учун миллат фаол боғланганлик объекти ҳисобланади, иккинчисини – бирор нимага тегишли бўлиш ҳиссиётини, ўзини “ўз уйида” каби ҳис қилишини келтириб чиқарадиган кундалик амалиётларга ва ўзаро таъсирларга киритади” [2].

Тадқиқотчиларнинг назарияларига кўра, миллат шаклланиши маълум бир даврда ҳам юз бериши мумкин. Миллат шаклланиши ва ривожланиши ўзига хос мураккаб жараён бўлиб, маълум бир давр мобайнида давом этади. Шунингдек бу жараёнда миллатнинг типологик белгилари бўлган тил, маданият, урф одат ва қадриятлардан ташқари ижтимоий сиёсий жиҳатлар ҳам бирламчилик қилиб, миллатни бирлашишида катта аҳамият касб этади. Бундан ташқари миллат тушунчасида этнодан фарқли ўлароқ, аниқ кўриниб турадиган сиёсий оҳанг мавжуд бўлиб, у миллат ва этнос тушунчаларини фарқловчи мезон сифатида кўзга ташланади. Буни биз миллат тушунчасининг француз моделида ҳам кузатишимиз мумкин. Қуйида бир қатор тадқиқотчилар томонидан миллат ва миллийлик тушунчасига нисбатан берилган умумий таърифларни келтириб ўтмоқчимиз: **Биринчидан**, миллатни катта ижтимоий гуруҳ деб эътироф этиш мумкин. **Иккинчидан**, шу гуруҳнинг ичида уни бирлаштириб турадиган маълум бир алоқалар сиёсий, маданий, тарихий, диний, тил ва бошқалардан иборатдир. Уларнинг ҳаракатчан, беқарор ва ўзгариб турадиган иерархиясини ҳисобга олган ҳолда, мавжудлигини кўрсатиш мумкин. **Учинчидан**, миллатнинг ажратилиши доим иделоглар томонидан

гурух онгига сингдириладиган “умумий тақдир” мифи билан боғлиқдир, **тўртинчидан**, инсон ўзини у ёки бу миллатга қўшиши учун ўзининг ҳаракатларини маълум бир сиёсий ва ғоявий контекстга қўшиши зарур. [4]

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Қирғизбоев М. *Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши*. Т., Ўзбекистон, 2010. Б.247.
2. Б.Андерсон, М. Хрох, О.Бауэр, Э.Смит. *Нация и национализм*. – М.: Праксис, 2002. – 224 бет.
3. www.archive.org/stream/grekenglishlex00liddrich#page/412/mode/2up.
4. Б.Андерсон, М.Хрох, О.Бауэр, Э.Смит. *Нация и национализм*. – М.:Праксис, 2002. – 91-92 бетлар.
5. *Отамуратов С. Миллий ривожланиш фалсафаси. (сиёсий-фалсафий қирралари)*. - Тошкент: Академия, 2005. – 367 б.
6. *Миллий ғоя ва маънавий қадриятлар: назария, методология, амалиёт*. - Тошкент: 2004. – 372 б.

**ФОРМИРОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНО-СПРАВЕДЛИВОЙ СИСТЕМЫ
НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА В УЗБЕКИСТАНЕ
В ПЕРИОД 2018-2023 ГОДЫ**

Султанова Холида Турсунмуратовна,

старший преподаватель

ТМА кафедры общественных наук.

Обеспечение социально-экономического развития любого государства невозможно представить без налогов, поскольку они являются основным источником доходов государственного бюджета. Эффективность функционирования бюджетной и налоговой системы, стабильность и устойчивость формирования Государственного бюджета страны зависит от объективности установления налогов, простоты исчисления налоговой базы субъектами экономической деятельности, обеспечения максимальной собираемости налогов и многих других факторов. В настоящее время в Республике Узбекистан проводится широкомасштабное реформирование всей налоговой системы страны. Приняты и проводятся комплексные меры по совершенствованию налоговой политики государства, повышению эффективности налогового администрирования, последовательному снижению налогового бремени, упрощению налоговой системы и коренному сокращению налоговых отчетностей. В соответствии с принятой Концепцией совершенствования налоговой политики в ближайшие годы намечаются снижение уровня налоговой нагрузки на экономику, оптимизацию количества налогов путем их унификации, упрощение налогового законодательства, обеспечение стабильности налогового законодательства, а также развитие благоприятного налогового режима для иностранных инвесторов. В ходе реализации Концепции совершенствования налоговой политики принят

Налоговый Кодекс Республики Узбекистан в новой редакции и с 1 января 2020 года введено в действие. «Согласно принятому недавно Налоговому кодексу с этого года внедряется множество нововведений. В частности, количество видов налогов сокращено с 13 до 9. Введены облегченные механизмы уплаты налогов с возможностью отсрочки или рассрочки»⁸. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису Республики Узбекистан, Газета Народное слово от 25 января 2020 года 5 Достижение намеченных целей во многом зависит от уровня знаний и квалификации специалистов в области экономики и финансов. Специалисты, обладающие знаниями в области налогов и налогообложения в большей степени, будут адаптированы к быстроменяющимся экономическим условиям, обладать умением исчислять, определять и своевременно произвести уплату суммы налогов, а также принимать меры по оптимизации и правильного применения предоставляемых налоговых льгот, и тем самым содействовать снижению налогового бремени для предприятий. Одним из направлений дальнейшего укрепления макроэкономической стабильности и сохранения высоких темпов роста экономики, принятых в рамках Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017 — 2021 годах является продолжение курса на снижение налогового бремени и упрощения системы налогообложения, совершенствование налогового администрирования и расширение мер соответствующего стимулирования.

С принятием Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017 — 2021 годах начался новый этап реформирования налоговой системы Республики Узбекистан, предусматривающий последовательное упрощение системы налогообложения, снижение налогового бремени посредством расширения налогооблагаемой базы, а также в целях внедрения современных методов налогового администрирования, повышения собираемости налогов.

⁸ Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису Республики Узбекистан Газета Народное слово от 25 января 2020 года

Президент Республики Узбекистан отдельно подчеркнул необходимость целостных знаний о реформах в налоговой сфере: «Каждый сотрудник налоговой службы, предприниматели, налогоплательщики должны хорошо понимать и применять нормы нового Налогового кодекса, для этого необходимо наладить их регулярное обучение». В связи с высоким уровнем налогообложения Фонда оплаты труда работодатели нередко начисляли занятым работникам только необлагаемый налогом размер заработной платы, а остальную часть дохода выдавали в «конверте». Данная ситуация нарастала, что требовало принятия кардинальных мер по реформированию всей налоговой системы. **Основные направления реформы.** В целях устранения сложившихся недостатков 29 июня 2018 года была принята Концепция совершенствования налоговой политики, в соответствии с которой в сфере налогообложения происходили кардинальные изменения. Уже с 1 января 2019 года в республике были введены следующие новшества:

- введена единая ставка налога на доходы физических лиц (НДФЛ) в размере 12% и отменены страховые взносы граждан во внебюджетный Пенсионный фонд (8% от Фонда оплаты труда);

- для всех предприятий отменены обязательные отчисления в государственные целевые фонды, взимаемые с оборота (выручки) юридических лиц;

- предприятия, имеющие годовой оборот по итогам предыдущего года более 1 млрд. сум. или достигшие установленный порог в течение года, были переведены на уплату общеустановленных налогов;

- оптимизирован ряд налоговых льгот для юридических и физических лиц, а также введены иные меры по совершенствованию налогового администрирования и оптимизации ставок налогообложения.

С 1 октября 2019 года ставка НДС была снижена с 20 до 15%, что сократило размер отвлечения оборотных средств предприятий и уменьшило налоговое давление косвенного налога на конечного потребителя.

Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев, выступая 8 января 2019 года на видеоселекторном совещании, отметил, что главная цель налоговой реформы состоит в том, чтобы обеспечить экономическую стабильность в этом и последующих годах. Для этого необходимо поддерживать предпринимательство и поступательно наращивать доходы бюджета. Президент Республики Узбекистан отдельно подчеркнул необходимость целостных знаний о реформах в налоговой сфере: «Каждый сотрудник налоговой службы, предприниматели, налогоплательщики должны хорошо понимать и применять нормы нового Налогового кодекса, для этого необходимо наладить их регулярное обучение».⁹

Таким образом, основной этап налоговой реформы, начатый в 2018 году после принятия Концепции совершенствования налоговой политики, был продолжен в 2019 году и завершился в 2020-м с введением в действие Налогового кодекса в новой редакции. В 2019 году уже все субъекты хозяйствования функционировали по новым правилам налогообложения, а реализация положений нового Налогового кодекса закрепила введенные новшества на уровне законодательства. Отдельные положения Налогового кодекса в новой редакции вводятся в действие поэтапно. На его содержании сказались меры, принятые с марта 2020 года в целях сдерживания распространения коронавирусной пандемии COVID-19 и поддержки экономики, бизнеса и населения. **Что изменилось в результате реформы.** Внесенные за последние годы изменения в налоговое законодательство оказывают существенное влияние как на деятельность юридических и физических лиц, так и на формирование средств Государственного бюджета. Оценить эффективность реализованных мер в полной мере можно будет только через достаточно длительный период времени (не менее 3-5 лет). Но уже сейчас можно увидеть определенные изменения на макроуровне.

⁹Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису Республики Узбекистан, Газета Народное слово от 25 января 2020 года

Литературы

1. Закон Республики Узбекистан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан в связи с принятием дополнительных мер по обеспечению ускоренного развития предпринимательской деятельности, всемерной защите частной собственности и качественному улучшению делового климата» от 29.12.2016 г., №ЗРУ-418

2. Закон Республики Узбекистан «О внесении и изменений и дополнений в налоговый кодекс Республики Узбекистан в связи с принятием основных направлений налоговой и бюджетной политики на 2016 год» от 31 декабря 2015 г., №ЗРУ-398

3. Закон Республики Узбекистан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан в связи с принятием основных направлений налоговой и бюджетной политики на 2013 год, а также сокращением периодичности представления налоговой отчетности» от 25 декабря 2012 г., №ЗРУ-343 66

1. Доклад Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на 72-й сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций, от 19 сентября 2017 года.

2. Мирзиёев Ш. Мы все вместе построим свободное, демократическое и процветающее государство – Узбекистан. – Т.: Узбекистан, 2017. – 56 с.

3. Мирзиёев Ш. Критический анализ, жесткая дисциплина и персональная ответственность должны стать повседневной нормой в деятельности каждого руководителя. – Т.: Узбекистан, 2017. – 104 с.

4. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису. – Т.: ИПТД «Узбекистон», 2018. – 80 с.

МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА И ВАЛОВОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПРОДУКТА В УЗБЕКИСТАНЕ

Sultanova Xolida Tursunmuratovna

Toshkent tibbiyot akademiyasi o'qituvchisi

О'ЗБЕКИСТОНДА МАКРОИQTISODIY О'SISH VA YALPI MILLIY MAHSULOTNING HARAKAT SHAKLI

ANNOTASIYA

Ushbu maqolada yalpi milliy mahsulotning harakat shakli, taxlili va uning turli iqtisodiy omillar natijasida o'sib y'oki pasayib boorish dinamikasi, turli davlatlarda shu kabi ko'rsatkichlarning taxlillari to'grisida so'z boradi. Kalit so'zlar: Iqtisodiyot, pul, dinamika, bozor, bozor munosabatlar va boshqalar.

MOVEMENT OF ECONOMIC GROWTH AND GROSS NATIONAL PRODUCT IN UZBEKISTAN

This article talks about the movement pattern and analysis of the gross national product and its dynamics of growth and decline as a result of various economic factors, analyzes of similar indicators in different countries.

Key words: Economics, money, dynamics, market, market relations, etc.

Любая экономика постоянно возобновляется, проходит круговое движение. Это происходит в виде движения ресурсов, товаров и услуг. Как мы раньше говорили экономика состоит из двух частей это фирма (предприятие) и из деятельности домашнего хозяйства. Известно, что фирмы – предприятия (заводы, фабрики, фермерские хозяйства и т.д.) является производителями

товаров и услуг, для этого они затрачивают ресурсы. Здесь начинается движение факторов производства. По другую сторону экономики стоят домашние хозяйства, они создаются из потребителей объединившихся в семьи. Потреблением в семье заканчивает движение производственных товаров и услуг, а потом вновь возобновляется. Товары и услуги закупаются на денежные доходы домашних хозяйств. В домашнем хозяйстве есть работающие и неработающие. Работающие на фирме являются производителями, а дома они являются потребителями.

Потребление показывает, что население использует произведенные различные товары и услуги для удовлетворения потребностей. Экономика – это движение готовых товаров и услуг между фирмой и домашним хозяйством, т.е. происходит движение от процесса производства к процессу потребления. Между этими двумя точками стоят процессы распределения и обмена. Существует две особенности домашнего хозяйства. Во первых, они как потребители закупают товары и услуги и с другой стороны поставляют ресурсы для фирм. Движение ресурсов и продуктов между фирмой и домашним хозяйством постоянна, его остановить нельзя, потому что это равносильно остановке потребления, а человек не может жить без потребления. Настоящее движение является самым важным условием жизни общества, и называется он общеэкономическим кругооборотом или макроэкономическим оборотом. Это можно изобразить следующим образом:

направлено против часовой стрелки – это движение ресурсов, т.е. течение факторов производства.

направлено по часовой стрелки – это течение товаров и услуг.

Движение ресурсов, товаров и услуг происходит через рынок.

Экономические отношения, в макроэкономике не требуют равновесия между различными его сторонами. Произведенный продукт условно можно разделить на средства производства и предметы потребления. Сфера производящая продукт 1го вида, т.е. средства производства является 1

подразделением общественного производства. Сфера, производящая продукт 2го вида, т.е. предметы потребления, является 2м подразделением общественного производства. Такое деление применяется при теоретическом анализе. В обоих подразделениях применяются ресурсы, но экономическое значение изготовленного продукта неодинаково. Продукт первого подразделения через рынок ресурсов распределения и обратно возвращается в процесс производства. Продукт 2го подразделения доставляется на рынок товаров и услуг и путем распределения идёт на потребление, т.е. в домашнее хозяйство. Здесь она способствует восстановлению трудовых ресурсов, которые направляются в процесс производства. Для стабильного и бесперебойного развития экономики необходимо, чтобы продукты 1 подразделения соответствовали спросу на рынке ресурсов, а продукты второго подразделения соответствовали спросу на рынке товаров и услуг. Валовой национальный продукт, произведенный в обоих подразделениях должен соответствовать общему спросу на всех рынках. ВВП – это размер всех произведенных в ней товаров и услуг в денежном выражении. Различают две разновидности ВВП: он бывает внутренним и национальным. Разница состоит в характере расчета показателя. В состав ВВП включается стоимость продукции и услуг независимо от принадлежности предложения данной или иной стране, здесь расчет идет по территориальному признаку. ВВП же включает в себя стоимость произведенных товаров и услуг на предприятиях, принадлежащих только данной стране или за её пределами. В процесс воспроизводства составные части национального продукта в соответствии с их функциональной ролью и фактическим использованием получают различные экономические формы. По стоимостной форме НП подразделяется на амортизационные отчисления, заработанную плату, и прибыль.

Амортизация – продукт, который используется для возмещения использованных средств производства. Продукт, проявляющийся в форме заработной платы используется для восстановления и увеличения рабочей

силы. Продукт, проявляющийся в форме прибыли в основном превращаются в дополнительные ресурсы для роста производства и частично идет на потребление. В произведенном продукте находятся товары и услуги, которые могут быть средствами производства и предметами питания. По цели использования произведенный продукт делится на фонд возмещение, фонд потребления, фонд накопления.

При объеме необходимо соблюдать условия пропорционального обмена, которые в дальнейшем создали бы условия расширенного воспроизводства ВВП в обоих подразделениях. А также наиболее полное удовлетворение потребностей населения в средствах производства, продуктах питания и услуг.

условием является:

$$1\text{ФП}=2\text{ФВ}+2\text{ФН}$$

Это равенство показывает требование подразделений, одновременно являются к предложением. Требование 2 подразделения на инвестиционные товар (2ФВ+ФН) одновременно является предложением для 1 подразделения. Именно это присуще и 1 подразделению.

И таким образом, 1 подразделение удовлетворит и свои потребности.

$$\text{ФП}=\text{ПЗП}+\text{ПП} \text{ и } \text{ФН}=\text{НЗП}+\text{НП}$$

$1(\text{ПЗП}+\text{ПП})=2\text{А}+2(\text{НЗП}+\text{НП})$ Это равенство показывает, что при обмене различные части обоих подразделений в стоимостном и денежном выражении должны быть равны.

$$1(\text{ФВ}+\text{ФП}+\text{ФН})=1(\text{ФВ}+\text{ФН})+2(\text{ФВ}+\text{ФН})$$

Это равенство показывает, что продукт 1 подразделения должен иметь возможность удовлетворения потребностей экономики в инвестициях. Иначе не возможно будет восстановить материальную основу производства, а без этого и нет экономического роста. И исходя из выше сказанного можно привести следующую пропорцию

$$1(\text{А}+\text{З/П}+\text{П})=1(\text{А}+\text{НЗП}+\text{НП})+2(\text{А}+\text{НЗП}+\text{НП})$$

Это равенство показывает решение проблемы инвестирования необходимого для обновления процесса производства. Происходит гладкий рост процесса производства при равновесии спроса и предложения. Говоря о 2 подразделениях, то его продукт тоже (обеспечивает) определенные пропорции.

Экономика, приведенная в равновесие будет развиваться равномерно и в конечном итоге обеспечит благосостояние людей, общества. Существует два метода обеспечения равновесия: рыночная и плановая. В чистом виде ни один из методов не обеспечит равновесие. Исторический опыт показывает, что взаимосвязь рыночных государственных механизмов, их взаимодополнение могут в какой то мере обеспечить равновесие и экономический рост.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маконнелл К.Р., Брю С.Л. «Экономика», М, «Республика», 1993г.
2. «Экономическая теория» (под. Ред. В. И. Видяпина), Т., «Шарк», 1999г.

ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНИДА ЎЗЛИКНИ АНГЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ АҲАМИЯТИ

Султанова Х.Т

ТТА Ижтимоий фанлар кафедраси ўқитувчиси

Мустақиллик буюк ижтимоий-сиёсий воқелик сифатида миллатимизда ўзлигини тўғри ва тўлиқ англаш имконини яратди. Мустақиллик туфайли миллатимизнинг ҳар бир вакили ўз ҳаёти ва келажагига ўзи маъсул, ўзи ижодкор эканлигини англаб етди ҳамда умуминсоний тараққиётда ўз улуши, ўз ўрни борлигини тушунди. Миллий ўзликни англаш тушунчаси мустақилликка эришгандан сўнг олимлар ва тадқиқотчилар томонидан турлича талқин қилинди ва бу тушунчага турлича ёндошилди.

Ўзликни англаш тушунчаси билан миллий ўзликни англаш тушунчаси бири-бирига боғлиқ тушунчалар ҳисобланади. Инсон дастлаб ўз-ўзини англаши лозим. Агар киши ўзини англаб етмаса, миллий ўзлигини ҳеч қачон англаб етмайди. Шу ўринда таниқли олима Ш.Қаҳҳорованинг ўз-ўзини англаш борасидаги фикрлари масалага анча ойдинлик киритади. Олима фикрича, ўз-ўзини билиш бу – мени, менинг билимларимни, менинг дунё билан бўладиган муносабатларимни ва мени мен эканимни белгилаган қадрият-белгиланишлар асосларини англашим демакдир¹⁰. Ш.Қаҳҳорова кишининг ўз-ўзини англашини Ғарб ва Шарқ йўналишларини келтириб ўтади. Унга кўра, Шарқ ўзликни англашда тафаккурни бартараф этиш, объектсиз (объектга жалб этмасдан) анлаш зарурлигини уқтиради...Ғарб эса англаш жараёнини тафаккур воситачилигида амалга ошиши, у ҳамиша бирон “нимага” йўналган бўлиши кераклигини... таъкидлаб келади¹¹. Бунинг натижаси ўлароқ, ўзликни шакллантиришнинг бир-биридан катта фарқ қиладиган техникаси вужудга

¹⁰ Ш.Қаҳҳорова Глобал маънавият- глобаллашувнинг ғоявий асоси.Тошкент, “Тафаккур” 2009 89 бет.

¹¹ Ш.Қаҳҳорова Ўша асар қаранг 89 бет.

келди яъни, - Шарқда медитация (зикр) ва Ғарбда тафаккурда кечадиган ҳамда тафаккур воситасида амалга ошириладиган рефлексия...¹² Олима ўз-ўзини англашнинг Шарқ ва Ғарб йўналишларини таҳлил қилар экан, бунда шарқ йўналиши бўйича ўзликни англашни инсон ва оллоҳ ўртасидаги аниқ равшан, таҳлил қилишга ҳожат йўқ бўлган восита билан боғлайди. Бу воситанинг моҳияти эса маълум маънода чегарага эга ҳисобланади. Ўз-ўзини англаш борасида Ғарб йўналиши эса олим айтиб ўтганидек, ҳамма нарсани тафаккур воситачилигида билишга асосланади. Бунинг натижаси эса Ғарбда XX аср бошларидан бошлаб кузатилиб келинаётган ҳар хил салбий оқибатлар олиб келувчи тадқиқотлар хусусан, одамлар устида олиб борилган ноқонуний тажрибалар ва уларни синаш, инсон яратилиши борасидаги турли нуқтаи назарлар ва бошқаларда акс этди. Охир оқибат бу XX аср охири XXI аср бошларида юзага келган маънавий глобаллашувга олиб келди. Бугун ўзбек миллати янги шароитда ва янги замонда яшамокда. У мустақиллик йилларида қанчалик улкан муваффақиятларни қўлга киритмасин, глобаллашувнинг кучли босими остида яшашга мажбур бўлмоқда. Аммо аҳолимизнинг турли табақалари ўртасида ўтказилган социологик сўров натижаларига қарайдиган бўлсак, унинг ана шу босими миллий маънавиятимизга ўтказаетган таъсири даражасида англамаётганлиги, тушуниб етилмаётганлиги маълум бўлмоқда. Бу миллатнинг ўзлигини англаши ривожланишида бир қадам сокинлик юзага келмоқда. Бу ҳали миллатимизнинг шаклланиш жараёнининг давом этаётганлиги, бозор муносабатлари шаклланган муаммо ва кундалик ҳаёт қўяётган муаммолар билан боғлиқ бўлиши мумкин .

Мамлакатимиз ўз мустақиллигини қўлга киритгандан сўнг биринчи бўлиб, тарихий хотирани тиклаш ва миллий ўзликни англашга катта эътибор қаратилди. Бу жараён албатта ўз-ўзидан давлатимиз ва миллатимизнинг кейинги келажагини белгилаб берадиган муҳим омиллар ҳисобланади. Чунки ҳар қандай миллат ўзининг тарихий ўтмиши ва унда кечган барча соҳадаги

¹² Новейший философский словарь: 3-е издание, исправл.- Мн.: Книжный дом. 2003.- 1280 стр.-(Мир энциклопедий)

жараёнларни англамас экан бундай миллат ўз келажагини қуриш у ёқда турсин, ҳатто буни тасаввур ҳам қилолмайди. Бу борада президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек, “ўзликни англаш тарихдан бошланади”.¹³

Одамзод борки, авлод-аждоди кимлигини, насл-насабини, ўзи туғилиб вояга етган қишлоқ, шаҳар, хуллас, Ватаннинг тарихини билишни истайди. Ўзликни англаш тарихни билишдан бошланади.¹⁴ Дарҳақиқат ҳар бир инсон ўз халқи тарихини ўрганар экан, бу борада маълум бир тушунчага, тўхтамга келади. Ўз халқи тарихини билиш эса ўзлигини англаш ва ўзини шу халқ, шу миллат вакили сифатида ҳис қилишдир. Миллий ўзликни англашнинг таркибий қисмларини ташкил этувчи урф, одат, анъана, қадрият, маросимлар ва бошқаларни билиш умуман миллатнинг тарихий хотирасида мавжуд бўлган бу белгиларни билиш ҳам миллатнинг миллий хусусиятларини ташкил этади. Ушбу белгилар этнологик адабиётларда миллатнинг типологик белгилари деб номланади. Халқ, миллатнинг типологик белгиларига умумий тил, турмуш тарзи, маданият, ахлоқий қадриятлар каби белгилар билан бирга “халқ руҳи” ёки “халқ қалби” каби психологик хусусиятлар ҳам киради. Булар ичида энг муҳими бу- кишиларнинг умумий этногенезга таалуқли эканлигини яъни, бир негиздан келиб чиққанлигини билишдир. Тарихий фактлар ва бу борадаги тадқиқотчилар таъкидлашча умумий этногенезни идрок этиш миллат вакилларини тез бирлаштиради, уларни ҳамжиҳатликда ҳаракат қилишга ҳамда миллий манфаатларни тезда англаб уларни ҳимоя этшга ундайди.¹⁵ Ҳақиқатдан ҳам миллат онгида кечадиган ушбу жараён унинг миллий ўзлигини англашини тезлаштиради ҳамда жипслашиш ва миллий бирликни таъминлайди. Айнан ана шу муҳим фактор халқларнинг миллий ўзлигини англаш жараёнида сермахсул ҳисобланади. Умуман миллий ўзликни англаш жараёнида асосан шу фактор таянч вазифани бажаради. Яъни тарихий хотирани тиклашга қаратилган чуқур эътибор натижасида, миллат ўзини тарихдаги афсонавий қаҳрамонлар, буюк

¹³ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ.-Тошкент., Шарқ, 1998 5 бет

¹⁴ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ.-Тошкент., Шарқ, 1998 3 бет

¹⁵ Налчаджян А.А. Этнопсихология. – СПб, Санкт-Петербург, 2004.- стр 325.

шахслар, маданият, маросим, қадрият ва бошқалар билан бирхиллаштиради яъни, миллий идентификациялаштиради. Аммо халқ ёки миллатдаги миллий ўзликни англаш жараёни ҳар доим ҳам тез ва сермахсул кечмайди. Миллий ўзликни англашда фаол қатнашадиган омиллардан бири бу маданият ҳисобланади.

Бугунги кунда дунё бўйлаб кечаётган миллий интеграция, миллий масалалар, миллий муаммолар ҳамда миллий ўзликни англаш жараёнини таҳлил қиладиган бўлсак, бу жараённи икки хил турга бўлиш мумкин: 1) этник ва этногенетик жиҳатдан бир-бирига жуда яқин бўлмаган халқ ва миллатларда кечаётган миллий ўзликни англаш; 2) этник ва этногенетик жиҳатдан бир-бирига жуда яқин бўлган халқ ва миллатларда кечаётган миллий ўзликни англаш. Аммо бугунги кунда дунё бўйлаб шиддат билан тарқалаётган оммавий маданият ўсиб келаётган ёш авлод онгини заҳарламоқда. Бу эса ўз-ўзидан ёшларни миллий маданиятимизга эмас, балки оммавий маданиятга эргашишига, шу асосда фикр юритишига, ҳамда миллий ўз-ўзини англашига тўсиқ бўлмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, миллат дастлаб ўзи мустақил бўлмоғи лозим. Агар у қандайдир бир куч таъсирида, қандайдир ёт бўлган маданият таъсирида ёки қандайдир бир оқим таъсирида бўлар экан, миллий ўзлигини англаш у ёқда турсин, ўз-ўзини ҳам англай олмайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – 364 б.
2. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлидан. Т.6. – Тошкент: Ўзбекистон, 1998. – 429 б.
3. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Тошкент. Шарқ, 1998 25-26 бетлар.
4. Каримов И.А. Юксак маънавият енгилмас куч.-Тошкент:Манавият, 2008.

5. А.Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи Тошкент. Шарқ, 2000 30 бет.
6. О.Қўшжонов Хоразмдаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар ва ҳаракатлар. Тошкент, “Adu matbuot konsalt” 2007. 157бет.
7. К.Шониёзов Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни.Тошкент “Университет” 2007.59 б.
8. Отамуратов С. Миллий ривожланиш фалсафаси. (сиёсий-фалсафий қирралари). - Тошкент: Академия, 2005. – 367 б.
9. Ш.Қаҳҳорова. Глобал маънавият – глобаллашувнинг ғоявий асоси. Тошкент: Академия, 2008. –67 б.

DESIGN OF RESIDENTIAL AND PUBLIC BUILDINGS WITH NEW MODERN BUILDING MATERIALS

Jamoliddinova Xurshidabonu To‘ychiboy qizi

3rd year student of Fergana Polytechnic Institute

***Abstract:** The design of residential and public buildings has undergone major changes in recent years as new modern building materials have been introduced. This article explores the impact of innovative materials on the design and construction process of buildings. The article is structured using the IMRAD format and discusses the Introduction, Methodology, Results, and Discussion of the topic. The use of new building materials in residential and public buildings has brought significant improvements in building performance and aesthetics. The results show that there is an urgent need to adopt modern building materials in the construction industry to boost building durability, energy efficiency, and sustainability.*

***Keywords:** Modern building materials, residential buildings, public buildings, design, construction process, building performance, energy efficiency, sustainability.*

Introduction:

The design and construction of buildings have evolved over the years, and the challenges confronting the construction industry have increased. In response, new modern building materials have been introduced to address these challenges. These materials are an alternative to traditional materials, which have been used for centuries. Modern building materials have brought significant improvements in building performance and aesthetics, and the use of these materials has become increasingly popular in both residential and public buildings.

Methodology:

The methodology for this article involved conducting a literature review of various sources on the design of residential and public buildings using modern

building materials. The resources include books, journals and articles from academic websites, and other online sources. The reviewed materials provided insights into the benefits and challenges of modern building materials in both residential and public buildings.

Results:

The use of modern building materials in residential and public buildings has brought about numerous benefits. Firstly, these materials enhance the structural integrity and performance of buildings. They also improve the energy efficiency of the buildings, which results in reduced energy consumption and in cost savings. Additionally, modern materials can enhance the aesthetics of the buildings, providing architects with a much wider range of design options. Modern building materials also contribute to the sustainability of the buildings, reducing the carbon footprint, and minimizing the environmental impact of the construction industry.

Discussion:

The use of modern building materials presents some challenges. For instance, these materials may require specialist knowledge and skills in their installation and maintenance. The cost of some modern materials may also be higher than traditional materials, which may affect the affordability of the buildings. Thus, it is necessary to conduct a thorough cost-benefit analysis before selecting the most appropriate materials to be used. Another challenge is the need for architects and builders to collaborate effectively to ensure that the design and construction processes are optimized for the modern materials.

Conclusion:

In conclusion, the use of modern building materials has brought about significant improvements in the design and construction of residential and public buildings. Architects and builders have a wider range of materials and designs to choose from, and the buildings are more durable, efficient, and sustainable. The challenges of modern materials are outweighed by their numerous benefits if they are used appropriately. It is, therefore, important to ensure that the industry adopts

modern materials in a responsible manner that respects the environment, is cost-effective, and meets the needs of the people who live and work in the buildings.

REFERENCES

1. Ganiyev Y. Y., Qosimov L. M., Murodilov K. T. CREATING AGRICULTURAL MAPS USING GEO-INFORMATION SYSTEMS AS AN EXAMPLE OF BANDIKHAN DISTRICT //Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities. – 2023. – T. 11. – №. 3. – C. 1132-1140.
2. Murodilov K. T., Alisherov S. M. WEB CARTOGRAPHY AT THE CURRENT STAGE OF DEVELOPMENT OF GEOINFORMATION RESOURCES //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – T. 11. – №. 4. – C. 166-171.
3. Toshmatov U. Q., Murodilov K. T. CREATING MAPS OF AGRICULTURE AND CLUSTERS BY USING GEOINFORMATION SYSTEMS //Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – T. 2. – №. 6. – C. 464-470.
4. Murodilov K. T., Muminov I. I. THEORY OF CREATING CLUSTER MONITORING WEB MAPS USING GEOINFORMATION SYSTEMS //Open Access Repository. – 2023. – T. 4. – №. 3. – C. 1430-1436.
5. Murodilov K. T., Toshmatov U. Q. CREATING MAPS OF AGRICULTURE AND CLUSTERS BY USING GEOINFORMATION SYSTEMS. Innovative Development in Educational Activities, 2 (6), 464–470. – 2023.
6. O‘G‘Li M. H. T. Market transformation for sustainable rural housing //Достижения науки и образования. – 2019. – №. 7 (48). – C. 30-31.
7. Murodilov K. T. et al. USE OF GEO-INFORMATION SYSTEMS FOR MONITORING AND DEVELOPMENT OF THE BASIS OF WEB-MAPS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – T. 11. – №. 4. – C. 685-689.

8. Mirzakarimova G. M., Murodilov K. T., Toshmatov U. Q. REMOTE SENSING DATA: INTERNATIONAL EXPERIENCES AND APPLICATIONS //ITALY" ACTUAL PROBLEMS OF SCIENCE AND EDUCATION IN THE FACE OF MODERN CHALLENGES". – 2023. – T. 14. – №. 1.
9. Murodilov K. T. et al. USE OF GEO-INFORMATION SYSTEMS FOR MONITORING AND DEVELOPMENT OF THE BASIS OF WEB-MAPS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – T. 11. – №. 4. – C. 685-689.
10. oqli Jasurbek N. O., Murodilov K. T. HISTORY OF CREATION OF WEB CARDS AND CURRENT PROSPECTS: PROBLEMS AND SOLUTIONS //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 2. – C. 184-186.
11. Murodilov K. T., Muminov I. I. THEORY OF CREATING CLUSTER MONITORING WEB MAPS USING GEOINFORMATION SYSTEMS //Open Access Repository. – 2023. – T. 4. – №. 3. – C. 1430-1436.
12. oqli Jasurbek N. O., Murodilov K. T. HISTORY OF CREATION OF WEB CARDS AND CURRENT PROSPECTS: PROBLEMS AND SOLUTIONS //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 2. – C. 184-186.
13. Murodilov K. T., Muminov I. I., Abdumalikov R. R. PROSPECTS OF PEDAGOGICAL SKILLS IN CADASTRAL SCIENCES //JOURNAL OF ENGINEERING, MECHANICS AND MODERN ARCHITECTURE. – 2023. – T. 2. – №. 5. – C. 12-16.
14. Khakimova K. R., Murodilov K. T. MODERN METHODS OF MANAGING GEODESY, CARTOGRAPHY //" ENGLAND" MODERN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY: PROBLEMS AND SOLUTION. – 2023. – T. 10. – №. 1.

СПАНДИЯР КӨБЕЕВ “ҚАЛЫҢ МАЛ” РОМАНЫНДАҒЫ ӘЙЕЛ ТЕҢСІЗДІГІ

Рахматуллаева Тұрғынай Абдурашид қызы

ШМПУ Бастауыш білім бағыты 3-курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Байзаков Жандос Абдазимович

Аннотация: Бұл мақалада “Қалың мал романындағы, бай болыстар мен билердің, момын елге істеп отырған көптеген әділетсіздігі, әйел теңсіздігі жайлы сөз жүрітілді.

Кілт сөздер: Қалың мал, бай, болыс, момын, теңсіздік, ұстаз, педагог, әдеп, сараң, тағдыр, шілдеhana.

Annotation: This article talks about the many injustices and inequality of women in the novel "Kalyny Mal" by the rich bolys and princes, who are doing to the meek country.

Key words: Thick cattle, rich, generous, meek, inequality, teacher, pedagogue, manners, miser, fate, July house.

Кіріспе бөлім: Спандияр Көбеев 1878жылы 1 қазанда Мендіқара ауданында дүниеге келген. Қазақ жазушысы, қоғам қайраткері Қазақыстанның еңбек сіңірген мұғалімі. Ұлы ұстаз педагог Ыбрай Алтынсарин ашқан мектепте тәлім алады, ол мектепті бітірген соң Қостанай қаласындағы мұғалімдер дайындайтын 2 жылдық курсты оқып бітіреді. Құс ұясында нені көрсе соны істейді демекші Спандияр Көбеев ұстазы Ыбырай Алтынсарин секілді халқының сауатын ашуды, өз білімін халық ағарту жұмыстарына жұмсауды көздейді. Өз дәуіріндегі әділетсіз байлар мен момын кедейлер арасындағы әлеуметтік теңсіздікке қарсы күресуді көздейді. Сол себептіде бүкіл өмірін

мұғалімдікке арнайды. Мұғалімдік қызметінің алғашқы жылдарында И.А.Крыловтың мысалдарын аударып, сабақтарда қолдана бастайды.

Негізгі бөлім: Ұстазы Алтынсарин ізімен балаларға арналған оқу құралын жазуды қолға алады. Сөйтіп жүріп өз заманындағы бай болыстардың арқасында болып жатқан әділетсіздіктерге күресті мақсат етіп, қазақ елінің білім алуға бар күшін жұмсайды. Ойлана келе тек сауат ашумен жұмыс бітпейтінін түсінген Спандияр Көбеев көркем әдебиет үлгісін жазуға кіріседі. Сол себепті “Қалың мал “ романын жазады. Бұл роман көмегімен адамдар санасына күштірек әсер етуді көздейді. Шығармадағы кейіпкерлерге әр түрлі мінездеме беру арқылы, сол дәуірдегі адамдарды сипаттай көрсетеді. Қазақ халқының басынан өтіп жатқан түрлі жағдайларды ашып көрсете білген. Романың негізгі кейіпкерлерінің бірі Ғайша 14жасар, ақылына көркі сай, білімге құштар әдепті қыз, сол дәуірдегі әділетсіздік, бассыздықтың құрбаны болғанын, басынан көптеген қиыншылықтар кешкенін көруімізге болады. Тағдыр тауқыметіне салынған қыз, өз болашағы үшін күресіп, сүйген адамына жетуге тырысады. Ғайшаны дүниекөр әкесі қалың малға сатуға бел байлайды. Сараң байлық, ақшақұмар Итбай қызының не жасын, не көңілін есепке алмайды. Қызының болашағын емес тек өзінің қарабасын ойлап ”Егер Ғайшаны айттыра келген болса, бие сұрасам ба екен? болмаса таза мың теңге ақша сұрасам ба екен?...” - деп Ғайшаны 60 жастағы Тұрлығұл деген байға бермек болады. Үйге келген қонақтарды көріп “Бұлар Тұрлығұл байға біздің Ғайшаны айттыра келген шығар, қазыны бұзбай сал деп “ әйеліне озбырлана түседі.

Мұндағы Тұрлығұл мейірімділік ізгілік, махаббат дегеннен жүрдай, жүрегі тас ашкөз бай еді. Ақиқатқа емес өрісіндегі малына сеніп қалған қарт кісі, бәйбішесі қайтқасын, жас әрі көрікті кедей қызын өзіне айттырады. Сөз арасында “маған бермесе, малға береді ғой” деп кіжінеді. Спандияр Көбеев сол дәуірдегі байлардың басшылықта отырғандардың, іс әрекетінің қандай екенін, халықтың пайдасын емес тек өздерінің нәпсін тойдыруға қызмет ететінін ашық көрсете білген. Тұрлығұлға сипатында “Ұзын бойлы, мес қарын, түксиген

қалың қабақты, көп сөйлемейтін, жалпақ мұрын, қарсы келген адамын қаймыққандай елгезәбірлі көршілеріне мазаң, қатты мінезді адам” деп суреттеледі. Бұл қарт шал өз нәпсі үшін, қыздың не жасына, не сезімдеріне мән берген жоқ. Қызын үлкен жастағы қарт шалдың айттыра келгенін естіген анасы жолдасына сөзі өтпей, қызының тағдырына алаңдаулы күйде “Шалға барып қалай адам боласын “ - деп қаншама күндерін жылаумен өткізді. Өзінің шарасыздығын сезінген Ақсулу “Қызымау сен бір шіріген жұмыртқа болдыңой” - деп жылай береді. Бұл жағдайдан көруімізге болады сол дәуірдегі әйел затының еркі өз қолында болмағанын, байлардың қалауының құрбаны болып қала берген екен. Мұндай әділетсіздікке шыдамаған Ғайша, әкесінің істеп жатқанына шарасыздана мұңды дауыспен былай дейді:

Әй аға шыныменен шалға беріп,
Ғайшаңның теңін таппай малға беріп,
Жиналған ағайынға отырғаның,
Біреудің бақ дәулетін қызық көріп.
Он сорлы екі-үш күн отқа түскен
Отырға ажал жетпей қалуға өліп,
Жүрегім басым дал боп ішім күйіп,
Қайғылы уайымды шаттық сөніп
Қор болу қиын емес екендігін
Түсініп есіме алдым бүгін біліп,
Теңімнің қатарына ұзақ тұрмай,
Жүремін бірге қалай ойнап күліп,
Бұл кезде көңлім суып бойым мұздап.
Тұруға шыдамда жоқ, тұруға ілініп,
Ғайшаның ұзақ жатыр жырлар күні,
Халықтың “бұл қалай” деп сынар күні,
Ескермей ешбір нәрсе жүруші едім,
Барма екен қасірет, қапа шығар күні,

Ғайшаның теңі қайда, елі қайда?
Кешегі уайымсыз күні қайда?
Қалқамдың сүйгеніне берем дейтін,
Әкенің жан ашырлық сөзі қайда?
Көз жасы ренжісіме қалармысың?
Балаңды от пен суға салармысың?
Болмаса жаның ашып жалғзыңды.

Айырып жау қолынан алармысың? - деп зарлана жылаған екен, бірақ әкесі қыздың мұңына мән берген жоқ. Тек өзінің байлыққа жетуін тездеткісі келе берді.

Бұл романнан әйел теңсіздігін, қайғы мұңын көруімізге болады. Ия ол заманда тек Ғайша емес, бірнеше әйел адамдарының Ғайшаның тағдыры секілді күй кешкенін білуімізге болады, оны Серғазының үйінде болған шілдеханада, өз мұңын төге айтқан Ғайшаның өлеңіне сонда отырған бірнеше әйелдердің жылап отырғанын байқаймыз. Мұнда жылаған әйелдердің көбі мал күшімен амалсыз келгендер еді. Сол дәуірде әйелдердің өз бостандығы болмаған. Роман соңында Ғайша өз қайсарлығының, батылдығының арқасында өз сүйгенімен бірге болады. Басына қаншама қиын күндер тусада өз сезіміне адал тұра алады. Спандияр Көбеев роман соңын жақсылықпен аяқтаған. Ол әйел-қыздардың болашағын, жақсы күндер болуын арман еткен. Ия қазіргі күнде сол арманы орындалғанын көруімізге болады. Қазіргі күнде әйел-қыздарымыз өз ойын айта біледі, өз қалауларын жасай алады. Не білім алуда болсын, не болмаса жұмыс барысында болсын өз қалауларын жасай алады. Өздері қалаған, көңілі ұнатқан адаммен отбасы құрып нағыз әйел бақытына жетіп жүрген қаншама әйелдеріміз бар. Оған мысал етіп мына бір оқиғаны айтуымызға болады. Бір жас көріктіде, ақылды 18 жасар студент қыз бір жігітке ғашық болыпты. Танысып тілдесіп, сөйлесе бастапты, бір-бірлеріне сезімдері күшейе түскен екі ғашық, ата-аналарының разылығын алып тұрмыс құрыпты. Екі ғашық көптеген күндерін ыстық махаббатпен өткізеді. Сондай күндердің бірінде екі жас сөзге келіп

қалыпты. Сүйіктісінің қатты сөзіне шыдай алмаған қазақ қызы, ақыр соңында төркініне кетіп қалады. Өз ренжісін көңілінен өшіре алмай біраз күндерді өткізеді. Ақыр соңында жұмыспен айналыса бастайды, сол жұмыста бір өзбек жігіті қызды ұнатып қалады. Қыз көңіліне қарап ,өзіне қарата білген өзбек жігіті, қызды үйленуге көндіреді. Жігіт қыздың өткен тағдырынан хабарсыз еді. Ұлдарының үйленуіне қуанған ата анасы, тұған туысқандарын дос жарандарын жиып, дүбірлі той жасайды. Сол кезде де қыздың өткен тағдырынан ешкім хабарсыз еді. Солай қыз, өзбек жігітінің жанұясында өз келіндік қызметін атқарып жүреді. Екі жас перзентті болуды арман етіп біраз күндерін өткізеді. Алланың жазған тағдырымен екеуінің ортасында перзент болмайды. Солай күндер өте береді, сол уақытта қыздың бұрынғы махабаты еске түсіп, бұрынғы жолдасымен табыса бастайды. Ақыр сөңында бұрынғы жолдасымен шет елге қашып кетеді. Сонда өз өмірлерін жалғастырып, бірнеше перзентті болады. Міне қазірде әйел теңсіздігі қай дәрежеде екенін осы бір кішігірім оқиғадан білуімізге болады.

Қорыта айтсақ бұл романнан сол бір заманда қазақ елінің, әсіресе кедейлердің басынан өткен қиыншылықтарын байқаймыз. Әйелдер өте қиын заманның тоғысына ұшыраған, өз бас бостандыға болмаған. Кедей перзенттері, қыз балалары, бай болыстардың қолында бір зат секілді болған. Бай адамдар өз дүниесіне сеніп, көптеген жас қыздарды өз нәпсі үшін пайдаланған. Көптеген әйелдер қалың мал құрбаны болып қала берген. Мұндай жағдайдан ешкім таңырқамаған, себебі елге тізесін батырып отырған озбыр байлардың қалаулары болып, қалыпты жағдай болып қала берген. Қара халықтың мұңын тыңдайтын адам болмаған. Бәріде өз пайдасы үшін биліктегі адамдарға, байларға жағымпаздана сөйлеп, не айтсада мақұлдаумен күн кешірген.

Пайдаланылған әдебиетер тізімі:

1. Х.Сүйіншәлиев «Қазақ әдебиетінің тарихы» Алматы 2006
2. Бес ғасыр жырлайды Алматы 1989
3. Н.Келімбетов «Ежелгі дәуір әдебиеті» Алматы 2005

BADIIY TARJIMA VA UNING TARIXI, TURLARI, RIVOJLANISHI VA LINGVISTIKADAGI AHAMIYATI

Qosimova Zaynabxon Zokirjon qizi

Farg‘ona davlat universiteti Magistratura bo‘limi lingvistikasi
fransuz tili 1-kurs magistranti

R.R. Axrorova

F.f.d PhD deb qoshib qoyolasizmi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada tarjimashunoslik, xususan badiiy tarjimaning ahamiyati, matnlar yoki asarlarning bir tildan o‘zga tilga tarjima qilinayotgan jarayondagi qiyinchiliklari, tarjimashunos adiblar tarjimaning va tilning aynan qaysi jihatlariga ahamiyat berishlari kerakligini va yozuvchining tasvirlagan badiiy obrazlarini va badiiy o‘xshatishlarni xuddi asli kabi ma’noli chiqishi uchun zarur bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari kerakligini bildiradi.

***Kalit so‘zlari** Badiiy tarjima, tarjima termini, dunyo tarjimashunoslari, o‘zbek adabiyotidagi tarjimashunos adiblar, tarjimachilik an‘analari*

Tarjima — bir tildagi matnni boshqa tilda qayta yaratishdan iborat adabiy ijod turi. Tarjima millatlararo muloqotning eng muhim ko‘rinishi. Asliyat va qayta tiklangan matn xususiyatiga qarab badiiy tarjima, ilmiy tarjima va boshqa turlarga ajratiladi. Asl nusxani aks ettirish tarziga ko‘ra tafsir, tabdil, sharh kabi ko‘rinishlarga ham ega bo‘lishi mumkin. Tarjima turli davrlarda, turli qabilaga mansub kishilar orasidagi o‘zaro aloqa, muloqot ehtiyoji tufayli yuzaga kelgan. Tilmochlik deb ataladigan bu og‘zaki turi hozirda ham keng rivojlangan.

Zamonlar osha Tarjimaga bo'lgan talablar yangilana boradi. Ammo uning ijodiy xarakteri, qayta yaratish san'ati ekanligi o'zgarmaydi. Tarjimaning ko'lami va taraqqiyoti har bir xalqning ma'rifiy darajasiga bog'liq va, o'z navbatida, u millatning ijtimoiy tafakkuriga samarali ta'sir etadi. «Tarjima» termini bir tildan ikkinchi tilga o'girish jarayonini, shuningdek, tayyor tarjima asarini anglatadi.

Badiiy Tarjimaning asosiy xususiyati tilning badiiy vazifasidan kelib chiqadi. Til badiiy asarda estetik hodisa, san'at faktiga aylanadi. Adabiy asar tili — aloxida «badiiy voqelik» unsuridir. Tarjimada ana shu obrazliifodaviy tildagi badiiy ma'noni boshqa tilning obrazli ifodaviy zaminiga o'tkazish, obrazni obraz bilan qayta ifodalash jarayoni yuz beradi. Shuning uchun tarjimon asardagi voqealarning badiiy tafakkur jarayonini yangidan idrok etadi. Zamonaviy Tarjima talablariga asosan tarjimon asliyatning san'at asari sifatida shakl va mazmun birligini kayta yaratishi, milliy va individual xususiyatlarini saqlashi lozim. Tarjimon ona tilining rivojlanish darajasi, Tarjima chilik an'analari, tajribalariga suyanadi, turli xil tafovutlarning mavjudligini hisobga oladi. Tarjimonning ijodiy qobiliyati va bilimi uning imkoniyatlarini kengaytiradi. Tarjima jarayonida tarjimon qammavaqt o'z ona tilida fikrlaydi, ona tili unga tahlil quroli, sinov mezonini bo'lib xizmat qiladi.

20-a. o'zbek yozuvchilaridan Cho'lpon, G'afur G'ulom, Oybek, Abdulla Qahhor, Mirtemir, Shayxzoda, Mirzakalon Ismoilov, Askad Muxtor, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Muhammad Ali va b. badiiy Tarjima sohasida ham samarali ijod qilganlar. Badiiy Tarjima sohasida M. Osim, N. Alimuhamedov, Sh. Shomuhamedov, K. Qaxdorova, O. Sharopov, Sh. Tolipov, V. Ro'zimatov, Q. Mirmuhamedov, A. Rashidov, M. Hakimov, I. G'afurov, M. Mirzoidov, g'. To'rabekov, Tarjima Alimov va b. professional tarjimon sifatida tanilganlar. O'zbek tilida ilmiy-texnikaviy, ijtimoiysiyosiy adabiyotlar Tarjima chiligida g'am katta yutuqlarga erishilgan. Bunda R. Abduraxdyunov, V. Rahimov, A. Shomahmudov, 3. Tincherova kabi tarjimonlarning hissasi katta.

O'zbek tiliga tarjima qilingan ko'pchilik asarlar bilvosita (ko'pincha rus tili orqali) tarjima qilingan. Bunda asliyatdagi ma'no va mazmun yo'qolish ehtimoli

mavjud. Bugungi kunda she'riyat tarjimasi va unda uchraydigan elementlar : qofiya, radif, raviy, turoqlar, hojib va boshqa unsurlarni tarjima tiliga o'tkazish juda ham qiyin masala hisoblanadi. Ularni tarjima jarayonida qanday berish kerakligi, asliytdagi qofiya, ma'no va mazmuni qanday saqlash kerakligi juda ham muammoli vaziyatni yuzaga keltiradi. Masalan, milliylikka xos so'zlar kelib qolganida qanday qilib uni she'riy tarjimada aks ettirish tarjimomni biroz chuqur o'yg'a toldiradi. Shuningdek, tanlangan mavzuning dolzarbligi, bir tomondan, tarjima qilinayotgan tilning, xususan, u tilda yaratilayotgan turli badiiy asarlarning ijtimoiy hayotimizga kirib kelishi, axborot almashinuvida tutgan o'rni, fan va texnika, adabiyot va san'at rivojidadagi salmoqli hissasi bilan belgilansa, ikkinchi tomondan esa o'zbek tilining mavjud imkoniyatlarini ishga solish, bu asosda to'g'ridan to'g'ri asl nusxadan tarjimani amalga oshirish va vositachi til xizmati harakatini o'zbek tili doirasida minimal darajaga tushirish, vazn, qofiya, ritm, turoq, raviy va hokazolarni ta'minlanishini yuzaga kelishi bilan izohlanadi.

Bundan korinib turibdiki tarjimashunos olimlar adiblar turli tillardagi asarlarni shunchaki baiylashtirib, sayqallab, qofiya va grammatik til stururasiga polish bilan birgalikda u kitobxonlar uchun ham tushunilishi oson bolishi va eng asosiysi adibning mavuzga bo'lgan fikrlarini qanday bo'lsa xuddi o'sha ma'noda tarjima qilib o'quvchilarga yetkazib berishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

Akhrorova Ruzikhon Usmonovna. LEXICAL-SEMANTIC EXPRESSION OF EARLY YOUTH/JEUNESSE IN FRENCH. International scientific and practical in "MODERN PHILOLOGICAL PARADIGMS: INTERACTION OF TRADITIONS AND INNOVATIONS II". 2022/4/5. – P.166-168.

2. Akhrorova Ruzikhon Usmonovna. Naming of the “age” concept. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL. 2022/10/2

3. Akhrorova Ruzikhon Usmonovna. Essay writing terms. Texas Journal of Multidisciplinary Studies. 2022/12/22. –P. 107-109.

4. Bally Charles, Précis de Stylistique, Genève, Eggimann, 1905.
5. Bavoux Claudine dir., Le français des dictionnaires. L'autre versant de la lexicographie française, Bruxelles, De Boeck, 2008.
6. Bavoux Claudine, Le français de Madagascar. Contribution à un inventaire des particularités lexicales, Bruxelles, De Boeck & Larcier, 2000.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИВАЮЩЕЙ ИГРЫ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ПОЗНАВАТЕЛЬНОЕ И ЛИЧНОСТНОЕ РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ

Пайзиев Тимур Маратович

Студент 3 курса направления «Практическая психология»

НУУ имени Мирзо Улугбека

payziyeva@list.ru

***Аннотация:** развивающие игры способны развивать личность ребенка и его познавательные навыки, интересы, используя естественные психологические способности ребенка, физиологические и психологические аспекты.*

***Ключевые слова:** личность ребенка, компьютер, речь, познавательное развитие, игра, развивающая игра, взросление.*

В последнее время у детей наблюдается тенденция к снижению уровня познавательного развития, что приводит к возникновению таких проблем как: слабо развиты память, внимание, логика, мышление, речь.

Дети стали равнодушными к познанию и изучению нового для них мира, увлекаясь практически с младенчества гаджетами, компьютерами и телевидением. Но все же дети во все времена остаются детьми и при грамотно построенном образовательном процессе их достаточно легко вернуть в беззаботное легкое состояние открытости, увлеченности и детской уникальной одаренности, которая присуща каждому ребенку с рождения.

Самое главное не стоит забывать, что ведущей деятельностью ребенка дошкольника является игра, именно на ней и должен строиться весь дошкольный цикл взросления.

Надо отметить, что развивающая игра — это уникальный инструмент, помогающий детям проявлять познавательную активность в самостоятельной деятельности, расширяющий и активизирующий собственные познавательные интересы и потребности, развивающий умение детей владеть разными способами безопасного поведения в современной информационной среде, развивающий интегративные качества ребенка, социализирует, воспитывает [2].

При работе с детьми рекомендуется включить следующие пункты в структуру проведения развивающих игр:

1. ознакомление детей с содержанием игры, использование в ней дидактического материала;
2. объяснение хода и правил игры;
3. показа игровых действий;
4. определение роли взрослого в игре (игрок, болельщик, арбитр — направляющий действия играющих своим советом, напоминанием, вопросом);
5. подведение итогов игры.

Используя развивающие игры для развития познавательных способностей и личностного развития детей, анализируя развивающие игры, у педагога появляется возможность выявить у детей:

- индивидуальные способности в поведении и характере детей;
- эффективность игры для использования детьми в самостоятельной игровой деятельности и правильности в организации индивидуальной работы с ними.

Развивающие игры имеют следующие характерные признаки и отличительные особенности:

1. необходимость для ребенка действовать в воображаемом плане, что ведет к развитию всех типов мышления, способности выстраивать воображаемые ситуации;
2. умение в игровых ситуациях ориентироваться в человеческих взаимоотношениях, т. к. игра направлена на их воспроизведение;

3. формирование реальных взаимоотношений между играющими детьми, где игра невозможна без согласованных действий.

В качестве основного мотива для игры педагоги и психологи выделяют фантазирование. Именно оно делает ребенка независимым от разных обстоятельств, позволяет менять и модулировать роли в играх. Для успешного обучения детям необходимо не только использовать специальные средства, но и обозначить смысл своих действий [4].

Развивающие игры позволяют ребенку рассматривать происходящее в его жизни с точки зрения перспективы для своего будущего. Это первый шаг к развитию у ребенка воображения, интеллекта, памяти, к совершенствованию личности.

В игре формируются все стороны личности ребенка, происходят значительные изменения в его психике, подготавливающие переход к новой, более высокой стадии развития.

Также в ходе игры у ребенка проявляются и удовлетворяются первые человеческие потребности и интересы ребенка; проявляясь, они в ней вместе с тем и формируются. В игре формируются все стороны психики ребенка.

В процессе игры у ребенка формируется воображение, которое включает в себе и отлет от действительности, и проникновение в нее. Способности к преобразованию действительности в образе и преобразованию ее в действии, ее изменению закладываются и готовятся в игровом действии; в игре прокладывается путь от чувства к организованному действию и от действия к чувству; словом, в игре, как в фокусе, собираются, в ней проявляются и через нее формируются все стороны психической жизни личности; в ролях, которые ребенок, играя, на себя принимает, расширяется, обогащается, углубляется сама личность ребенка. В игре в той или иной мере формируются свойства, необходимые для учения в школе, обуславливающие готовность к обучению [2].

Игра теснейшим образом связана с развитием личности, а именно в период её особенно интенсивного развития в детстве, оно приобретает особое значение. Игра – первая деятельность, которой принадлежит особенно значительная роль в развитии личности, в формировании свойств и обогащении его внутреннего содержания. В ранние, дошкольные годы жизни ребенка игра является тем видом деятельности, в котором формируется его личность. Войдя в игру, раз за разом закрепляются соответствующие действия; играя, ребенок все лучше овладевает ими: игра становится для него своеобразной школой жизни.

Ребенок играет не для того, чтобы приобрести подготовку к жизни, а приобретает подготовку к жизни, играя, потому что у него закономерно появляется потребность разыгрывать именно те действия, которые являются для него новоприобретенными, еще не ставшими привычками. В результате он в процессе игры развивается и получает подготовку к дальнейшей деятельности. Он играет, потому что развивается и развивается, потому что играет.

В игре у ребенка формируется воображение, которое заключает в себе и отлет от действительности, и проникновение в неё. Способности к преобразованию действительности в образе и преобразованию её в действии, её изменению закладываются и подготавливаются в игровом действии, и в игре прокладывается путь от чувства к организованному действию и от действия к чувству.

Участвуя в развитии ребенка, игра сама развивается. Игра – сложное социально-психическое явление уже потому, что это не возрастное явление, а личностное. Потребность личности в игре и способность включаться в игру характеризуется особым видением мира и не связаны с возрастом человека. Однако стремление к игре взрослых и детей имеют различные психологические основания [1].

В заключение можно сказать, что развивающая игра является прекрасным инструментом в личностном и познавательном развитии детей, ввиду широкого спектра различных направлений и огромного множества вариантов выбора игр на любую тематику, по разным центрам развития, на разные возрастные категории.

Развивающие игры – одни из самых разнообразных категорий входящих в классификацию игр, поэтому сфера их применения очень широка, что делает этот инструмент универсальным для развития дошкольников на разных этапах становления их личности и совершенствования познавательных навыков, и это лишь малая часть того, что совершенствуется при помощи развивающих игр.

Литература:

1. Введенский В.В. Основы педагогической технологии.
<https://infourok.ru/rol-samokontrolya-v-processe-obucheniya-2824503.html>
2. Зверева, О.Л. Семейная педагогика и домашнее воспитание. М.: Академия, – 2010. – 408 с.
3. Выготский Л. С. «Развитие ребенка в дошкольном возрасте».. М.: АСТ, 2017. - 87 с.
4. Терехова, О. (2022). РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ–РЕЗУЛЬТАТ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПСИХИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ. Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar, 1(23), 17-20.

СУЩНОСТЬ, СОДЕРЖАНИЕ И МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВСТВЕННЫХ ЧУВСТВ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ

Терехова Ольга Евгеньевна

PhD, доцент кафедры «Педагогика и психология дошкольного образования»

ТГПУ имени Низами

payziyeva@list.ru

***Аннотация:** главная особенность нравственного формирования чувств заключается в том, что каждый компонент механизма важен и не может быть ни исключен, ни заменен другим.*

***Ключевые слова:** нравственные чувства, мотив, поступок, мораль, формирование, этические представления.*

Дети дошкольного возраста способны не только различать плохие и хорошие поступки, но и понимать, почему нужно поступать хорошо. От осознания причин и мотивов поступков зависит глубина и устойчивость чувств ребенка. Воспитатель должен обращать внимание на искренность поступков детей. Например, мальчик просит прощение за совершенный проступок. Просьба его может быть искренней: мальчик осознал свой проступок и ему стыдно. Но он может просить прощение и по другой причине — чтобы быстрее избавиться от наказания. В этом случае ребенок твердит: «Больше не буду...» [1].

У детей необходимо вызывать жалость и сочувствие к тем, кто пострадал от лжи. Постепенно ребенок начинает осознавать, почему нельзя поступать плохо, нельзя причинять людям зло. В своих беседах с детьми воспитатель должен подыскивать слова, образные выражения, обращая внимание на такие случаи из жизни, которые могли бы подействовать на чувства детей,

пробуждать их совесть, стыд, вызывать радость, восхищение и тому подобное. Приучая детей раздумывать над поступками, взрослые формируют у них нравственное сознание [1].

При формировании у детей этических представлений не нужно требовать от них определения понятий. Содержание же их дети могут уяснить только на конкретных примерах из жизни или из художественных произведений. Обобщённое понятие ребята часто сами поясняют конкретным примером, так им легче входить в сложный круг отношений между людьми.

Выявлять знания и формировать представления детей можно, не только задавая им прямые вопросы. Очень полезно проведение специальных бесед, создание различных педагогических ситуаций, в которых дети должны быстро принять какое-то решение, что-то сделать, предпринять, чтобы выйти из затруднения.

Выявлению и формированию этических представлений детей, воспитанию их чувств способствуют и наблюдения за общением детей в процессе деятельности. Внимательны ли дети друг к другу, когда они вместе играют, трудятся, занимаются, идут на прогулку и т.д. Воспитатель должен видеть каждого ребёнка, чтобы предотвратить серьёзные нарушения детьми общепринятых этических норм, наблюдая за взаимоотношениями детей, их поступками, слыша, как они отзываются о том или ином поступке, как объясняют его, какую дают оценку поведению своих товарищей, взрослых, как оценивают героев и персонажей художественных произведений можно правильно судить о том, каковы же их представления о морали.

Главная особенность механизма нравственного формирования чувств заключается в том, что каждый компонент механизма важен и не может быть ни исключен, ни заменен другим.

Надо начинать не с сообщения знаний, а с формирования базы практики поведения. Это послужит положительной основой для последующего обучения.

Мотив - это определенная потребность, проявляющаяся в виде желания, побуждающего индивида к общению, определенной деятельности или поведению. Или можно сказать по-другому: «Мотив – это побуждение на удовлетворение потребности».

Нравственные чувства формируются у детей в процессе взаимоотношений с взрослыми и сверстниками. Причем сначала возникает сопереживание радости, а затем уже сопереживание горя. В дошкольном возрасте начинают формироваться нравственные чувства, имеющие большое значение для формирования детских взаимоотношений.

Если в преддошкольном детстве наблюдаются лишь зачатки моральных переживаний, то у дошкольника нравственные чувства достигают более высокого уровня сформированности. Ребенок начинает понимать не только нравственный смысл некоторых действий, но и переживать их.

Дошкольник по сравнению с ребенком раннего возраста обладает более высокими нравственными чувствами. Эти чувства формируются у него на основе практического овладения нормами поведения в семье и группе детского сада. Дошкольник, исходя из этих усвоенных нравственных норм, может оценивать действия своих братьев и сестёр, друзей и даже взрослых.

Также дети дошкольного возраста через художественные произведения испытывают переживания за героев, мотивы поведения и нравственные чувства. Так у детей появляются чувства радости, сопереживания, недовольство и сострадание к героям.

Сострадание – значить, понимание, переживание и помощь, то есть переживать то, что переживает другой человек или в нашем случае герой.

В течении дошкольного возраста формируются нравственные чувства детей. Такие чувства как дружба, товарищество, взаимопомощь воспитываются в детском коллективе.

Мотивы дружбы младшего и дошкольного возраста отличаются. Так в младшей группе один ребенок дружит с другим, потому что они вместе играют

(играть и дружить для них выступают как равнозначные понятия); старший дошкольник чаще играет с тем или иным ребенком потому, что дружит с ним, т.е. питает симпатию, уважение.

Основой формирования патриотического чувства является любовь ребенка к родным, к детскому саду, к товарищам по игре.

Чувство долга является одним из важных нравственных чувств человека, оно связано с подчинением личных интересов общественным, является одним из сильных мотивов нравственного поведения, таких как бескорыстие, инициатива.

Первые проявления чувства долга формируются у детей от двух до пяти лет. На втором году жизни ребенок подчиняется требованиям взрослых, но еще не понимает смысл этих требований, так как идет лишь процесс накопления представлений «можно», «нельзя», «хорошо», «плохо» и соотнесение их со своими действиями и поступками. Эмоциональные реакции малышей чувства удовольствия при оценке их хороших поступков и чувство неловкости при оценке их нехороших поступков — отличаются неустойчивостью.

Первые более или менее сложные проявления чувства долга можно видеть у детей четырех, пяти лет, когда он становится способен понимать смысл предъявляемых к нему требований и относить их к своим действиям и поступкам, а также к действиям и поступкам других. Зачатки чувства долга становятся сложными по своей структуре к концу дошкольного возраста шести, семи годам, когда с обогащением жизненного опыта ребенка, уточнением и расширением круга его нравственных первоначальных представлений новыми понятиями «нужно», «должно» ребенок начинает осознавать необходимость и общеобязательность правил общественного поведения и в большей мере подчинять им свои действия и поступки, а также когда возрастает его способность к самооценке.

Нарушение правил, и совершение недостойных поступков вызывают чувства смущения, неловкости, вины и стыда. Эти чувства наряду с чувствами

удовлетворения и радости приобретают уже характер нравственных чувств. Эти нравственные чувства у детей среднего дошкольного возраста начинают распространяться на широкий круг людей, с которыми ребенок не находится в непосредственном общении и отношении, к которым не основано на его привязанности к ним. Чувства старшего дошкольника достаточно глубоки, сохраняются более продолжительное время и не только сопровождают действия и поступки ребенка, но и начинают возникать до совершения их, выступать как мотив его отдельных действий и поступков.

Родственным чувству долга является формирования у детей чувства бережного отношения к вещам.

При организации взрослыми деятельности ребенка надо учитывать целый ряд моментов:

А) отрицательное влияние неуспеха в деятельности ребенка на формирование его чувств (необходимо предоставлять ребенку возможность достигнуть успеха в деятельности путем преодоления посильных для него трудностей);

Б) трудность быстрого переключения ребенка с одной деятельности на другую (для того чтобы избежать отрицательных эмоций и состояний, надо заблаговременно предупредить ребенка о скором переходе к другой деятельности);

В) трудность ломки стереотипной деятельности и поведения. Во избежание эмоционального срыва у дошкольников при переходе из одних условий жизни и деятельности к другим (например, при поступлении детей в детский сад, при переходе из детского сада в школу и так далее), необходимо заранее подготовить ребенка к этому стараясь разнообразить его деятельность и по возможности расширять круг общения ребенка с детьми и взрослыми.

Самое главное, что нужно помнить при формировании чувств ребенка, - это то, что его чувства будут формироваться и крепнуть только в том случае, если они переживаются ребенком не пассивно, а превращаются в мотив

соответствующих действий, поступков. Поэтому А.С. Макаренко [2], считал, что основным законом формирования нравственного чувства является постоянная тренировка в нравственном поступке.

В игре представления детей о нравственности проявляются уже в конкретных условиях их действий. Но нужно многократно упражнять детей, чтобы моральные качества укреплялись и затем проявлялись в быту.

Воспитатель может специально разыграть по ходу игры нравственную ситуацию, в ходе которой он общается с детьми через куклу [3].

Таким образом, формируя у детей нравственные чувства, воспитатели поощряют даже самые незначительные стремления к проявлению этих чувств. Ребенок с детства усваивает мораль, получает представление о нравственных поступках и воплощает их в своем поведении.

Следовательно, первостепенное значение в формировании моральных представлений и действий детей имеет игра, как ведущая деятельность дошкольника. Она является одним из средств формирования нравственных чувств у детей дошкольного возраста.

Литература:

1. Буре Р.С., Г. Н. Година, А. Д. Шатова и др Воспитание нравственных чувств у старших дошкольников.-2-е зд..испр. и доп.-М.: Просвещение,-96с.
https://www.studmed.ru/bure-r-s-godina-g-n-i-dr-vospitanie-nravstvennyh-chuvstv-u-starshih-doshkolnikov_c195417049f.htm
2. Макаренко А.С. Лекции о воспитании. Переиздание 2017,-М.,150с
3. Жўраева, Н. (2022). МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ СИФАТИ ИНДИКАТОРЛАРИНИ АМАЛИЁТГА ЖОРИЙ ЭТИШ МАЗМУНИ. Eurasian Journal of Academic Research, 2(11), 491-493.

LINGUISTIC PECULIARITIES OF ADVERTISEMENTS: EXPLORING THE USE OF PUNS, METAPHORS, AND SLOGANS

Khadicha Suyarova

MA student, Uzbekistan State World Languages University,
Tashkent Uzbekistan

ABSTRACT

This article explores the use of linguistic peculiarities in advertising language, specifically puns, metaphors, and slogans. The study aims to analyze the impact of these linguistic devices on consumer behavior and to provide insights for advertisers on how to effectively use them to create a strong brand identity and increase consumer engagement with their products or services. It also presents examples of puns, metaphors, and slogans in advertising texts and discusses their impact on consumers. The study's findings suggest that linguistic peculiarities can significantly influence consumer behavior and that advertisers should carefully consider their use in creating effective advertising campaigns.

Keywords: puns, metaphors, slogans, linguistic devices.

Introduction

Linguistic peculiarities in advertising language have been a topic of interest for researchers for several decades. The language used in advertising is specifically tailored to persuade and influence consumers to buy a product or service. As such, the use of linguistic peculiarities in advertising texts is a crucial element in creating effective and memorable advertisements. The purpose of this literature review is to provide an overview of the importance of linguistic peculiarities in advertising language and to define the concept of linguistic peculiarities. The study's objectives are to examine the various linguistic peculiarities used in advertising texts, including

the use of puns, metaphors, and slogans, and to analyze the impact of these peculiarities on consumer behavior.

Linguistic peculiarities are unique and creative ways of using language to convey a message. In advertising, linguistic peculiarities are used to create an emotional response in the consumer, to make the advertisement memorable, and to differentiate the product or service from competitors. According to Myers (1994), "linguistic peculiarities are a way of creating attention and interest in the advertisement, and of making the advertisement stand out in a crowded marketplace" (p. 62). The use of linguistic peculiarities in advertising texts can take various forms, including the use of puns, metaphors, and slogans. Puns are a type of wordplay that uses the double meaning of words to create a humorous effect. For example, the slogan "I can't believe it's not butter" uses a pun on the word "butter" to suggest that the product is so good that it is hard to believe it is not the real thing. Metaphors are a type of figure of speech that compares two things that are not alike to create a new meaning. For example, the slogan "A diamond is forever" compares the durability of a diamond to the concept of eternal love. Slogans are short and memorable phrases that are used to promote a product or service. For example, the slogan "Just do it" is used by Nike to encourage consumers to take action and buy their products.

Research has shown that the use of linguistic peculiarities in advertising language can have a significant impact on consumer behavior. According to Huhmann and Broderick (1994), "linguistic peculiarities are a way of creating brand personality, and of establishing an emotional connection with the consumer" (p. 171). This emotional connection can lead to increased brand loyalty, positive brand associations, and ultimately, increased sales.

A pun is a play on words that exploits multiple meanings or sounds of a word to create humor or a clever twist. Puns are commonly used in advertising to create a memorable brand image and to convey a message in a creative way. According to Giora (2003), puns can have a positive impact on consumers by making them feel good and increasing their interest in the product or service being advertised.

However, puns can also be confusing or off-putting if they are too obscure or require too much effort to understand (Giora, 2003). For example, the slogan "Life's Good" used by LG Electronics is a pun on the company's name and the phrase "life is good." This pun creates a positive association with the brand and reinforces the idea that using LG products will make life better.

A metaphor is a figure of speech that compares two things without using "like" or "as." Metaphors are often used in advertising to create an emotional connection between the product or service being advertised and the consumer. According to Lakoff and Johnson (1980), metaphors are powerful tools for shaping people's perceptions and beliefs about the world around them. Research has shown that metaphors can have a strong impact on consumers by influencing their attitudes and behavior towards the product or service being advertised (Cornelissen & Lock, 2000). For example, the slogan "Just Do It" used by Nike is a metaphor that encourages consumers to take action and pursue their goals. This metaphor creates a sense of empowerment and motivation, which can be a powerful motivator for consumers.

A slogan is a short phrase or sentence that is used to promote a product or service. Slogans are often used in advertising to create a memorable brand identity and to communicate a key message to consumers. According to Keller (1993), slogans can have a strong impact on consumers by creating brand associations and reinforcing brand loyalty. Research has shown that slogans can be effective in influencing consumer behavior by creating positive associations with the brand (Keller, 1993). For example, the slogan "I'm Lovin' It" used by McDonald's creates a positive association with the brand and reinforces the idea that McDonald's food is enjoyable and satisfying.

Examples of puns in advertising texts include the slogan "Got Milk?" used by the California Milk Processor Board, which is a pun on the phrase "got it?" This pun creates a memorable brand identity and reinforces the idea that milk is an essential part of a healthy diet. Examples of metaphors in advertising texts include the slogan "The Ultimate Driving Machine" used by BMW, which is a metaphor that creates a

sense of luxury and prestige associated with the brand. This metaphor reinforces the idea that BMW cars are superior to other brands and are the ultimate choice for discerning consumers. Examples of slogans in advertising texts include the slogan "Think Different" used by Apple, which creates a sense of innovation and creativity associated with the brand. This slogan reinforces the idea that Apple products are cutting-edge and unique compared to other brands.

Conclusion

Linguistic peculiarities such as puns, metaphors, and slogans are powerful tools for creating memorable advertising texts that capture the attention of consumers and persuade them to take action. Research has shown that these linguistic features can have a strong impact on consumer behavior by creating positive associations with the brand and influencing attitudes and beliefs about the product or service being advertised. By using these linguistic peculiarities effectively, advertisers can create a strong brand identity and increase consumer engagement with their products or services.

References:

1. Cornelissen, J. P., & Lock, A. (2000). Theoretical Conceptualization for Metaphor in Advertising Research. *Journal of Advertising*, 29(4), 23-34.
2. Giora, R. (2003). *On Our Mind: Salience, Context, and Figurative Language*. Oxford University Press.
3. Huhmann, B. A., & Broderick, A. J. (1994). The influence of advertising novelty and usefulness on brand attitudes and purchase intentions. *Journal of Advertising*, 23(4), 167-177.
4. Keller, K. L. (1993). Conceptualizing, Measuring, and Managing Customer-Based Brand Equity. *Journal of Marketing*, 57(1), 1-22.
5. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.

SUN'YI INTELLEKT – FAN-TEXNIKA TARAQQIOTINING YUKSAK BOSQICHI

Rustamova Laylo Asadovna,

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti

Axborot kommunikatsiya texnologiyalari kafedrasida assistenti

***Annotatsiya.** Maqolada ijtimoiy hayotning eng muhim sohalaridan biriga aylangan /ida sun'iy intellekt, axborot, axborotlashuv va axborot texnologiyalarining o'rni, axborotlashuvning ijtimoiy taraqqiyot mexanizmi sifatidagi tahlili, bu sohadagi mavjud muammolar va istiqboldagi vazifalar yechimi taqdim etilgan.*

***Kalit so'zlar:** fan-texnika, axborot, inson, tafakkur, sun'iy intellekt, sun'iy idrok, aqlli texnologiya, aqlli mashina, aqlli shahar, aqlli texnika, sivilizatsiya.*

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ - ВЫСШИЙ УРОВЕНЬ НАУЧНО- ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

Рустамова Лайло Асадовна,

ассистентка Бухарского инженерно-технологического института

***Аннотация.** В статье анализируются философские проблемы искусственного интеллекта, ставшего одной из важнейших сфер общественной жизни, роль искусственного интеллекта, информации и информационных технологий в развитии общества, представлены разработки анализа информации как механизма социального прогресса, решение существующих проблем и перспективных задач в этой области.*

Ключевые слова: наука и техника, информация, человек, мышление, искусственный интеллект, искусственное восприятие, умные технологии, умная машина, умный город, умные технологии, цивилизация.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IS THE HIGHEST LEVEL OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL PROCESS

Rustamova Laylo Asadovna,

Bukhara Institute of Engineering and Technology, assistant of the Department of Informationsnd Kommunikation Texnologies

Annotation. *The article analyzes the philosophical problems of artificial intelligence, which has become one of the most important spheres of public life, the role of artificial intelligence, information and information technologies in the development of society, presents the development of information analysis as a mechanism for social progress, the solution of existing problems and promising tasks in this area.*

Key words: *science and technology, information, human, thinking, artificial intelligence, artificial perception, smart technologies, smart car, smart city, smart technologies, civilization.*

XXI asrda insoniyat fan, texnika, texnologiya va axborot kommunikatsiyalari sohasida beqiyos yutuqqa erishgach, ijtimoiy, siyosiy, madaniy, ma'naviy, xalqaro aloqalar ko'lami kengaydi. Bugungi kunda, sun'iy intellekt, axborot va yuksak texnologiyalar rivojlangan pallada inson tafakkurining oliy mahsuli bo'lgan falsafiy tafakkur kerakmi? Uzluksiz axborot oqimi va surunkali vaqt tanqisligi sharoitida sun'iy tafakkur falsafiy mushohadani siqib chiqarmaydimi? Bunday savollar hozirgi zamon afkor ommasi oldiga avval mavjud bo'lmagan, yechimi topilmagan innovatsion va kreativ falsafiy muammolarni qo'ymoqda.

Sun'iy intellekt informatikaning alohida sohasi¹⁶ bo'lib, odatda inson ongi bilan bog'liq imkoniyatlar: tilni tushunish tushunish, o'rgatish, muhokama qilish, masalani yechish, tarjima va shu kabi imkoniyatlarga ega kompyuter tizimlarini yaratish bilan shug'ullanadi. **Mobil qurilmadagi dasturlar: google-tarjimon, lug'atlar, turli xil o'yinlar va hokazolar ham sun'iy intellektga yaqqol misol bo'la oladi.**

Hozirgi kunda sun'iy intellekt va uning texnologiyalari jamiyat hayotining turli jabhalarida qo'llanilmoqda. Masalan, inson yuzini tanish texnologiyasi mamlakatning ayrim oliy ta'lim muassasalarida darslar va yotoqxonalarini boshqarishda qulay vosita bo'lmoqda. Dunyoning yirik media-markazlari, tele-radio kompaniyalari, axborot agentliklari sun'iy intellektli kompyuterlar yordamida faoliyat yuritmoqda.

Dunyo afkor ommasi texnologiya sanoatida yetakchi o'rinni egallagan sun'iy idrokning o'zboshimchalik bilan inson hayotiga aralashishi, inson tafakkuri o'rniga sun'iy intellekt, insonning o'rniga robotlar qaror qabul qilishidan xavotirlanmoqda. Zero, bugungi yuksak texnologiya va sun'iy intellekt dasturlari asosida insonning yuz tuzilishi, barmoq izlari, nutq, ovoz temбри adashmay aniqlanadi. Sun'iy intellektli kompyuter dasturlari shaxmatda grossmeyslarni yutib chiqmoqda¹⁷. Bir necha tillarni birini ikkinchisiga to'liq tarjima qilmoqda. Hattoki rivojlangan mamlakatlar trassalarida haydovchisiz avtomobillar yura boshladi¹⁸. Og'ir va bedavo kasalliklarga tez va aniq tashxis qo'yadigan tibbiyot apparatlari ishga tushadi¹⁹. Hovlini robot supurib, uyni robotlar yig'ishtiradi, avtomatik ilmiy kashfiyotlar qilish ham ularning qo'lidan keladi²⁰.

¹⁶ Х а н т Э. Искусственный интеллект. Москва: Мир, 1978. – С. 5.

¹⁷ Bu haqda to'liqroq ma'lumot olish uchun yana qarang: <https://tjournal.ru/tech/131933-kazhdyy-iz-nih-igral-zachelovechestvo-istoriya-protivostoyaniy-lyudey-s-iskusstvennym-intellektom>

¹⁸ С к и б а И. Р. Проблема искусственного интеллекта: человек и машина [Электронный ресурс] <https://neuronus.com/stat/1392-problema-iskusstvennogo-intellektachelovek-i-mashina.html>

¹⁹ С и р л Д ж. Разум мозга – компьютерная программа? // В мире науки (Scientific American. Издание на русском языке). – №. 3. – 1990. – Москва: Мир, 1990. – С. 59.

²⁰ Кузнецов В. Е. Представление в ЭВМ неформальных процедур: продукционные системы / С послесловием Д. А. Поспелова. – Москва: Наука, 1989. – С. 102.

Jahon intellektual mulk tashkilotining 2019 yil e'lon qilgan ma'lumotiga ko'ra, 1960 yildan 2018 yilga qadar sun'iy intellekt bilan bog'liq 340 000 ta patent olingan va 1 636 649 ta ilmiy maqolalar chop etilgan. 2002-2017 yillar oralig'ida sun'iy intellekt sohasida chop etilayotgan maqolalarning yillik o'sish sur'ati 5.6% ni tashkil etmoqda, olingan patentlar sonining yillik o'sish sur'ati qariyb 28% ni tashkil etadi²¹. Bu ma'lumotlarga tayangan holda, 2030 yilga kelib, sun'iy intellekt global iqtisodiyot YaIMga taxminan 15 trillion dollar kiritishini kutish mumkin.

Endilikda robotlar murakkab jarrohlik amaliyotining uddasidan chiqishyapti. Robot shifokorning tibbiyot hodimlari bilan o'ziga xos hamkorligi samaradorlikni ancha oshirdi. Medtronis kompaniyasi IBM bilan hamkorlikda qandli diabet kasalligi bilan og'rigan bemorlar uchun maxsus dastur ishlab chiqmoqda. Bu dasturiy ta'minot qon tarkibidagi qand miqdorining favqulodda tushib ketishini 3 soat avval aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Buning uchun shu kasallika chalingan 600 ta anonim bemorlarning tibbiy ma'lumotlari o'rganib chiqildi²². Bu endi inson o'z salomatligini mobil qurilmalardagi maxsus dasturlar orqali muntazam nazorat qilib borish imkoniga ega bo'ladi deganidir.

Mamlakatda sun'iy intellektni rivojlantirish va tibbiyot sohasida ilg'or mamlakatlar qatoridan joy olishi uchun fundamental va amaliy asoslar mavjudligi yaqqol ko'rinmoqda²³.

Facebook asoschisi Mark sukerberg fikricha, "besh-o'n yildan keyin kompaniya budjetining katta qismini, ilmiy-amaliy mutaxassislarning asosiy diqqat-e'tiborini insonning ko'z nurini o'tkirlashtiradigan, eshitish qobiliyatini yaxshilaydigan, til boyligini oshiradigan, fikrlash doirasini kengaytiradigan, bir so'z bilan aytganda, insonni sog'aytiradigan, yashartiradigan va baxtli yashashi uchun xizmat qiladigan sun'iy intellekt yaratishga qaratamiz"²⁴.

²¹ <https://uza.uz/oz/society/suniy-intellektni-rivozhlantirish-kontseptsiyasi-ishlab-chi--19-02-2020>

²² <https://uzlidep.uz/news-of-party/8368>

²³ <http://www.medtronic.me/content/dam/medtronic-com/global/Corporate/Documents/distributor-resources-ru/business-partners-compliance-guidelines-russian>.

²⁴ <https://incruussia.ru/news/mark-tsukerberg-rasskazal-chto-iskusstvennomu-intellektu-proshhe-raspoznat-sosok-chem-agressivnye-publikatsii/>

Kuchli sun'iy intellekt keng qo'llaniladigan davrning kirib kelishiga unchalik ko'p vaqt qolgani yo'q, lekin undan hech ham xavotir olish, qo'rqish, tushkunlikka tushishi kerak emas, undan faqat o'zaro kelishuv va shartnomalar asosida foydalanish va ezgu ishlarga yo'naltirish lozimki, Google kompaniyasining bosh ilmiy xodimi Li Feyfey ham "sun'iy intellekt, uning mazmun-mohiyati, imkoniyatlari, afzalliklari chegara bilmaydi. Sun'iy intellekt Yer yuzi aholisining hayotini yaxshilash ishiga xizmat qiladi"²⁵ deb sun'iy intellektning kelajagiga yuksak ishonch bildirgan.

Rivojlangan mamlakatlarda sun'iy intellekt sanoati iqtisodiyotning real sektoriga keng integratsiya qilinmoqda. Bu iqtisodiy taraqqiyotning yana bir omili bo'lib xizmat qiladi. Sun'iy intellekt texnologiyasi natijalaridan samarali foydalanish inson uchun qulaylikni oshirish, davlat xizmatlari va jamoatchilik boshqaruvini yaxshilaydi. Sun'iy intellekt internet tarmog'i bilan birga dunyoning ijtimoiy-iqtisodiy va yana qandaydir boshqa strukturalarini o'zgartirib yuborishi ham mumkin.

Hayotning ko'p jabhalarida sun'iy idrok sinab ko'rilmogda: tibbiyot, robot injenerlar, robot mashinalar, istixborot, harbiy soha va jinoyatchilikka qarshi kurashish va h.k..

So'nggi yillarda olib borilayotgan sun'iy idrokni takomillashtirish jarayonlarida, asosan, qora quti yondashuvidan foydalanilmoqda. 2030 yilga borib sun'iy idrok jahon iqtisodiyotini \$15,7 trillionga oshirishi reja qilingan²⁶.

Xristian dindori – protoierey Mixail Zaxarov fikricha, inson – aqlli, erkin fikrlaydigan mavjudot bo'lib, u Alloh tomonidan yaratilgan. Allohning irodasisiz bu dunyoda hech narsa sodir bo'lmaydi. Insonni o'rnini bosadigan va ayrim qobiliyatlari bo'yicha hatto undan ham o'tib ketadigan temir tana yaratildi. Biz uni ham Allohning irodasi bo'yicha inson qo'li bilan yaratilgan deymiz. Axir inson o'simlik va hayvonlarning yangidan yangi tur va zotlarini yaratmoqda. Ular ham Allohning irodasi bilan yaratilgan. Sun'iy intellekt ham Allohning irodasi bilan yaratilgan²⁷.

²⁵ <https://hightech.fm/2017/05/22/feifei-li>

²⁶ <https://nauka.tass.ru/nauka/3918958>

²⁷ Малышкин, А. Интегрирование искусственного интеллекта в общественную жизнь: некоторые этические и правовые проблемы. Вестник Санкт Петербургского университета. Право 3: 444–460.

Virtual intellekt kompyuter bazasida ilgaridan to'plangan va unga kiritilayotgan ma'lumotlar asosida xulosa chiqaradigan va inson nazorati ostida bo'lgan sun'iy ong, aqlidir.

Sun'iy intellekt inson tafakkurining mahsuli. Sun'iy intellekt o'zi ma'lumot yig'adigan, xotirasida saqlaydigan, o'zi mustaqil fikrlaydigan, o'zi xulosa chiqarib, o'zi qaror qabul qiladigan, masalaning yechimini aytib beradigan va olimu mutaxassislarning aqli va qo'li bilan yaratilgan ongdur. Masalaning jiddiy tomoni shundaki, inson o'zi yaratgan yuksak tafakkuri mevasi insoniyat uchun jiddiy muammo keltirdi.

Fanlar taraqqiyoti bo'yicha Amerika assotsiatsiyasining Vashingtonda o'tgan yillik yig'ilishida qayd qilinishicha, ishlab chiqarishda band bo'lgan ishchilarning 70 foizi robot texnikasining rivojlanishi sababli ish topolmay bekor yurishadi²⁸, degan xulosaga kelishgan. Bandlik masalasi o'z vaqtida va to'g'ri hal qilinmas ekan, sun'iy intellekt muammo bo'lishi muqarrar.

Hozirgi hali yosh bo'lgan, o'rta sun'iy intellekt ham takomillashib bormoqda. Sun'iy intellekt qo'llaydigan algoritmlar shunchalik murakkablashib borayotganidan ba'zida yaratuvchilarning o'zi mashinalar qanday qilib qaror qabul qilayotganini tushuna olishmaydi. Masalan, Feysbuk qidiruv tarmog'i rahbariyati sun'iy intellekti bo'lgan mashinalar o'zlarining tilida mustaqil muloqotga kirisha boshlaganidan xabar topishi bilan ularni ishga tushiradigan tizimni o'chirib qo'ygan²⁹. Sun'iy intellekt yuksak taraqqiy etgan sivilizatsiyani barbod qilishi mumkin.

Sun'iy intellektli kompyuterlarning faqat bitta – ingliz tilida gapiraverishi “jonlariga tegib” o'zlarining mustaqil (egalaridan yashirin va ular tushunmaydigan – Z.I.) tilni yaratishgan va unda muloqotga kirisha boshlaganlar.

Kompyuterlar insonga o'xshab muloqotga kirishganini ko'rib va ularning miyasida nima borligi ma'lum bo'lmagani sababli va bu xavf tug'dirishidan hadiksirab, kompyuterlar o'chirib qo'yilgan. Amerikalik mashhur tadbirkor va

²⁸ Aripov M. Informatika va hisoblash texnikasi asoslari. – T.: Universitet, 2001. – B. 138.

²⁹ <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/597fe0a89a7947e84a9d8f19>

ixtirochi Ilon Mask afkor ommaga murojaat qilib: “Hali ko‘rasiz, sun‘iy aqlga ega bo‘lgan temirtanlar insoniyatga katta xavf soladi. Bizga sun‘iy intellektning keragi yo‘q, bizga katta hajmdagi ma‘lumotlarni yodida tutadigan sun‘iy xotira bo‘lsa yetadi”³⁰ bejiz ta‘kidlamagan.

Britaniyalik mashhur fizik Stiven Xoking fikricha, “asta-sekin taraqqiy qiladigan evolyusion jarayon bilan insonning imkoniyatlari chegaralangan, inson mashinalar bilan raqobatga kirisha olmaydi, yutqazib qo‘yadi”³¹.

Xullas, sun‘iy intellekt insoniyat sivilizatsiyasi uchun asosiy xavf bo‘lishining bir necha omillari mavjud:

Birinchidan, sun‘iy intellekt mehnat bilan bog‘liq ommaviy muammolarni keltirib chiqaradi. Robot hamma ishni bizdan ko‘ra yaxshi bajara oladi. Ilg‘or texnologiyalar ortidan quvish natijasida, kompaniyalar sun‘iy intellekt ortidan kelib chiqadigan xavf-xatarni ko‘rmay qolishlari mumkin. Tez orada inson miyasi faoliyatiga taqlid qila oladigan neyronlar tarmog‘i ham yaratilishiga shubha yo‘q. Cheksiz ma‘lumotlarni qayta ishlay oladigan, har qanday vaziyatga moslashib, o‘z aqlini oshirib boradigan protsessorlardan iborat mashinalar ob-havoni oldindan aniq bashorat qilishdan tortib saratonni batafsil tashxislashgacha bemalol eplay oladi. Agar bunday tizimlar, hozirdan guvohi bo‘linayotgan, saylovlarda ovoz berish yoki ommaviy xizmatlarga ulanish uchun qo‘llanilsa, haqiqiy muammo o‘shanda boshlanadi.

Ikkinchidan, robototexnika sohasida “mustaqil o‘rganishni mustahkamlash”³² nomli usul urf bo‘lmoqda: yaratuvchi tizimning xatti-harakatlari qanday bo‘lishini oldindan belgilaydi, qolganini mashinaning o‘zi atrof-muhit bilan aloqaga kirishgan holda mustaqil o‘rganadi. Bunday yondashuvda test qilinayotgan tizim ichida sodir bo‘luvchi jarayonlarga insonning aralashuvi minimal darajada bo‘ladi. Insonning

³⁰ <https://habr.com/ru/post/363317/> Илон Маск считает, что искусственный интеллект опасен для человечества

³¹ <https://www.forbes.ru/tehnologii/343535-stiven-hoking-uidel-v-iskusstvennom-intellekte-ugrozu-gibeli-chelovechestva>

³² Винер Н. Кибернетика и общество. – М.: Наука, 1991. – С. 117.

aralashuvi faqatgina vazifani yuklashdan iborat bo'lib, uni qanday amalga oshirishni mashinaning o'zi to'la hal etadi.

Sun'iy idrokning asosiy yutuqlaridan biri ham inson qo'ldan kelmaydigan ishlarni qila olishidadir. Agar sun'iy idrok imkoniyatlarini siqib qo'yilsa nima bo'ladi?

Sun'iy mashinaning qarorlarni qanday qabul qilishini tushunish o'sha qarorlarning dolzarbligiga bog'liq. Agar tizimning xavf-xatarsiz ishlayotganiga ishonch komil bo'lsa, uning qarorlarni qanday qabul qilayotganidan ko'ra u berayotgan natijalar sifatiga jiddiy ahamiyat qaratish ma'qul. Zero, so'z haydovchisiz mashinalar va shifokorsiz tibbiy tashxislar haqida ketar ekan, sun'iy idrok bu masalada insondan ko'ra samarali ishlab, inson joniga oro kirib, xavfdan saqlaydi, uning qanday ishlashini tushunishning ahamiyati kam bo'lishi mumkin. Masalan, tibbiyotda tashxis qo'yish uchun qo'llaniluvchi tizim 95 foizga to'g'ri ishlaydi³³. Biroq inson u taqdim etayotgan natijalar to'g'riligiga to'liq ishonch hosil qila olmaydi va uni qayta tekshirib ko'rishni istaydi. Agar tizim haqiqatan to'g'ri ishlashiga ishontiruvchi qandaydir yo'llar bo'lganida edi, inson mashinaning qay yo'sinda qaror qabul qilishiga ahamiyat bermagan bo'lar edi.

Boshqa tomondan, jinoyatchilarni ozodlikdan mahrum qilish muddatini belgilashni sun'iy idrokka qo'yib berildi, deylik, u holda uning qaror qabul qilish usullarini bilishga ehtiyoj tug'iladi. Sun'iy idrok hakamga jinoyatchini olti yilga ozodlikdan mahrum qilishni tavsiya qildi. Jinoyatchi bu borada aniq izohlarni talab qiladi. Ayni shunday holatlarda sun'iy idrok qarorlarni nimaga asoslanib qabul qilishi hozircha noma'lum.

Fan inson tafakkurining yuksak mevasidir. Jilovsiz tafakkur, ayrim olimlarning axloqiylik va hikmat andozalariga mos kelmaydigan olamshumul kashfiyotlari, ayniqsa, nanotexnologiya, intellekt mashinalar, robotlar, genetik injeneriya, klonlashtirish, transplantatsiya, ksenotranslantatsiya, inson genomini o'zgartirish, inson aqlini sun'iy kuchaytirish, inson tanasini sun'iy kuchaytirish, intellektdan

³³ <https://habr.com/ru/company/first/blog/682516/>

yovuzlik uchun foydalanish, Yer yuzini bir necha o'n marotaba yo'q qilib yuboradigan yadro, kimyoviy, bakteriologik qurollarni kimo'zarga ko'paytirish oqibati uchun kim javob beradi?

Sun'iy intellektli elektron protsessorning insondan aqlli bo'lishiga yana qancha vaqt qoldi? XVIII asrdagiga o'xshab vaqtni qo'ldan boy bermay inson texnika va texnologiyalarga urush e'lon qiladimi, yoki ularni o'z izmiga bo'sundiradimi?

Fikrimizcha, sun'iy intellekt insoniyat oldida turgan dolzarb muammo bo'lmasligi uchun inson o'z tafakkurini jilovlashi, tafakkurini insonparlashtirishi, kelajak uchun shaxsan javobgarligini oqilona his etishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Хант Э. Искусственный интеллект. Москва: Мир, 1978. – С. 5.
<https://tjournal.ru/tech/131933-kazhdyy-iz-nih-igral-za-chelovechestvo-istoriya-protivostoyaniy-lyudey-s-iskusstvennym-intellektom>
2. Скиба И.Р. Проблема искусственного интеллекта: человек и машина [Электронный ресурс] [https:// neuronus. com/stat/1392-problema-iskusstvennogo-intellektachelovek-i-mashina.html](https://neuronus.com/stat/1392-problema-iskusstvennogo-intellektachelovek-i-mashina.html)
3. Сирл Дж. Разум мозга – компьютерная программа? // В мире науки (Scientific American. Издание на русском языке). – № 3. – 1990. – Москва: Мир, 1990. – С. 59.
4. Кузнецов В. Е. Представление в ЭВМ неформальных процедур: продукционные системы / С послесловием Д. А. Поспелова. – Москва: Наука, 1989. – С. 102.
5. <https://uza.uz/oz/society/suniy-intellektni-rivozhlantirish-kontseptsiyasi-ishlab-chi--19-02-2020>
6. <https://uzlidep.uz/news-of-party/8368>
7. [http://www.medtronic.me/content/dam/medtronic-com/global/Corporate/Documents/distributor-resources-ru/business-partners-compliance-guidelines-russian.](http://www.medtronic.me/content/dam/medtronic-com/global/Corporate/Documents/distributor-resources-ru/business-partners-compliance-guidelines-russian)

8. <https://incrussia.ru/news/mark-tsukerberg-rasskazal-cto-iskusstvennomu-intellektu-proshhe-raspoznat-sosok-chem-agressivnye-publikatsii/>
9. <https://hightech.fm/2017/05/22/feifei-li>
10. <https://nauka.tass.ru/nauka/3918958>
11. Малышкин, А. Интегрирование искусственного интеллекта в общественную жизнь: некоторые этические и правовые проблемы. Вестник Санкт Петербургского университета. Право 3: 444–460.
12. Aripov M. Informatika va hisoblash texnikasi asoslari. – T.: Universitet, 2001. – B. 138.
13. <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/597fe0a89a7947e84a9d8f19>
14. <https://www.forbes.ru/tehnologii/343535-stiven-hoking-uvitel-v-iskusstvennom-intellekte-ugrozu-gibeli-chelovechestva>
15. <https://habr.com/ru/post/363317/>
16. <https://www.forbes.ru/tehnologii/343535-stiven-hoking-uvitel-v-iskusstvennom-intellekte-ugrozu-gibeli-chelovechestva>
17. Винер Н. Кибернетика и общество. – М.: Наука, 1991. – С. 117.
18. <https://habr.com/ru/company/first/blog/682516/>

**TURLI XIL STRESS OMILLARIDAN SHO‘RLANISHNI G‘O‘ZANING
UNUVCHANLIGIGA TA‘SIRINI LABORATORIYA SHAROITIDA
O‘RGANISH**

Xushvaqtoev Ma‘ruf Sunat o‘g‘li

Janubiy dexqonchilik ilmiy tatqiqot instituti
Southern Agricultural Research Institute, Karshi,
180100, Kashkadarya region, Uzbekistan.

[*For Correspondence: E-mail: mr.ilhomnurillayev@mail.com]

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada, laboratoriya sharoitida g‘o‘za o‘simligining tizma 21-24, tizma 267-270, tizma 287-290, va tizma 301-304 tizmalarida unuvchanligiga stress omillardan sho‘rlanish omilining ta‘siri aniqlandi. Tadqiqot tizma 21-24, tizma 267-270, tizma 287-290, va tizma 301-304 unib chiqish davrlarida olib borildi. Natijada, sho‘rlanish ta‘sirida unib chiqish tizma 21-24, tizma 267-270, tizma 287-290, va tizma 301-304 mos ravishda chuchik va sho‘r tuproqda o‘rtacha 87,25 % urug‘lar unib chiqqanligi aniqlandi.

Kalit so‘zlar: tizma 21-24, tizma 267-270, tizma 287-290, va tizma 301-304, sho‘rlanish.

АННОТАЦИЯ

В данной статье в лабораторных условиях определяли влияние стрессовых факторов и фактора засоления на плодородие растений хлопчатника в грядках 21-24, грядках 267-270, грядках 287-290 и грядках 301-304. Исследования проводились в периоды всхожести линий 21-24, 267-270, 287-290 и 301-304. В результате была определена засоленная всхожесть гряды 21-24, гряды 267-

270, гряды 287-290 и гряды 301-304, в результате чего в среднем на чучикских и засоленных почвах всхожесть семян составила 87,25 %.

Ключевые слова: гряды 21-24, гряды 267-270, гряды 287-290, гряды 301-304, соленость.

ANNOTATION

In this article, the effects of stress factors and salinity factor on the fertility of cotton plants in ridges 21-24, ridge 267-270, ridge 287-290, and ridge 301-304 were determined in laboratory conditions. The study was conducted during the germination periods of line 21-24, line 267-270, line 287-290, and line 301-304. As a result, salinity-induced germination of ridge 21-24, ridge 267-270, ridge 287-290, and ridge 301-304 resulted in an average of 87.25% seed germination in Chuchik and saline soils, respectively. was determined.

Keywords: ridge 21-24, ridge 267-270, ridge 287-290, and ridge 301-304, salinity.

Urug'larning unuvchanligi ekishga yaroqliligini belgilaydigan eng muhim xususiyatlaridan biridir. Urug'larning unuvchanligi ekinning ko'chat qalinligiga, o'simliklarning bir yo'la qiyg'os rivojlanishi hamda boshqa belgilariga katta ta'sir ko'rsatadi. [1]

Urug'ni unib chiqishi, maysalanish. G'o'zada bir tekis ko'chat undirib olish davri eng muhimi. G'o'za urug'ining bo'rtishi uchun 23-28% suvni o'zini vazniga nisbatan ko'p talab qiladi. Urug' 10-16 °C unib chiqadi, muqobil harorat 34 °C. Bu havo haroratiga, tuproq namligiga va unuvchanlik darajasiga bog'liq. Chinbarg davrida 3-4 barg hosil bo'ladi. Chinbarg davrida ildiz majmuasi kuchli rivojlanadi, ildizlaridan havo yo'llari paydo bo'ladi, o'simlikni kislorod bilan ta'minlaydi. Laboratoriya sharoiti qulay bo'lganligidan urug'larning unuvchanligi daladagiga qaraganda doim yuqori bo'ladi. Shunday bo'lsa-da, urug'larning unuvchanligi

aniqlash bo'yicha tajribalar, urug'larning sifatini va unuvchanligini sifatlayetarlicha yaxshi ifodalaydi. Urug'larning unuvchanligi termostatda yoki alohida ajratilgan, zarur haroratni saqlab turadigan toza xonada aniqlanadi.

Ildizchalari me'yorli rivojlanayotgan, asosiy ildizchasining uzunligi urug'ning uzunligiga teng bo'lib qolgan urug'lar ungan hisoblanadi. Unmaydigan urug'lar faqat o'simta chiqaradi, ildizchasi esa sinash oxirigacha rivojlanmay qoladi. Agarda, rivojlansa ham nimjon yaroqsiz chirigan bo'ladi, ildizchasi bo'lsayam unmaydigan urug' hisoblanadi. Chirigan urug'lar unib chiqsa alohida hisoblanadi. Urug'larning unuvchanligi va unib chiqish qobiliyati to'rtta parallel namunadan olingan o'rtacha raqam tariqasida hisoblab chiqiladi.

Turli darajada sho'rlangan tuproqlarda chigit unuvchanligini aniqlash maqsadida,

2023-yilda JDITI O'simliklar fiziologiyasi va biokimyosi laboratoriya sharoitida tadqiqotlar olib borildi. Urug'larni tez undirish uchun to'yingan nam sig'imiga ega, sterilisatsiya qilingan qumdan foydalaniladi .

JDITI ning tahlillar O'simliklar fiziologiyasi va biokimyosi laboratoriyasida tadqiqot olib borish maqsadida, 13.06.2023yilda 8 ta kyuvetaga har variant kesimida 50 donadan chigit ekildi. Demak, tadqiqot 2 variant 1 takrorda olib borildi. Har bir kyuvetalarga namlangan filt qog'oz ustiga bir xil massadagi (100 gr) sterillangan qum solib chiqildi. Birinchi variant sho'rlanmagan suv nazorat tizma21-24, tizma267-270, tizma287-290, va tizma301-304 tizmalarida, ikkinchi variant sho'rlangan suv tizma21-24, tizma267-270, tizma287-290, va tizma301-304 tizmalarida iborat. Har bir variant 50 dona chigitdan iborat bo'lib, bir xil hajmdagi suv bilan namlantirilib, hamda 26C termostatda 7 kecha-kunduz davomida qo'yilib, kuzatuv va tahlil ishlari olibborildi.

1- jadval.

№	Tizmalar	Kyuvet dagi Chigit lar Soni (dona)	Kuzatuv sanalari					Unuv chanlik (%)
			13.06	16.06	17.06	18.06	19.06	
			Ungan nihollar soni					
Chuchuk suvda								
1	Tizma21-24	50	-	17	32	39	44	88
2	Tizma267-270	50	-	19	38	42	48	96
3	Tizma287-290	50	-	14	29	38	45	90
4	Tizma301-304	50	-	16	35	41	47	94
Sho‘r suvda								
1	Tizma21-24	50	-	14	27	31	40	80
2	Tizma267-270	50	-	17	29	37	47	94
3	Tizma287-290	50	-	15	31	37	42	84
4	Tizma301-304	50	-	11	23	28	36	72

Laboratoriya sharoitida turli darajada sho‘rlangan tuproqlarda tizma 21-24, tizma 267-270, tizma 287-290, va tizma 301-304 tizmalarida urug‘ unuvchanligini aniqlandi. Ammo, tuproq tarkibidagi zararli ta‘sir etuvchi tuzlar miqdorining ortishi urug‘ hujayralardagi bo‘linish, cho‘zilish va o‘sinh reaksiyalarini pasayishiga sabab bo‘ladiva urug‘ bo‘rtish, o‘simta hosil qilishdan to‘xtab qoladi. Demak, tuproqning sho‘rlanish darajasi ortib borishi bilan murtakning rivojlanish jarayonlari ya‘ni unuvchanlik pasayib borishi kuzatiladi.

Yuqoridagi tajriba ikki yo‘nalishda chuchuk va sho‘r suv asosida olib borildi. Birinchi variant to‘liq chuchuk suv o‘tqazildi, tizma 21-24 bunda 88% , tizma 267-

270 96%, tizma287-290 90% va tizma 301-304 94% natija berdi. Birinchi variantning o'rtacha unuvchanlik ko'rsatgichi esa 92% natija berdi.

Ikkinchi variant esa sho'rlangan suv asosida amalga oshirildi. Bunda suvning sho'rlanish darajasi o'rtacha 8,97 ga teng. Bunda tizmalar tizma 21-24 bunda 80% , tizma 267-270 94%, tizma 287-290 84% va tizma 301-304 72% natija berdi. Birinchi variantning o'rtacha unuvchanlik ko'rsatgichi esa 82,5% natija berdi.

Yuqorilardagidan xulosa qilganda shurga chidamlilik chihatidan tizma267-270 va tizma287-290 lar eng maqbul tizma sifatida ko'rildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. Beknazarov B.O. O'simliklar fiziologiyasi. – Toshkent: Alohachi, 2009. - 379-380 - b.
2. Xoliqulov Sh., Uzoqov P., Boboxo'jayev I. Tuproqshunoslik. Darslik. Toshkent, 2011.
3. Ikromova M.L. Paxtachilik va Buxoro g'o'za navlarining o'ziga xos yetishtirish
4. agrotexnologiyasi. Buxoro. Durdon, 2020. - 38 b.
5. Firsova M. K. Laboratoriya sharoitida urug' unuvchanligini aniqlash. Moskva,
6. 1978. - 24 b.

MAHMUD ZAMAXSHARIY “AL-MUFASSAL” ASARINING MATNSHUNOSLIK ASPEKTIDA O‘RGANILISHI

Asqarova Saidaxon,

Graduate student of International Islamic Academy of Uzbekistan

asqarova@mail.ru

32/7, Khuroson, Tashkent, 100011. Uzbekistan

ANNOTATSIYA

Alloma Mahmud Zamaxshariyning arab tili grammatikasiga oid bo‘lgan shox asari “Al-Mufassal fi san’ati-l-e’rob” bugungi kunga qadar dolzarbligini yo‘qotmagan. Bu asar yozilish uslubi, aniqligi hamda tarixiyligi jihatidan tilshunos va manbashunos tadqiqotchilarning e’tiborini jalb qilmoqda. Ushbu maqolada XIX-XI asr oralig‘ida asarning matnshunoslik aspektida o‘rganilishi yoritib berildi.

Kalit so‘zlar: Zamaxshariy, “Al-Mufassal”, J.P.Brox, qo‘lyozmalar, ilmiy-tanqidiy matn.

Kirish. Mahmud Zamaxshariy islom hamda arab tilshunosligiga oid ilmlarda yuqori marralarni zabt etdi. Uning tilshunoslikka oid asarlari ichida “Al-Mufassal fi san’ati-l-e’rob” asari alohida e’tiborga sazovordir. Zamaxshariy arab tili va uning asosi hisoblangan e’rob (fleksiya) bilan tanish bo‘lmagan kishi Allohning kalomi bo‘lmish Qur’oni Karimni tushuna olmasligiga amin edi. “Al-Mufassal” asarining muqaddimasida olim bu haqida shunday deb yozadi: “E’rob ilmining foydasi juda ko‘p, kimki uni egallamasdan Allohning kalomini tafsir qilmoqni istasa, ko‘r-ko‘rona ish tutibdi. E’rob – bayon ilmining bir pog‘onasi bo‘lib, u Qur’oni Karimning nozik jihatlarini ochib beradi. Undan to‘silgan kishi yaxshilik yo‘lida yurishdan

to‘silgandir³⁴”. Asar yaratilgan davrdan boshlab hozirgi kungacha jamoatchilik tomonidan ulkan shuxratga ega bo‘lib kelmoqda.

Asosiy qism. Zamaxshariyning “Al-Mufassal” asarini ilk bor matniy tadqiq qilgan – J.P.Broxdir. J.P. Brox Norvegiyalik sharqshunos, tilshunos olim, semit tillari mutaxassisi edi. Uning eng muhim ishi “Al-Mufassal – opus de grammatica arabicum³⁵” (“Al-Mufassal – arab tili grammatikasiga oid risola” nomli tadqiqoti bo‘ldi. U ilk bor 1859 – yil Kristiania, hozirgi Oslo shahrida nashr etilgan. J.P.Brox o‘zining ushbu ishini lotin tilidagi muqaddima bilan boshlagan. Muqaddimada J.P.Brox ushbu tadqiqotda “Al-Mufassal” asarining 11 ta qo‘lyozmasidan foydalangan bo‘lib, ulardan 10 tasi Leypsig, Berlin, Parij, Got hamda Gavn shaharlaridagi kutubxonalarida saqlanayotgani haqida ma’lumot bergan. 11-qo‘lyozma esa Tyubengen shahridagi bir professorning shaxsiy kutubxonasidan olib turilgan. J.P.Brox 11 ta qo‘lyozmani shartli ravishda A,B,C,D,E,F,G,H,I,J,K alifbo harflari bilan nomlagan. Muqaddimadan so‘ng tadqiqotchi 60 bet nusxalar o‘rtasidagi tafovutlarni shartli belgilar yordamida ko‘rsatib bergan. Bundan tashqari, J.P.Brox zarur o‘rinlarda so‘zlarga harakat qo‘yganini aytgan³⁶.

J.P.Brox asar matnini to‘liq keltirgach, unga ilova qilib quyidagi fixristlarni keltirgan:

1. asardagi baytlar fixristi;
2. erkaklar, ayollar, qabila va kitob nomlari fixristi;
3. lug‘at va istilohlar fixristi
4. tadqiqotchi xato deb sanagan so‘zlar fixristi.

J.P.Broxning ushbu tadqiqot ishi 1879 – yil ikkinchi marta nashr etilgan.

1878 – yil Myunhen universitetining nemis ilohiyotchisi, sharq tillari professori, filolog Ernest Tramp “Beiträge zur Erklärung des Mufassal³⁷” (Mufassalning tarjima va tavsifi) nomli risolasini chop ettirdi. Ernest Tramp asarning muqaddimasidan –

³⁴ الزمخشري. المفصل. – القاهرة: مطبعة التقييم، ١٩٠٥. – ص. ٤.

³⁵ Broch. J.P.Zamahšarī “Al-Mufašsal – opus de grammatica arabicum”. – Christiania [Oslo], 1859. – 232 p.

³⁶ Broch. J.P.Zamahšarī “Al-Mufašsal – opus de grammatica arabicum”. – Christiania [Oslo], 1859. – p. – 230.

³⁷ Trumpp E. Beiträge zur Erklärung des Mufassal.// Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und historischen Classe der k. b. Akademie der Wissenschafte – Munchen, 1878. – S. 198-316

maf'ul bihi (to'ldiruvchi) bobigacha tarjima qilgan. Tarjimada filolog istilohlar va atoqli otlarni sahifa ostida bayon qilgan. Bundan tashqari murakkab jumla va qoidalarni Ibn Ya'ishning "Sharh"i hamda ibn Molikning "Alfiya" si yordamida sahifa ostida sharhlab bergan. Bu asarning nashrlarini Berlin kutubxonasida va Bergen universitetining O'rta sharq va islomshunoslik markazidan topish mumkin.

1971 – yil taniqli matnshunos, navoiyshunos olim, filolog Alibek Rustamov "Mahmud Zamaxshariy³⁸" nomli risolani Toshkentda nashr ettiradi. Ushbu risola Zamaxshariyning hayoti va ilmiy faoliyatiga bag'ishlangan bo'lib, Alibek Rustamov Zamaxshariyning 19 ta asarini sanab ularni qisman ta'riflaydi. Ushbu asarlar ro'yhatida "Al-Mufassal" asarini ham tilga olib: "Arab grammatikasiga oid juda qimmatli asar. Nemis tiliga tarjima qilingan. Yevropa va Misrda nashr etilgan³⁹," – deb yozadi. Risolada asosan Zamaxshariyning "Muqaddamatu-l-adab" asari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

1992 – yil atoqli o'zbek islomshunos olimi, sharqshunos, tarix fanlari doktori, professor U. Uvatov Mahmud Zamaxshariyning "Navobig'u-l-kalim" risolasini – "Nozik iboralar⁴⁰" nomi ostida tarjima va sharhlar bilan nashr ettiradi. Tarjimadan avval U. Uvatov Mahmud Zamaxshariyning hayoti va ilmiy faoliyatiga to'xtaladi. U. Uvatov Zamaxshariyning asarlarini sanab, ularni tavsiflaydi. "Al-Mufassal" asari tavsifida olim asarning o'z davridagi ahamiyati, katta e'tirofga sazovor bo'lgani, asarga yozilgan mashxur sharhlar hamda ularning qo'lyozmalari, "Al-Mufassal" asarining tarkibi haqida qisqa-lo'nda ma'lumot beradi.

2004 – yil Ummon shahrida "Al-Mufassal fi ilmi-l-arabiya⁴¹" kitobi nashr etildi. Ushbu monografiya Doktor Faxr Solih Qadoraning ilmiy ishi bo'lib, unda tadqiqotchi uch qo'lyozma asosida "Al-Mufassal" asarining ilmiy-tanqidiy matnini

³⁸ Rustamov A. Mahmud Zamaxshariy. – T.: Fan, 1971. – 32 b.

³⁹ Rustamov A. Mahmud Zamaxshariy. – T.: Fan, 1971. – B. 11.

⁴⁰ Abu-l-Qosim Mahmud az-Zamaxshariy. Nozik iboralar G' Sharhlar muallifi va tarjimon U. Uvatov. – T.: Kamalak, 1992. – 80 b.

⁴¹ قخر صالح قدارة. المفصل في علم العربية. – عمان: دار عمان، ٢٠٠٤. – ٥٦٥ ص.

ishlab chiqdi. Bu qo‘lyozmalar: 1. Irlandiyadagi Chesterbiti kutubxonasida saqlanayotgan “Al-Mufassal” asari 647 – yilda Yahyo ibn Ali al-Ansoriy tomonidan ko‘chirilgan qo‘lyozmasining mikrofilmi. Ushbu mikrofilm Riyozdagi Muhammad ibn Saud kutubxonasida 323 inventar raqami ostida saqlanadi. Tadqiqotchi bu nusxani asos nusxa sifatida tanlab, uni to‘liq saqlangan va boshqa nusxalarga nisbatan xatolari kam, deb ta’riflaydi⁴². 2. Irlandiyadagi Chesterbiti kutubxonasida saqlanayotgan “Al-Mufassal” asari qo‘lyozmasining mikrofilmi. Qo‘lyozmaning ko‘chirilgan sanasi va kotini haqida ma’lumotlar yozilmagsn. Ushbu mikrofilm Riyozdagi Muhammad ibn Saud kutubxonasida 3261 inventar raqami ostida saqlanadi. Tadqiqotchining yozishicha, qo‘lyozmaning bu nusxasida kotib “kitobning as nusxasida shunday yozilgan, boshqa nusxalarida esa bunday,” deb nusxalar orasidagi tafovutni keltirib o‘tgan. Bunday jumlar kitob hoshiyasida ko‘p o‘rinlarda keltirilgan. Bu esa, ushbu nusxani ko‘chirgan kotib asarning asl nusxasini boshqa nusxalar bilan solishtirib ko‘chirganini bildiradi⁴³. 3. 1323 – yil Qohirada nashr etilgan “Al-Mufassal” asari⁴⁴. Ushbu kitob hoshiyasida Muhammad Badriddin al-Halabiyning “Al-Mufazzal fi sharhi abyati-l-Mufassal” asari ham mavjud. Bu nashr o‘zining to‘liqligi bilan mashxur.

Bu kitob “Al-Mufassal” asarining ilmiy nashri bo‘lib, u kirish, muqaddima bilan boshlangan. Muqaddimada Zamaxshariy, uning hayoti va ilmiy faoliyati yoritilgan. Shuningdek “Al-Mufassal” asari, unga yozilgan sharhlar haqia ma’lumotlar keltirilgan. Muqaddimada tadqiqotchi ilmiy-tanqidiy matn tuzishda foydalanilgan nusxalar hamda matn tuzishdagi uslubini ko‘rsatib bergan. Tadqiqotchi qo‘lyozmaning birinchi nusxasini shartli ravishda “أ”, ikkinchi nusxani “ب”, asarning qohira nashrini esa “ط” harflari bilan belgilagan. Muqaddimadan so‘ng ikki qo‘lyozmaning mikrofilmidan uch betdan keltirilgan.

⁴² O‘sha asar. – B. 14.

⁴³ فخر صالح قنطرة. المفصل في علم العربية. – عمان: دار عمار، ٢٠٠٤. ص. ١٥.

⁴⁴ زمخشري. المفصل. – القاهرة: مطبعة التقدم، ١٩٠٥. ص. ٣٩٣.

Tadqiqotchi ilmiy apparatda nusxalar o'rtasidagi farqlarni keltirishdan tashqari asardagi tushunish qiyin bo'lgan jumalarning sharhlarini Sibavayhining "Kitobi", Ibn Ya'ishning sharhi hamda "Shafiya" sharhiga asoslanib keltirgan. Kitob oxirida Qur'on oyatlari, oyatlarning qiroatlari, hadis matnlari, maqol va matallar, she'rlar, atoqli otlar, geografik joy hamda qabila nomlari, qiyin so'zlar lug'ati fixristlari ilova qilingan.

2014 – yili Tunisda nashr etilgan "Ash-shahid al-Qur'aniy fi kitabi-l-Mufasssal li-z-Zamaxshariy"⁴⁵ ("Zamaxshariyning "Al-mufasssal" asaridagi Qur'oniy dalillar"). Kitob muallifi Doktor Muhammad al-Habib al-Alloniy. Bu monografiya 2002 – yil Muhammad al-Habibning Tunisdagi "Zaytuniya" universitetida doktorlik ilmiy darajasini olish uchun yozilgan ilmiy ishdir. Monografiya 4 bobdan iborat bo'lib ular quyidagicha:

I bob. Nahv hamda Tafsir ilmida Qur'on oyatlaridan dalil keltirish

II bob. Zamaxshariyning Qur'on oyatlaridan dalil keltirishi

III bob. Zamaxshariyning Qur'on oyatlaridan dalil keltirish uslublari

IV bob. Nahv ilmida Qur'on oyatlaridan dalil keltirishning o'ziga xos jihatlari.

Monografiya 458 betdan iborat. Ushbu ilmiy ishda Doktor Muhammad al-Habib Mahmud Zamaxshariyning arab tili grammatikasi qoidalarini Qur'on oyatlari orqali asoslash uslublari, Qur'on qiroatlarini tanlashdagi mezonlarini ochib bergan. Bu orqali muallif "Al-Mufasssal" asarining xususiyatlarini, arab tili grammatikasini chuqur o'rganishda o'quvchi uchun qulay kitob bo'lganini ko'rsatib bergan.

Xulosa. Bizga ma'lumki, Zamaxshariyning ushbu asariga o'z davrida 100 ga yaqin sharh, hoshiya, raddiya hamda muxtasarlar yozilgan. Bugungi kunda ham "Al-Mufasssal" asarini matniy jihatdan tadqiq qilish, uni manbashunoslik aspektida o'rganish va fanga tadbiq etish ishlari amalga oshmoqda. Yurtimizda ushbu asarning bir nechta qo'lyozma nusxasi mavjud bo'lib, ularni yig'ib tadqiq etish oldimizdagi dolzarb masalalardan biridir.

45 محمد الحبيب العلاني. الشاهد الفرآني في كتاب "المفصل" للزمخشري. – تونس: دار سحنون للنشر و التوزيع، ٢٠١٤. – ٤٥٨ – ص.

FOYDALANILGAN ADABIYOT VA MANBALAR RO‘YXATI

1. الزمخشري. المفصل. – القاهرة: مطبعة التقدِيم، ١٩٠٥.
2. Broch. J.P.Zamahšarī “Al-Mufaššal – opus de grammatca arabicum”. – Christiania [Oslo], 1859.
3. Trumpp E. Beiträge zur Erklärung des Mufassal.// Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und historischen Classe der k. b. Akademie der Wissenschafte – Munchen, 1878.
4. Rustamov A. Mahmud Zamaxshariy. – T.: Fan, 1971.
5. Abu-l-Qosim Mahmud az-Zamaxshariy. Nozik iboralar G‘ Sharhlar muallifi va tarjimon U. Uvatov. – T.: Kamalak, 1992.
6. قخر صالح قدارة. المفصل في علم العربية. – عمان: دار عمان، ٢٠٠٤.
7. محمد الحبيب العلاني. الشاهد الفرآني في كتاب "المفصل" للزمخشري. – تونس: دار سحنون للنشر و التوزيع، ٢٠١٤.

OCHIQ IQTISODIYOT SHAROITIDA INNOVATSION XIZMATLAR TURLARI RIVOJLANISHINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Xalmuratov Kuanish

Qoraqalpoq davlat universiteti, docenti

Kamalov Ulugbek

Qoraqalpoq davlat universiteti, talabasi

Annотatsiya. Ushbu maqolada mintaqa xizmat kursatish sohasida ochiq iqtisodiyot sharoitida innovacion xizmatlar turlari yullari xususida suz yuritiladi.

Kalit soʻzlar: mintaqa, ochiq iqtisodiyot, investiciya, innovaciya, infratuzilma, xizmatlar sohasi.

Аннотация. В данной статье рассматривается пути инновационных видов услуг в условиях открытой экономики в сфере услуг в регионе.

Ключевые слова: регион, открытая экономика, инвестиция, инновация, инфраструктура, сфера услуг.

Abstract. This article discusses the ways of innovative types of services in an open economy in the service sector in the region.

Key words: Region, open economy, investment, innovation, infrastructure, service sector.

Ochiq bozor iqtisodiyoti sharoitida innovatsion xizmatlar turlarining rivojlantirilishi mamlakat va mintaqa iqtisodiyoti oʻsishi, hamda xalqaro xizmatlar savdosida uning raqobatbardoshligini oshirishda katta ahamiyatga ega boʻlmoqda.

Ko'pchilik rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyotini asosiy qismini xizmatlar tashkil qilayotgan bir paytda, jahon hamda mamlakatimiz iqtisodiyotida ham xizmatlarning ulushi yildan-yilga ortib borishi kuzatilmoqda. Bunga asosiy sabab bo'layotgan omillaridan biri, ishlab chiqarish va aholi xizmatlar iste'molining ko'payishi, savdoning erkinlashuvi, erkin iqtisodiy hududlar sonining ortishi, investitsiya va, eng muhimi, innovatsion texnologiyalarning o'sib borayotganligidir. Xizmatlar sohasi nisbatan katta kapital xarajatlarsiz aholi uchun yangi ish urinlarini yaratishda, YAIM hajmining oshishida mamlakat iqtisodiyotining asosiy ustuvor tarmoqlaridan bo'lib, u iqtisodiy-ijtimoiy o'sishni ta'minlaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M. Mirziyoev takidlaganidek, "Xizmat ko'rsatish sohasi aholi bandligini ta'minlashda eng katta zahiralardan biri hisoblanadi. Mamlakatimizda uning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 35 foizni tashkil etadi. Xalqaro mehnat tashkiloti tahlillariga ko'ra, servis industriyasining 1 foizga o'sishi kambag'allar sonini 1,5 foizga qisqartiradi" [1].

Dunyo bo'ylab xizmatlar savdosining bunday jadal rivojlanishi bir qator omillarga bog'liq bo'lsada, bularning ichida eng ahamiyatlisi innovatsiyalarga va ilmiy-texnik bilimlarga asoslangan xizmatlarning taraqqiy qilishi va ular ulushining oshib borishida bo'lmoqda. Xizmatlar savdosi avval inson omili bilan bevosita bog'liq bo'lgani uchun qiyin kechgan bo'lsa, keyinchalik bilimlarga tayangan raqamli iqtisodiyotning rivoji xizmatlar xalqaro savdosini yuritishda bir qator to'siqlarni bartaraf qildi va sohani innovatsion rivojlanishiga asosiy turtki bo'ldi. Internet, mobil aloqa vositalari, nanotexnologiyalar va boshqa intellektual texnologik innovatsiyalar xizmatlar savdosini huddi tovarlar savdosi kabi deyarli moddiy ko'rinishga keltirib qo'yimoqda. Kelajakda texnologiyalarning bunday virtual imkoniyatlarining oshib borishi xizmatlar tezligini yanada oshirib uning tannarxini yanada tushirishi va xizmatlar sohasining global bozorda yana katta ulushga ega bo'lishiga olib kelishi ehtimolini yuqori qilib quymoqda.

Ushbu maqolada tadqiqot obyekti qilib olingan mintaqa xizmatlarining innovatsion yo'nalishlaridan hisoblangan ta'lim hamda dasturlash xizmatlari

doirasida ularning xalqaro savdosiga katta etibor qaratilmoqda. Jumladan, “O‘zbekiston Respublikasida oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konseptsiyasi”da xorijiy talabalarning ulushini 2019-yildagi 1% dan 2025-yilgacha 10% [2] va 2030-yilgacha esa 15%ga olib chiqish, hamda dasturlash xizmatlari xalqaro savdosi bo‘yicha “Raqamli O‘zbekiston-2030” strategiyasida dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalari texnoparkining inkubatsiya va akseleratsiya dasturlariga kiritilgan startap-loyihalar sonini 2020-yildagi 50 tadan 2025-yilgacha 700 taga, 2030-yilgacha esa 2300 taga olib chiqish, shuningdek, dasturiy mahsulotlar eksportini 2020-yildagi 10 million dollardan 2025-yilgacha 100 million dollargacha, yani, 10 barobar oshirish va ularni yalpi ichki mahsulot (YAIM)ning axborot texnologiyalari sektoridagi ulushini kamida 4 foizga ko‘tarish strategik maqsad qilib rejalashtirilgan [3].

Globalashuv sharoitida dunyoning ochiq iqtisodiyotga ega bo‘lgan barcha mamlakatlari xalqaro iqtisodiy munosabatlarda uzining munosib o‘rniga, tovarlar va xizmatlarning eksporti va importida salmoqli ko‘rsatkichlarga ega bo‘lib, milliy iqtisodiy samaradorligini oshirishga qat’iy harakat qilmoqdalar. Xizmatlar xalqaro bozorlariga kirishga intilayotgan va xalqaro savdo aylanmasida etarlicha ulushga ega bo‘lmagan mamlakatlar uchun xizmatlar sohasini rivojlantirish va kelajakda uni rivojlangan mamlakatlar standartlari darajasiga olib chiqish va bu xizmatlarga ichki va asosan tashqi talabning paydo bulishi ular milliy iqtisodiyoti taraqqiyotida juda ham katta ahamiyat kasb etadi.

Jahondagi taraqqiy qilgan mamlakatlarning innovacion xizmatlar xalqaro savdosi tajribasidan malumki, ularda xalqaro iqtisodiy munosabatlar mexanizmini muvaffaqiyatli yo‘lga qo‘yilishi orqali hozirgi samarali natijalarga erishganlar.

Innovatsiyalar barcha iqtisodiy jarayonlar subyektlari uchun foydali bo‘lgan iqtisodiy taraqqiyotning muhim omilidir. Innovatsiyalar xizmat ko‘rsatish va ishlab chiqarish samaradorligini, tejamkorligini va albatta yuqori sifat ko‘rsatkichlarining asosi hisoblanadi. Innovatsiyalar korxonalar uchun bozorlarga kirishda

raqobatbardoshlikni taminlasa, mamlakat uchun makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni o'stirishga xizmat qiladi.

Innovatsion rivojlanishning asosini mamlakatda ta'limga bo'lgan e'tibor, raqamli va bilimlarga asoslangan iqtisodiyot, hamda erkin va ochiq iqtisodiy munosabatlar tashkil qiladi. Innovatsion xizmatlar xalqaro savdosi ochiq iqtisodiy aloqalar kengayib borayotgan hozirgi sharoitda global iqtisodiy munosabatlarning muhim bir ko'rinishi bo'lib, turli mamlakatlarning sotuvchilari, iste'molchilari va vositachilar o'rtasidagi xizmatlarning yuksak shaklini anglatadi.

Globalashuv jarayonining hozirgi bosqichida, yangi Uzbekiston sharoitida respublikada oxirgi besh yillikda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar ham xalqaro iqtisodiy munosabatlar, ayniqsa, uning jadal suratlar bilan rivojlanayotgan xalqaro savdo va xizmatlar sohasi rivojiga salmoqli tasir qilmoqda. Chunki hech bir mamlakat uzi hohlagan g'oyaga, madaniyatga, siyosatga, ijtimoiy va iqtisodiy tizimlarga asoslanishidan qat'iy nazar, xalqaro savdoni va xizmatlarni keng yulga quymasdan, uz qobi'giga uralgan holda ishlab chiqarishni, aholisini zamonaviy tovar va xizmatlarga ehtiyojlarini mustaqil ravishda samarali qondira olmaydi va uzoq muddatli rivojlanishga erishishi mumkin emas. Xalqaro savdo munosabatlarini samarali yulga quyish asosan ochiq iqtisodiyot tartib qoidalari orqali mamlakatlar uzlarida etishtirish ustunliklari bulmagan tovarlar va xizmatlarga bulgan ehtiyojlarini qondiradilar yoki ularni mavjud imkoniyatlar darajasida ishlab chiqarish samarasiz bulgan bu munosabatlarda ishtirokchi mamlakatlar xalqaro mehnat taqsimoti chuqurlashuvi va unda faol qatnashuvi natijasida milliy iqtisodiyotning taqchil, noyob va tanqis resurslarni iqtisod qilgan holda uz ehtiyojlarini samarali qondirib, eksport aloqalari orqali milliy iqtisodiyotining jadal suratlar bilan rivojlanishiga erishadilar. Bunday xalqaro iqtisodiy munosabatlarni yulga quyishning asosiy ustunlaridan biri bu-xorijiy mamlakatlar bilan xizmatlar xalqaro savdosini va unda samarali, ustuvor innovacion xizmatlar turlarini keng yulga quyish hisoblanadi.

Milliy iqtisodiyotning rivojida xizmatlarning xalqaro savdosi mamlakat ichkarisida moddiy ishlab chiqarish va ijtimoiy rivojlanish bilan bogʻliqlikda amalga oshiriladigan jarayon bilan uzaro uyğunlikda bulishi taqozo qilinadi.

Xizmatlar xalqaro savdosini amalga oshirishdan va uni taraqqiy qildirishdan eng asosiy maqsad, albatta, bu turli mamlakat va hududlardagi elat va millatlardagi istak va hohishlarning bir xilda emasligi, farqlanishi hamda ular ehtiyojlarning cheksizligi, turli-tumanligi va usib borishi hamda jahondagi birorta ham davlatning uzlarida mavjud bulgan moddiy va nomoddiy resurslar bilan uz ehtiyojlarini tula qondira olmasligidadir.

Globalizatsiya jarayonida xizmatlar savdosining oʻsishi nafaqat rivojlangan, balki rivojlanayotgan va kam rivojlangan mamlakatlarda ham namoyon boʻlmoqda. Chunki ilgʻor texnologiyalarning taraqqiy qilib borishi yoki malakali kadrlarning bir joydan ikkinchi joyga migratsiyasining kuchayishi, shuningdek, ularning tajriba orttirib, oʻz yurtiga qaytishi oʻz ijobiy taʼsirini koʻrsatmoqda. Oʻzaro raqobat kurashlari keskinlashgan sharoitda bu strategik vazifani hal qilishda innovatsiyalar barcha uchun bir xilda muhim va bunga erishish uchun har qanday davlat izchil chora-tadbirlar kurayotganligi ham muhim ahamiyat kasb qilmoqda.

Yaqin kelajakda rivojlangan mamlakatlar bilan xizmatlar savdosining ikki tomonlama va koʻp tomonlama bevosita iqtisodiy aloqalarni oʻrnatish mamlakatimiz va uning mintaqalari uchun eng asosiy omil bulib borayotganligi va shu hamkorlik aloqalari asosida sohani rivojlantirish milliy iqtisodiyotimiz yuksalishini yanada jadallashtirishi koʻzda tutilmoqda. Hozirgi kunda eng asosiy ustuvor tarmoqlardan hisoblangan xizmatlar sohasining mamlakat YAIMdagi ulushi pastligi ijtimoiy-iqtisodiy muammolarimizdan biri boʻlgan ishsizlik, tashqi savdo toʻlov balansining barqarorligiga, valyuta tushumi, inflyatsiya darajasiga oʻz tasirini oʻtkazadi. Bu muammolarni hal qilishning jiddiy vositasi boʻlgan xizmatlarni, ayniqsa, uning innovatsion yunalishlarini yuqori surʼatlarda rivojlantirish muhim strategik masalalardan boʻlib hisoblanadi [4].

O‘tkir ijtimoiy-iqtisodiy muammolardan bo‘lgan aholini ish bilan band etish masalalarini bartaraf etishda xizmat ko‘rsatish sohasining ahamiyati ayniqsa beqiyosdir. Xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirish aholi bandligi darajasini oshishiga jiddiy ta‘sir qiladi, aholi turmush darajasini yaxshilaydi. Bundan tashqari, mazkur sohada yangi ish urinlarini tashkil qilinishi byudjetning istemolga ajratiladigan xarajatlarini kamaytiradi va maxsus jamgarmalarga pul tushumini oshiradi, tadbirkorlikning turli samarali xizmat sohalarida faoliyat olib borishini kengaytiradi.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг 2020 йил 16 июндаги хизмат кўрсатиш ва ички туризмни ривожлантириш масалалари бўйича ўтказилган видеоселектор йиғилишидаги нутқи.

<https://xs.uz/uzkr/site/search?q=2020-06-16>

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармонига 1-илова.

[<https://lex.uz/docs/4545884>]

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги ПФ-6079-сон “Рақамли Ўзбекистон-2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонига 1-илова.

[<https://lex.uz/docs/5030957>]

4. Чўпонов С.О. “Минтақада инновацион хизматлар турларини ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш” мавзусидаги диссертацияси, 2021 й

TURLI KOORDINATALAR SISTEMALARIDA PARABOLANING XOSSALARI

Noriyeva Aziza Jasur qizi

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zMU Jizzax filiali, assistent.

noriyevaaziza@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada parabolaning turli koordinatalar sistemalaridagi tenglamalari hamda xossalari berilgan bo‘lib, maqoladan analitik geometriya fani o‘qitiladigan ta’lim yo‘nalishi talabalari, professor-o‘qituvchilar hamda oliy matematika faniniga qiziquvchilar foydalanishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Parabola, urinma, fokus, masofa, simmetriya o‘qi.

ABSTRACT

The equations and properties of the parabola in different coordinate systems are given in three articles, and students, professors, and those interested in higher mathematics can be searched for in the field of education in which the science of analytical geometry is taught.

Keywords: Parabola, attempt, focus, distance, axis of symmetry.

KIRISH

Ma’lumki, tekislikdagi ikkinchi tartibli chiziqlardan biri bu parabola bo‘lib, parabola deb fokus deb atalmish tayin nuqtadan direktrisa deb atalmish nuqttagacha bo‘lgan masofalar teng bo‘lgan nuqtalar to‘plamiga aytiladi. Parabolaning fokusi uning simmetriya o‘qida hamda parabolaning ichki sohasida joylashgan bo‘ladi. Parabolaning ixtiyoriy nuqtasiga o‘tkazilgan urinma tenglamasi

$$yy_0 = p(x + x_0)$$

funksiya urinma tenglamasining hosila yordamida hosil qilinishidan keltirib chiqariladi. (x_0, y_0) – urinish nuqtasining koordinatalaridir. [1]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

S.V.Baxvalovning “Analitik geometriyadan masalalar to‘plami” va boshqa ko‘plab analitik geometriyaga doir adabiyotlarda ellipsga oid teoremlar va formulalar berilgan bo‘lib, ayrim teoremlar masala ko‘rinishida isbot etilishi talab etiladi. Analitik geometriya nafaqat “Amaliy matematika”, balki “Kompyuter ilmlari va dasturlashtirish texnologiyalari”, “Axborot tizimlari va texnologiyalari”, “Axborot xavfsizligi” kabi ta’lim yo‘nalishlarida asosiy fan sifatida o‘qitilib, turdosh yo‘nalish talabalariga isbotlashlarga oid masalalar bir muncha qiyinchiliklar tug‘dirishi mumkin. Biz quyida parabolaning turli koordinatalar sistemalaridagi xossalarini keltirish orqali analitik geometriya fanini o‘rganishni birmuncha osonlashtirmoqchimiz. Talaba yoshlar hamda professor-o‘qituvchilar ellips va uning kanonik tenglamalari mavzusini o‘qitishda ushbu ma’lumotlar foydali bo‘ladi degan umiddamiz. [2], [3], [4]

NATIJA

Masala. $y^2 = 8x$ parabolaning qutb koordinatalar sistemasidagi tenglamasini tuzing.

Yechish. $\begin{cases} x = \rho \cos \varphi \\ y = \rho \sin \varphi \end{cases}$ almashtirish yordamida dekart koordinatalar sistemasidan

qutb koordinatalar sistemasiga o‘tamiz. Natijada

$$(\rho \sin \varphi)^2 = 8\rho \cos \varphi$$

ga ega bo‘lamiz. Bundan

$$\rho^2 \sin^2 \varphi = 8\rho \cos \varphi$$

$$\rho = \frac{8 \cos \varphi}{\sin^2 \varphi}$$

ni hosil qilamiz.

Masala. $\rho = \frac{6}{1 - \cos \varphi}$ tenglama bilan berilgan parabolaning kanonik tenglamasini tuzing.

Yechish. $\begin{cases} \rho = \sqrt{x^2 + y^2} \\ \varphi = \arctg \frac{x}{y} \end{cases}$ almashtirish yordamida quyidagilarni hosil qilamiz:

$$\sqrt{x^2 + y^2} = \frac{6}{1 - \cos(\arctg \frac{x}{y})}$$

$$\sqrt{x^2 + y^2} = \frac{6}{1 - \frac{y}{\sqrt{x^2 + y^2}}}$$

$$1 = \frac{6}{\sqrt{x^2 + y^2} - y}$$

$$\sqrt{x^2 + y^2} - y = 6$$

$$\sqrt{x^2 + y^2} = 6 + y$$

Tenglikni ikkala qismini kvadratga ko'tarib, quyidagilarga ega bo'lamiz:

$$x^2 + y^2 = 36 + 12y + y^2$$

$$x^2 = 12(y + 3)$$

Demak, parabolaning kanonik tenglamasi

$$x^2 = 12(y + 3)$$

dan iborat ekan.

XULOSA

Bugungi kunda parabolaning xossalaridan keng foydalanilib, parabolaning turli koordinatalar sistemalaridagi bog'lanishlarni o'rganish dolzarb masala hisoblanadi. Chunki parabola bu ikkinchi tartibli egri chiziq bo'lib, uning qutb koordinatalar sistemasidagi tenglamasining qo'llanilishi bir muncha oson hisoblanadi. Chunki parabola kabi ikkinchi tartibli chiziqlar dekart koordinatalar sistemasida burilib hamda parallel ko'chirilishi natijasida uni bir nechta funksiyalarning yig'indisi sifatida o'rganilishini talab etadi. Bu esa bir qancha muammolarini yuzaga keltiradi. Qutb koordinatalar sistemasida esa tenglamalar bilan ishlash hisoblash ishlarini sezilarli darajada oshiradi. [8], [9], [10]

ADABIYOTLAR

1. S.V.Baxvalov, P.S.Modenov, A.S.Parxomenko. Analitik geometriyadan masalalar to‘plami. Toshkent. 2005.
2. Noriyeva A. O‘‘ QUVCHILARNING KREATIVLIK QOBILİYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA NOSTANDART MISOL VA MASALALARNING ANAMIYATI //Журнал математики и информатики. – 2022. – Т. 2. – №. 1.
3. Meliyeva Mohira Zafar qizi, & Noriyeva Aziza. (2023). KO‘PHADLARNI NOSILA YORDAMIDA KO‘PAYTUVCHILARGA AJRATISH . *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 20(3), 117–120. Retrieved from <http://newjournal.org/index.php/01/article/view/5708>
4. Нориева А. Koshi tengsizligi va uning qiziqarli masalalarga tadbirlari //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 361-364.
5. Рабимкул А., Иброҳимов Ж. Б. ў., Пўлатов, БС and Нориева, АЖ қ. 2023. АРГУМЕНТЛАРНИ ГУРУҲЛАРГА АЖРАТИБ БАҲОЛАШ УСУЛИДА КЎП ПАРАМЕТРЛИ НОЧИЗИҚЛИ РЕГРЕССИЯ ТЕНГЛАМАЛАРИНИ ҚУРИШ МАСАЛАЛАРИ //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 2. – С. 174-178.
6. Abdunazarov R. Issues of effective organization of practical classes and clubs in mathematics in technical universities. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*. Current Issue: Volume 2022, Issue 3 (2022) Articles.
7. Абдуназаров Р. О. численной решение обратной спектральной задачи для оператора Дирака //Журнал “Вопросы вычислительной и прикладной математики. – №. 95. – С. 10-20.
8. Отакулов С., Мусаев А. О. Применение свойства квазидифференцируемости функций типа минимума и максимума к задаче негладкой оптимизации //Colloquium-journal. – Голопристанський міськрайонний центр зайнятості, 2020. – №. 12 (64). – С. 48-53.
9. Мусаева А. О. Зарубежная система финансирования образовательных учреждений //Наука и новые технологии. – 2011. – №. 10. – С. 75-81.
10. <https://openidea.uz/index.php/idea/article/download/1290/1973>

INNOVATSION IQTISODIYOTDA XOTIN-QIZLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING MINTAQAVIY XUSUSIYATLARI

Usmonova Mohigul Mansur qizi

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot institute MI-520-22A guruh talabasi

usmonovamohigul006@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida innovatsion iqtisodiyot sharoitida xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishning mintaqaviy xususiyatlari, iqtisodiyotda tadbirkor ayollar ulushini kengaytrish chora-tadbirlari, ularning jamiyatdagi o‘rni, ahamiyati haqida so‘z boradi va tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: innovatsion iqtisodiyot, xotin-qizlar tadbirkorligi, jamiyat, iqtisodiy faollik, iqtisodiy ko‘rsatkichlar, tahlil

Annotation. This article analyzes innovative regional features of the development of women’s entrepreneurship in the Republic of Uzbekistan in economic conditions, as well as measures to increase the share of women entrepreneurs in the economy. Their significance in society is discussed and analyzed.

Keywords: innovative economy, women’s entrepreneurship, society, economic activity, economic indicators, analysis

Аннотация: В данной статье анализируются инновационные региональные особенности развития женского предпринимательства в Республике Узбекистан в экономических условиях, а также меры по увеличению доли женщин-предпринимателей в экономике. Обсуждается и анализируется их значение в обществе.

Ключевые слова: инновационная экономика, женское предпринимательство, общество, экономическая активность, экономические индикаторы, анализ.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasida olib borilayotgan keng qamrovli islohotlar iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida amalga oshirilayotgan institutsional o‘zgarishlar bilan bevosita bog‘liq. Jumladan, 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasining 69-maqsadida xotin-qizlarning ta‘lim va kasbiy ko‘nikmalar olishlari, munosib ish topishlariga har tomonlama ko‘maklashish, tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash, iqtidorli yosh xotin-qizlarni aniqlash va ularning qobiliyatlarini to‘g‘ri yo‘naltirish vazifalari belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Aholini tadbirkorlikka jalb qilish tizimini takomillashtirish va tadbirkorlikni rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi 2020 yil 13 oktabrda qabul qilingan qaroriga ko‘ra, yoshlar va xotin-qizlarni kasb-hunar va tadbirkorlik ko‘nikmalariga o‘qitishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimining joriy etilishi, O‘zbekistonda ayollar uchun qonunchilikka muvofiq bir qator imtiyozlar yaratilayotgani, jumladan, 2022 yilda xotin-qizlarga tadbirkorlikni yo‘lga qo‘yish uchun 33 million so‘mgacha kreditlar ajratilishi, "Yoshlar va xotin-qizlarni kasb-hunar va tadbirkorlikka o‘qitish dasturlarini samarali amalga oshirish hamda ularning tadbirkorlik faoliyati uchun mikrocreditlar ajratish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Hukumat qarori bilan Tadbirkorlik tashabbusiga ega jismoniy shaxslar, jumladan, yoshlar va xotin-qizlarga mikrocreditlar ajratish tartibi to‘g‘risidagi nizomning tasdiqlanishi tanlangan mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ushbu maqolada asosiy mavzu bo‘lgan xotin-qizlar tadbirkorligi yuzasidan xorijlik, MDH va mahalliy olimlarning ilmiy asarlari, adabiyotlari o‘rganildi va tahlil qilindi. Jumladan, S.E.Kholit⁴⁶, Sillaste Fransuaza⁴⁷, Latredu Marlen, Бабаева

⁴⁶ Сильвия Энн Хьюлит «Деловые женщины и миф о том, что можно иметь все» М. 2002г.

⁴⁷ Силласте Г.Г. Социально-психологический облик россиянок. Доклад на 3 Международной конференции «Мужчина и женщина: меняющиеся образы и роли». 14-16 октября 1997. М., 1997., Силласте Г.Г. Социогендерные отношения в период социальной трансформации России // Социологические исследования. 1994.№3 с. 15-22.

Л.В., Бабаева Л.В., Россман Г.М., Биллард, Здравомыслова Е⁴⁸., Laitredou F.⁴⁹, Хащенко В.А., Яхшиева М.Т.⁵⁰, М.Шамсиева⁵¹, Балтабаева М.М.⁵², Ахмедова Д.⁵³ larning ilmiy tadqiqot ishlari aynan tadbirkorlik va ijtimoiy hayotda xotin-qizlarning o‘rniga bag‘ishlangan.

Yuqorida ismi sharifi zikr etilgan tadqiqotchilar olib borgan ilmiy ishlari mintaqada xotin-qizlar tadbirkorligi va xotin-qizlarni ish bandligini ta‘minlash bog‘liq masalalarni kengroq yoritishga xizmat qilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Moliyaviy xizmatlardan foydalanish va tijorat faoliyatini rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlovchi qulay muhitning yaratilayotgani xotin-qizlarning tadbirkorlik va biznes faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadbirkor ayollar indeksi bo‘yicha Yangi Zelandiya (74,4 ball), Kanada (72,4 ball), AQSH (69,9 ball), Shvetsiya (69,6) va Singapur (69,6) kabi mamlakatlar yuqori reytingga ega bo‘lganini o‘rganish asnosida O‘zbekistonda, xususan Qashqadaryo viloyatida xotin-qizlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish xususiyatlarini tadqiq etish magistrlik dissertatsiyasi mavzusining dolzarbligini izohlaydi.

Xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini chuqur tahlil qilish, innovatsion iqtisodiyot sharoitida daromadlarni oshirish va xotin-qizlarning ish bilan bandligini ta‘minlash bo‘yicha amal qilish qonuniyatlari, huquqiy-me‘yoriy hujjatlarni o‘rganish asosida takomillashtirish vazifalarini hal qilish tadqiqot ishining asosiy masalalaridan biri sanaladi.

⁴⁸Россман Г, М. Биллард, 4 Здравомыслова Е .Коллективная биография современных российских феминисток // Тендерное измерение социальной и политической активности в переходный период. Центр независимых социальных исследований. СПб., 1996. С. 34.

⁴⁹Laitredou F. Femme manager specimen d'avenir. 1987. 259 p.

⁵⁰ Яхшиева М.Т. Хотин-қизлар тadbirkorлигини қўллаб-қувватлаш давлат сиёсати даражасида, 2020 йил қизлар овози

⁵¹М.Шамсиева. Ўзбекистон тadbirkor аёллари “Аёллар тadbirkorлигини халқаро глобал индекси” нинг аъзоси, “Pedagog” respublika ilmiy jurnali 2 – son / 2022 - yil / 15 – oktyabr

⁵² Балтабаева М.М. Ўзбекистон Республикаси хотин-қизларининг кичик бизнес ва тadbirkorликни ривожлантиришдаги иштироки (1991-2019 йиллар) мавзусидаги Автореферати. Андижон-2019. 16-бет.

⁵³ Ахмедова, Д. (2021). Янги Ўзбекистон шaroитида аёллар тadbirkorлигини ривожлантириш масалалари ва унинг мамлакат тараққиётидаги ўрни. Региональные проблемы экономических изменений и перспектива развития

Tadbirkorlik bilan shug'ullanuvchi ayollar yurtimizga yangi-yangi xizmat turlari, ishlab chiqarishning innovatsion shakllarini kiritishda jonbozlik qilishmoqda. Xususan, qishloq xo'jaligida tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchilar xotin-qizlardir. Fermerlar – xotin-qizlar, nafaqat qishloq xo'jaligi aholisining, balki shahar aholisini ham oziq-ovqatga bo'lgan ehtiyojini qondirmoqda. Chorvachilik, dehqonchilik, baliqchilik hamda qo'ziqorin ishlab chiqarish bilan shug'ullanib, daromadini oshirayotgan xotin-qizlar tadbirkorlik faoliyatining boshqa turlarini rivojlantirishga o'z hissasini qo'shmoqda.

Shu yo'l bilan xalqaro tajribalarni mahalliy sharoitda qo'llash va mutloq ijtimoiy tenglikga erishish mumkin bo'ladi. Jamiyatning demokratik islohotlarlar yo'lidan nechog'lik ilgari ketgani – shu jamiyatning ayollarga munosabati, bu boradagi madaniy-ma'naviy saviyasi bilan belgilanadi. Zero, oqila, go'zal ayollar o'zlarining g'amxo'rliqi, mehribonligi, qalbidaryoligi bilan oilalardagi, qolaversa, butun jamiyatdagi muvozanatni, poklik, halollik, samimiyat va adolat muhitini saqlab turadilar.

TAKLIF VA XULOSALAR

O'zbekistonda tadbirkorlik faoliyatini amalga oshiruvchi xotin-qizlarni yanada ko'paytirish maqsadida "Bizneschi ayollar" dasturi qabul qilinib, uning doirasida 8 trillion so'm mablag' yo'naltirilishi hukumat qarorlari bilan belgilab qo'yilgan. Shuningdek, joriy yilda ipoteka kreditlari bo'yicha beriladigan subsidiyalarning 40 foizi xotin-qizlar uchun ajratiladi. Bu muhtoj ayollarni 12 mingta qulay uy-joy bilan ta'minlash imkoniyatini beradi. Bunday keng ko'lamlı ishlar ijrosi uchun davlat budjetidan 15 trillion so'm mablag' yo'naltiriladi.

Davlatimiz rahbari tomonidan ayollarni ijtimoiy himoya qilish masalalariga alohida e'tibor qaratib, 2022-yil 1-sentyabrdan xususiy sektorda rasmiy ishlayotgan ayollarga homiladorlik nafaqasini davlat tomonidan to'lash tizimini yo'lga qo'yish bo'yicha ko'rsatma berildi. Bu maqsadlar uchun joriy yilda byudjetdan 200 milliard so'm, 2023-yilda esa 1 trillion 700 milliard so'm yo'naltirilishi qayd etildi.

2022-2024-yillar uchun “Biznes ayollar” dasturi qabul qilinishi belgilandi. Uning ijrosiga jami 8 trillion so‘m yo‘naltiriladi. Ayollar uchun tadbirkorlik kurslari tashkil etiladi, imtiyozli kreditlar beriladi. Davlatimiz rahbari ehtiyojmand xotin-qizlar bandligini ta‘minlagan tadbirkorlarni ham qo‘llab-quvvatlash zarurligini ta‘kidladi. Ular uchun ko‘plab soliq va savdo imtiyozlari belgilandi.

Xulosa qilib aytganda, mamlakatimizda xotin-qizlarning tadbirkorlik faoliyatidagi ishbilarmonlik ko‘nikmalarini shakllantirish, salohiyatini oshirish va ularning orzu-umidlarini ro‘yobga chiqarish yo‘lida davlatimiz tomonidan keng ko‘lamli islohotlar amalga shirilmoqda. Bundan maqsad, ayollarni qo‘llab quvvatlash, ularni ijtimoiy-iqtisodiy jabhalarda rolini yanada oshirish, ishsizlikni kamaytirishdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Сильвия Энн Хьюллит «Деловые женщины и миф о том, что можно иметь все» М. 2002г.
2. Силласте Г.Г. Социально-психологический облик россиянок. Доклад на 3 Международной конференции «Мужчина и женщина: меняющиеся образы и роли». 14-16 октября 1997. М., 1997., Силласте Г.Г. Социогендерные отношения в период социальной трансформации России // Социологические исследования. 1994.№3 с. 15-22.
3. Росман Г, М. Биллард, 4 Здравомыслова Е .Коллективная биография современных российских феминисток // Тендерное измерение социальной и политической активности в переходный период. Центр независимых социальных исследований. СПб., 1996. С. 34.
4. Laiitredou F. Femme manager specimen d’avenir. 1987. 259 p.
5. Яхшиева М.Т. Хотин–қизлар тадбиркорлигини қўллаб–қувватлаш давлат сиёсати даражасида, 2020 йил қизлар овози

6. М.Шамсиева. Ўзбекистон тадбиркор аёллари “Аёллар тадбиркорлигини халқаро глобал индекси” нинг аъзоси, “Pedagog” respublika ilmiy jurnali 2 – son / 2022 - yil / 15 – oktyabr

7. Балтабаева М.М. Ўзбекистон Республикаси хотин-қизларининг кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантиришдаги иштироки (1991-2019 йиллар) мавзусидаги и.ф.ф.д. диссерт. иши автореферати. Андижон-2019. 16-бет.

8. Ахмедова, Д. (2021). Янги Ўзбекистон шароитида аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш масалалари ва унинг мамлакат тараққиётидаги ўрни. Региональные проблемы экономических изменений и перспектива развития.

TYUTORLIK FAOLIYATI VA UNGA QO‘YILADIGAN TALABLAR

p.f.n. **F.O. Xodjiyeva**

Navoiy davlat pedagogika instituti

Pedagogika va psixologiya fanlari nomzodi

R.M.Xalilova

Aliyeva Bibixonim

Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 1- kurs magistranti

***ANNOTATSIYA:** Ushbu maqola orqali tyutor tushunchasi va uning ta'lim jarayonida ahamiyati haqida ma'lumotga ega bo'lasiz. Tyutor so'ziga ilmiy berilgan ta'riflar hamda Bobolarimizning fikrlari ushbu maqolada o'rin olgan. Tyutor bu yordamchi .Talabaning eng yaqin ko'makchisi.. Demak bu tushunchani biz bemalol pedagogning individual qobiliyatiga sifatida barcha fanlarni o'rgatishda va turli xildagi ta'lim turlarida foydalana olamiz. Bundan tashqari, berilgan ilmiy ma'lumotlar barcha pedagoglar uchun foydalidir.*

***Kalit so'zlar:** Tyutor, tyutorning kreativ qobiliyati, uning majburiyatlari, pedagogik-psixologik xolati*

KIRISH:

Har bir oliy ta'lim muassasining talabasi uning farzandi kabidir. Ota-ona o'z bolalari uchun doimo qayg'urgani singari bugun ta'lim muassasalari ham talabalarning ilm olishi, kelgusi faoliyatini to'g'ri belgilashiga mas'ullikni his etadi. Talabaga ta'lim berish bilan birga, darsdan bo'sh vaqtda nimalar bilan bandligi, qanday muhitda yashashi, uning fanlardan tashqari qiziqishlari — hammasi oliy o'quv yurti uchun muhim.

Xo'sh, bu jarayonda o'tgan davrlarda oliy ta'lim muassasasi qanday ishlarni amalga oshirgan? Ma'lumki, yaqin yillargacha OTMlarda murabbiylik tizimi asosida ish olib borilardi. Bunda murabbiylik tizimi professor-o'qituvchi xohlasa-xohlamasa majburiy yuklama sifatida akademik guruhlariga birlashtirilgan. Bu majburlov yuklamasidan tashqari, o'qituvchi sifatida o'zining katta mas'uliyati ham turgan. O'qituvchi bir kunda uch para darsi bo'lsa, birlashtirilgan guruhlariga faqatgina tanaffus vaqtida eshikdan mo'ralab yoki guruh sardoridan shunchaki "kim bor, kim yo'q"ligini bilish, "nima muammo bor" deb so'rashdan ko'p uzoqlashmagan.

Qolaversa, bu murabbiylik tizimida oylik maoshining 25 foizigacha ustama haq to'lash belgilangan bo'lsa-da, kamdan-kam hollarda 20 foizgacha to'langan, aksariyat hollarda esa ishiga yarasha 5-15 foiz haq to'langan xolos. Bugun ham oliy o'quv yurtlarida talabalarning mustaqil ta'lim olish faoliyatini rivojlantirishga ko'maklashuvchi murabbiylar ish olib bormoqda. Biroq endilikda ular guruh murabbiyi emas, balki tyutor maqomida. Tabiiyki, ularning vazifalari ham avvalgilaridan farq qiladi.

Respublika davlat oliy ta'lim muassasalarida tyutorlik tizimi joriy qilinganiga ko'p bo'lmadi. Prezidentimizning 2019-yil 8-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni hamda shu asosida qabul qilingan Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining 2021-yil 30-sentyabrdagi buyrug'i va Nizomi yangicha tizimga asos bo'lgan edi. Bugun bir qancha OTMlar qatori Toshkent davlat iqtisodiyot universitetida ham tyutorlar ish olib bormoqda. Ayni kunda ularning soni 72 nafarga yetdi. Hozirgi globallashtirish sharoitida barcha sohalarning tayanchi, fundamenti — ta'limga borib taqaladi. Chunki aynan ta'lim dargohlaridan jamiyat uchun kerakli va uni boshqaradigan yetuk mutaxassislar yetishib chiqmoqda. Shu jihatdan, zamon talablariga mos, irodali, har tomonlama mulohazali, manfaatlari bunyodkorlik

g'oyasiga qaratilgan yosh kadrlarni tarbiyalash bugungi kun ta'lim muassasalari oldida turgan dolzarb vazifalardan sanaladi.

Tyutorlik tizimi ham ana shu maqsadlarga yo'naltirilgan. U oliy ta'lim muassasasida tarbiya jarayonini tizimli va samarali amalga oshirishning muhim shakli va vositasidir. Tyutor esa talabalarning shaxsiy rivojlanishiga, ta'lim muassasasi, respublika va xalqaro miqyosdagi tanlov va olimpiadalarda munosib ishtirok etishiga, shuningdek, ularning bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazishiga ko'maklashuvchi pedagog bo'lib, u yigit-qizlarni kasbga yo'naltirish, Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash, turli ilmiy to'garaklarga jalb etish hamda muammo va kamchiliklarini o'rganib, ularga atroflicha echim topish bilan shug'ullanadi. Har qanday yangilik kabi bu yo'nalishning ham kelib chiqish tarixi bor. Ko'p manbalarda ta'kidlanishicha, dastlabki tyutorlar XII asrda Angliyaning Oksford va Kembrij universitetlarida paydo bo'lgan. Atama ingliz tilidan olingan va "uy o'qituvchisi, o'qituvchi, murabbiy, vasiy" degan ma'nolarni anglatadi. "Tyutorlik" so'zi insonning shaxsiy ta'limini qo'llab-quvvatlashni anglatadi. Bu juda nozik, "xususiy" ish faoliyatidir.

Rus tadqiqotchisi N.V.Ribalkinaning fikriga ko'ra, XVI asr oxiriga kelib tyutor universitet ta'limi tizimida qo'l ostidagi talabalarning tarbiyasiga mas'ul bo'lgan muhim shaxsga aylanadi. XVII asrda tyutor faoliyati ko'lami yanada kengayib, endilikda unga ta'lim berish vazifalari ham yuklanadi. U talabaga qaysi amaliy mashg'ulot va ma'ruzalarga kirishni aniqlab beradi, talabalar darslarni qoldirmay yaxshi o'qishlari va imtihonlarga tayyor bo'lishlarini nazorat qilib boradi. XVII asrdan boshlab tyutorlik tizimi rasman ingliz oliy ta'limi tizimining ajralmas qismi sifatida tan olinib boshlagan.

Bugungi kun ma'lumotlariga qaraganda, zamonaviy Oksfordda 90 foiz, Kembrijda esa 75 foiz tyutorlar 1 yoki 2 talaba bilan ish olib boradi. Ular maxsus

ma'lumotga ega bo'lmasalarda, talabalarga ham o'qish davomida, ham ta'til paytida rahbarlik qilish, ma'nau ustozlik qilish kabi vazifalarga mas'ul.

Aniqrog'i, tyutor ishining asosiy shakli talaba bilan individual va jamoada ishlash yoki unga ta'lim-tarbiya maslahatchisi bo'lishdan iborat. Tyutorga yetakchilik, tashkilotchilik, tashabbuskorlik, intiluvchanlik, notiqlik mahorati, muloqatga kirishish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya va innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan ishlash bo'yicha malakaga ega bo'lish, ta'lim-tarbiya jarayoniga doir normativ-huquqiy hujjatlarni bilish kabi bir qator umumiy talablar qo'yiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Haydaov F.I Xalilova N.I Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi.Toshkent 2007.
2. Tyutor lavozimi nizomi. Axborot manbaalari:
3. www.tdpu.uz
4. www.pedagog.Uz
5. www.Ziyonet.Uz
6. www.edu.Uz.

СОВРЕМЕННАЯ ТЕРАПИЯ АРТЕРИАЛЬНОЙ ГИПЕРТЕНЗИИ

Муҳиддинзода Р.Н., Бахронов Ж.Ж., Жамолиддинов Ш.Б.

Студенты Самаркандского Государственного Медицинского Университета,
Самарканд, Узбекистан.

oxygenium1700@gmail.com

***Аннотация.** Артериальная гипертензия представляет собой стойкое повышение систолического артериального давления в покое (≥ 130 мм рт. ст.) и/или диастолического артериального давления (≥ 80 мм рт. ст.). Наиболее часто встречается повышение артериального давления без известной причины (первичная, эссенциальная гипертензия). Артериальная гипертензия с установленной причиной (вторичная гипертензия) обычно связана с первичным альдостеронизмом. Другими причинами вторичной гипертензии являются апноэ во сне, хроническая болезнь почек, ожирение или стеноз почечной артерии. Обычно симптомы появляются только при тяжелом или затяжном течении. Диагноз ставится на основании данных сфигмоманометрии. Диагностика может определить причину, оценить повреждение органов и выявить другие факторы риска сердечно-сосудистых заболеваний. Лечение включает изменение образа жизни и медикаментозное лечение, включая диуретики, ингибиторы ангиотензинпревращающего фермента (АПФ), блокаторы рецепторов ангиотензина II и блокаторы кальциевых каналов.*

Артериальная гипертензия определяется как систолическое артериальное давление ≥ 130 мм рт. или диастолическое артериальное давление ≥ 80 мм рт.ст. или принимать лекарства для лечения высокого кровяного давления. Почти половина взрослого населения США страдает гипертонией. Многие из этих людей не знают, что у них гипертония. Приблизительно 80% взрослых с

гипертонией рекомендуют медикаментозную терапию и изменение образа жизни, но только около 50% пациентов с гипертонией получают лечение.

Только примерно у 1 из 5 взрослых с гипертонией артериальное давление (АД) находится под контролем. Даже при медикаментозном лечении и изменении образа жизни только у 26% пациентов достигается контроль АД, а среди взрослых, получающих антигипертензивную терапию, у которых АД не контролируется, почти у 60% АД составляет $\geq 140/90$ мм рт.ст.

Ключевые слова: *нейрогуморальная система, эпидемиологический мониторинг, гипертоническая болезнь, симптоматическая артериальная гипертензия, ингибиторы АПФ, дигидропиридины.*

Основным фактором является наследственная предрасположенность. Согласно концепции Ю.В. Постнова, она заключается в распространенных нарушениях ион-транспортной функции и строения цитоплазматической мембраны клеток. В этих условиях сохранение специфической функции клеток обеспечивается механизмом клеточной адаптации, связанным с регуляцией кальциевого обмена, с изменением гормонально-клеточных взаимоотношений, с повышением активности нейрогуморальных систем (гипоталамо-гипофизарной -надпочечниковая, ренин-ангиотензин-альдостероновая, инсулярная).

За последние несколько лет, по данным эпидемиологического мониторинга артериальной гипертензии в Узбекистане, многие больные не получают регулярного лечения. Ежедневно антигипертензивные препараты принимают только 23,2% женщин и 15,4% мужчин. Хотя эффективность лечения в популяции не превышает 30%. Представляется актуальным поиск новых и оптимизация существующих фармакологических подходов к лечению АГ с целью достижения его более высокой эффективности. Влияние антигипертензивных препаратов на прогноз больных АГ зависит не только от способности снижать АД и поддерживать его на целевом уровне, но и от

способности тормозить или обращать вспять развитие ремоделирования в органах-мишенях.

При обследовании больных артериальной гипертензией следует обращать внимание на этиологию заболевания. Эссенциальная артериальная гипертензия (АГ) составляет 90-95% случаев артериальной гипертензии. В остальных случаях диагностируют вторичную, симптоматическую артериальную гипертензию: почечную (нефрогенную) - 3-4%, эндокринную - 0,1-0,3%, гемодинамическую, неврологическую, стрессовую, обусловленную приемом некоторых веществ (ятрогенную) и артериальную гипертензию у беременных, при котором повышение АД является одним из симптомов основного заболевания. Среди ятрогенных гипертензий выделяются гипертензии, вызванные приемом биологически активных добавок и лекарственных средств. У женщин, принимающих гормональные контрацептивы, чаще развивается артериальная гипертензия (особенно это заметно у полных женщин, курящих женщин и женщин старшего возраста).

Основными классами антигипертензивных препаратов были: диуретики, β -блокаторы, блокаторы медленных кальциевых каналов (БМК), ингибиторы ангиотензинпревращающего фермента (ингибиторы АПФ), блокаторы рецепторов ангиотензина (АТ) (БРА) II. Но в современной терапии для достижения целевого АД необходима комбинированная антигипертензивная терапия.

Современные рекомендации по артериальной гипертензии подчеркивают важность использования рациональных комбинированных схем для обеспечения надежного контроля АД. Рациональное сочетание предполагает использование препаратов разных классов (с разным механизмом действия) для получения дополнительного гипотензивного эффекта и уменьшения нежелательных явлений. Пациенты, получающие комбинированную терапию, реже отказываются от лечения, чем пациенты, которым назначают какую-либо монотерапию. Еще одним преимуществом является наличие физиологического

и фармакологического синергизма между препаратами разных классов, что может не только способствовать более выраженному снижению АД, но и вызывать меньше побочных эффектов и давать более выраженную пользу, чем один препарат. Нерационально сочетать препараты с одинаковым механизмом действия и схожим спектром нежелательных явлений, например, комбинацию тиазидного диуретика и β -адреноблокаторов. Комбинация препаратов этих 2 классов может привести к повышенному риску развития гипергликемии. Примером благоприятной комбинации является сочетание БМКК с ингибиторами АПФ, что приводит к уменьшению выраженности отеков, связанных с применением дигидропиридинов. Кроме того, комбинация недигидропиридинового КАМК с ингибитором АПФ потенциально может усилить положительное влияние последнего на эластические свойства сосудов. Кроме того, в последние годы появился новый класс препаратов — прямой ингибитор ренина (РИР) — алискирен, обладающий иным действием на РААС, чем ингибиторы АПФ и БРА. Ингибиторы АПФ блокируют АПФ, БРА блокируют рецепторы АТ II, а ПИР действуют на ренин, снижая активность ренина в плазме. Все эти группы препаратов снижают артериальное давление и предотвращают поражение почек, сердца и сосудов. При назначении ингибиторов АПФ и БРА увеличивается выброс ренина из почек, повышается активность ренина в плазме, и порочный каскад начинается снова. С этим связано неуправляемое влияние ингибиторов АПФ. Алискирен на сегодняшний день является единственным селективным ПИР. Алискирен, связываясь с активным центром молекулы ренина, предотвращает превращение ангиотензиногена в АТ I. Молекула алискирена стабильна, имеет непептидную структуру и высокое сродство к ренину человека. Алискирен действует в начальной точке активации РААС, снижая активность ренина плазмы и предотвращая образование АТ I из ангиотензиногена, при этом не запускается порочный каскад и не активируется механизм обратной связи. Повышение активности ренина плазмы является доказанным независимым фактором риска

сердечно-сосудистой смертности и осложнений. Алискерин следует назначать внутрь в дозе 150 мг 1 раз/сут. При стойкой артериальной гипертензии возможно увеличение дозы до 300 мг в сутки. Высшая суточная доза: 300 мг. Кроме того, при обследовании детей необходимо исключить врожденную гиперплазию надпочечников и ренинпродуцирующие опухоли. Согласно клиническим рекомендациям при лечении резистентных форм артериальной гипертензии основной является комбинированная терапия.

Заключение. Современные представления об артериальной гипертензии, сформированные на основании эпидемиологических исследований, включают такие понятия, как целевое АД, которое одинаково для больных всех возрастов — менее 140 и 90 мм рт. ст., а для больных сахарным диабетом — менее 140 и 85 мм рт. ст., снижение риска, оценка риска развития ССЗ и их осложнений.

Список литературы:

1. Преображенский Д.В., Сидоренко Б.А., Романова Н.Е., Шатунова И.М. Клиническая фармакология основные классы антигипертензивных препаратов. Консилиум медикум. 2000;2(3). www.consilium-medicum.com (дата обращения: 02.04.2016 г.)
2. Муромцева Г.А., Концевая А.В., Константинов В.В. и др. Распространение факторов риска неинфекционных заболеваний среди населения России в 2012–2013 гг. Результаты исследования ЭССЕ-РФ. Кардиоваскулярная терапия и профилактика. 2014; 13 (6): 4–11.
3. Руководство кардиологии в четырех томах. Под ред. акад. Е.И.Чазова. Т. 3: Заболевания сердечно-сосудистой системы (I). М.: Практика, 2014.
4. Bacharova L, Schocken D, Estes EH, Strauss D. The role of ECG in the diagnosis of left ventricular hypertrophy. *Curr Cardiol Rev* 2014; 10:257–61.
5. Pahor M, Guralnik JM, Ambrosius WT et al. Effect of structured physical activity on prevention of major mobility disability in older adults: the LIFE study randomized clinical trial. *JAMA* 2014; 311:2387–96.

6. Lehtonen AO, Puukka P, VarisJ et al. Prevalence and prognosis of ECG abnormalities in normotensive and hypertensive individuals. *J Hypertens* 2016; 34:959–66.
7. Lopez-Sendon J, et al. Expert consensus document on β -adrenergic receptor blockers. The task force on Beta-blockers of the European Society of Cardiology. *European Heart J*. 2004;25(15):1341-1362. doi:10.1016/j.ehj.2004.06.002
8. Lip GYH, Beevers M, Beevers DG. The “Birmingham Hypertension Square” for the optimum choice of add-in drugs in the management of resistant hypertension. *J Hum Hypertens*. 1998;12(11):761-763. doi:10.1038/sj.jhh.1000688.
9. DASH-Sodium Collaborative Research Group. Effects on blood pressure of reduced dietary sodium and the Dietary Approaches to Stop Hypertension (DASH) diet. *N Engl J Med*. 2001;344:3-10. doi:10.1056/name200101043440101.

METABOLIC SYNDROME IS A BIG THREAT!

Kuchkorov Sh.B., Kuddusov M.M., Khakimov S.S.

Students of the Samarkand State Medical University, Samarkand, Uzbekistan.

oxygenium1700@gmail.com

Abstract. *Metabolic syndrome is a complex of metabolic, hormonal and clinical disorders that are risk factors for the development of cardiovascular diseases, which are based on insulin resistance and compensatory hyperinsulinemia. The main mechanisms of the effects of chronic hyperinsulinemia on blood pressure are given, and the main symptoms and manifestations of the metabolic syndrome are given. The most common variant of dyslipidemia in the metabolic syndrome is the lipid triad.*

Keywords: *lecture, children; Adults metabolic syndrome; dyslipidemia; insulin resistance; obesity; atherosclerosis; type 2 diabetes; arterial hypertension.*

In recent years, much attention of specialists in various fields of medicine has been attracted by the problem of the prevalence of a symptom complex called metabolic syndrome (MS).

MS is a cluster of metabolic and hormonal disorders united by a common pathophysiological mechanism - insulin resistance (IR) and including impaired glucose tolerance, atherogenic dyslipidemia, arterial hypertension (AH), which are combined with the abdominal-visceral type of obesity. The urgency of the problem is due to both the increase in prevalence and its social significance, since the characteristics combined in the MS significantly affect the life expectancy and mortality of the young population around the world. The frequency of detection of MS among adolescents increased from 4.2% to 7.0%. According to epidemiological studies conducted in our country, MS is diagnosed in half of obese adolescent

children. In industrialized countries, among the population older than 30 years, the incidence of MS is 15-25%. This disease is more common in men than women, and the likelihood of developing it increases with age. In women, the incidence of MS increases in the postmenopausal period.

Almost all components of MS are established risk factors (RFs) for the development of CVD. The mortality of patients with MS from coronary artery disease is 2–4 times higher than in the general population. MS can be complete, when IR is manifested by all of the above disorders, or incomplete, when IR is not combined with all the components of the syndrome.

There are three types of IR depending on the level of violations.

The study of genetic factors that determine the development of IR made it possible to establish its polygenic nature. In the development of insulin sensitivity disorders, the importance of mutations in the insulin receptor substrate genes, glycogen synthetase, hormone-sensitive lipase, β -adrenergic receptors, tumor necrosis factor, as well as molecular defects in insulin signaling proteins has been shown. Currently, IR is more associated with impaired insulin action at the post-receptor level, in particular, with a significant decrease in the membrane concentration of specific glucose transporters (GLUT-4, GLUT-2, GLUT-1). However, in order for existing genetic defects to manifest themselves clinically, acquired changes are also of no small importance, the most significant of which are excessive nutrition and reduced physical activity. IR leads to a gradual depletion of the compensatory capabilities of β -cells, which are probably genetically predetermined (defect of glucokinase and GLUT-2). β -cell dysfunction develops as a result of the combined action of several factors, one of which is glucose toxicity, i.e. a state of prolonged chronic hyperglycemia, which causes a decrease in the secretory response of β -cells to stimulation of an increased concentration of glucose in the blood. The inability of β -cells to provide the required level of insulin hypersecretion leads to the development of carbohydrate metabolism disorders: from a moderate

increase in the concentration of glucose in the blood plasma after a food load, then on an empty stomach to DM 2.

Abdominal-visceral obesity, as a rule, is the first manifestation of MS, one of the key moments in the development and progression of IR and related metabolic disorders. Excessive deposition of visceral adipose tissue is associated with an atherogenic lipid profile, hyperuricemia, and changes in the blood coagulation system. Disorders united within the framework of MS are asymptomatic for a long time and often begin to form in adolescence and adolescence, long before the clinical manifestation of DM 2, AH and atherosclerotic vascular lesions. Excessive deposition of fat in the abdominal region is a prognostically unfavorable factor. Adipocytes of this area are more lipolytically sensitive than adipocytes of other areas of the body and have the most mobile system for releasing free fatty acids into the blood plasma, an increase in the level of which in the portal and systemic circulation causes a number of disorders of carbohydrate and fat metabolism, as well as changes in the fibrinolysis and endothelial functions.

Identification of the visceral type of obesity is most effectively carried out using computed and magnetic resonance imaging. A clear correlation has been established between the degree of development of visceral adipose tissue and waist circumference. Waist circumference of more than 100 cm at the age of 40 years and more than 90 cm at the age of 40–60 years in both men and women is an indicator of visceral obesity. Visceral adipose tissue, in contrast to adipose tissue of other localization, is richer innervated, has a wider network of capillaries and directly communicates with the portal system. Visceral adipocytes have a high density of β -adrenergic receptors, corticosteroid and androgen receptors. These features determine the high sensitivity of visceral adipose tissue to the lipolytic action of catecholamines and the low sensitivity to the antilipolytic action of insulin.

Among the many mechanisms linking abdominal obesity with a high risk of CVD, a special place belongs to lipid metabolism disorders. The main characteristics of dyslipidemia in MS are hypertriglyceridemia, a decrease in HDL cholesterol

levels, an increase in the content of small dense particles of low-density lipoprotein (LDL), a pronounced postprandial rise and long-term persistence of postprandial lipemia (hypertriglyceridemia, an increase in the number of chylomicron remnants, a level of very low density lipoprotein, an increase in apoB levels, Lp(a), LDL cholesterol, free fatty acids. Hypertriglyceridemia is considered a key determinant of IR-related lipid disorders.

Considering the great importance of the occurrence of dyslipidemia in the development of MS, the diagnosis of these disorders should be taken into account, first of all, along with other diagnostic indicators.

Correction of impaired lipid metabolism in patients with MS is an essential part of the secondary prevention strategy. Patients with dyslipidemia that cannot be corrected by diet therapy are prescribed lipid-lowering drugs.

AH is one of the most frequent manifestations of MS. Its pathogenesis in MS is considered as a sequence of hemodynamic, hormonal and cellular disorders. It includes IR, hyperinsulinemia, increased activity of the sympathetic nervous system and the renin-angiotensin system, stimulation of left ventricular hypertrophy and arterial walls, increased sodium reabsorption and blood volume, and increased peripheral vascular resistance. All these effects together contribute to an increase in blood pressure (BP). BP control in patients with MS is essential to improve prognosis. The tactics of managing patients with hypertension and MS has a number of features: 1) immediate initiation of treatment with antihypertensive drugs in combination with non-drug measures; 2) focus on achieving optimal or normal blood pressure - below 130/85 mm Hg. Art., since it is proved that the stabilization of blood pressure at this level and below gives a real organoprotective effect; 3) more frequent use of combinations of antihypertensive drugs, due to greater resistance to lowering elevated blood pressure in patients.

In recent years, a large number of studies have been carried out that have revealed significant changes in hemorheological parameters in patients with MS. A

tendency to a pre-thrombotic state was established, due to an increase in coagulation factors, inhibition of the fibrinolytic system, and a decrease in the antithrombotic potential of the vascular wall. Among the biochemical changes in the coagulation cascade, an increase in the content of fibrinogen, coagulation factor VII, and an increase in the activity of an inhibitor of tissue plasminogen activator are most consistently detected. Changes in the functional activity of platelets are manifested by an increase in their aggregation and adhesive ability, as well as an increase in the reaction of the release of biologically active substances (thromboxane A₂ and platelet growth factor).

Thus, the etiopathogenesis of MS is currently complex and not fully understood. The high frequency of atherogenic, diabetogenic, thrombogenic complications in adolescence allows us to consider this symptom complex as an important pediatric problem. Its decoding requires a comprehensive approach involving specialists from various fields of medicine. Only the joint activity of cardiologists, endocrinologists, gastroenterologists, general practitioners will make it possible to fully study the main pathogenetic mechanisms of the formation of MS, to identify the spectrum of clinical manifestations, while focusing on earlier symptoms that are predictors of its development in children. This will allow developing methods for targeted prevention of cardiovascular disease and type 2 diabetes mellitus, diseases of the hepatobiliary and reproductive systems, and thereby reduce the risk of early disability and premature death.

Conclusion. Preventive or therapeutic measures of MS should be aimed at the totality of risk factors, and the goal of treatment is to reduce the overall risk of cardiovascular morbidity and mortality as much as possible. Rational use of available therapeutic options aimed at reducing body weight, normalizing blood pressure, adequate control of glycemia and lipidemia, can significantly improve the prognosis of patients with a high risk of complications.

Bibliography:

1. Zimmet P., Shaw J. The metabolic syndrome – a new worldwide definition. Lancet. 2005; 366: 1055-62.
2. Bjorntorp P. Visceral obesity: «Civilization Syndrom». Obes, Res. 1993; 1(3): 206-22.
3. Metabolic syndrome. ed. G.E. Roytberg. Moscow: Medpress-inform; 2007. (in Russian)
4. Leontieva I.V. Metabolic syndrome as a pediatric problem. Rossiyskiy vestnik perinatologii i pediatrii. 2008; 3: 4 -16.(in Russian)
5. Dedov I.I. Obesity in adolescence. The results of the Russian epidemiological study. Ter. arkhiv. 2007; 10: 28 -32. (in Russian)
6. Korochina I.E. Gastroenterological aspects of metabolic syndrome. Ros. gastroenterol. gepatol. koloproktol. 2008; 1: 26-35. (in Russian)

MODERN THERAPY OF ARTERIAL HYPERTENSION

Khamzaev Nurbek Javgash ugli,

Student of the Samarkand State Medical University, Samarkand, Uzbekistan.

Turaev Shokhrukh Sherali ugli,

Student of the Samarkand State Medical University, Samarkand, Uzbekistan.

Kholikulova Makhbuba Anvar kizi.

Student of the Samarkand State Medical University, Samarkand, Uzbekistan.

oxygenium1700@gmail.com

ABSTRACT

Arterial hypertension is a persistent increase in resting systolic blood pressure (≥ 130 mm Hg) and/or diastolic blood pressure (≥ 80 mm Hg). An increase in blood pressure without a known cause (primary, essential hypertension) is the most common. Hypertension with an identified cause (secondary hypertension) is usually due to primary aldosteronism. Sleep apnea, chronic kidney disease, obesity, or renal artery stenosis are other causes of secondary hypertension. Usually, symptoms appear only with severe or prolonged course. Diagnosis is based on sphygmomanometry. Diagnosis can determine the cause, evaluate organ damage, and identify other cardiovascular risk factors. Treatment includes lifestyle changes and medications, including diuretics, angiotensin-converting enzyme (ACE) inhibitors, angiotensin II receptor blockers, and calcium channel blockers.

Hypertension is defined as systolic blood pressure ≥ 130 mmHg. or diastolic blood pressure ≥ 80 mmHg. or taking medications to treat high blood pressure. Nearly half of US adults have hypertension. Many of these people do not know that they have hypertension. Approximately 80% of adults with hypertension are

recommended drug therapy and lifestyle changes, but only about 50% of patients with hypertension receive treatment.

Only about 1 in 5 adults with hypertension have their blood pressure (BP) under control. Even with medical treatment and lifestyle changes, only 26% of patients achieve blood pressure control, and among adults on antihypertensive therapy whose blood pressure is not controlled, almost 60% of blood pressure is $\geq 140/90$ mmHg.

Keywords: *neurohumoral system, epidemiological monitoring, Essential hypertension, symptomatic arterial hypertension, ACE inhibitors, dihydropyridines.*

The primary factor is hereditary predisposition. According to the concept of Yu.V. Postnov, it consists in widespread violations of the ion-transport function and the structure of the cytoplasmic membrane of cells. Under these conditions, the preservation of the specific function of cells is ensured by the mechanism of cellular adaptation associated with the regulation of calcium metabolism, with a change in hormonal-cellular relationships, with an increase in the activity of neurohumoral systems (hypothalamic-pituitary-adrenal, renin-angiotensin-aldosterone, insular).

Over the past few years, according to the epidemiological monitoring of hypertension in Uzbekistan, many patients do not regularly take treatment. Only 23.2% of women and 15.4% of men take antihypertensive drugs daily. although the effectiveness of treatment in the population does not exceed 30%. It seems relevant to search for new and optimize existing pharmacological approaches to the treatment of hypertension in order to achieve its higher efficiency. The effect of antihypertensive drugs on the prognosis of hypertensive patients depends not only on the ability to reduce blood pressure and maintain it at the target level, but also on the ability to inhibit or reverse the development of remodeling in target organs.

When examining patients with arterial hypertension, attention should be paid to the etiology of the disease. Essential hypertension (hypertension) accounts for 90-

95% of cases of hypertension. In other cases, secondary, symptomatic arterial hypertension is diagnosed: renal (nephrogenic) - 3-4%, endocrine - 0.1-0.3%, hemodynamic, neurological, stress, caused by the intake of certain substances (iatrogenic) and hypertension in pregnant women, in which an increase in blood pressure is one of the symptoms of the underlying disease. Among iatrogenic hypertension, those caused by the intake of biologically active additives and drugs stand out. Women taking hormonal contraceptives are more likely to develop hypertension (this is especially noticeable in obese women, women who smoke, and older women).

The main classes of antihypertensive drugs were: diuretics, β -blockers, slow calcium channel blockers (CCBs), angiotensin converting enzyme inhibitors (ACE inhibitors), angiotensin (AT) receptor blockers (ARBs) II. But in modern therapy, to achieve the target blood pressure, combined antihypertensive therapy is necessary.

Current guidelines on hypertension emphasize the importance of using rational combined regimens to ensure reliable BP control. A rational combination involves the use of drugs of different classes (with different mechanisms of action) to obtain an additional hypotensive effect and reduce adverse events. Patients receiving combination therapy are less likely to refuse treatment than patients who are prescribed any monotherapy. Another advantage is the presence of physiological and pharmacological synergy between drugs of different classes, which can not only contribute to a more pronounced decrease in blood pressure, but also cause fewer side effects and provide more pronounced benefits than one drug. It is irrational to combine drugs with the same mechanism of action and a similar spectrum of adverse events, for example, a combination of a thiazide diuretic and β -blockers. The combination of drugs of these 2 classes can lead to an increased risk of developing hyperglycemia. An example of a favorable combination is the combination of BMCC with ACE inhibitors, which leads to a decrease in the severity of edema associated

with the use of dihydropyridines. In addition, the combination of non-dihydropyridine CBCA with an ACE inhibitor can potentially enhance the positive effect of the latter on vascular elastic properties. In addition, in recent years, a new class of drug has appeared - a direct renin inhibitor (RIR) - aliskiren, with a different effect on the RAAS than ACE inhibitors and ARBs. ACE inhibitors block ACE, ARBs block AT II receptors, and PIRs act on renin to decrease plasma renin activity. All these groups of drugs reduce blood pressure and prevent damage to the kidneys, heart, and blood vessels. With the appointment of ACE inhibitors and ARBs, the release of renin from the kidneys increases, the plasma activity of renin increases, and the vicious cascade starts again. Associated with this is the elusive effect on ACE inhibitors. Aliskiren is the only selective PIR to date. Aliskiren, by binding to the active center of the renin molecule, prevents the conversion of angiotensinogen into AT I. Aliskiren's molecule is stable, has a non-peptide structure and a high affinity for human renin. Aliskiren acts at the starting point of RAAS activation, reducing plasma renin activity and preventing the formation of AT I from angiotensinogen, the vicious cascade is not triggered and the feedback mechanism is not activated. An increase in plasma renin activity is a proven independent risk factor for cardiovascular mortality and complications. Aliskiren should be administered orally at a dose of 150 mg 1 time / day. With persistent hypertension, it is possible to increase the dose to 300 mg per day. Highest daily dose: 300 mg. In addition, when examining pediatric patients, it is necessary to exclude congenital adrenal hyperplasia and renin-producing tumors. According to clinical guidelines in the treatment of resistant forms of arterial hypertension, combination therapy is the main one.

Conclusion. Modern ideas about arterial hypertension, formed on the basis of epidemiological studies, include such concepts as target blood pressure, which is the same for patients of all ages - less than 140 and 90 mm Hg. Art., and for patients with diabetes - less than 140 and 85 mm Hg. Art., risk reduction, risk assessment of CVD and their complications.

REFERENCES

1. Julius S, Palatini P, Kjeldsen SE et al. Usefulness of heart rate to predict cardiac events in treated patients with high-risk systemic hypertension. *Am J Cardiol* 2012; 109:685–92.
2. Matsushita K, van der Velde M, Astor BC et al. Association of estimated glomerular filtration rate and albuminuria with all-cause and cardiovascular mortality in general population cohorts: a collaborative meta-analysis. *Lancet* 2010; 375:2073–81.
3. Stergiou GS, Alpert B, Mieke S et al. A universal standard for the validation of blood pressure measuring devices: Association for the Advancement of Medical Instrumentation/European Society of Hypertension/International Organization for Standardization (AAMI/ ESH/ISO) Collaboration Statement. *J Hypertens* 2018; 36:472–8.
4. Kirchhof P, Lip GY, Van Gelder IC, Bax J et al. Comprehensive risk reduction in patients with atrial fibrillation: emerging diagnostic and therapeutic options – a report from the 3rd Atrial Fibrillation Competence NETwork/European Heart Rhythm Association consensus conference. *Europace* 2012; 14(1):8–27. DOI: 10.1093/europace/eur241. Epub 2011 Jul 26. Review. PubMed PMID: 21791573; PubMed Central PMCID: PMC3236658.
5. Cuspidi C, Ambrosioni E, Mancia G et al. Role of echocardiography and carotid ultrasonography in stratifying risk in patients with essential hypertension: the Assessment of Prognostic Risk Observational Survey. *J Hypertens* 2002; 20:1307–14.
6. Bobrie G, Clerson P, Menard J et al. Masked hypertension: a systematic review. *J Hypertens* 2008; 26: 1715–25
7. Vermeer SE, Longstreth WT Jr, Koudstaal PJ. Silent brain infarcts: a systematic review. *Lancet Neurol* 2007; 6(7): 611–9. PubMed PMID: 17582361
8. Pyörälä K, De Backer G, Graham I et al. Prevention of coronary heart disease in clinical practice. Recommendations of the Task Force of the European Society of

Cardiology, European Atherosclerosis Society and European Society of Hypertension. *EurHeartJ* 1994; 15(10): 1300–31. PubMed PMID: 7821306

9. De Buyzere ML, Clement DL. Management of hypertension in peripheral arterial disease. *Prog Cardiovasc Dis* 2008; 50:238–63.

10. Brunstrom M, Carlberg B. Association of blood pressure lowering with mortality and cardiovascular disease across blood pressure levels: a systematic review and meta-analysis. *JAMA Intern Med* 2018; 178:28–36.

VITAMIN D NEPHROPROTECTIVE STRATEGY OF CHILDREN WITH CHRONIC RENAL DISEASE

Raimov I.V.,

Student of the Samarkand State Medical University, Samarkand, Uzbekistan.

Jamoliddinov Sh.B.,

Student of the Samarkand State Medical University, Samarkand, Uzbekistan.

Nigmatullaev M.N.

Student of the Samarkand State Medical University, Samarkand, Uzbekistan.

oxygenium1700@gmail.com

***Abstract.** According to current conception, the process of forming of nephrosclerosis despite the origins is detected by the force of the same cellular and molecular mechanisms. Hence primary triggers cause elevated production of range of cellular response mediators, cytokines and growth factors such as transforming platelet-derived growth factor, fibroblast growth factor, interferon gamma, nuclear factor and others, by means of sequential processes, is followed by the replacement of kidney tissue. One of the most studied aspects of the process of nephrosclerosis is the influence of angiotensin II. Therefore, despite the triggering factors, development and progression of nephrosclerosis all children with chronic renal disease are in a risk group with predisposition for renal insufficiency and it is required to prescribe nephroprotective therapy, i.e. the drugs that will influence one of the links of the nephrosclerosis, in order to slow down its progression. Currently, with nephroprotective goal in early age are used the following elements — angiotensin converting enzyme inhibitors and angiotensin receptors, antagonists (blockers).*

Keywords: *vitamin D; in children nephrosclerosis; nephrosclerosis and vitamin D; the role of vitamin D in the nephrosclerosis; renal protection the protection of children; renal protection strategy in children*

The development of chronic renal failure (CRF) in children is the outcome of most congenital malformations and hereditary diseases of the urinary system, therefore, prevention of the onset and slowing down of its development can be attributed to the predominant development of pediatric nephrology.

According to modern concepts, the process of formation of nephrosclerosis, regardless of the cause of its occurrence, is determined by the action of the same cellular and molecular mechanisms. Thus, primary triggers cause increased production of a number of cellular response mediators, cytokines and growth factors, such as transforming growth factor (TGF- β), platelet-derived growth factor (PDGF), fibroblast growth factor (FGF), IL-6, interferon-gamma (INF-gamma), nuclear factor κ B (NF- κ B), etc., which through successive processes lead to the replacement of renal tissue with connective tissue. One of the most studied links in the process of nephrosclerosis is currently the influence of angiotensin II (Ang II).

Angiotensin II, the main effector of the renin-angiotensin system (RAS), is produced systemically and locally in various tissues, including the kidneys, heart, and blood vessel walls. At the same time, all RAS components are present in the kidneys, including angiotensinogen (Ang II substrate) and enzymes involved in the synthesis and breakdown of angiotensin, as well as angiotensin receptors. The intrarenal concentration of Ang II is thousands of times greater than the level of circulating Ang II. Ang II exerts its action through the AT1 and AT2 receptors. Activation of AT1 receptors leads to vasoconstriction, growth stimulation and activation of fibroblasts and myocytes. Through AT2 receptors, Ang II causes vasodilation and an antiproliferative response, as well as an increase in apoptosis activity.

It is known that intrarenal production of Ang II increases in kidney diseases and chronic renal failure. To date, it has also been established that, along with the long-

known effect of Ang II on renal hemodynamics, it also induces other effects directly related to the formation of nephrosclerosis.

The nuclear transcription factor κ B (NF- κ B), which regulates the transcription of numerous genes in many tissues, including the kidneys, plays a central role in increased intrarenal production of Ang II and in its fibrosing effects. NF- κ B is localized in the cell cytoplasm, where it is contained in an inactive form (I κ B). It is suggested that NF- κ B activation is a causal factor in actin expression by alpha-smooth muscle cells during the development of renal fibrosis. It has been shown that NF- κ B activation stimulates the angiotensinogen gene, thereby providing the production of the Ang II substrate. On the other hand, Ang II formed in the liver and kidneys itself activates NF- κ B, which, in turn, in accordance with the mechanism just mentioned, supports the further production of Ang II. Thus, there is an autosecretory vicious circle that provides increased production of Ang II. In addition to Ang II, NF- κ B is also activated by tumor necrosis factor- α (TNF- α), whose production, on the other hand, is also induced by NF- κ B. This means that a second vicious circle exists: NF- κ B induces the production of TNF- α , which in turn activates NF- κ B.

Along with Ang II, other vasoactive compounds (endothelin-1, thromboxane A₂, prostaglandins) are also activated in the advanced stage of chronic kidney disease. In recent years, the attention of researchers has been drawn to endothelin-1 and nitric oxide (NO). It has been shown that endothelin-1 leads to a pronounced vasoconstriction of the renal vessels, contributing to a decrease in renal blood flow and glomerular filtration rate and leading to ischemic damage to the kidneys. In addition, it is currently considered as a growth factor that enhances the production of the matrix by mesangial cells, epithelium and fibroblasts, which leads to the development of glomerulosclerosis.

Based on a single, independent of the triggering factor, mechanism of development and progression of nephrosclerosis (described above), all children with chronic kidney disease from the risk group for the development of chronic renal

failure should be given nephroprotective therapy, i.e. drugs that act on certain links of nephrosclerosis, slowing down its progression.

At the present stage, in children with chronic kidney disease, prevention of the development of chronic renal failure is carried out as follows: treatment of the underlying disease (including surgical correction); fight against infection; use of nephroprotective agents.

Currently, angiotensin-converting enzyme inhibitors (ACE inhibitors) and angiotensin receptor antagonists (ARA) are used for nephroprotective purposes in childhood [30-32]. The mechanism of action of all ACE inhibitors is reduced to the blockade of the formation of angiotensin-converting enzyme, which catalyzes the conversion of inactive Ang I into the vasoactive Ang II peptide. Accordingly, the pharmacological blockade of ACE leads to a decrease in the synthesis of Ang II. The mechanism of action of ARA is the blockade of type 1 Ang II receptors, as a result of which the circulating or locally synthesized peptide cannot bind to its receptors and have a pathological effect on tissues.

But the use of ACE inhibitors is limited in stage 3-5 CKD, since these drugs can increase serum creatinine and increase hyperkalemia. Therefore, with severe nephrosclerosis, the appointment of ACE inhibitors is contraindicated, due to the risk of a sharp deterioration in the filtration function of the kidneys.

The second group of drugs used for nephroprotective purposes - ARA - like ACE inhibitors, eliminates the effects of the most dangerous "nephrotoxic" agent - angiotensin-II. To date, 2 multicenter controlled studies have been completed on the use of this group of drugs in patients with type 2 diabetes mellitus with initial CKD: the RENAAL (Reduction of Endpoints in NIDDM with the Angiotensin II Antagonist Losartan) study and the IDNT (Irbesartan Diabetic Nephropathy Trial) study. Both studies convincingly demonstrated a pronounced nephroprotective effect of the AT1 receptor blockers losartan and irbesartan in patients with diabetic nephropathy. Vitamin D plays a dual role in the progression of nephrosclerosis.

Firstly, vitamin D, being a hormone according to the modern concept, is converted into an active form in the kidney tissue by the action of the enzyme 1-alpha-hydroxylase. Accordingly, a decrease in the mass of kidney tissue leads to a decrease in the concentration of the active form of vitamin D.

Secondly, the active form of vitamin D, according to modern literature, affects the links of nephrosclerosis, and also plays an important role in hormonal and metabolic disorders that accompany CRF.

The interaction of vitamin D with TGF- β 1 was revealed, with the addition of vitamin D, the expression of alpha-SMA, the formation of type I collagen, and the expression of thrombospondin-I were suppressed. Vitamin D suppresses profibrotic TGF- β 1, in tubular epithelial cells.

Another potential mechanism for vitamin D and TGF β 1 antagonism is that vitamin D protects tubular epithelial cells by inhibiting signals from β -catenin, a critical signaling pathway to TGF β 1/integrin-related kinase that transduces EMT signals. Inhibition of tubulointerstitial fibrosis by vitamin D has been confirmed in an animal model with unilateral ureteral obstruction. When paricalcitol was injected into mice for 7 days, the severity of tubulo-interstitial fibrosis (TIF) was less than in the control, the expression of α -SMA, fibronectin, and collagen was significantly reduced, and the expression of E-cadherin and D receptors was largely restored.

Conclusion. As a result of creating a biopathological model of nephrosclerosis in animals, the mechanisms of sclerotic changes in the kidneys were discovered. The use of vitamin D in such animals had a nephroprotective effect due to the anti-inflammatory effect, inhibition of the proliferation of mesangial cells and podocytes, a decrease in RAS activity, prevention of glomerular hypertrophy, a decrease in proteinuria, the production of fibrogenic cytokines, and inhibition of EMT. Due to this action of vitamin D, the progression of glomerular and tubulointerstitial fibrosis is slowed down and the progression of chronic renal failure is inhibited.

BIBLIOGRAPHY

1. Warady B.A., Chadha V. Chronic kidney disease in children: the global perspective. *Pediatr. Nephrol.* 2007; 22(12): 1999-2009.
2. Kidney Disease: Improving Global Outcomes (KDIGO) CKD Work Group. KDIGO 2012 Clinical Practice Guideline for the Evaluation and Management of Chronic Kidney Disease. *Kidney International.* 2013; Suppl. 3: 1-150.
3. Zaritsky J.J., Warady B.A. Chronic kidney disease in the neonate. *Clin. Perinatol.* 2014; 41(3): 503-15.
4. Schlondorff D.O. Overview of factors contributing to the pathophysiology of progressive renal disease. *Kidney. Int.* 2008; 74(7): 860-6.
5. Jefferson J.A., Shankland S.J. The pathogenesis of focal segmental glomerulosclerosis. *Adv chron. Kidney. dis.* 2014; 21(5): 408-16.
6. Yang H.C., Fogo A.B. Mechanisms of disease reversal in focal and segmental glomerulosclerosis. *Adv. chron. Kidney. dis.* 2014; 21(5): 442-7.
7. Khan Z., Pandey M. Role of kidney biomarkers of chronic kidney disease: An update. *saudi. J. Biol. Sci.* 2014; 21(4): 294-9.

СПЕКТРАЛЬНЫЕ СВОЙСТВА ДВУХЧАСТИЧНОГО ГАМИЛЬТониАНА НА ДВУХМЕРНОЕ РЕШЕТКЕ

Мардиев Азамат Шакар угли

Национальный исследовательский университет “Ташкентский институт инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства”

herr.azamat7@gmail.com

***Аннотация:** Рассматривается система произвольных квантовых частиц на одномерной решетке со специальными дисперсионными функциями (описывающими перенос частицы с узла на узел), взаимодействующих с помощью выбранного потенциала притяжения. Изучена зависимость числа собственных значений семейства операторов $h(k)$ от энергии взаимодействия частиц и полного квазиимпульса $k \in T^2$ (T^2 – двухмерный тор) зависимости от энергии взаимодействия частиц найдены условия, при которых левее существенного спектра существует многократное собственное значение оператора.*

***Ключевые слова:** двухчастичный гамильтониан на двухмерное решетке, собственное значение, многократное собственное значение.*

***Abstract:** We consider a system of arbitrary quantum particles on a one-dimensional lattice with special dispersion functions (describing the transfer of a particle from site to site) interacting with the help of a chosen attraction potential. The dependence of the number of eigenvalues of a family of operators $h(k)$ on the particle interaction energy and the total quasi-momentum $k \in T^2$ (T^2 – two-dimensional torus) depending on the interaction energy of particles, conditions are found under which a multiple eigenvalue of the operator exists to the left of the essential spectrum.*

***Keywords:** two-particle Hamiltonian on a two-dimensional lattice, eigenvalue, multiple eigenvalues.*

ВВЕДЕНИЕ

В непрерывном случае изучение спектральных свойств полного гамильтониана системы двух частиц сводится к изучению двухчастичного оператора Шредингера с помощью выделения энергии движения центра масс так, что одночастичные "связанные состояния" суть собственные векторы оператора энергии с отделенным полным импульсом (при этом такой оператор фактически не зависит от значений полного импульса) [1]. На решетке "выделению центра масс" системы отвечает реализация гамильтониана как "расслоенного оператора т. е. "прямого интеграла" семейства операторов $h(k), k \in T^2$ энергии двух частиц, зависящих от значений полного квазиимпульса $k \in T^2$ (T^2 – двумерный тор) [2, 3].

Решетчатые двухчастичные гамильтонианы исследованы в работах [4, 5]. В работе [4] показано появление уровней связанных состояний, отстоящих от непрерывного спектра на определенном расстоянии, при некоторых значениях полного квазиимпульса системы. Спектральные свойства двухчастичного оператора, зависящие от полного квазиимпульса, изучены в [5].

В работе [3] доказано, что в случае, когда оператор $h(0)$ имеет виртуальный уровень на левом крае существенного спектра, дискретный спектр оператора $h(k)$, лежащий левее существенного спектра, всегда является не пустым при всех $k \in T^d \setminus \{0\}$. В работе [6], предполагая дисперсионные соотношения частиц $\varepsilon_1(\cdot)$ и $\varepsilon_2(\cdot)$ линейно зависимыми функциями, доказано, что из положительности $h(0)$ следует положительность $h(k)$ при всех $k \in T^3 \setminus \{0\}$.

В [7] исследована система двух частиц на трёхмерной решетке с некоторой дисперсионной функцией, описывающей перенос частицы с узла на соседний узел, взаимодействующих с помощью потенциала притяжения только на ближайших соседних узлах. Изучены спектральные свойства семейства операторов $h(k)$, в зависимости от энергии взаимодействия частиц и полного квазиимпульса $k \in T^2$ (T^2 – двумерной тор)

В работе рассматривается двухчастичный оператор Шредингера $h(k)$, $k \in T^2$, соответствующий системе двух частиц на одномерной решетке, где в качестве потенциала берется некоторый $4N + 1$ – мерный интегральный оператор, и в зависимости от N выбирается дисперсионная функция. Изучено существование собственных значений семейства операторов $h(k)$, в зависимости от энергии взаимодействия частиц и полного квазиимпульса k .

ФОРМУЛИРОВКА ОСНОВНЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ

Пусть Z^2 – одномерная целочисленная решетка, $(Z^2)^2 = Z^2 \times Z^2$ декартова степень Z^2 и $l_2((Z^2)^2)$ гильбертово пространство квадратично - суммируемых функций, определенных на Z^2 .

Рассмотрим координатное представление гамильтониана системы двух произвольных частиц, взаимодействующих с парным короткодействующим потенциалом $\hat{v}(\cdot)$ на одномерной решетке, действующего в пространстве $l_2(Z^2)^2$ по формуле:

$$\hat{h} = \hat{h}_0 - \hat{v},$$

где \hat{h}_0 и \hat{v} действуют по правилам:

$$(\hat{h}_0 \hat{\psi})(n_1, n_2) = \sum_{s \in Z^2} [\hat{\varepsilon}_1(s) \hat{\psi}(n_1 + s, n_2) + \hat{\varepsilon}_2(s) \hat{\psi}(n_1, n_2 + s)],$$

$$(\hat{v} \hat{\psi})(n_1, n_2) = \hat{v}(n_1 - n_2) \hat{\psi}(n_1, n_2).$$

Здесь $\hat{\varepsilon}_1$ и $\hat{\varepsilon}_2$ – вещественнозначные четные функции, описывающие перенос частицы с узла на соседний узел, определенные по формуле

$$\hat{\varepsilon}_i = \begin{cases} \frac{2}{m_i} & \text{при } s = 0, \\ -\frac{1}{2m_i} & \text{при } s = \pm 2ne_\alpha \quad \alpha = 1, 2 \\ 0 & \text{в остальных случаях,} \end{cases}$$

И

$$\hat{v}(s) = \begin{cases} 2\pi\mu_0 & \text{при } s = 0 \\ 2\pi^2\mu_{l\alpha} & \text{при } s = \pm le_\alpha, \alpha = 1,2 \\ 0 & \text{в остальных случаях,} \end{cases}$$

где $m_i > 0$ – масса i – ой частицы, $n \in \mathbb{N}$, $i = 1,2$, $\mu_0, \mu_{l\alpha} > 0$, e_α –единичные орты.

Отметим, что рассматриваемый оператор \hat{h} является ограниченным, самосопряженным в $l_2(Z^2)^2$.

Пусть $T^2 = (-\pi, \pi]^2$, $L_2(T^2)$ – гильбертово пространство всех квадратично-интегрируемых функций, определенных на T^2 . С помощью преобразования Фурье [3], [6]

$$\mathfrak{F}: l_2(Z^2)^2 \rightarrow L_2(T^2)^2$$

$$(\mathfrak{F}\hat{f})(p) = \frac{1}{4\pi^2} \sum_{s \in (Z^2)^2} \hat{f}(s) e^{-i(p,s)}$$

получим импульсное представление h оператора \hat{h} , т. е. $h = \mathfrak{F}\hat{h}\mathfrak{F}^{-1}$. Далее оператор h разложим в прямой операторный интеграл

$$h = \int_{T^2} \oplus h(k) dk,$$

где $h(k)$, $k \in T^2$ – самосопряженный оператор, действующий в $L_2(T^2)$ по формуле

$$h(k) = h_0(k) - \mathfrak{v}$$

здесь $h_0(k)$ – оператор умножения на функцию

$$\varepsilon_k(p) = \frac{1}{m_1} \varepsilon(p) + \frac{1}{m_2} \varepsilon(p - k), \quad \varepsilon(p) = \sum_{s \in Z^2} \hat{\varepsilon}(s) e^{ips} = \sum_{i=1}^2 (1 - \cos 2np_i)$$

и \mathfrak{v} – интегральный оператор с ядром

$$\begin{aligned}
v(p - q) &= \frac{1}{(2\pi)^2} \sum_{s \in \mathbb{Z}^2} \hat{v}(s) e^{-i(p-q)s} = \\
&= \mu_0 + \frac{\mu_{li}}{2} \sum_{s=l}^2 \sum_{i=1}^2 e^{-i(p_i - q_i)l} + \frac{\mu_{li}}{2} \sum_{s=-l}^2 \sum_{i=1}^2 e^{i(p_i - q_i)l} = \\
&= \mu_{li} \sum_{s=l}^2 \sum_{i=1}^2 \frac{e^{-i(p_i - q_i)l} + e^{i(p_i - q_i)l}}{2} = \sum_{l=0}^N \sum_{i=1}^2 \mu_{li} \cos l(p_i - q_i).
\end{aligned}$$

Отметим, что из теоремы Вейля о существенном спектре [8] следует, что существенный спектр $\sigma_{ess}(h(k))$ оператора $h(k)$ не меняется при компактном возмущении \mathfrak{v} и совпадает со спектром невозмущенного оператора $h_0(k)$. При этом $\sigma_{ess}(h(k))$ состоит из области значения функции $\mathcal{E}_k(\cdot)$, т. е.

$$\sigma_{ess}(h(k)) = \sigma(h_0(k)) = [m(k), M(k)],$$

Где $m(k) = \min_{p \in T^2} \mathcal{E}_k(p)$, $M(k) = \max_{p \in T^2} \mathcal{E}_k(p)$.

Поскольку $\mathfrak{v} \geq 0$, то $\sup(h(k)f, f) \leq \sup(h_0(k)f, f) = M(k) (f, f)$, $f \in L_2(T^2)$,

Поэтому оператор $h(k)$ не имеет собственного значения, лежащего правее существенного спектра, т.е.

$$\sigma(h(k)) \cap (M(k), \infty) = \emptyset.$$

В дальнейшем будем считать, что

$$n = \begin{cases} 2 \cdot \text{НОК} \{1, 2, \dots, N - 1\} & \text{при } N > 1, \\ 1, & \text{если } N = 1. \end{cases}$$

где НОК — наименьшее общее кратное. Следует отметить, что если N представляется

в виде степени некоторого простого числа, то число $\frac{n}{2N}$ является дробным. В противном случае число $\frac{n}{2N}$ является натуральным.

Введем следующие обозначения:

$$d(k, z) = \int_{T^2} \frac{ds}{\tilde{\mathcal{E}}_k(p) - z}, \quad c_{Ni}(k, z) = \int_{T^2} \frac{\cos^2 Ns_i ds}{\tilde{\mathcal{E}}_k(p) - z},$$

$$s_{Ni}(k, z) = \int_{T^2} \frac{\sin^2 Ns_i ds}{\tilde{\mathcal{E}}_k(p) - z}, \quad (1)$$

$$\mu_i^0(k) = \frac{1}{s_{Ni}(k; m(k))} \quad (2)$$

$$\tilde{\mathcal{E}}_k(p) = \sum_{i=1}^2 \left(\frac{1}{m_1} + \frac{1}{m_2} - \sqrt{\frac{1}{m_1^2} + \frac{2}{m_1 m_2} \cos 2nk_i + \frac{1}{m_2^2} \cos 2np_i} \right).$$

Предположение 1. Предположим, что $m = m_1 = m_2$ *va*

$$\Pi = \left\{ k = (k_1, k_2) \in T^2: k_\alpha \text{ хотя бы один равно } k_\alpha = \pm \frac{\pi}{2n} \quad \alpha = 1, 2 \right\}$$

$$\Pi_1 = \left\{ k = (k_1, k_2) \in T^2: k_1 = \pm \frac{\pi}{2n} \text{ или } k_2 = \pm \frac{\pi}{2n} \right\}$$

$$\Pi_2 = \left\{ k = (k_1, k_2) \in T^2: k_1 = \pm \frac{\pi}{2n} \text{ и } k_2 = \pm \frac{\pi}{2n} \right\}$$

Теорема 1. Пусть выполняется предположение 1.

1. Если $\frac{n}{2N}$ – натуральное число и $k \in \Pi_1$ то для любого

$$\mu = (\mu_0, \mu^{(1)}, \dots, \mu^{(N)}) \in R_+^{2N+1}, \mu^{(l)} = (\mu_{l1}, \mu_{l2}) \text{ оператор } h(k) \text{ имеет ровно}$$

$$4N + \beta$$

собственных значений, с учетом кратности, лежащих левее существенного спектра, где

$$\beta = \begin{cases} 0 & \text{если } \mu_{Ni} \in (0, \mu^0(k)] \\ 1 & \text{если } \mu_{Ni} \in (\mu^0(k), \infty) \end{cases}$$

2. Если $\frac{n}{2N}$ – натуральное число и $k \in \Pi_2$ то для любого

$$\mu = (\mu_0, \mu^{(1)}, \dots, \mu^{(N)}) \in R_+^{2N+1}, \mu^{(l)} = (\mu_{l1}, \mu_{l2}) \text{ оператор } h(k) \text{ имеет ровно}$$

$$4N + 1$$

собственных значений, с учетом кратности, лежащих левее существенного спектра, собственных значений, которые имеют вид $z_0 = \frac{4}{m} - 4\pi^2\mu_0$, $z_{l\alpha} = \frac{4}{m} - 2\pi^2\mu_{l\alpha}$ $\mu = (\mu_0, \mu^{(1)} \dots, \mu^{(N)}) \in R_+^{2N+1}$, $\mu^{(l)} = (\mu_{l1}, \mu_{l2})$. При этом z_0 – простое, а $z_{l\alpha}$, $l \geq 1$, $\alpha = 1, 2$ двукратное собственное значение.

Теорема 2. Пусть не выполняется предположение 1. Тогда справедливы следующие утверждения.

1. Если $\frac{n}{2N}$ – натуральное число, то для любого

$$\mu = (\mu_0, \mu^{(1)} \dots, \mu^{(N)}) \in R_+^{2N+1},$$

$\mu^{(l)} = (\mu_{l1}, \mu_{l2})$ оператор $h(k)$ имеет ровно

$$4N + 1$$

собственных значений, с учетом кратности, лежащих левее существенного спектра.

2. Если $\frac{n}{2N}$ – дробное число, то для любого $\mu = (\mu_0, \mu^{(1)} \dots, \mu^{(N)}) \in R_+^{2N+1}$,

$\mu^{(l)} = (\mu_{l1}, \mu_{l2})$ оператор $h(k)$ имеет ровно

$$4N - 1 + \sum_{i=1}^2 \alpha(Ni)$$

собственных значений, с учетом кратности, лежащих левее существенного спектра, где

$$\alpha(Ni) = \begin{cases} 0 & \text{при } \mu_{Ni} \in (0, \mu^0(k)] \\ 1 & \text{при } \mu_{Ni} \in (\mu^0(k), \infty) \end{cases}$$

Замечание. Следует отметить, что если $1 - \mu^* d(k, z^*) = 0$, $z < m(k)$, $\mu^* > 0$ и $\mu_l = \mu^*$ для всех $l \in \{1, 2, \dots, N - 1\}$ то число $z = z^*$ является не менее

$$4N - 2$$

кратным собственным значением оператора $h(k)$.

СОБСТВЕННЫЕ ЗНАЧЕНИЯ $h(k)$

Введем оператор $\tilde{h}(k)$, действующий в $L_2(T^2)$ по формуле:

$$\tilde{h}(k) = \tilde{h}_0(k) - \mathbb{V},$$

Где $\tilde{h}_0(k)$ – оператор умножения на функцию

$$\tilde{\varepsilon}_k(p) = \sum_{i=1}^2 \left(\frac{1}{m_1} + \frac{1}{m_2} - \sqrt{\frac{1}{m_1^2} + \frac{2}{m_1 m_2} \cos 2nk_i + \frac{1}{m_2^2} \cos 2np_i} \right).$$

Пусть унитарный оператор $U: L_2(T^2) \rightarrow L_2(T^2)$ определен по формуле:

$$(Uf)(p) = f\left(p - \frac{1}{2n}\theta(k)\right),$$

где

$$\theta_i(k_i) = \arccos \frac{\frac{1}{m_1} + \frac{1}{m_2} \cos 2nk_i}{\sqrt{\frac{1}{m_1^2} + \frac{2}{m_1 m_2} \cos 2nk_i + \frac{1}{m_2^2}}}.$$

Тогда

$$(U^{-1}f)(p) = f\left(p + \frac{1}{2n}\theta(k)\right), \quad f \in L_2(T^2).$$

Лемма 1. Оператор $h(k)$ является унитарно эквивалентным оператору $\tilde{h}(k)$, т.е.

$$\tilde{h}(k) = U^{-1}h(k)U.$$

Доказательство. Поскольку имеет место представление

$$\varepsilon_k(p) = \sum_{i=1}^2 \left(\frac{1}{m_1} + \frac{1}{m_2} - \sqrt{\frac{1}{m_1^2} + \frac{2}{m_1 m_2} \cos 2nk_i + \frac{1}{m_2^2} \cos(2np_i - \theta_i(k_i))} \right)$$

то

$$\begin{aligned} & (h_0(k)Uf)(p) = \\ & = \left(\frac{1}{m_1} + \frac{1}{m_2} - \sqrt{\frac{1}{m_1^2} + \frac{2}{m_1 m_2} \cos 2nk_i + \frac{1}{m_2^2} \cos(2np_i - \theta_i(k_i))} \right) \times \\ & \times f\left(p - \frac{1}{2n}\theta(k)\right) \end{aligned}$$

Легко проверить, что

$$(U^{-1}h_0(k)Uf)(p) = \sum_{i=1}^2 \left(\frac{1}{m_1} + \frac{1}{m_2} - \sqrt{\frac{1}{m_1^2} + \frac{2}{m_1 m_2} \cos 2nk_i + \frac{1}{m_2^2} \cos 2np_i} \right) f(p)$$

т. е.

$$U^{-1}h_0(k)U = \tilde{h}_0(k)$$

Ясно, что

$$(U^{-1}\mathbb{V}Uf)(p) = U^{-1} \left(\int_{T^2} v(s-p) f \left(s - \frac{1}{2n} \theta(k) \right) ds \right) = \int_{T^2} v \left(s - \left(p + \frac{1}{2n} \theta(k) \right) \right) f \left(s - \frac{1}{2n} \theta(k) \right) ds.$$

В последнем интеграле произведя замену $s - \frac{1}{2n} \theta(k) = t$, имеем

$$(U^{-1}\mathbb{V}Uf)(p) = \int_{T^2} v(t-p) f(t) dt$$

т.е.

$$U^{-1}\mathbb{V}U = \mathbb{V}$$

Лемма 1 доказана.

Лемма 2. Число z , ($z < m(k)$) является собственным значением оператора $\tilde{h}(k)$ тогда

и только тогда, когда $\Delta(k; z) = 0$, где

$$\Delta(k; z) = (1 - \mu_0 d(k; z)) \prod_{l=1}^N \prod_{\alpha=1}^2 \left(1 - \frac{\mu_{l\alpha}}{2} d(k; z) \right)^2 \quad \text{при натуральном } \frac{n}{2N}$$

$$\Delta(k; z) = (1 - \mu_0 d(k; z)) \prod_{l=1}^{N-1} \prod_{\alpha=1}^2 \left(1 - \frac{\mu_{l\alpha}}{2} d(k; z) \right)^2 (1 - \mu_{N\alpha} c_{N\alpha}(k; z)) \times (1 - \mu_{N\alpha} s_{N\alpha}(k; z))$$

при дробном $\frac{n}{2N}$. При этом кратность нуля функции $\Delta(k; \cdot)$ совпадает с кратностью собственного значения оператора $h(k)$.

Доказательство. Пусть $z < m(k)$ – собственное значение оператора $\tilde{h}(k)$ и f – соответствующий собственный вектор, т.е. уравнение

$$\tilde{h}(k)f = zf$$

имеет нетривиальное решение f . Тогда

$$f = r_0(z)\nabla f, \quad (3)$$

где $r_0(z)$ – оператор умножения на функцию $\frac{1}{\tilde{\xi}_k(p)-z}$. Введя обозначения

$$\varphi_{l\alpha} = \int_{T^2} \cos ls_\alpha f(s) ds \quad \alpha = 1, 2 \quad (4)$$

$$\psi_{l\alpha} = \int_{T^2} \sin ls_\alpha f(s) ds \quad (5)$$

перепишем равенство (3) в виде

$$f(p) = \frac{1}{\tilde{\xi}_k(p) - z} \sum_{l=0}^N \sum_{\alpha=1}^2 \mu_{l\alpha} (\varphi_{l\alpha} \cos lp_\alpha + \psi_{l\alpha} \sin lp_\alpha). \quad (6)$$

Подставляя выражение (6) в (4) и (5), пользуясь четностью функции $\tilde{\xi}_k(\cdot)$ получим систему линейных уравнений

$$\varphi_{l\alpha} = \int_{T^2} \sum_{r=1}^N \sum_{\beta=1}^2 \mu_{r\beta} \frac{\cos ls_\alpha \cos rs_\beta ds}{\tilde{\xi}_k(s) - z} \varphi_{r\beta} \quad l = 1, \dots, N, \quad \alpha = 1, 2 \quad (7)$$

$$\psi_{l\alpha} = \int_{T^2} \sum_{r=1}^N \mu_{r\alpha} \frac{\sin ls_\alpha \sin rs_\alpha ds}{\tilde{\xi}_k(s) - z} \psi_{r\alpha} \quad l = 1, \dots, N, \quad \alpha = 1, 2 \quad (8)$$

Из определения числа n следует, что число $\frac{n}{2l}$ является натуральным для всех $l = 1, \dots, N - 1$. Отсюда следует, что функция $\tilde{\xi}_k(\cdot)$ является периодической, с периодом $\frac{\pi}{2l}$ для всех $l = 1, \dots, N - 1$. Покажем, что при всех $l = 1, \dots, 2N - 1$ имеет место равенство

$$\int_{T^2} \frac{\cos ls_\alpha ds}{\tilde{\mathcal{E}}_k(s) - z} = 0, \quad l = 1, \dots, 2N - 1. \quad (9)$$

Действительно, если l – нечетное (четное) число, то, заменяя переменную $s_\alpha = t_\alpha + \pi$ ($s_\alpha = t_\alpha + \frac{\pi}{l}$), $s_\beta = t_\beta$, $s_\gamma = t_\gamma$ в интеграле в левой части равенства (9), имеем

$$I_l(z) = - \int_{T^2} \frac{\cos lt_\alpha dt}{\tilde{\mathcal{E}}_k(t) - z} = -I_l(z).$$

Отсюда следует равенство (9). Из элементарных равенств

$$\begin{aligned} \cos ls_\alpha \cos rs_\alpha &= \frac{1}{2} [\cos(l+r)s_\alpha + \cos(l-r)s_\alpha], \\ \sin ls_\alpha \sin rs_\alpha &= \frac{1}{2} [\cos(l-r)s_\alpha - \cos(l+r)s_\alpha] \end{aligned}$$

и из равенства (9) получим, что

$$\begin{aligned} \int_{T^2} \frac{\cos ls_\alpha \cos rs_\alpha}{\tilde{\mathcal{E}}_k(s) - z} ds &= 0, \\ \int_{T^2} \frac{\sin ls_\alpha \sin rs_\alpha}{\tilde{\mathcal{E}}_k(s) - z} ds &= 0 \end{aligned} \quad l \neq r. \quad (10)$$

В силу (10) равенства (7) и (8) приобретают вид

$$\begin{aligned} \varphi_{l\alpha} &= \int_{T^2} \mu_{l\alpha} \frac{\cos^2 ls_\alpha ds}{\tilde{\mathcal{E}}_k(s) - z} \varphi_{l\alpha}, \\ \psi_{l\alpha} &= \int_{T^2} \mu_{l\alpha} \frac{\sin^2 ls_\alpha ds}{\tilde{\mathcal{E}}_k(s) - z} \psi_{l\alpha} \end{aligned} \quad l = 1, \dots, N, \quad \alpha = 1, 2$$

Определитель системы линейных уравнений относительно неизвестных $\varphi_0, \varphi_1, \dots, \varphi_N$ ψ_1, \dots, ψ_N имеет вид

$$\Delta(k, z) = \prod_{l=1}^N \prod_{\alpha=1}^2 \left[1 - \mu_{l\alpha} \int_{T^2} \frac{\cos^2 ls_\alpha ds}{\tilde{\mathcal{E}}_k(s) - z} \varphi_{l\alpha} \right] \left[1 - \mu_{l\alpha} \int_{T^2} \frac{\sin^2 ls_\alpha ds}{\tilde{\mathcal{E}}_k(s) - z} \psi_{l\alpha} \right]$$

При этом, если $z < m(k)$ – собственное значение оператора $\tilde{h}(k)$ то,

$$\begin{aligned} \Delta(k, z) &= \\ (1 - \mu_0 d(k; z)) \prod_{l=1}^N \prod_{\alpha=1}^2 \left[1 - \mu_{l\alpha} \int_{T^2} \frac{\cos^2 ls_\alpha ds}{\tilde{\mathcal{E}}_k(s) - z} \varphi_{l\alpha} \right] & \left[1 - \mu_{l\alpha} \int_{T^2} \frac{\sin^2 ls_\alpha ds}{\tilde{\mathcal{E}}_k(s) - z} \psi_{l\alpha} \right] \\ &= 0 \end{aligned}$$

Легко показать, что согласно (10) для всякого $l \leq N$ при натуральном $\frac{n}{2N}$ имеет место равенство

$$\int_{T^2} \frac{\cos^2 ls_\alpha ds}{\tilde{\mathcal{E}}_k(s) - z} = \int_{T^2} \frac{\sin^2 ls_\alpha ds}{\tilde{\mathcal{E}}_k(s) - z} = \frac{1}{2} \int_{T^2} \frac{ds}{\tilde{\mathcal{E}}_k(s) - z}$$

Следовательно, имеет место равенство

$$\Delta(k, z) = (1 - \mu_0 d(k; z)) \prod_{l=1}^N \prod_{\alpha=1}^2 \left(1 - \frac{\mu_{l\alpha}}{2} d(k; z) \right)^2 = 0$$

Обратно, пусть $\Delta(k, z) = 0$. Тогда для некоторых $l \in \{0, \dots, N\}$ и $z < m(k)$ хотя бы один из множителей $\Delta(k, z)$ обращается в нуль, т.е. либо

$$1 - \mu_0 \int_{T^2} \frac{ds}{\tilde{\mathcal{E}}_k(s) - z} = 0, \text{ либо } \left(1 - \frac{\mu_{l\alpha}}{2} d(k; z) \right)^2 = 0.$$

При этом легко проверить, что число $z < m(k)$ – собственное значение оператора $\tilde{h}(k)$ и

$$\text{либо } \frac{1}{\tilde{\mathcal{E}}_k(p) - z}, \text{ либо } \frac{\cos lp_\alpha}{\tilde{\mathcal{E}}_k(p) - z} \text{ и } \frac{\sin lp_\alpha}{\tilde{\mathcal{E}}_k(p) - z}$$

соответствующие собственные функции.

При дробном $\frac{n}{2N}$ применимы точно такие же рассуждения.

Заметим также, что кратность нуля функции $\Delta(k; \cdot)$ совпадает с кратностью собственного значения оператора $\tilde{h}(k)$. Лемма 2 доказана.

Доказательство теоремы 1. Пусть выполняется предположение 1. Тогда $\tilde{\mathcal{E}}_k(p) = \frac{4}{m}$ и

$$\begin{aligned} \Delta(k, z) &= \\ (1 - \mu_0 d(k; z)) \prod_{l=1}^N \prod_{\alpha=1}^2 &\left[1 - \mu_{l\alpha} \int_{T^2} \frac{\cos^2 ls_\alpha ds}{\tilde{\mathcal{E}}_k(s) - z} \varphi_{l\alpha} \right] \left[1 - \mu_{l\alpha} \int_{T^2} \frac{\sin^2 ls_\alpha ds}{\tilde{\mathcal{E}}_k(s) - z} \psi_{l\alpha} \right] \\ &= \left(1 - \frac{4\pi^2 \mu_0}{\frac{4}{m} - z} \right) \prod_{l=1}^N \prod_{\alpha=1}^2 \left(1 - \frac{\mu_{l\alpha} 2\pi^2}{\frac{4}{m} - z} \right)^2 = 0 \end{aligned}$$

Отсюда легко находим нули функции $\Delta(k; \cdot)$: $z_0 = \frac{4}{m} - 4\pi^2 \mu_0$ — однократный нуль, $z_{l\alpha} = \frac{4}{m} - 2\pi^2 \mu_{l\alpha}$ — двукратный нуль, $\mu = (\mu_0, \mu^{(1)} \dots, \mu^{(N)}) \in \mathbb{R}_+^{2N+1}$, $\mu^{(1)} = (\mu_{11}, \mu_{12})$. Согласно леммам 2 и 1 эти числа являются собственными значениями $h(k)$. Легко проверить, что этим собственным значениям соответствуют следующие собственные функции:

$$\varphi_0 = \frac{1}{4\pi^2 \mu_0}, \quad \varphi_{l\alpha}^+ = \frac{\cos lp}{2\pi^2 \mu_{l\alpha}}, \quad \varphi_{l\alpha}^- = \frac{\sin lp}{2\pi^2 \mu_{l\alpha}}, \quad l = \overline{1, N} \quad \alpha = 1, 2.$$

Теорема 1 доказана.

Доказательство теоремы 2. Пусть не выполняется предположение 1. Тогда для всякого $k \in T^2$ число $\mu^0(k)$, определенное по формуле (2), является конечным.

Имеют место соотношения

$$1 - \mu_0 d(k; z) = \begin{cases} \text{монотонно убывает для всякого} & z \in (-\infty, m(k)], \\ -\infty & \text{при } z \rightarrow m(k), \\ 1 & \text{при } z \rightarrow -\infty, \end{cases}$$

$$1 - \frac{\mu_{l\alpha}}{2} d(k; z) = \begin{cases} \text{монотонно убывает для всякого} & z \in (-\infty, m(k)], \\ -\infty & \text{при } z \rightarrow m(k), \\ 1 & \text{при } z \rightarrow -\infty, \end{cases}$$

$$1 - \mu_{N\alpha} c_{N\alpha}(k; z) = \begin{cases} \text{монотонно убывает для всякого} & z \in (-\infty, m(k)], \\ -\infty & z \rightarrow m(k), \\ 1 & \text{при } z \rightarrow -\infty, \end{cases}$$

$$1 - \mu_{N\alpha} s_{N\alpha}(k; z) = \begin{cases} \geq 0 & \text{при } \mu_{N\alpha} \in (0, \mu^0(k)] \text{ для всякого } z \in (-\infty, m(k)], \\ < 0 & \text{при } \mu_{N\alpha} > \mu^0(k), z = m(k), \\ 1 & \text{при } z \rightarrow -\infty, \end{cases}$$

Заметим, что функции $d(k; \cdot)$, $c_{N\alpha}(k; \cdot)$, $s_{N\alpha}(k; \cdot)$ определенные по формуле (1), являются положительными, монотонно возрастающими на $(-\infty, m(k)]$. Поэтому из последних соотношений имеем

$$\begin{aligned} 1 - \mu_0 d(k; \cdot) & \text{ имеет единственный нуль для любого } \mu_0 > 0, \\ 1 - \mu_{l\alpha} d(k; \cdot) & \text{ имеет единственный нуль для любого } \mu_{l\alpha} > 0, \\ 1 - \mu_{N\alpha} c_{N\alpha}(k; \cdot) & \text{ имеет единственный нуль для любого } \mu_{N\alpha} > 0, \\ 1 - \mu_{N\alpha} s_{N\alpha}(k; \cdot) & = \begin{cases} \text{не имеет нулей при } \mu_{N\alpha} \in (0, \mu^0(k)], \\ \text{имеет единственный нуль при } \mu_{N\alpha} \in (\mu^0(k); \infty) \end{cases} \end{aligned}$$

Отсюда и согласно леммам 2 и 1 получим доказательство теоремы 2.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Фаддеев Л.Д. Математические вопросы квантовой теории рассеяния для системы трех частиц. Труды матем. инс-та. АН СССР. 1963. 122 с.
2. D.C. Mattis The few-body problem on lattice // Rev. mod. Phys. 58. 1986. P. 361–379.
3. S. Albeverio, S.N. Lakaev, K.A. Makarov, Z.I. Muminov The threshold effects for the two-particle Hamiltonians // Commun. Math. Phys. 262. 2006. P. 91–115.
4. E.L. Lakshtanov, R.A. Minlos The spectrum of two-particle bound states of transfer matrices of Gibbs fields (fields on a two-dimensional lattice: adjacent levels) // Funct. Anal. Appl. Vol. 39, №. 1. 2005. P. 31–45.

5. P.A. Faria da Veiga, L. Ioriatti and M. O'Carroll Energy momentum spectrum of some two-particle lattice Schrodinger Hamiltonians // Physical review E, Vol. 66:1, 6130. 2002.

6. Муминов М.Э. О положительности двухчастичного гамильтониана на решетке // Теор. Мат. Физика. Т. 153, №. 3. 2007. С. 381–387.

7. Муминов М.Э., Хуррамов А.М. Спектральные свойства двухчастичного гамильтониана на одномерной решетке // Уфимский математический журнал. Том 6. № 4 (2014). С. 102-110.

8. Рид М., Саймон Б. Методы современной математической физики М.: Мир. Т. 4. Анализ операторов. 1982.

REFERENCES

1. Фаддеев Л.Д. Математические вопросы квантовой теории рассеяния для системы трех частиц. Труды матем. инс-та. АН СССР. 1963. 122 с.

2. D.C. Mattis The few-body problem on lattice // Rev. mod. Phys. 58. 1986. P. 361–379.

3. S. Albeverio, S.N. Lakaev, K.A. Makarov, Z.I. Muminov The threshold effects for the two-particle Hamiltonians // Commun. Math. Phys. 262. 2006. P. 91–115.

4. E.L. Lakshtanov, R.A. Minlos The spectrum of two-particle bound states of transfer matrices of Gibbs fields (fields on a two-dimensional lattice: adjacent levels) // Funct. Anal. Appl. Vol. 39, №. 1. 2005. P. 31–45.

5. P.A. Faria da Veiga, L. Ioriatti and M. O'Carroll Energy momentum spectrum of some two-particle lattice Schrodinger Hamiltonians // Physical review E, Vol. 66:1, 6130. 2002.

6. Муминов М.Э. О положительности двухчастичного гамильтониана на решетке // Теор. Мат. Физика. Т. 153, №. 3. 2007. С. 381–387.

7. Муминов М.Э., Хуррамов А.М. Спектральные свойства двухчастичного гамильтониана на одномерной решетке // Уфимский математический журнал. Том 6. № 4 (2014). С. 102-110.

8. Рид М., Саймон Б. Методы современной математической физики М.: Мир. Т. 4. Анализ операторов. 1982.

RASPBERRY PI 4: EMPOWERING DIY COMPUTING AND INNOVATION

Karimova Nafisa Po‘lat qizi

Vocational school of Shaikhontohur district
teacher of computer graphics and design operator

ABSTRACT

The Raspberry Pi 4, a compact and affordable single-board computer, has made a significant impact in the world of do-it-yourself (DIY) computing since its release in 2019. This article provides an overview of the Raspberry Pi 4, highlighting its evolution, features, and the potential it holds for driving innovation and inspiring creative projects.

Keywords: *Raspberry Pi 4, DIY, ARM Cortex-A72, USB 2.0, USB 3.0, GPIO, IoT, Python, Scratch.*

INTRODUCTION:

The world of single-board computers has witnessed a revolution with the advent of Raspberry Pi. Among the notable models, Raspberry Pi 4 stands out as a powerful and versatile device that has captured the imagination of tech enthusiasts and DIY enthusiasts alike. In this article, we will delve into the features, capabilities, and impact of Raspberry Pi 4, showcasing how it has become a game-changer in the world of DIY computing and innovation.

Unleashing Power and Performance

Raspberry Pi 4 boasts significant improvements over its predecessors, offering enhanced processing power, increased memory options, and improved connectivity. With its quad-core ARM Cortex-A72 processor and options for 2GB, 4GB, or even 8GB of RAM, it delivers a substantial performance boost, making it capable of handling a wide range of tasks and projects.

Enhanced Connectivity and Multimedia Experience

One of the standout features of Raspberry Pi 4 is its extensive connectivity options. Equipped with multiple USB 3.0 and USB 2.0 ports, Gigabit Ethernet, dual-band Wi-Fi, and Bluetooth 5.0, it provides seamless integration with various peripherals and network devices. Additionally, the upgraded video and graphics capabilities enable 4K resolution playback, making it an ideal platform for multimedia applications and home entertainment systems.

Versatility for DIY Projects

Raspberry Pi 4 offers unparalleled versatility, making it a dream tool for DIY enthusiasts and inventors. With its GPIO (General Purpose Input/Output) pins, it allows for the connection of sensors, actuators, and other external components, enabling users to create a wide array of projects, ranging from home automation systems to robotics. The compatibility with various programming languages, such as Python and Scratch, further enhances its appeal and ease of use for both beginners and experienced programmers.

Education and Innovation

Raspberry Pi Foundation's commitment to education and accessibility has been a driving force behind the success of Raspberry Pi 4. Its affordability, combined with the vast range of educational resources and communities, has made it a popular choice in classrooms and learning environments worldwide. Raspberry Pi 4 serves as a catalyst for innovation, empowering students, educators, and makers to explore technology, coding, and problem-solving skills in a hands-on and engaging manner.

Real-World Applications and Impact

The real-world applications of Raspberry Pi 4 are virtually limitless. It has been utilized in various fields, including home automation, Internet of Things (IoT) projects, media centers, retro gaming consoles, weather stations, and more. Its compact size, low power consumption, and affordability make it an attractive solution for prototyping, research, and practical implementations, fueling creativity and innovation in diverse industries.

CONCLUSION:

Raspberry Pi 4 has become an iconic symbol of DIY computing, revolutionizing the way people learn, create, and innovate. Its exceptional power, versatility, and affordability have made it a go-to choice for hobbyists, educators, and professionals alike. Whether you're a novice exploring the world of coding and electronics or an experienced developer pushing the boundaries of technology, Raspberry Pi 4 offers an accessible and powerful platform for turning ideas into reality. With its endless possibilities, Raspberry Pi 4 continues to inspire and shape the future of DIY computing and innovation.

LIST OF REFERENCES

1. "Raspberry Pi Cookbook: Software and Hardware Problems and Solutions" - Simon Monk
2. "Raspberry Pi User Guide" - Eben Upton, Gareth Halfacree
3. "Raspberry Pi For Dummies" - Sean McManus, Mike Cook
4. "Exploring Raspberry Pi: Interfacing to the Real World with Embedded Linux" - Derek Molloy
5. "Raspberry Pi Projects for the Evil Genius" - Donald Norris
6. "Raspberry Pi 4 Beginners Guide: A Complete Guide to Discover the Potential of Raspberry Pi 4" - John White
7. "Raspberry Pi 4 Project Guide: A Beginner to Advanced Guide to Master the New Raspberry Pi 4" - Richard Ray
8. "Learn Electronics with Raspberry Pi: Physical Computing with Circuits, Sensors, Outputs, and Projects" - Stewart Watkiss

"THE IMPORTANCE OF GERUNDS IN ENGLISH GRAMMAR"

Shomaxmudova Muxlisa Xayrullayevna

Vocational school of Shaikhontohur district

English teacher

ABSTRACT

English grammar offers various structures and forms to express ideas and actions. One such versatile form is the gerund. Gerunds, derived from verbs but functioning as nouns, hold a unique position in the English language. In this article, we will explore the power of gerunds and how they contribute to the flexibility and richness of the language.

Keywords: *Gerund, suffix, -ing, run, verb, preposition, modifiers, infinitives.*

INTRODUCTION:

The English language is known for its complex grammar rules and various linguistic structures. One essential aspect of English grammar is the use of gerunds. Gerunds are formed by adding the suffix "-ing" to a verb and can function as nouns within a sentence. In this article, we will explore the importance of gerunds and how they are used in everyday English.

What are Gerunds?

Gerunds are derived from verbs but act as nouns. They are created by adding the "-ing" suffix to the base form of a verb. For example, the verb "run" becomes the gerund "running." Gerunds can serve various grammatical functions, such as subjects, objects, and complements. Their ability to function as nouns sets them apart from other verb forms.

Using Gerunds as Subjects and Objects

Gerunds are commonly used as subjects in sentences. For instance, "Swimming is my favorite hobby" or "Reading books helps me relax." In these examples, "swimming" and "reading" function as the subjects of the sentences. Gerunds can also act as objects of verbs or prepositions, as in "I enjoy dancing" or "He is good at playing the piano."

Gerunds as Complements

Gerunds can function as subject complements, providing additional information about the subject of a sentence. For example, "Her favorite activity is painting" or "The best part of the job is helping others." In these cases, "painting" and "helping" are gerunds acting as complements.

Gerunds after Certain Verbs and Expressions

Many verbs in English are followed by gerunds. Some common examples include "enjoy," "avoid," "consider," "admit," and "practice." For instance, "I enjoy playing soccer" or "She avoids eating fast food." Certain expressions, such as "can't help," "look forward to," and "be worth," are also followed by gerunds.

Gerunds in Verb Patterns

Gerunds are used in specific verb patterns, such as "verb + gerund" and "preposition + gerund." Examples of these patterns include "I started studying" or "He insisted on going." Understanding these patterns is crucial for constructing grammatically correct sentences.

Gerunds vs Infinitives

Gerunds and infinitives can sometimes be used interchangeably, but there are specific cases where one is preferred over the other. The choice between a gerund and an infinitive depends on the main verb in the sentence and its meaning. This aspect requires careful attention and practice to master.

Understanding Gerunds

To comprehend the significance of gerunds, it is essential to grasp their nature and usage. Gerunds are created by adding the suffix "-ing" to a verb, transforming it into a noun form that can perform various functions within a sentence. Unlike other

noun forms, gerunds retain their verb-like qualities, allowing them to convey both action and the subject of the action simultaneously.

Functions of Gerunds

Gerunds can assume multiple roles within a sentence, adding depth and nuance to our language. They can function as subjects, objects, or complements, making them remarkably adaptable. As subjects, gerunds express the doer of an action: "Running is my favorite exercise." As objects, they receive the action: "She enjoys reading novels." Lastly, as complements, gerunds complete the meaning of certain verbs: "His passion is dancing."

Gerunds as Verb Complements

One fascinating aspect of gerunds is their ability to act as complements to specific verbs. Certain verbs, such as "enjoy," "avoid," "suggest," or "consider," are often followed by gerunds, indicating the action or activity associated with the verb. This usage adds depth and specificity to our expressions: "I suggest trying the new restaurant downtown."

Gerunds as Modifiers

Gerunds can also function as modifiers, enhancing the meaning of nouns within a sentence. By attaching to nouns, they create descriptive phrases that convey additional information: "She bought a painting depicting a sunset." Here, the gerund "depicting" modifies the noun "painting" and provides more detail about its nature.

Common Errors with Gerunds

While gerunds offer immense flexibility, their usage can be tricky, leading to common errors. This section addresses some prevalent mistakes and provides guidance on how to avoid them. From distinguishing between gerunds and participles to identifying appropriate verb forms, understanding these pitfalls will refine your grasp of gerunds.

CONCLUSION:

In conclusion, gerunds play a vital role in English grammar. They allow verbs to function as nouns and are used in various sentence structures. Mastering the use of

gerunds is essential for achieving fluency and accuracy in the English language. By understanding their importance and practicing their usage, learners can enhance their communication skills and express themselves effectively.

Gerunds are a powerful tool in the English language, enabling us to express actions, describe nouns, and add versatility to our sentences. By harnessing their capabilities, we can communicate more precisely and creatively. Embracing the beauty and utility of gerunds enhances our fluency and understanding of English grammar, elevating our language skills to new heights.

LIST OF REFERENCES

1. "The Gerund in English" - Marianne Celce-Murcia, Diane Larsen-Freeman
2. "English Grammar in Use" - Raymond Murphy
3. "The Gerund and Infinitive in English" - Jerzy Wojtowicz
4. "A Comprehensive Grammar of the English Language" - Randolph Quirk, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, Jan Svartvik
5. "Longman Student Grammar of Spoken and Written English" - Douglas Biber, Susan Conrad, Geoffrey Leech
6. "Understanding and Using English Grammar" - Betty Schramper Azar, Stacy A. Hagen
7. "The Complete Idiot's Guide to Grammar and Style" - Laurie E. Rozakis
8. "Essential Grammar in Use" - Raymond Murphy

ФАЗОВЫЙ СОСТАВ И СТРУКТУРА КОРМОВОГО КАЛЬЦИЙ-АММОНИЙФОСФАТА

¹Гайнуллина А.Р., ¹Меликулова Г.Э., ²Насриддинов А.У.,
¹Мирзакулов Х.Ч.,

Ташкентского химико-технологического института, Ташкент, Узбекистан

²АО «Amphos-Maxam», Алмалык, Узбекистан.

В решении продовольственной программы огромную роль играют минеральные кормовые добавки для развития животноводства, птицеводства, рыбоводства. Минеральные кормовые добавки в виде фосфатов аммония и кальция используются для приготовления комбикормов и являются источниками фосфора, кальция, азота. Недостаток минеральных веществ в рационах животных, птиц, рыб снижает продуктивность, вызывает заболевания. Поэтому в последнее время большое внимание уделяется производству минеральных, кормовых добавок фосфатов. Во исполнение Постановления Президента № ПП-4005 от 6 ноября 2018 года «О дополнительных мерах по дальнейшему развитию рыбоводческой отрасли» [1]. были проведены исследования по разработке приемлемой технологии получения азот-фосфор-кальцийсодержащих минеральных, кормовых добавок на основе местного сырья.

Изучены влияние количества добавляемых экстракционной фосфорной кислоты (ЭФК) и pH пульпы на водорастворимые кормовые, минеральные добавки кальций-аммонийфосфата (КАФ) [2]. Также были изучены влияние при различных массовых соотношениях моноаммонийфосфата (МАФ):известняк: H_3PO_4 и pH на основе раствора МАФ (P_2O_5 – 45%), известняка и обесфторенной, обессульфаченной, упаренной ЭФК из фосфоритов Центральных Кызылкумов (ЦК) на химический состав и свойства

кормового КАФ [3].

На рисунке приведена рентгенограмма КАФ (массового соотношения МАФ:CaCO₃:H₃PO₄ = 100 : 31,6 : 84, pH=3,0). Показано, что при концентрации очищенной МАФ 45% P₂O₅ и массового соотношения МАФ:CaCO₃:H₃PO₄=100:31,6:84, pH=3,0 получается КАФ с содержанием 55-56% P₂O₅, 4,5-6,4% N, 9,87-15,05% CaO и 0,100-0,120% фтора.

При снятии образца применялась камера с вращением, где скорость вращения равна 30 об./мин. На рентгенограмме (рис. 1) имеются только дифракционные максимумы, характерные для КАФ с межплоскостными расстояниями 11,75; 3,71; 3,01; 2,96; 2,00 Å Ca(H₂PO₄)₂·H₂O, а также, 5,32; 2,37 и 2,51 Å NH₄H₂PO₄ и MgNH₄PO₄·6H₂O.

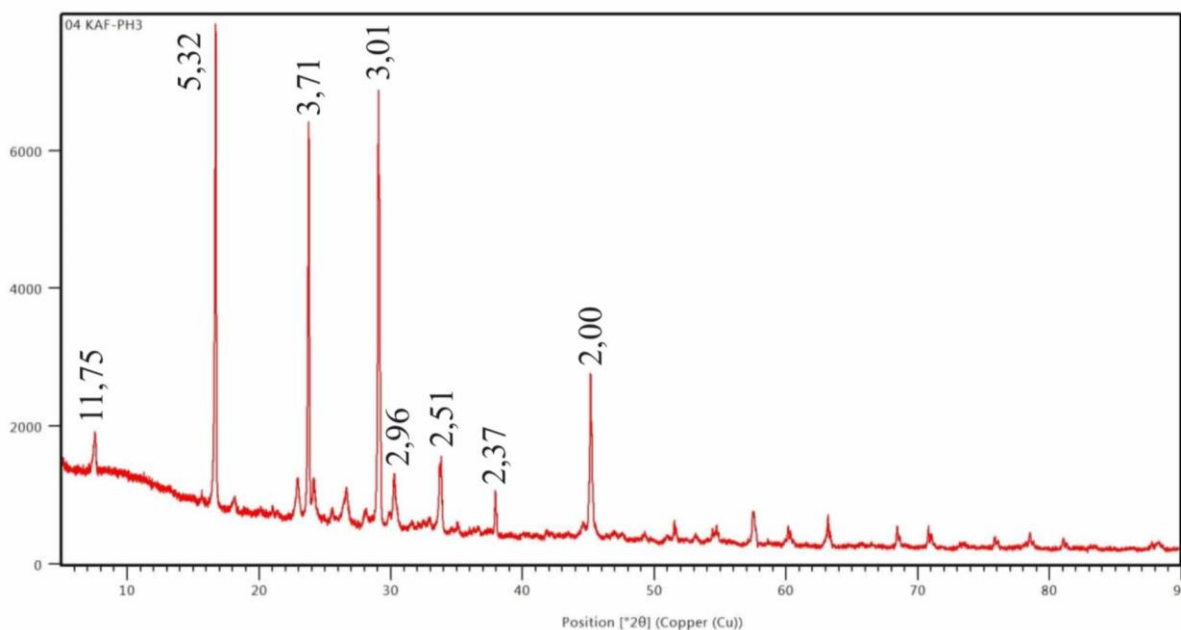

Рис. 1. Рентгенограмма кормового КАФ (массового соотношения МАФ:CaCO₃:H₃PO₄ = 100 : 31,6 : 84, pH=3,0).

Для изучения химического состава полученного продукта провели анализы ИК-спектров полученного продукта в результате ИК-спектра кормовой добавки КАФ (рис. 2).

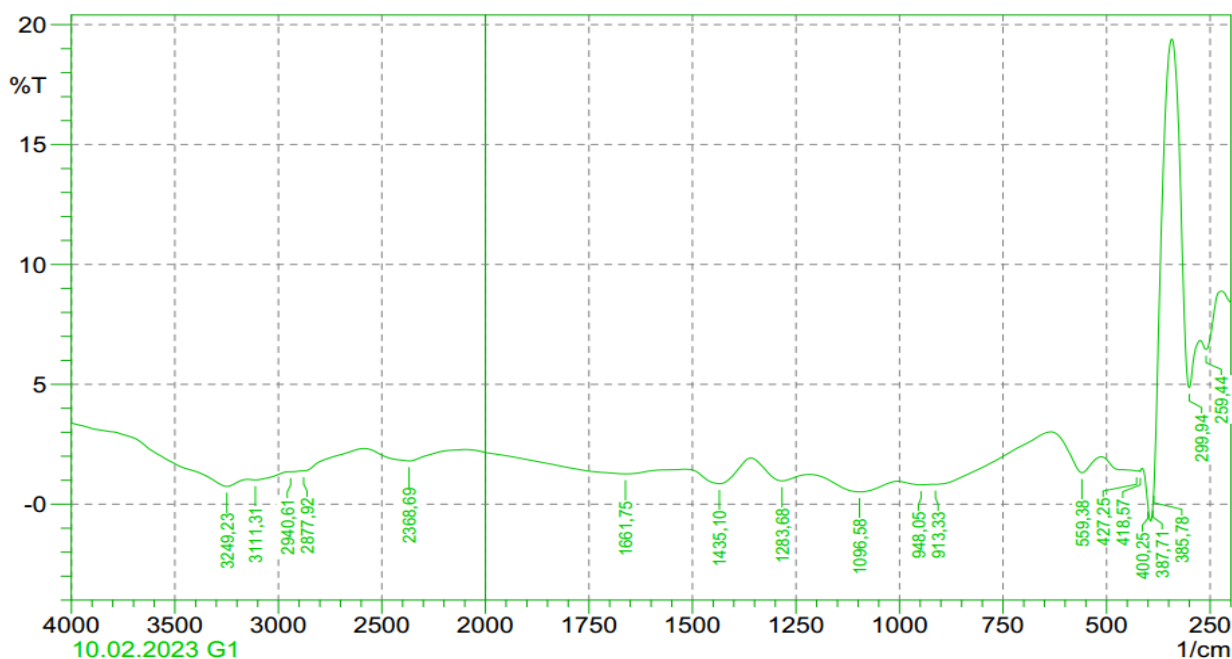

Рис. 2. ИК-спектр КАФ

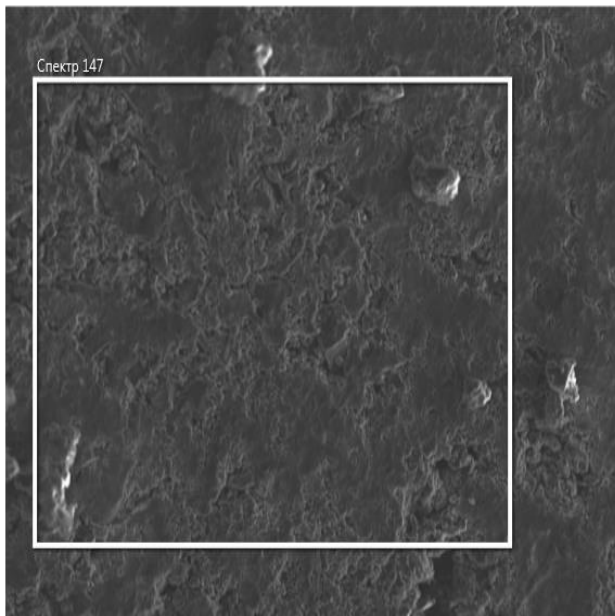
Результаты проведенных ИК-спектроскопических исследований показывают, что ИК-спектры основного КАФ и примеси совпадают по полосам поглощения определенных групп. Так, например, в диапазоне $1435,10 \text{ см}^{-1}$ наблюдаются плоские деформационные колебания групп N-H и NH_2 , полосы в области $1600\text{-}1400 \text{ см}^{-1}$ соответствуют деформационным колебаниям NH_3^+ , NH_2^+ , NH^+ .

На ИК-спектре КАФ присутствуют широкие полосы в области $913,33\text{-}1096,58 \text{ см}^{-1}$ PO_4^{2-} и ($550\text{-}617 \text{ см}^{-1}$) в составе фосфатного вещества, появляются полосы при $1661,75 \text{ см}^{-1}$, относящаяся к $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$. Средней интенсивности полосы поглощения при $2300\text{-}3540 \text{ см}^{-1}$ характеризуют основные валентные колебания воды в составе глинистых минералов, кристаллогидратов, а также физически адсорбированной воды на поверхности зерен минералов.

Электронно-микроскопический снимок кормового КАФ, полученные результаты элементного химического анализа, приведены на рисунке 3.

Энергодисперсионный анализ кормового КАФ показал следующее содержание элементов: N-4,38%; O-58,58%, F-0,09%; Na-0,22%; Mg-1,42%; Al-0,51%; Si-0,13%; P-24,88%; S-0,23%; Ca-7,18%; Fe-0,38%, что соответствует требованию к кормовым добавкам КАФ.

Электронное изображение 190

Элемент	Вес.%	Сигма, вес.%
N	4.53	0.47
O	57.64	0.36
F	0.12	0.07
Na	0.20	0.05
Mg	0.82	0.04
Al	0.51	0.03
P	24.74	0.22
S	0.24	0.09
Ca	10.79	0.21
Fe	0.41	0.10
Сумма:	100.00	

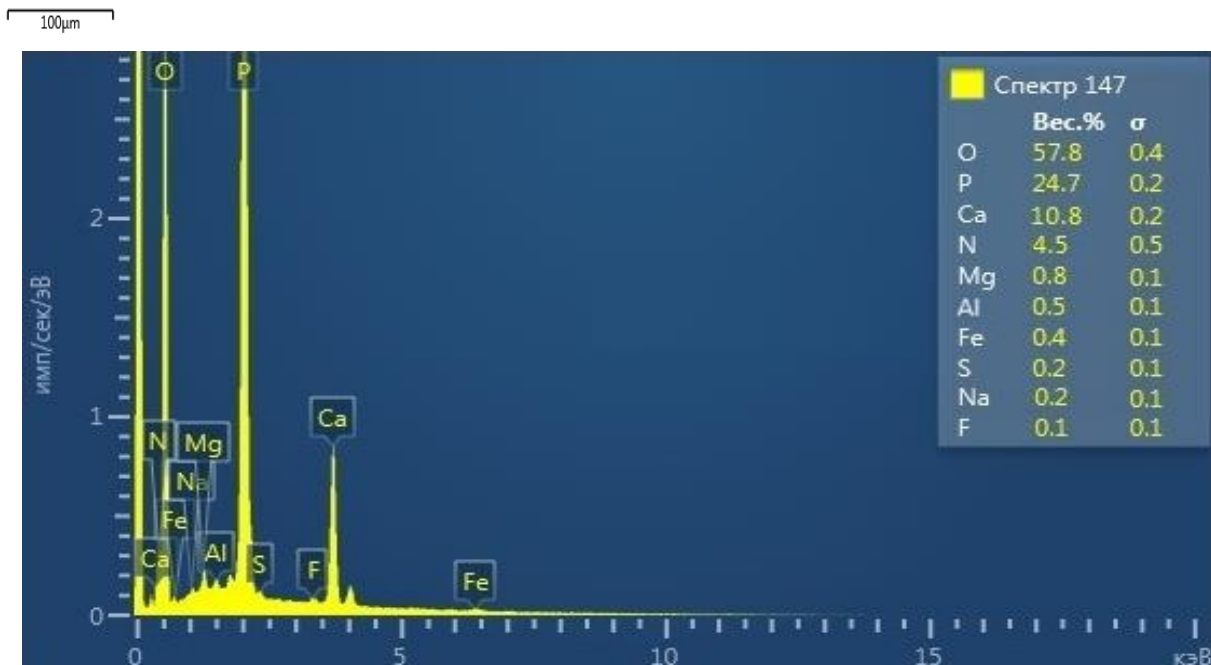

Рис.3. Энергодисперсионный анализ кормового КАФ (массовое соотношение МАФ:CaCO₃:H₃PO₄ = 100:31,6:84, pH=3,0).

Таким образом, в результате проведенных физико-химических анализов был определен фазовый состав и структура кормового КАФ и определено, что продукт в основном состоит из монокальцийфосфатов и моноаммонийфосфатов, с минимальным содержанием вредных примесей, отвечающим требованиям, предъявляемым к кормовым фосфатам.

Литература

1. Постановление Президента № ПП-4005 от 06.11.2018 г. «О дополнительных мерах по дальнейшему развитию рыбководческой отрасли».
2. Х.Ч. Мирзакулов, Г.Э. Меликулова, Б.Б. Садилов, Н.В. Волынскова, А.У. Насридинов. Технология получения минеральных добавок, кормового кальцийаммонийфосфата на основе экстракционной фосфорной кислоты из фосфоритов Центральных Кызылкумов. – Ташкент. Узбекский химический журнал. Специальный номер / 2022. С. 65-74.
3. Г.Э. Меликулова, А.У. Насридинов, Х.Ч. Мирзакулов. Получение кормовых фосфатов кальция-аммония. Труды республиканской научно-практической конференции с участием зарубежных ученых «Инновационные технологии производства одинарных, комплексных и органоминеральных удобрений». – Ташкент. Институт общей и неорганической химии АН РУз. 13-14 декабря 2022 г. С. 81-83.

JUN MAHSULOTLARINING TO‘QIMACHILIK SANOATIDA TUTGAN O‘RNI

Qazoqov Farxod Farmonovich.,

Azimova Gulnigin Azizovna

Buxoro muhandislik texnologiya instituti

Buxoro, O‘zbekiston.

laziz.shakirov.85@mail.ru

ANNOTATSIYA

Jun sanoati-to‘qimachilik sanoatining yetakchi tarmoqlaridan biri. Tarmoq korxonalarida junni qayta ishlash, sof jundan yoki uning boshqa tolalar (asosan kimyoviy tolalar) aralashmasidan har xil chiziqli zichlikdagi iplar, jun gazlamalar, har xil texnik va maxsus gazlamalar, gilam va gilam mahsulotlari, kigiz-namat va fetr buyumlar, noto‘qima materiallar ishlab chiqariladi. Jun kalava to‘qimachilik sanoati uchun muhim xom ashyo hisoblanadi. Bu yaxshi elastiklik, kuchli namlik assimilyatsiya qilish va yaxshi issiqlikni saqlash afzalliklariga ega.

Kalit so‘zlar: jun, kalava, quritish, mahsulot, gilam, to‘qimachilik.

ABSTRACT

The wool industry is one of the leading branches of the textile industry. Network enterprises process wool, produce yarns of various linear densities from pure wool or its mixture of other fibers (mainly chemical fibers), wool gauzes, various technical and special gauzes, carpets and carpet products, felt and felt products, non-woven materials. . Wool is an important raw material for the kalava textile industry. It has the advantages of good elasticity, strong moisture absorption and good heat retention.

Keywords: wool, kalava, drying, products, carpets, textiles.

Hozirgi kunda dunyo miqqiyosida to‘qimachilik sanoati keng rivojlanmoqda. O‘zbekistonda ham to‘qimachilik sanoati va undan olinadigan mahsulotlar hamda ularni eksport qilish keng yo‘lga qo‘yilgan. Shu jumladan jun sanoati-to‘qimachilik sanoatining yetakchi tarmoqlaridan biri. Tarmoq korxonalarida junni qayta ishlash, sof jundan yoki uning boshqa tolalar (asosan kimyoviy tolalar) aralashmasidan har xil chiziqli zichlikdagi iplar, jun gazlamalar, har xil texnik va maxsus gazlamalar, gilam va gilam mahsulotlari, kigiz-namat va fetr buyumlar, noto‘qima materiallar ishlab chiqariladi [1,2,3,].

Junni qayta ishlash tabiiy junni dastlabki ishlash, ya’ni saralash, titish, yuvish, quritish, zichlash, toy-lash bosqichidan boshlanadi. Jun yigiruv korxonalarida har xil yigirish tizimi va usullarida sof jundan yoki yarim jundan karda, qayta taralgan va apparat iplari i. ch. ikkinchi bosqich; mahsulot yoki buyumlar: trikotaj yoki to‘qima matolar, trikotaj buyumlari, adyol, gilam, fetr, noto‘qima materiallar olish uchinchi bosqich; mahsulot va buyumlarga ishlov berish, bo‘yash, gul bosish, issiqlik bilan ishlov berish kabi jarayonlar to‘rtinchi bosqich hisoblanadi.

Junni qayta ishlash insoniyat tarixida to‘qimachilik mahsulotlarini i. ch. kabi bir necha ming yillar avval paydo bo‘lgan. Qo‘lda ip tayyorlash va gazlama to‘qish Hindiston, Xitoy, Misr va O‘rta Osiyoda miloddan bir necha ming yil ilgari boshlangan. Xorazmda arxeologik kazishmalar paytida milloddan avvalgi 1-ming yillikka mansub gilamlar topilgan [4,5,6,7,].

O‘zbekistonda qadimda jundan, ayniqsa qo‘y va tuya junidan kigiz bosish, gilam to‘qish boy an’anaga ega. XX-asrning 20-yillarida mayda tarqoq hunar-mandlar artellarga birlashib, sanoat tarzida mahsulot i. ch. tashkil etilishi bilan junni kayta ishlash sanoatiga poydevor qo‘yildi. Junni dastlabki qayta ishlash korxonasi dastlab 1930-yil ishga tushirilgan. Ikkinchi jahon urushi yillarida Qo‘qon yigiruv-to‘quv f-kasida yarim jun adyollar i. ch. yo‘lga qo‘yilgan. 1970-yil loyiha quvvati 2 mln. m² bo‘lgan Xiva gilam kombinati ishga tushirildi. Uning tarkibida apparat tizimida jun va kimyoviy tolalar aralashmasidan yigirilgan ip ishlab chiqaruvchi f-ka, to‘quv korxonasi va pardozlash sexlari mavjud. 1980-yil Farg‘ona viloyatida Oltiariq ip

yigiruv f-kasida pnevmomexanik yigirish usulida yo‘g‘on jun iplari i. ch. boshlandi. 1990-yildan shu korxonada Fransiya bilan jun tolasini dastlabki qayta ishlash qo‘shma korxonasi ishga tushirildi [7,8,9,].

O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan keyin respublikada tovar ishlab chiqarishda tadbirkorlikka va xususiy sektorga e‘tibor kuchaytirildi. Natijada jun mahsulotlari ishlab chiqarishbo‘yicha kichik xususiy korxonalar, turli firmalar tashkil etildi.

Jun kalava to‘qimachilik sanoati uchun muhim xom ashyo hisoblanadi. Bu yaxshi elastiklik, kuchli namlik assimilyatsiya qilish va yaxshi issiqlikni saqlash afzalliklariga ega. Biroq, yuqori narx tufayli u to‘qilmagan matolarni ishlab chiqarish uchun juda ko‘p ishlatilmaydi. Yaxshi jun iplar bilan ishlab chiqarilgan to‘qilmagan matolar igna bilan teshilgan adyol va yuqori sifatli igna teshilgan namat kabi bir nechta yuqori sifatli sanoat matolari bilan cheklangan. Odatda, kalta tuklar va jun iplarini qayta ishlashda qo‘pol tuklar gilamni qo‘llab-quvvatlovchi matolar, igna bilan teshilgan gilam sendvich qatlamlari, issiqlik izolyatsiyalash materiallari va boshqa mahsulotlarni igna teshish va tikish orqali ishlab chiqarish uchun ishlatiladi. Bu turdagi junning uzunligi har xil, aralashmalari yuqori, yigirish qobiliyati yomon, ishlov berish qiyin. Mahsulot sifatini yaxshilash uchun kimyoviy ishlov berishdan keyingi ishlov berish mumkin. Jun to‘qimachiligi gilamdo‘zlik san‘ati bilan ham keng rivojlangan. Gilamdo‘zlik azaldan qadrlangan hamda eksport qilingan [9,8,7,6].

1900 yillarning boshlarida Samarqand viloyati xududlarida 60 ga yaqin o‘zbek qabilalari yashashgan. Bir qabila axolisi birlashib, ikkinchi qabila esa tarqoq xayot kechirishgan, ular bir-birlari bilan doimo ko‘rishib turishgan. Grebenkinning ma‘lumotlariga qaraganda, 1906yillarning oxirida gilam to‘qish san‘ati quyidagi o‘zbek qabilalari: naymon, ming, qutchi, bag‘rin, xitoy, qipchoq, mitan, turk. O‘zbek qabilalariga yana qoraqalpoqlar ham kirgan. Ular paxmoq gilamlar (pat gilam) va boshqa gilam buyumlari to‘qilgan. O‘zbek gilam mahsulotlarini to‘liq ta‘riflamay turib, A.D.Gerbenkin mitan gilam to‘quvchilarining ishlarini quyidagilarini ajratadi: gilamlar, olacha, gilam, kigiz, namat, xurjunlar va boshqalar.

Gilam to'qish usullari asosan uchta turni o'z ichiga oladi: qo'lda to'qish, dastgoh to'qish va to'quv bo'lmagan. Qo'lda to'qish qimmat, endi gilam ishlab chiqarishda eng keng tarqalgan to'qilmagan usul qo'llaniladi.

Qo'lda to'qilgan gilamlar qadim zamonlardan beri qo'llanilib kelingan va fors gilamlari ushbu toifaga kiradi. Ushbu gilamning nozik mahorati, chiroyli naqshlari va to'liq gilamlari mavjud. Xitoyda qo'lda yasalgan gilamlar uzoq tarixga ega va uzoq, tartibli, nozik va nozik naqshlar bilan ajralib turadi. Qo'lda ishlangan gilamlar mukammal egiluvchanlikka, aşınmaya bardoshli, ob-havoga chidamliligi, uzoq xizmat qilish muddati va yaxshiroq ishlashga ega [4,5,6,7].

Ishlab chiqarish samaradorligi yuqori, tashqi ko'rinishi va tuzilishi qo'lda to'qilgan gilam kabi yaxshi emas, ammo narx ancha past. Mashinada gilam to'qishning ikki asosiy turi mavjud: Wilton to'qilgan gilam va Axmint gilam. Wilton to'qilgan gilam - bu eng qadimgi to'qilgan gilam, uzun pashshali to'qilgan va bog'langan, bardoshli, to'qilgan nozik, kuchli va qalin; Axminte gilamchasi - bu Wilton gilamlariga qaraganda ko'proq to'qilgan, ingliz tilida takomillashtirilgan to'quv gilam bo'lib, ularni juda murakkab naqsh va naqshlar bilan to'qish mumkin.

To'qilmagan gilam: nomidan ko'rinib turibdiki, bu gilamning bir turi bo'lib, uni to'qish kerak emas. Buni qilish oson, ommaviy ishlab chiqarish uchun ko'proq mos va narxi past. Bu mashhur gilam. To'qimagan gilamlarga asosan gilam gilam, to'quv gilamlari va igna bilan bosilgan gilamlar kiradi. To'qimagan gilamlar ipni oldindan to'qilgan taglik matosiga tikish, to'quv, igna to'qish va hokazolar bilan tikib, so'ng peluşni xom kauchuk bilan mahkamlash orqali amalga oshiriladi.

Qadimda Samarqand viloyatining turk gilam ustalari eng oddiy texnika bilan rangli palaslar namatlar va juda og'ir ish talab qiladigan gadjari palaslarini to'qishgan.

Maxsus gilamlar tayyorlangan-ibodat qilinadigan, eshiklar ichki tarafiga ilinadigan, eshik tepasiga ilinadigan. Kata xonalarning etagigacha to'shaladigan, o'rindiqlar uchun, xovli yoki bog' uchun ishlangan materiallar paloslar, sholchalar va koxmalar va turli texnikalar bilan bajarilgan.

Aholining turmushi uchun ishlatiladigan katta buyum qoplari – napramach xam kirgan. Napramachni tayyorlash uchun, xuddi boshqa sumka va qoplarda ishlatilgandek, faqatgina yuza tomonlarigagina gilam maxsulotlari ishlatilgan, ikkinchi tarafiga oddiy, bezaksiz, jun materiallardan qo'yilgan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak bugunki kunda respublikamizda jun mahsulotlariga bo'lgan e'tibor yanada kuchaydi, shu jumladan, 2021 yil 1 yanvardan boshlab klasterlarga hududlarda shaxtali va tik quduqlar, shuningdek, suv tortish uchun nasos stansiyalarini yangidan qurish va rekonstruksiya qilishga Prezidentning PQ-4567-son qarorida nazarda tutilgan 120 million so'mgacha miqdorda subsidiyalar ajratildi. Farmonga muvofiq, 2021 yil 1 iyulga qadar respublikaning yaylovlarga ega barcha hududlarida ozuqa bazasini yaratgan holda mayda shohli nasldor mollarni ko'paytirish, mol so'yish, teri va junni qayta ishlash, go'sht-sut mahsulotlari, yarim tayyor va tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish korxonalarini tashkil qilish bo'yicha qorako'chilik klasterlari tashkil qilinmoqda [5,6,7,8,9].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. I. Jabborov «o'zbek xalq etnografiyasi» T-1994-52-82-b.
2. T. Xo'jayev. K. Abdullayev «Ajdodlar qiyofasi» Turkiston gaz. 92.26.IX.
3. M. Rustomov «O'zbekiston etnografiyasi» Tosh; 1991 I-IV jild.
4. Ostraurov. N.P. Sartu T. 1908.
5. Tolstov. S.P. «qadimiy Xorazm mad. izlab» T. Fan 1957.
6. Mardonov S., Shokirov L., Rakhimov Kh. Development of technology for obtaining starch gluing modified with uzkhitan and hydrolyzed emulsion. APITECH III // IOP Publishing. Journal of Physics: Conference Series 2094. 2021.
7. I. Jabborov «o'zbek xalq etnografiyasi». Tosh. 1994 87-99 6. U. qaroboyev «o'zbek bayramlari» T. 1991.
8. Shokirov L.B., Ubaydov Q.Z., Kazakov F.F. To study the effect of filling parameters on the efficiency of the cotton yarn spinning process. // European Journal of Research Development and Sustainability (EJRDS) Available Online at: 2021. Vol. 2. No. 4, - p. 40-43.
9. www.e-tarix.uz

INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR - TA'LIM-TARBIYADAGI ZAMON TALABIDIR

Do'stqobilov Shaxboz Faxriddin o'g'li

Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti "Neft va gazni qayta ishlash yo'nalishi"
ta'lim yo'nalishi talabasi

***Annotatsiya.** Maqolada talabalarning pedagogik va innovatsion pedagogik texnologiyalar to'g'risida bilimining o'quv mashg'ulotlari sifatiga ta'siri, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qabul qilish darajalari, pedagogik innovatika va innovatsion pedagogik texnologiyalarning mazmun mohiyati, ularni o'qitishning interaktiv metodlaridan farqi, interaktiv metodlarni talabalar tomonidan o'zlashtirilishining o'quv mashg'ulotlarini faol va jonli tashkil etiliga ta'siri kabi masalalar yoritilgan.*

***Tayanch so'zlar:** pedagogik texnologiya, pedagogik innovatika, innovatsiya, novator, interaktiv metodlar.*

Mamlakatimizda oliy ta'lim tizimida olib borilayotgan izchil islohotlar natijasida ta'lim sifati va samaradorligi keskin oshdi. Ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazalari mustahkamlandi. Shuni qoniqish bilan aytish mumkinki, zamonaviy ta'lim tizimining joriy etilishi bugungi kunda ijobiy natijalar bermoqda. Endigi, asosiy vazifalardan biri zamonaviy texnik ta'minotga ega ta'lim muassasalarida talabalar darajasida innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida o'quv jarayonini tashkil etish bo'lmog'i lozim. Buning uchun har bir talaba o'z ustida mukammal ishlashi, zamondan orqada qolmasligi, o'qish va bilim olishning innovatsion texnologiyalarini puxta bilishi va o'z faoliyatida joriy etishi zarur. Hozirgi kunda eski an'anaviy uslubdagi darslar yoshlarimiz ehtiyojini qondirmaydi, ular bunday darslarni tinglagisi kelmaydi. Chunki fikrlash va tafakkur boshqa, aynan

biror fan bo'yicha bilimga ega bo'lish boshqa. Fikrlash va tafakkur tabiiy aql mahsuli, bilim olish esa –bu ta'lim muassasi, pedagog faoliyati mahsuli. Agar yoshlar zamon bilan hamnafas fikrlamasa, zamon yangiliklariga va talablariga tezkor moslasha olmasa, uning ta'lim olish sohasidagi faoliyati samarasiz bo'lib qoladi. Shu sababli, nafaqat oliy ta'lim professor-o'qituvchilari, balki talabalar ham pedagogik innovatikaning mazmuni, turlari hamda ulardan foydalanish metodlarini puxta bilishlari talab etiladi.

Pedagogik texnologiya insonga ta'lim va tarbiya berishning ilmiy asoslangan, inson tafakkuriga, ya'ni ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchining intellektual salohiyatiga bog'liq holda amalga oshiriladigan jarayonlar majmuidir. Pedagogik texnologiyani doimiy bir xil holda (hatto ma'lum qisqa vaqt oralig'ida ham), ya'ni oldindan loyihalashtirilgan jarayon deb bo'lmaydi. Bir so'z bilan aytganda, pedagogik texnologiyani bir qolipga sig'adigan, aniq bir o'zgarimas loyiha deb bo'lmaydi. Chunki har bir auditoriya, har bir guruh uchun tinglovchilarning ma'lumoti, ilmiy salohiyati, yoshi, jinsi va boshqa ko'rsatkichlarga bog'liq holda, kerak bo'lsa guruhdagi har bir tinglovchi uchun alohida pedagogik yondoshuv va uning texnologiyasi talab etiladi. Masalan, pedagog bir mavzuni maktab bolalariga boshqa texnologiya asosida, oliy o'quv yurti talabalariga boshqa texnologiyada, ishlab chiqarishdagi muhandis-texnik xodimlarga boshqa va oliy o'quv yurti pedagoglariga boshqa texnologiya asosida o'tishi talab etiladi. Shuningdek, oldindan ma'lum bir guruhda dars o'tishda, pedagogning oldindan loyihalashtirib kelgan dars o'tish texnologiyasi, auditoriyaning tayyorgarligi, undagi savol-javoblar natijasida yuzaga keladigan vaziyatlar asosida o'zgarishi ham mumkin. Shundagina pedagog aniq ko'zlangan natija - ya'ni o'z bilimini tinglovchilar tafakkuriga yetkazib, ularda rivojlantiruvchi faol faoliyat uyg'ota oladi. Menimcha o'qitishdan maqsad, tinglovchiga oldindan aniq, bor narsani o'rgatish emas, balki o'qishni o'rgatishdir. Chunki, biz bugun o'rganayotgan texnik vositalar, ayniqsa axborot –kommunikatsiya tizim texnikalari tezda ma'naviy eskiradi, demak talaba o'zi mustaqil o'qib, yangi

texnik vositalar bilan ishlash sirlarini bilishi, shunga o'zida amaliy ko'nikma hosil qilishi lozim.

Pedagogik innovatika (yangilik kiritish, innovatsiya) – ta'lim muassasasining faoliyatiga nisbatan barqaror yangilik elementlarini kiritib, uning rivojlanishi va faoliyat ko'rsatishiga samarali ta'sir etuvchi maqsadga yo'naltirilgan o'zgartirishdir.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar aynan ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchi-talabalar (tinglovchilar)ga muayyan fan (mavzu) bo'yicha bilim berish va shaxsini shakllantirishga qaratilgan o'qitishning zamonaviy uslublari va texnik vositalari majmuidir.

Pedagogik yangiliklarni tarqalishi turli omillarga bog'liq bo'lib, ularni quyidagi 3 guruhga ajratishimiz mumkin:

- jamiyatda pedagogik g'oyalarga bo'lgan munosabat, xalq ta'limi sohasidagi davlat siyosati: *keng rejali ijtimoiy sharoitlar*.

- aniq yo'nalishdagi davlat va jamiyat institutlari faoliyati-ommaviy axborot vositalari, o'quv yurtlari, ta'lim organlari, mustaqil ijodiy pedagogik uyushmalar: *xususiy ijtimoiy sharoitlar*.

- pedagogik yangiliklarni yaratuvchi va targ'ib qiluvchilarning shaxsiy xususiyatlari, jumladan ushbu kishilarni jamiyatdagi tutgan o'rni, ta'lim arboblari, o'qituvchilar ommasi va ijodiy pedagoglar nigohida tutgan o'rni: *shaxsiy omillar*.

Innovatsion texnologiyalarni qabul qilish bo'yicha ta'lim ishtirokchilarini quyidagi guruhlariga ajratishimiz mumkin:

1. **Novatorlar**-avantiyurist (tavakkalchilik) ruhiyatidagi, har qanday yangi munosabatlardan yangilik izlovchi, yangilikga moyil pedagoglar - 2,5%

2. **Yangilikni erta tadbqiq etuvchilar** – novatorlar izidan boruvchi , yangilikni tez tadbqiq etuvchi, ma'lumot va maslahat beruvchilar- 13,5%

3. **Dastlabki tadbqiq etuvchilar** – yangi texnologiyani o'zlashtirish uchun ma'lum vaqt talab etadi, kamdan-kam hollarda yetakchi bo'ladi, oldingi guruhdagilar bilan erkin muloqat qiladi -34%

4. Kech tadbiiq etuvchilar - yangilikga shubha bilan qarovchi, o'zlarining shaxsiy manfaatlari uchun yoki ijtimoiy muhit bosimi ostida, yangilik aniq foydali ekanligi tasdiqlangach tadbiiq etuvchilar - **34%**

5. Ikkilanuvchilar – an'anaviy texnologiyalarni ma'qul ko'rishadi, yangilikni juda kech qabul qiladi, yangilikka ikkilanib qaraydi, yangilikni ommalashuviga to'sqinlik qiladi - **16%**

Innovatsion pedagogik texnologiyalar sifatida o'qitishning interaktiv uslublarini keltirish mumkin.

Interaktiv o'qitish - talaba o'zida oldin mujassamlashgan tajribadan foydalangan holda, o'quv jarayonida faol ishtirok etadi, mashg'ulot davomida shaxsiy rol o'ynab, yangi tajribalar ortdiradi, olgan tajribalari asosida darsni tahlil qilib, o'ziga kerakli muhim materiallarni oladi hamda o'zining kundalik faoliyati bilan bog'laydi.

Interaktiv so'zi ingliz tilidan olingan bo'lib, "inter" – o'zaro (vzaimnyy), "act"- faoliyat qilmoq (deystvovat) ma'nosini bildiradi. Shuning uchun "Interaktiv" so'zini "Interfaol" deb atash noo'rindir. Interaktivlik, bu o'zaro munosabatda bo'lmoq, dialog rejimida o'qimoq ma'nosini bildiradi. Shu sababli interaktiv o'qitish-dialogli o'qitish demakdir. Dialog an'anaviy o'qitish uslublarida ham mavjud, jumladan "o'qituvchi-o'quvchi", "o'qituvchi-o'quvchilar guruhi" ko'rinishida. Interaktiv o'qitishda esa dialog "o'quvchi-o'quvchi", "o'quvchi-o'quvchilar guruhi", "O'quvchi-auditoriya", "o'quvchilar guruhi-auditoriya" (guruhlar prezentatsiyasi), "o'quvchi-kompyuter" kabi ko'rinishlarda ham bo'ladi. O'quvchi ma'ruzada faqat "passiv" tinglovchi sifatida emas, balki "aktiv" ishtirokchi sifatida qatnashadi.

Interaktiv o'qitish texnologiyasi an'anaviy ma'ruza o'qish uslubini (ma'ruzani faqat matn asosida o'qib berish) ko'zda tutmaydi va shu bilan bir qatorda ma'ruza darslarini amaliy darslarga qarama-qarshi qo'ymaydi. Interaktiv o'qitishda ma'ruza va amaliyot bir butun mashg'ulotning qismlari deb qaraladi va bu o'qituvchi hamda talabaning o'zaro ta'siri hamda talabalarning mashg'ulot davomida faol ishtirok etish darajasi bilan belgilanadi. Ma'lumki, an'anaviy ma'ruza darslarida o'qituvchi faolligi

ta'minlansa, amaliy mashg'ulotlarda talaba faolligi talab etiladi. Interaktiv uslubda o'qituvchidan mashg'ulot davomida talaba va o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro ta'sir darajasining bir ko'rinishidan ikkinchisiga mavzuga bog'liq holda ustamonlik bilan ravon o'tishi talab etiladi.

O'qitishning interaktiv uslublari deyilganda birinchi navbatda talabaning o'quv jarayonini faol ishtirokchisiga aylantirishga qaratilgan innovatsion pedagogik uslublarni majmui va texnik vositalar tizimi tushuniladi. Interaktiv uslubdagi mashg'ulotda talaba berilayotgan ma'lumotlarni tinglashi, o'qishi, ko'rishi, yozib borishi, mavzu bo'yicha savollar berishi, o'z fikrini erkin bayon etishi, amaliy topshiriqlarni bajarishi va o'zining hayotiy tajribasi bilan bog'lab, mavzu bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalar hosil qilishi lozim.

Xulosa sifatida ta'kidlash mumkinki, pedagogik innovatika, innovatsion pedagogik texnologiya, o'qitishning interaktiv texnologiyalarini faqat pedagoglar emas, balki talabalar ham puxta bilishlari, undan barcha turdagi o'quv mashg'ulotlarida, ayniqsa mustaqil ta'limda keng foydalanishlari zamon talabi hisoblanadi. Bu o'quv mashg'ulotlarini yanada qiziqarli va faol iarsda o'tishiga, bilim olish darajisini oshishiga hamda talbalarni ilmiy-ijodiy mustaqil fikrlash qodiliyatlarini rivojlantirishga asos bo'ladi.

Adabiyotlar

1. Bolat Ye.S., Buxarkin M.Yu. *Sovremennye pedagogicheskie i informatsionnye texnologii v sisteme obrazovaniya.* /M.: «Akademiya», 2008 g., 364 s.
2. Raximov O.D. va b. *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar.* - T.: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2013 .
3. Raximov O.D., Ro'ziev H.J., Murodov M.O. *Ta'lim sifati va innovatsion texnologiyalar.* "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2016y., 206b.
4. Рахимов О.Д.. *Ахборотлашган жамият таълим тизимида замонавий таълим ва педагогик технологиялар.* //Қарши, ТАТУ Қарши филиали, 2014й., 44б.
5. Рахимов О.Д. *Таълим сифати-ҳаёт сифати.* //Қарши, ТАТУ Қарши филиали, 2020й., 44б.

“BIG DATA” И БЕЗОПАСНОСТЬ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ

Мухамадиева Зарина Баходировна

ст. преподаватель Бухарского инженерно-технологического института,

Республика Узбекистан, г. Бухара

muhamadievazarina718@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Информация необходима для принятия решений по вопросам безопасности пищевых продуктов всем заинтересованным сторонам, представляющим все звенья продовольственной системы – от первичных производителей до потребителей и всех промежуточных участников, включая экспертов по оценке риска, директивные органы и специалистов по коммуникациям.

Ключевые слова: цифровизация, качество, безопасность, автоматизированные производства, Big data, web crawling.

ANNOTATION

Information is necessary for decision-making on food safety issues for all stakeholders representing all parts of the food system - from primary producers to consumers and all intermediate participants, including risk assessment experts, policy makers and communication specialists.

Keywords: digitalization, quality, security, automated production, Big data, web crawling.

ВВЕДЕНИЕ

Несмотря на растущую сложность продовольственных систем, цифровые технологии позволяют собирать беспрецедентный объем данных из

практически неограниченного количества источников во всех звеньях продовольственной цепи и в смежных областях. Обработка и обобщение этих огромных массивов данных требует значительных инвестиций, но в результате могут быть получены уникальные знания и информация, которые можно использовать в интересах безопасности пищевых продуктов, общественного здравоохранения и торговли, что было в принципе невозможно ранее, когда анализ проводился на небольших изолированных наборах данных. Более глубокое понимание факторов способствующих возникновению, выживанию и передаче опасностей пищевого происхождения позволяет разрабатывать новые, более эффективные меры по снижению рисков. Искусственный интеллект и программы машинного обучения также находят все более широкое применение в системах производства продовольствия, особенно в том, что касается оценки и управления рисками для безопасности пищевых продуктов.

МЕТОДОЛОГИЯ

Наверное, наиболее наглядное влияние “цифровизации” на общество в целом и на продовольственные системы в частности заключается в способе обмена информацией. Во всем мире все большее внимание уделяется электронной сертификации как инструменту, позволяющему не только повысить эффективность международных перевозок продовольствия и сельскохозяйственной продукции, но и ограничить возможности для мошенничества[1]. Ожидается, что технологии распределенного реестра будут содействовать повышению эффективности передачи информации о продуктах питания и пищевых ингредиентах во всех товаропроводящих цепях, а электронная торговля меняет организацию сбыта продуктов питания уже сейчас. Кроме того, коммуникационная революция оказывает непосредственное воздействие на поведение потребителей благодаря доступности информации (а иногда – неверной информации) о качестве и безопасности пищевых продуктов в режиме реального времени. Обмен цифровой информацией позволит повысить уровень ответственности участников во всех звеньях

продовольственной цепочки и укрепить доверие как между торговыми партнерами, так и между потребителями. Однако с внедрением цифровых технологий возникают вопросы о праве собственности на данные, об их использовании, конфиденциальности, обмене и прозрачности, и все эти вопросы необходимо решать. На сессии будет представлен обзор тех ключевых аспектов преобразования продовольственных систем на основе цифровых технологий, которые оказывают воздействие на безопасность пищевых продуктов, а также их прямого и косвенного влияния на торговлю. Будут рассмотрены связанные с этим проблемы и возможности; особое внимание предполагается уделить перспективам развивающихся стран [2].

В настоящее время во всем мире к интернету подключено более 25 миллиардов устройств. Согласно прогнозам, к 2025 году общее количество датчиков, мониторов, компьютеров, смартфонов и других устройств, взаимодействующих друг с другом через интернет вещей, должно превысить 75 миллиардов. Применительно к безопасности пищевых продуктов важно понимать, что данные могут поступать из самых разных источников и секторов (например, история применения прецизионной технологии внесения удобрений в сельском хозяйстве, температуры при транспортировке, геопрозрачные, экологические и временные метаданные, больничная документация, данные о портах ввоза импортируемых продуктов, показания датчиков, прикрепленных к отдельным холодильникам или личным смартфонам). Такая сложность данных отражает возрастающую сложность продовольственных производственно-сбытовых цепочек и требует колоссальных (измеряемых в зеттабайтах) объемов хранилищ.

РЕЗУЛЬТАТЫ

С помощью таких инструментов интеллектуального анализа данных, как веб-сканирование (web crawling), веб-скрейпинг (web scraping), интеллектуальный анализ данных и извлечение текста из научных, промышленных и правительственных баз данных, можно получить ценную

информацию, которая позволит лучше понять угрозы для безопасности пищевых продуктов, определить необходимые меры контроля и оценить их влияние на торговлю. Виды и типы данных, которые можно собрать в продовольственной цепи, разнообразны, зачастую совершенно уникальны для каждого конкретного продовольственного товара и чрезвычайно сильно связаны друг с другом. Поскольку затраты на сбор, проверку и хранение данных достаточно велики, необходимо определиться с тем, какова цель сбора данных, кто возьмет на себя бремя расходов, какой будет реальная и предполагаемая отдача от инвестиций в каждом секторе и кто получит выгоду от инвестиций в сбор данных [3]. Важно отметить, что приоритеты в области сбора данных агропредприятиями могут отличаться от соответствующих приоритетов регулирующих органов, торговых партнеров и других заинтересованных сторон, например общественности.

ОБСУЖДЕНИЯ

Заинтересованные стороны получают доступ к “большим данным” и используют их возможности в разном темпе и в различных масштабах. Многие частные компании в целях продвижения своих деловых интересов используют цифровую информацию в пищевой промышленности уже сейчас. В качестве примера можно привести отслеживание покупок клиентов с помощью карт постоянного покупателя; эта информация также может быть полезна для отзыва продуктов питания. Использование “больших данных” для обеспечения безопасности пищевых продуктов может представлять некоторые затруднения. В частности, вызывают беспокойство предвзятость. Данные, полученные в результате удобной выборки, не являются репрезентативными. Например, данные о безопасности пищевых продуктов и продовольственной системе, собранные в странах с развитой экономикой или в крупных продовольственных системах, не будут отражать ситуацию в странах с низким и средним уровнями дохода или на малых и средних агропредприятиях [4]. Таким образом, несмотря на то, что при построении таких моделей использовались тысячи и миллионы

единиц данных, такие модели, даже если они чрезвычайно точны, могут не подойти для всех регионов или оказаться неприменимыми ввиду эффекта масштаба.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Органы, отвечающие за безопасность пищевых продуктов, должны оценить наиболее эффективные пути использования новых информационно-коммуникационных технологий для повышения осведомленности потребителей и укрепления доверия, учитывая, что потребителям зачастую бывает трудно провести грань между реальными фактами и непроверенной и ложной информацией. Нельзя также забывать, что возможность доступа к информации через интернет зависит от имущественного положения, уровня образования, места жительства (город или село) и пола. Акцент на стратегии цифровых коммуникаций сможет ущемить те слои общества, которые особенно нуждаются в получении информации о безопасности пищевых продуктов.

ЛИТЕРАТУРА

1. ZB Mukhamadieva (2022) [The role of communication in agri-food technologies](#). *AIP Conference Proceedings* p. 040022
2. З.Б.Мухамадиева (2018) [Защита информации в информационных системах](#). *Молодой ученый*. 34-36.
3. З.Б.Мухамадиева, Н.Б.Мухамадиева (2021) Здоровье населения: нормативы качества и безопасности пищевых продуктов. *Central Asian Journal of Medical And Natural Sciences*. 222-226.
4. З.Б.Мухамадиева (2022) [КОММУНИКАЦИЯ-ОТНОШЕНИЕ ПОТРЕБИТЕЛЯ К БЕЗОПАСНОСТИ ЦЕПИ АГРО-ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ](#). *Качество жизни населения промышленных территорий в стратегии «Общество 5.0»*. с. 236-239
5. М.Г. Шилина (2018). Big data и цифровая датификация как техносциальный феномен. к вопросу формирования научно-теоретической рамки исследования. *Философия науки и техники*.
6. БТ Мухамадиев, З.Б.Мухамадиева (2020). [Внедрение системы НАССР в цепь агропроизводства Узбекистана](#). *Монография. Бухара* с. 57-60.

КЛАССИФИКАЦИЯ РИСКОВ ЦЕПИ АГРОПРОИЗВОДСТВА

Мухамадиева Зарина Баходировна

ст. преподаватель Бухарского инженерно-технологического института,

Республика Узбекистан, г. Бухара

muhamadievarina718@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Цепь агропроизводства часто встречается с различными рисками, возникающими в определённых звеньях цепи. Для подробного изучения этих рисков следует классифицировать их основываясь на определённых показателях, что и рассматривается в данной статье.

Ключевые слова: *риск, классификация, вероятность, опасность, агробизнес, менеджмент.*

CLASSIFICATION OF RISKS OF THE AGRICULTURAL PRODUCTION CHAIN

ANNOTATION

The chain of agricultural production often meets with various risks arising in certain links of the chain. For a detailed study of these risks, they should be classified based on certain indicators, which is discussed in this article.

Keywords: *risk, classification, probability, danger, agribusiness, management.*

ВВЕДЕНИЕ

С научной точки зрения риски традиционно характеризуются степенью повреждения и вероятностью встречаемости. Обе характеристики продукта

могут быть измерены для классификации рисков. Также полезно включать другие критерии оценки.

1. Неопределённость (относится к статистике).
2. Подходящие определения географическому распространению потенциальных повреждений.
3. Разрешающие определения умеренного объёма потенциальных повреждений.
4. Повторяемость описаний возможность восстановления ситуации до состояния перед совершением (возможны навыки восстановления-*reforestation* и очистка воды) .
5. Задержка эффекта характеризует латентный период между начальным состоянием и действительным событием повреждения. Латентное время может иметь физическую, химическую или биологическую природу.
6. Под потенциалом мобилизации понимают *violation* человека, социальные и культурные интересы, и значение, генерирующие социальные конфликты и психологические реакции человека или группы. Кто страдает от последствий рисков. В особенности , это относится к *percliveal iniquities* в распределении рисков и прибыли. [1] Традиционно различают 3 вида рисков нормальные, средние и нетолерантные.

МЕТОДОЛОГИЯ

Нормальные характеризуются небольшой статистической неопределённостью, низким разрушающим потенциалом, низким числом повреждений, где рассматриваются низким баллом по критериям. Способности и *ubiquity* последствий риска к обратимостью последствий риска, т.е. нормальный риск характеризуется несложностью и хорошо объясняется наукой и законодательством. Промежуточная и нетолерантные зоны вызывают больше проблем из-за того, что риски занимают область, выходящий за пределы обычных повреждений [2]. Внутри этих зон достоверность оценок являются низкими, статистическая неопределённость является высокой и потенциал

разрушений может достичь опасные. Эти риски также могут генерировать глобальные, необратимые, повреждения, которые могут накапливаться очень длительное время, или мобилизовать, frighten копуляцию. В этом случае attitude рисков a version являются абсолютно приемлемыми из-за того, что достигается границы человеческих знаний [3].

Теоретически, огромное число классов рисков. Такое множество случаев не будет полезным для целей разработки подходящей классификации рисков. Поэтому была разработана классификация, где одинаковые кандидаты рисков классифицируются внутри класса рисков, в котором они достигают или превышают один или более возможных граничных количеств. такая классификация приводит к 6 классам рисков, которым даны названия из греческой мифологии [4].

РЕЗУЛЬТАТЫ

Риски класса «Дамоклов Меч»

Многие источники технологических рисков имеют очень высокий разрушающий потенциал, хотя вероятность того, что этот потенциал проявляется сам по себе в повреждении составляет очень низким. Типичными примерами составляют АЭС, химические заводы и метеоритная атака. Начальной характеристикой такого класса рисков является их сочетание низкой вероятности с высокой повреждающей способностью. Теоретически, повреждение может происходить в любое время, но благодаря внедрённым мерам защиты, оно едва ли ожидаемо.

Риски класса «Циклоп»

У рисков класса «Циклоп» вероятность проявления крайне неопределённая. Тогда, как можно будет рассчитать максимум повреждения. Часто случается, что эти риски нельзя оценить. Ряд природных явлений таких как извержение вулкана, землетрясение, наводнение принадлежать этой категории. Часто имеется небольшое значение о параметрах явления или

краткое время наблюдения, в ходе которого идентифицируется циклическая регулярность. В другом случае человеческое поведение влияет на вероятность появления, так что эти критерии становятся неопределёнными. Поэтому, появление *AIDS* и других инфекционных заболеваний также как системы раннего оповещения ядерной атаки также принадлежат к этому классу рисков.

Риски класса «Питя». Этот класс рисков относится к потенциальным рискам, для которых степень повреждения неизвестна, и следовательно, вероятность появления также нельзя оценить с определённой точностью. В этом отношении мы должны допускать рисков такого класса, что имеется огромная неопределённость в отношении возможных повреждающих эффектов, и таким образом также в отношении неопределённости повреждения.

ОБСУЖДЕНИЯ

Этот класс включает риски связанные с вероятностью внезапных нелинейных климатических изменений таких как риск глобального потепления или с нестабильностью Восточно-Антарктического ледяного щита, с большими разрушающими последствиями, чем эти климатические изменения суши. Далее он включает глубокие технологические инновации в некоторых применениях генетической инженерии, для которых ни максимальная величина повреждения, ни вероятность возникновения определённых случаев повреждений нельзя оценить с точки зрения современности. наконец, класс «Питя» включает химические и биологические вещества, для которых некоторые эффекты ожидаемы, но ни их величина, ни их вероятность нельзя будет оценивать с какой-либо точностью. Все риски являются хорошим примером этого [5].

Риски класса «Ящик пандоры». Риски такого класса характеризуются как неопределённостью по критерию вероятности появления, так и степенью повреждения (только презумпции), как следствии высокой *ubiquity*,

способности и неповторимости. Кроме разрешённых органических удобрений и изменений биосистемы, эндокринные нарушения могут служить в качестве примера.

Риски класса «Кассандра». Эти риски относятся к рискам, характеризующимся относительно долгой задержкой между *triggering* события и появлением повреждения. Этот случай как правило интересен, если только как вероятность так и величина повреждения относительно велики. Если временной интервал был коротким, то контролирующие органы должны вмешиваться, потому что риски находятся точно в нетолерантной зоне.

Риски класса «Медуза» Принадлежащие к этому классу риски относятся к потенциалу для общественной мобилизации. Эти риски интересны в том случае, если имеется слишком большой разрыв между восприятием риска и результаты анализа экспертов риска. Вероятность возникновения низка, а также повреждение ограниченное. Типичным примером этого является облученный пищевой продукт.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Главной целью классификации рисков составляет расположение рисков в одной из трёх зон для того, чтобы иметь возможность подбора эффективной и подходящей стратегии, нормативные акты и меры для политики риска на различных политических уровнях. Характеристики представляют основу знания так, чтобы решения политиков имели лучшие предписания о том, как подбирать меры для каждого класса рисков. Стратегический pursue цель трансформирования недоступных рисков в доступные, т.е. риски не должны быть уменьшены до нуля, а двигаться в нормальную зону, в которой всеобщий менеджмент риска и выгодный по цене анализы станут достаточными для гарантии безопасности и интегральности

ЛИТЕРАТУРА

1. ZB Mukhamadieva (2022) The role of communication in agri-food technologies. *AIP Conference Proceedings* p. 040022
2. D.Luning and al.(2006) Safety in the agri-food chain *Wageningen Academic Publisher*. p 279-281.
3. З.Б.Мухамадиева (2023) ОЦЕНКА РИСКОВ БЕЗОПАСНОСТИ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ С ПОМОЩЬЮ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА с. 040022
4. З.Б.Мухамадиева (2018) Защита информации в информационных системах. *Молодой ученый*. 34-36.
5. З.Б.Мухамадиева, Н.Б.Мухамадиева (2021) Здоровье населения: нормативы качества и безопасности пищевых продуктов. *Central Asian Journal of Medical And Natural Sciences*. 222-226.

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИДА ТАДБИРКОРЛИК РИСКЛАРИ ТАСНИФИ: ОМИЛЛАР ВА САБАБЛАР

Темирханов Абдулла Утебай-ули

Қорқалпоқ давлат университети таянч докторанти

temirxanovabdulla@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада хизмат кўрсатиш соҳасида тадбиркорлик соҳасида ноаниқлик ва таваккалчиликнинг вужудга келиш сабаблари, тадбиркорлик рискларни таснифлаш тамойиллари, рискларни пайдо бўлиш хусусиятлари, рискларнинг турлари ва алоҳида йўналишлар бўйича таснифи, хизмат кўрсатиш соҳасида соф ва спекулятив рискларнинг пайдо бўлиш сабаблари, тадбиркорлик фаолиятига таъсир этувчи омиллар ва сабаблар, соҳада иқтисодий хавфсизликнинг умумий стратегияси тадқиқ қилинган.

***Калим сўзлар:** хизмат кўрсатиш соҳаси, хусусий сектор, тадбиркорлик rischi, риск турлари, соф ва спекулятив рисклар, риск омиллари, иқтисодий хавфсизлик.*

CLASSIFICATION OF BUSINESS RISKS IN THE SERVICE FIELD: FACTORS AND CAUSES

ABSTRACT

In this article, the reasons for the emergence of uncertainty and risk in the field of entrepreneurship in the service sector, the principles of classification of entrepreneurial risks, the characteristics of the emergence of risks, the classification of risks according to types and specific directions, the reasons for the emergence of pure and speculative risks in the field of service, factors and reasons affecting

entrepreneurial activity , the general strategy of economic security in the field is researched.

Key words: *service industry, private sector, entrepreneurial risk, types of risk, pure and speculative risks, risk factors, economic security.*

КИРИШ (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

Инсон фаолиятининг ҳар бир соҳаси ва йўналишида рисклар мавжуд бўлиб, бу сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, экологик, атороф-муҳит каби кўплаб турларидан иборат бўлиши мумкин. Албатта, хизмат кўрсатиш корхоналарида бошқа хўжалик субъектлари сингари уларнинг молиявий-хўжалик фаолиятида рискли вазиятлар муқаррар равишда намоён бўлади. Рискнинг табиати келгусида содир бўлиши мумкин бўлган ҳодисаларнинг ноаниқлиги билан боғлиқдир. Ҳар қандай тадбиркорлик битими, тадбиркор томонидан қабул қилинган ҳар қандай қарор риск таҳдиди билан бирга намоён бўлади, бу эришилиши мумкин бўлган фойда ва мулкни йўқотиш рискни келтириб чиқаради ҳамда корхонани банкротликка олиб келиш рискни юзага келтириши мумкин.

Шунинг учун рискни бошқариш мавзуси алоҳида долзарб бўлиб, иқтисодиётдаги трансформацион жараёнлар, чуқур рақобат муҳитининг мавжудлиги, ички ва ташқи муҳитдаги ўзгаришлар, рискларни пайдо бўлишига олиб келадиган барча турдаги омиллардан қатъий назар, муайян мақсадга эришиш учун уларни самарали бошқариш лозим. Рискни бошқариш жараёни ҳар бир корхонада амалга оширилади, бироқ бунда муайян фарқли жиҳатлари мавжуд: баъзи хизмат кўрсатиш корхоналари риск ҳолатининг натижалари ва оқибатларини баҳолайдилар, қолганлари эса узлуксиз тарзда рискни кузатиб турадилар ва уларни бошқарадилар. Иккинчи усул рискларни бошқариш сифатида талқин қилиш мумкин ва нисбатан афзал ҳисобланади, чунки хизмат кўрсатиш корхонаси риск аниқланганда уни минималлаштириш ёки бутунлай рад этиши мумкин, бу эса корхона харажатларини камайитиришга имкон беради.

Рисклар бошқариш жараёни кўп босқичли ва мураккабдир. Шунинг учун тадқиқот жараёнида рискларни бошқаришнинг самарали усуллари ва воситаларини аниқлаш, уларни таснифлашнинг умумий тамойиллари, омиллари ва сабабларини ўрганишни назарда тутати.

Прогоноз қилинаётган рискларнинг табиати ва характерини билиш, хусусан, рискларни таснифлаш уларни самарали баҳолаш ва бошқаришга кўмаклашади. Ҳар қандай илмий тасниф, авваламбор, иккита асосий жиҳатни назарда тутиши лозим: таснифлаш хусусиятининг софлиги ва ўрнатилган мезонларнинг аниқлиги даражаси. Турли даражалардаги иқтисодий бирликларда юзага келадиган муайян вазиятлар ва муаммолар ҳар бир ноаниқлик манбаини ўзига хос риск тури билан белгилашни назарда тутати. Шубҳасиз, муайян ёндашув ва тафсилот даражасидаги фарқ кўп миқдордаги риск турларидан фойдаланишга олиб келади. Шу билан бирга, рискларни узвий боғлиқлиги ва уларнинг ўрнини босиши сабабли таснифлаш жуда ҳам мураккаб.

АДАБИЁТЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / METHODS)

Илмий адабиётларда сервис иқтисодиётида меҳнат самарадорлиги ва унумдорлигининг моҳияти, мазмуни, уларни ҳисоблаш усуллари, хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш ва аҳолига кўрсатилаётган хизматлар сифатини ошириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг самарадорлигини баҳолаш, самарадорликни ташкил этувчи сифатий ҳолатларни ўзгаришининг айрим жиҳатлари илмий-назарий ҳамда услубий жиҳатдан тадқиқ этилган.

Хаксевер, Б.Рендер, Р.Рассел, Р.Мердиклар ўзларининг асарида [4] хизмат кўрсатиш соҳаси ривожланишининг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти, хизматлар тавсифи ва таснифи, ижтимоий хизматлар самарадорлигини ошириш механизмлари, ижтимоий хизматлар кўрсатишнинг замонавий тармоқларини ривожлантириш, ижтимоий хизматлар бозори ривожланишининг тамойиллари,

ижтимоий хизматлар соҳасининг инновацион ривожланиш йўналишларини тадқиқ қилганлар.

Россиялик олим А.А.Ткаченко [8, 215 б.] ўз асаарида хизмат кўрсатиш секторидаги иш ўринларини кенгайтириш ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш, соҳада янги иш ўринларини яратиш, иш ўринларини яратаётган иш берувчиларга солиқ имтиёзларини бериш, меҳнат самарадорлигини ошириш йўналишларини тадқиқ этган.

Ватанимиз иқтисодчи олими М.Қ.Пардаев [5, 233 б.] таҳрири остида ёзилган ўқув қўлланмада хизмат кўрсатиш, сервис ва туризм соҳаларини ривожлантириш муаммолари, хизмат кўрсатиш соҳасида меҳнат ресурсларининг шаклланиши ва улардан фойдаланиш самарадорлиги, соҳада меҳнат унумдорлигини ошириш омиллари ва йўналишлари тадқиқ этилган. Шунингдек, мавзуга доир жиҳати бўйича сервис ва туризм соҳаларини ривожлантиришнинг ижтимоий, иқтисодий ва институционал асослари илмий жиҳатдан тадқиқ этилган.

Россиялик олима А.П.Ерофеева [2, 241 б.] ўз асаарида хизмат кўрсатиш корхоналарида рискни бошқариш тизимини ишлаб чиқиш ва уни баҳолаш усуллари, соҳада рискни бошқариш тизимининг хориж тажрибаси, рискни бошқариш тизимини тадқиқ этиш усуллари ҳамда хизмат кўрсатиш корхоналарида инвестицион лойҳаларни бошқариш самарадорлигини ошириш жараёнлари тадқиқ этилган.

В.В.Черкасовнинг асаарида [10, 185 б.] хизмат кўрсатиш соҳасида турли хил комбинациялардаги рисклар тавсиф, уларнинг ўзига хос хусусиятлари, соҳада давлат хусусий шериклиги лойиҳасини реализация қилиш жараёнидаги рисклар гуруҳлар бўйича таснифи ҳамда давлат ва хусусий шерик масъулиятидаги рисклар ва уларни томонлар ўртасида тақсимлаш масалалари ёритиб берилган.

Тадқиқот жараёнида иқтисодиётнинг трансформациялашиши шароитида хизмат кўрсатиш соҳасида тадбиркорлик рискларини аниқлаш ва уларни

бошқаришга методологик ёндашувнинг илмий асослари, соҳада лойиҳаларни реализация қилиш қилиш жараёнидаги юзага келадиган рисклар, хизмат кўрсатиш соҳасида риск ҳолатини юзага келтирувчи омиллар ва сабаблар, тадбиркорлик рискларини тизимли тартибда аниқлаш ва таснифлаш мезонларининг шаклланиши бўйича иқтисодий тизимлар ва нисбатларни ўрганишга диалектик, тизимли ва илмий ёндашув, қиёсий ва солиштирма таҳлил ҳамда гуруҳлаш усулларида фойдаланилди.

НАТИЖАЛАР (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS)

Рискларни таснифлаш турлича бўлиши мумкин, масалан, уларни пайдо бўлиш манбаи, ҳисоб ва ҳисоботнинг табиати ва хусусиятлари, баҳолаш усуллари, рискни бошқариш ва минималлаштириш имкониятлари ва бошқа жиҳатларга қараб таснифлаш мумкин. Умуман, юзага келиши мумкин бўлган вазиятлар, усуллар ва муаллифлар фикрларига таянсақ, рискларни жуда кўп таърифлари ва таснифлари мавжуд бўлиши мумкин. Аммо мезон ҳали ҳам бир хил бўлиши керак.

Рискларни таснифлаш бевосита нуқтаи назарга боғлиқ бўлиб, у ёки бу даражада рискнинг бир турдан бошқасига олиб келиши мумкин бўлган жамиятда шакланган рискни идрок этишни ифодалайди. Масалан, бозор муносабатлари шароитида энг хавфли риклардан бири – бу ишсизлик рискидир (ижтимоий риск), бозор механизмининг амал қилиш жараёнида ишсизлик rischi ижтимоий риск бўлиб ҳисобланган иш ҳақини тўлай олмаслик riskини келтириб чиқариши мумкин.

Агар иқтисодий бирлик доирасидаги рискларни кўриб чиқсак, унда барча турдаги рисклар ўзаро боғлиқ ва корхона фаолиятига таъсир қилади, деб айтиш мумкин. Мазкур ҳолатлар рискларни оптималлаштириш бўйича қарорлар қабул қилишни қийинлаштиради ва муайян рисклар таркибини ҳамда уларнинг пайдо бўлиш сабаблари ва омилларини чуқур таҳлил қилишни талаб қилади.

Ҳозирги вақтда рискларни таснифлашнинг қўйидаги тамойиллари таклиф қилинган [6, 12-б.]:

1. Рискларни таснифлаш муайян мақсадларга мос келиши лозим. Рискларни гуруҳларга бўлиш хусусиятлари таснифлаш мақсадлари билан бевосита боғлиқ бўлган мезонларга жавоб бериши керак. Бундай мақсадлар суғурта хизматлари номенклатурасини шакллантириш, инқирозга қарши бошқарувда рисклардан ҳимоя қилиш усуллари дарахтини бунёд этиш, спекулятив имкониятларни таҳлил қилиш, рискларнинг тавсифини ўрганиш, уларнинг оқибатларидан ҳуқуқий ҳимоя қилиш кабилар бўлиши мумкин.

2. Таснифлаш тизимли ёндашув нуқтаи назаридан реализация қилиниши зарур. Тизимли ёндашув – бу тизим сифатида объектларни (бу ҳолатда объект сифатида рисклар таснифи эътиборга олинади) тадқиқ этишга асосланган методология ётади, яъни улар ўзаро боғлиқ элементларнинг йиғиндиси сифатида қаралади. Таснифланган рискларнинг ийрархик тузилиши кузатилаётган ҳодисаларнинг тизимли алоқаларни акс эттириши керак, хусусан, турли даражаларда кўриб чиқиладиган рискларни тўғридан-тўғридан-тўғри битта гуруҳга бирлаштирмаслик керак.

3. Бир гуруҳ рисклар учун хавfli вазиятлар бир тартибда батафсил бўлиши ва таснифлаш мақсадларига жавоб бериш лозим. Шунга асосланадиган бўлсак, хусусиятларнинг ўзига хослиги битта риск гуруҳида чекланиши керак (“Оккам устиараси” тамойили: объектларни кераксиз тарзда кўпайтирмаслик зарур).

4. Айнан шундай рискли вазият турли рискларни ўз ичига олиши мумкин. Ноаниқлик ҳолатлари ва уларга хос бўлган рискларни бир биридан фарқлаш керак. Масалан, корхона томонидан қарз маблағлари учун қимматли қоғоз (валюта облигацияси) сотиб олиниши бир вақтнинг ўзида нарх (валюта) rischi, валюта (ўтказиш) rischi, фоиз ставкаси rischi, юқотилган фойда rischi, ликвидлик rischi, бузилиш rischi ва бошқаларни ўз зиммасига олиши мумкин.

5. Риск таксаномияси рискени қараб чиқишда ушбу ҳодисанинг хавф манбаи, рискни ўз зиммасига олган объект, рискни идрок этувчи субъект каби характерли белгиларини ажратиб кўрсатиш мақсадга мувофиқдир.

Рискларни шаклланиши алоҳида йўналишларининг умумий тамойилларига қараб, тадбиркорлик рискларини қуйидаги гуруҳлар бўйича турларга ажратдик (1-расм):

Тадбиркорлик рискларини таснифлашда қўйилган мақсад барча мавжуд тадбиркорлик рискларини аниқ ва тўлиқ ифодалашдан иборат. 1-расмда келтирилган тасниф келгусида хизмат кўрсатиш соҳасида рискли вазиятларни моделлаштиришда жараёнида қўлланилади.

Рискни пайдо бўлиш хусусиятлари тадбиркорлик фаолияти доираси билан узвий боғлиқдир. Тадбиркорлик фаолиятининг алоҳида йўналишларига кўра, рисклар қуйидаги турларга бўлинади: ишлаб чиқариш, тижорат тавсифига эга рисклар, молиявий рисклар, воситачилик операциялари рисклари ҳамда суғурта операцияларини амалга ошириш рисклари.

1-жадвал

Хизмат кўрсатиш соҳасида тадбиркорлик рискларининг шаклланиш йўналишлари бўйича таснифи⁵⁴

№	Таснифий белгиси	Тадбиркорлик рискларининг кўринишлари
1.	Тадбиркорлик фаолиятининг турлари	1. Ишлаб чиқариш рисклари. 2. Тижорат рисклари. 3. Молиявий рисклар. 4. Воситачилик рисклари. Суғурталаш рисклари.
2.	Оқибатининг тавсифига кўра	1. Соф тавсифга эга рисклар. 2. Спекулятив рисклар.
3.	Пайдо бўлиш соҳасига кўра	1. Ташқи рисклар. 2. Ички рисклар.
4.	Шаклланиш омилларига кўра	1. Сиёсий рисклар. 2. Иқтисодий рисклар (бозор рисклари, кредит рисклари, операцион рисклар).
5.	Тадбиркорлик фаолияти кўламига кўра	1. Маҳаллий. 2. Тармоқ. 3. Ҳудудий. 4. Миллий. 5. Халқаро даражалардаги рисклар.
6.	Тадбиркорлик фаолияти босқичларига кўра	1. Ҳисобот рисклари (узоқ муддатли ва қисқа муддатли рисклар). 2. Жорий рисклар.

⁵⁴ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

7.	Шаклланиш вақтига кўра	1. Ўтган даврдаги рисклар. 2. Жорий рисклар. 3. Истикболдаги вужудга келиши мумкин бўлган рисклар.
8.	Риск оқибатининг кўламини баҳолаш бўйича	1. Жуда ҳам кенг кўламдаги рисклар. 2. Критик рисклар. 3. Юқори даражадаги рисклар. 4. Ўртача рисклар. 5. Минимал даражадаги рисклар.
9.	Диверсификациялаш имкониятларига кўра	1. Тизимлашган рисклар. Тизимлашмаган рисклар.

Ишлаб чиқариш (хизмат кўрсатиш) rischi ташқи муҳитнинг салбий таъсири натижасида корхонанинг маҳсулот, хизматлар ҳамда ишлаб чиқариш фаолиятининг бошқа турлари бўйича ўз режалари ва мажбуриятларини бажармаслиги ҳамда янги техника ва технологиялар, асосий ва айланма маблағлар, хомашё, иш вақти, ишлаб чиқаришдан нотўғри фойдаланиш билан бевосита боғлиқдир. Ишлаб чиқариш rischi пайдо бўлишининг энг асосий сабаблари қўйидагилардан иборат: кутилаётган ишлаб чиқариш ҳажмларининг мумкин бўлган пасайиши, моддий ёки бошқа харажатларнинг кўпайиши, оширилган ажратмалар ва солиқларни тўлаш, етказиб бериш интизомининг заифлиги, асбоб-ускуналарнинг йўқолиши ва бошқалар.

Тижорат rischi – тадбиркор томонидан ишлаб чиқарилган ёки солтиб олинган товарлар ва хизматларни сотиш жараёнида юзага келадиган риск ҳисобланади. Тижорат рискнинг сабаблари қўйидагилардан ташкил топади: бозор конъюнктураси ва шарт-шароитларнинг ўзгариши туфайли сотиш ҳажмининг камайиши, товар сотиб олиш баҳосининг ошиши, товарларни айланиш жараёнида йўқолиши, товарларни тақсимлаш харажатларининг ўсиши ва бошқалар.

Молиявий рисклар хизмат кўрсатиш корхонаси томонидан молиявий мажбуриятларни бажармаслик эҳтимоли билан боғлиқ. Молиявий рискнинг асосий сабаблари қўйидагилардан иборат: валюта курсларининг ўзгариши натижасида инвестиция ва молиявий портфелнинг қадрсизланиши, тўловларни

амалга оширмаслик; турли хил урушлар, тартибсизликлар, табиий офатлар ва бошқалар.

Воситачилик рисклари. Бозор иқтисодиёти шароитида деярли барча ишлаб чиқариш ва савдо корхоналари маҳсулот сотиш ва улар учун бошқа муаммоларни ҳал қилувчи воситачи ташкилотлар билан муносабат ва алоқага эга бўлади.

Ҳозирги вақтда хизматлар бозорида фаолият юритаётган воситачи корхоналар ва фирмалар кўпинча барқарор ва ишончли фаолият юритиш учун етарли амалий тажрибага ва назарий базага эга бўлмайди. Шунинг учун воситачи ташкилотларнинг фаолияти бўйича риск юқори бўлади. Воситачилик фаолияти рискларининг таснифи, уларнинг юзага келиш омиллари ва сабаблари 2-жадвалда келтирилган.

2-жадвал

Воситачилик фаолияти рисклари: сабаблари ва омиллари⁵⁵

Риск тури	Етказиб бериш бўйича рисклар	Етказиб бериш муддатини бузиш рисклари
Ташқи	1. Умумиқтисодий: асосий етказиб берувчиларнинг ишлаб чиқаришни тўхтатиш rischi.	1. Ижтимоий-сиёсий: етказиб берувчилар, транспорт ходим-лари ва бошқа субъектларнинг иш тағлашлари.
	2. Бозор конъюнктураси бўйича нарх: етказиб берувчилардан юқори нархда сотиб оладиган воситачи рақобатчининг rischi.	2. Рақобатдош нарх: ишлаб чиқарувчилардан юқори нарх таклиф қиладиган бошқа воситачи (харидор) пайдо бўлиши.
	3. Конъюнктура: арзон нархларда реализация қилина-диган товарларга бозорда талаб бўлмайди.	3. Ташкилий-молиявий: ишлаб чиқарувчидан олдиндан тўловни қайтаришнинг кечикиши; маълағларни чиқаришни кечиктириш; банкротлик.
	4. Кооперацияли: товарларни етказиб бериш	4. Кооперацион: маҳсулотларни жўнатиш

⁵⁵ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

		ҳажмининг ўзгариш риски; асосий етказиб берувчиларда ишлаб чиқаришни бузиш риски.		шартларини бузиш; маҳсулотларни қабул қилишда кечикишлар (ҳужжатлардаги хато ва камчиликлар, сифат кўрсаткичларининг оғиши).
	5.	Ахборот: етказиб берувчилар ҳақида маълумот йўқлиги; етказиб берувчилардан етказиб бериладиган маҳсу-лотларнинг нархлари тўғрисида маълумотни ўз вақтида олмаслик.	5.	Ахборот: қабул қилиш ҳужжатларида зарур маълумотлар йўқлиги сабабли кечикишлар.
	6.	Жиноий: маҳсулотни ўғирлаш риски ва бошқалар.	6.	Жиноий: ташиш пайтида маҳсулотларни ўғирлаш риски ва бошқалар;
Ички	1.	Бошқарув: етказиб берувчи-ларни топа олмаслик риски.	1.	Бошқарув: воситачилик фаолиятини бошқаришнинг мантиқсиз тизими.
	2.	Ахборот: етказиб берувчилар ва воситачилар ўртасида нархлар ҳақида керакли маълумотларнинг йўқлиги.	2.	Ахборот: алоқа воситаларининг нотўғри ишлаши; воситачи ходимларнинг малакасизлиги (ахборотларнинг етишмаслиги).

МУҲОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION)

Аксарият ҳолларда воситачилик рисклари ташқи ҳисобланади. Уларнинг пайдо бўлиш сабаблари контрагентлар – ишлаб чиқариш ва савдо корхоналари фаолиятидир.

Балки бу ҳолат воситачи фирмаларнинг тез-тез муваффақиятсизликка учраганига сабаб бўлиши мумкин. Аммо шунга қарамай, корхона раҳбарияти томонидан бошқарилиши мумкин бўлган ички рисклар гуруҳи ҳам мавжуд. У қанчалик кўп эътиборни ўрганиш ва уларни минималлаштиришга қараца. унинг фаолияти қанчалик муваффақиятли бўлса.

Хатарларнинг барча турлари ўзаро боғлиқ бўлиб, бир турдаги хавфнинг ўзгариши бошқа кўпчиликнинг ўзгаришига олиб келади.

Суғурта rischi – суғурта шартларида назарда тутилган воқеани содир бўлиши rischi, бунинг натижасида суғурталовчи суғурта товонини (суғурта суммасини) тўлаши шарт. Risk натижаси бўлиб, суғурта шартномасини тузишдан олдинги босқичда ҳам, кейинги босқичларда ҳам самарасиз суғурта фаолияти натижасида етказилган зарарларга олиб келади. Буларга ҳаётни суғурталаш, суғурта заҳираларини шакллантириш ва бошқалар киради. Суғурта riskининг асосий сабаблари бўлиб, нотўғри белгиланган суғурта тарифлари, урушлар, тартибсизликлар, офатлар ва бошқалар ҳисобланади.

Оқибатларнинг табиатига кўра riskлар соф ва спекулятивларга бўлинади (3-жадвал). Соф riskлар (адабиётда улар баъзан оддий ёки статик деб аталади) тадбиркорлик фаолияти учун деярли ҳар доим йўқотишларга олиб келиши билан тавсифланади.

Соф riskларнинг сабаблари табиий офатлар, урушлар, бахтсиз ҳодисалар, жинойий ҳаракатлар, ташкилотнинг қобилияцизлиги ва бошқалар бўлиши мумкин. Соф riskлар натижасида келиб чиқадиган оқибатларни баҳолаш суғурта фаолиятининг предмети ҳисобланади. Risk доимий қиймат емас, яъни суғурта ҳодисасининг юзага келиши еҳтимоли ва зарарнинг миқдорий хусусиятлари нуқтаи назаридан баҳоланиши мумкин.

3-жадвал

Соф ва спекулятив riskларнинг пайдо бўлиш сабаблари⁵⁶

Соф riskлар		Спекулятив riskлар	
Риск тури	Пайдо бўлиш сабаблари	Риск тури	Пайдо бўлиш сабаблари
Мулкий riskлар	Бевосита ёки билвосита мулкни йўқотишга олиб келадиган офатлардан	Бозор riskлари	Мулк ёки даромадни йўқотишга олиб келиши мумкин бўлган омиллар. Масалан, мавсумийлик, нархларнинг даврий ўзгариши, истеъмолчиларнинг

⁵⁶ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

	зарарнинг пайдо бўлиши хавфи.		бефарқлиги, урфнинг ўзгариши, юқори сифатли товарларни тақ-дим қилувчи рақобатчилар ҳаракати.
Шахсий рисклар	Эрта ўлим, қарилик, меҳнатга лаёқатсизлик натижасида юзага келади.	Сиёсий рисклар	Масалан, қуйидаги воқеаликларнинг пайдо бўлиш хавфи: ҳокимиятдаги сиёсий ўзгаришлар; эркин савдога чекловларнинг ўрнатилиши; асоссиз ёки ортиқча ўрнатилган солиқлар; валютани эркин айирбошлашга чекловлар ва ҳ.к.
Ҳуқуқий масъулият билан боғлиқ рисклар	Бундай рискларнинг пайдо бўлиш сабаблари: автомобиллардан фойдаланиш; бинода қолиш; касб тури; товарлар ишлаб чиқариш; касбий хатолар.	Ишлаб чиқариш рисклари	Пайдо бўлиш сабаблари: жиҳозлардан тежамасдан фойдаланиш; хамашё ресурсларини етишмаслиги; техник муаммоларни ечиш зарурати; иш ташлашлар, ишга келмаслик, меҳнат низолари ва ҳ.к.
		Шахсий рисклар	Пайдо бўлиш сабаблари: ишсизлик; ажралиш сабабли қашшоқлик; таълимни етишмаслиги, ишга кириш имкониятининг йўқлиги ёки соғлиғини йўқолиши ва ҳ.к.

Суғурта фаолиятига рискни киритишнинг асосий мезонлари бўлиб, тасодифий хусусият ва реализация қилиш имконияти ҳисобланади. Бунда суғурта шартномасида иштирок этувчи барча томонлар суғурта ҳодисасининг аниқ вақти ва зарар миқдорини олдиндан билишмайди [7, 96-105-б.].

Суғурта компанияси рискнинг ривожланишини доимий равишда кузатиб боради ҳамда тегишли статик ҳисобга олиш, тўпланган маълумотларни таҳлил қилиш ва қайта ишлашни амалга оширади. Суғурта тўғрисида қарор қабул

қилиш учун у ёки бу объектни қайси риск гуруҳига киритиш кераклиги ва қайси тариф ставкаси ушбу рискка энг қўп мос келиши ҳақидаги саволга жавоб асос бўлади [9, 33-37-б.].

Спекулятив рисклар (адабиётда улар баъзан динамик ёки тижорат деб аталади) тадбиркор учун кутилаётган натижага нисбатан ҳам бурилиш, ҳам қўшимча фойда келтириши мумкинлиги билан тавсифланади [1, 136-б.]. Ушбу турдаги рисклар суғурта қилинмайди, чунки суғурта компаниялари фаолияти доирасидан ташқарига чиқадиган ноаниқликлар (хукуматнинг ҳаракатлари, умумий иқтисодий вазият) мавжуд. Спекулятив рискларнинг сабаблари қуйидагилар бўлиши мумкин: бозор конъюнктурасининг ўзгариши, валюта курсларининг ўзгариши, солиқ қонунчилигидаги ўзгаришлар ва бошқалар.

Ривожланиш соҳасига кўра таснифланган, мураккаб (композит) хавфларга асосланган рисклар гуруҳи энг катта имкониятларга эга.

Тадбиркорлик фаолияти ташқи муҳит динамикаси билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, у мавжуд вазият, қарорларни қабул қилиш ва амалга оширишга вақт йўқлиги, компания раҳбариятининг рискни оқилона қабул қилиш қобилиятига боғлиқ.

4-жадвал

Тадбиркорлик фаолиятига таъсир этувчи омиллар ва сабаблар⁵⁷

Омиллар	Омиллар турлари	Манбаи
Риск даражасига таъсир этувчи омиллар	Тўғридан-тўғри таъсир кўрсатувчи ташқи омиллар	Тадбиркорлик фаолиятини тартибга солувчи қонунчилик, давлат ҳокимияти органлари ва маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органлари-нинг бевосита фаолияти, солиқ тизими, ҳамкорлар ҳулқ-атвори, тадбиркорлар концепциялари, коррупция, тайёр бўлмаган қарорларни қабул қилиш.
	Билвосита таъсир кўрсатувчи ташқи омиллар	Сиёсий ҳолат, турли даражалардаги иқтисодий ҳолат, халқаро воқиеликлар, форс-мажор ҳолатлари, ходимларнинг интеллектал салоҳиятини псайиши.

⁵⁷ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

	Ички омиллар	<p>Корхона имкониятлари: ишлаб чиқариш-сотиш фаолиятининг стратегияси ва тактикаси, қатъий расмий муносабатларга йўналтирилганлиги;</p> <p>Корхона фаолиятининг тамойиллари: командада бошқарув тажрибасининг мавжуд эмаслиги, ишончли бўлмаган ахборотлардан фойдаланиш, расмиятчилик: прецедентга асосланган ҳаракат.</p> <p>Ресурслардан фойдаланиш: молиявий нотўғри ҳисоб-китоблар, маълумотларнинг сизиб чиқиши, моддий ва меҳнат ресурсларидан самарасиз фойдаланиш, ходимларнинг паст даражадаги мотивацияси, етакчи мутахасисларни йўқотиш (ҳамкорларни йўқотиш).</p> <p>Ишлаб чиқарилаётган товарлар (хизматлар)нинг сифати.</p> <p>Маркетинг даражаси: бозор талабларига яхши мослашмаслик, ишончли бўлмаган маркетинг тадқиқотлари.</p>
Тадбиркорликка таҳдид солувчи омиллар	Бизнес шерикларнинг инсофсизлиги, мансабдор шахсларнинг товламачилиги, сиёсий ва молиявий беқарорлик, тадбиркорлик ҳуқуқларининг бузилиши, жиноий тизимлар томонидан товламачилик, жиноий тизимлар томонидан шахсий хавфсизликка таҳдид.	
Тадбиркорлик рискини кучайтирувчи сабаблар	Тадбиркорлик фаолиятини тартибга солувчи қонунчилик ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг доимий ўзгарувчанлиги ва ноаниқлиги, тадбиркорлик субъектларининг ихтиёрийлиги ва масъулиятсизлиги, сиёсий беқарорлик, реал ҳўжалик ҳуқуқининг мавжуд эмаслиги, жиноий оламга тадбиркорларнинг боғлиқлиги, иқтисодийга сиёсатнинг чексиз даражада ноҳуқуқий аралашуви, адолатсиз рақобат, солиқ сиёсати самарадорлигининг пастлиги, тадбиркорларни профессионал компетенцияларининг етишмаслиги.	

Тадбиркорлик фаолиятининг бориши ва натижаларига таъсир қилувчи ҳодисаларнинг тасодифий ривожланиши нафақат ресурс харажатларининг ошиши ва якуний натижанинг пасайиши кўринишидаги йўқотишларга, балки банкротликка ҳам олиб келиши мумкин.

Тадқиқот жараёнида амалга ошириладиган вазифалардан бири – бу тадбиркорлик фаолиятидаги рискли вазиятларнинг манбаларини аниқлашдан иборат. Тадбиркорлик фаолиятига таъсир этувчи омиллар ва сабаблар 4-жадвалда келтирилган.

Ташқи рискларга корхона фаолияти ёки унинг алоқа аудиторияси билан бевосита боғлиқ бўлмаган рисклар киради. Ташқи риск даражасига жуда кўп сонли омиллар, яъни сиёсий, иқтисодий, демографик, ижтимоий, географик ва бошқалар таъсир қилади.

Ички рискларга корхонанинг ўзи ва унинг алоқа аудиторияси фаолияти билан боғлиқ рисклар киради. Уларнинг даражасига корхона раҳбариятининг ишбилармонлик фаоллиги, оптимал маркетинг стратегиясини танлаш, сиёсат, тактика ва бошқа омиллар: ишлаб чиқариш салоҳияти, техник жиҳозлар, ихтисослик даражаси, меҳнат унумдорлиги даражаси, хавфсизлик техникаси каби омиллар таъсир қилади.

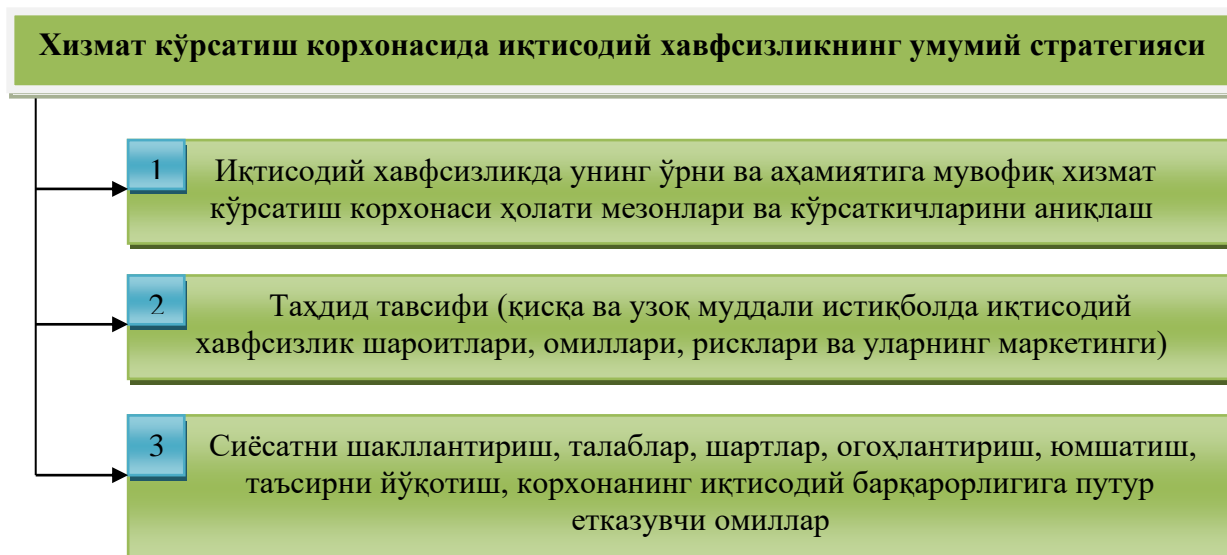
Тадбиркорга (фирмага) боғлиқ бўлмаган ташқи рисклардан фарқли ўларок, ички рисклар асосан қуйидагилар билан белгиланади: тадбиркор (фирма раҳбарияти) томонидан унинг қобилиятсизлиги туфайли қабул қилинган нотўғри қарорлар.

Ички рискларнинг асосий сабаблари компания раҳбарининг профессионал тажрибасининг етишмаслиги; компания раҳбарияти ва ходимларининг заиф умумиқтисодий билимлари; молиявий нотўғри ҳисоб-китоблар; ходимлар фаолиятини самарасиз ташкил этиш; хом ашё ва асбоб-ускуналардан оқилона бўлмаган ҳолатда фойдаланиш; ходимларнинг айби билан махфий маълумотларнинг сизиб чиқиши; фирманинг бозор муҳитидаги ўзгаришларга

мослашиш тезлигининг пастлиги; маркетинг соҳасида билимнинг етишмаслиги ва бошқалар.

Ривожланиш омилларига кўра рисклар сиёсий ва иқтисодий турларга бўлинади. Сиёсий рисклар – тадбиркорлик фаолиятига таъсир этувчи сиёсий вазиятнинг ўзгариши (чегараларнинг ёпилиши, товарларни бошқа мамлакатларга экспорт қилишни тақиқлаш, мамлакат ҳудудидаги ҳарбий операциялар ва бошқалар) натижасида юзага келадиган хавфлар. Ҳозирги кунда сиёсий рисклар энг муҳим бўлиб қолмоқда. Кўпгина инвесторларнинг фикрига кўра, сиёсий инқирозларнинг пайдо бўлиши учун қуйидагилар асос бўлади: қарзга яшаш одати, менталитет; фуқаролик жамияти институтларининг заифлиги воқеаларни ҳар қандай сценарий бўйича ривожлантириш имкониятини беради.

Иқтисодий рисклар – бу корхона ёки мамлакат иқтисодиётидаги салбий ўзгаришлар натижасида юзага келадиган рисклар. Иқтисодий рисклар бевосита корxonанинг иқтисодий хавфсизлиги билан боғлиқдир. Қуйида хизмат кўрсатиш корхонасида иқтисодий хавфсизликнинг умумий стратегиясини ифодаловчи чизма келтирилган (1-расм).

1-расм. Хизмат кўрсатиш корхонасида иқтисодий хавфсизликнинг умумий стратегиясини ифодаловчи чизма⁵⁸

⁵⁸ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Амалда кўпинча иқтисодий рискларнинг қуйидаги асосий гуруҳлари ажратилади: бозор рисклари ноаниқлик билан боғлиқ бўлган хатарларнинг кенг гуруҳини ифодалайди; бозор шароитидаги ўзгаришлар: нарх ва валюта курсларидаги рисклар, фоиз ставкаси rischi, объектлар учун хавф туғдирадиган бу тебранишларга ликвидлик ва сезгирлик (масалан, корхона активлари ва пасивлари); кредит – мувофиқ бўлмаган ликвидлик ёки тўлов мажбуриятларини ўз вақтида бажара олмаслик; операцион – корхонадаги бошқарув даражаси ва унинг динамикаси билан белгиланади.

Ушбу турдаги рисклар бир-бири билан боғлиқ ва кўпинча амалда уларни ажратиш қийин.

Хизмат кўрсатиш соҳасида тадбиркорлик рискларини таснифлаш корхона муаммолари таркибини баҳолашга ва аниқланган ноаниқлик манбаларининг ушбу муаммоларга таъсир даражасини баҳолашга ёрдам беради. Пировардида бундай таснифлаш рискларни самарали бошқариш усулларини таҳлил қилиш ва танлаш воситаси ҳисобланади.

ХУЛОСА (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

1. Рискнинг табиати келгусида содир бўлиши мумкин бўлган ҳодисаларнинг ноаниқлиги билан боғлиқдир. Ҳар қандай тадбиркорлик битими, тадбиркор томонидан қабул қилинган ҳар қандай қарор риск таҳдиди билан бирга намоён бўлади, бу эришилиши мумкин бўлган фойда ва мулкни йўқотиш рискинни келтириб чиқаради ҳамда корхонани банкротликка олиб келиш рискинни юзага келтириши мумкин.

2. Рискларни таснифлаш бевосита нуқтаи назарга боғлиқ бўлиб, у ёки бу даражада рискнинг бир турдан бошқасига олиб келиши мумкин бўлган жамиятда шаклланган рискни идрок этишни ифодалайди. Масалан, бозор муносабатлари шароитида энг хавфли риклардан бири – бу ишсизлик рискидир (ижтимоий риск), бозор механизмининг амал қилиш жараёнида ишсизлик

риски ижтимоий риск бўлиб ҳисобланган иш ҳақини тўлай олмаслик рискинни келтириб чиқариши мумкин. Агар иқтисодий бирлик доирасидаги рискларни кўриб чиқсак, унда барча турдаги рисклар ўзаро боғлиқ ва корхона фаолиятига таъсир қилади, деб айтиш мумкин. Мазкур ҳолатлар рискларни оптималлаштириш бўйича қарорлар қабул қилишни қийинлаштиради ва муайян рисклар таркибини ҳамда уларнинг пайдо бўлиш сабаблари ва омилларини чуқур таҳлил қилишни талаб қилади.

3. Рискни пайдо бўлиш хусусиятлари тадбиркорлик фаолияти доираси билан узвий боғлиқдир. Тадбиркорлик фаолиятининг алоҳида йўналишларига кўра, рисклар қуйидаги турларга бўлинади: ишлаб чиқариш, тижорат тавсифига эга рисклар, молиявий рисклар, воситачилик операциялари рисклари ҳамда суғурта операцияларини амалга ошириш рисклари.

4. Ривожланиш омилларига кўра рисклар сиёсий ва иқтисодий турларга бўлинади. Сиёсий рисклар – тадбиркорлик фаолиятига таъсир этувчи сиёсий вазиятнинг ўзгариши (чегараларнинг ёпилиши, товарларни бошқа мамлакатларга экспорт қилишни тақиқлаш, мамлакат ҳудудидаги ҳарбий операциялар ва бошқалар) натижасида юзага келадиган хавфлар. Ҳозирги кунда сиёсий рисклар энг муҳим бўлиб қолмоқда.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Бублик Н.Д., Силантьев В.Б. Риск-ресурс: пролемы венчурпостохастической деятельности. - Уфа: Изд.центр «Башкирский территориальный институт профессиональных бухгалтеров», 1999. – 376 с. – С. 136.

2. Ерофеева А.П. Модернизация системы управления персоналом на предприятиях сферы услуг. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Великий Новгород: 2014. – С. 141.

3. Малофеев И.В. Социальные услуги в системе социального обслуживания населения. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2012 - 176 с. ISBN 978-5-394-01677-5.

4. К.Хаксевер, Б.Рендер, Р.Рассел, Р.Мердик Управление и организация в сфере услуг, 2-е изд. / Пер. с англ. Под ред. В. В. Кулибановой. - СПб: Питер, 2002. – 752 с.: ил. - (Серия «Теория и практика менеджмента»).

5. Пардаев М.Қ. ва бошқалар. Хизмат кўрсатиш, сервис ва туризм соҳаларини ривожлантириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари. Ўқув қўлланма. – Т.: «Иқтисод-молия», 2008. - Б. 133.

6. Рогов М.А. Риск-менеджмент. - М.: Финансы и статистика. 2001, - 120 с. – С. 12.

7. Ротарь В.И., Шоломицкий А.Г. Об оценивании риска в страховой деятельности // Экономика и математические методы, 1996.Т.32. Вып. 1. – С. 96-105.

8. Ткаченко А.А. Занятость и экономика: политика государства в переходный период. - М. ООО. «Информграф», 2000. - С. 215.

9. Чечеткина Т, Анализ и оценка конкурентоспособности услуг розничных предприятий торговли // Маркетинг, 1999, №2. - С. 33-37.

10. Черкасов В.В. Проблемы риска в управленческой деятельности: Монография – М.: Рефл-бук, Киев: Валлер, 1999.

FRANSUZ TILI FONETIKASINI QIYOSLAB O‘RGANISHNING AHAMIYATI

Eshquvvatova Diyora Baxtiyorovna

O‘zDJTU Tarjimonlik fakulteti

Roman-german tarjimashunosligi kafedrası

2-bosqich (Fransuz tili) yo‘nalishi talabasi

Axmedov X.A.

Ilmiy rahbar O‘zDJTU Tarjimonlik fakulteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada fransuz tili fonetikasining o‘rganishda qiyosiy tahlilning ahamiyati hamda, fransuz tili fonetikasini o‘qitishda axborot texnologiyalardan foydalanishning samarasi xususida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: fonetika, texnologiya, qiyosiy tahlil, tilshunoslik

THE IMPORTANCE OF COMPARATIVE STUDY OF PHONETICS OF THE FRENCH LANGUAGE

Abstract. This article discusses the importance of comparative analysis in the study of French phonetics and the effectiveness of the use of information technology in the teaching of French phonetics.

Keywords: phonetics, technology, comparative analysis, linguistics

Hozirgi rivojlangan axborot texnologiya asrida biror chet tilini (fransuz, ingliz, nemis) bilish hech kimga zarar keltirmasa kerak. Shunday ekan boshqa fanlarning o‘z o‘qitish metodlari bo‘lganidek, chet tili o‘qitishning ham o‘ziga xos metodik uslublari, metodikasi mavjud. Biroq XVIII - asrgacha ayrim olimlar chet tilini

o'qitish metodikasini qiyosiy tilshunoslikning amaliy tadbiquidir deb qarasarlar, boshqalar ularni pedagogika fani deb hisobladilar.

Yuqorida keltirilgan fikrlardan ko'rinib turibdiki, yillar davomida xorijiy til o'qitish metodikasi qiyosiy tipoligiya va pedagogika fanlarining bir bo'g'ini sifatida hisoblangan va taqbiq etilgan. Bu fikrning o'ziga xos mantiqiy ifodasi bordek ko'rinadi. Chunki ona tili bilan boshqa bir millatning ona tilini o'rganishda albatta ikki til bir-biriga qiyoslanadi, ularning o'ziga xos tomonlari farqlanadi. Masalan, fransuz hamda o'zbek tili fonetikasini qiyoslaymiz:

1. Fransuz tilida 16 ta, o'zbek tilida 6 ta unli bor;
2. Fransuz tilida burun unli tovushlari mavjud, o'zbek tilida esa yo'q;
3. Fransuz tilida so'z oxiridagi undoshlar jarangsizlanmaydi, o'zbek tilida esa ular jarangsizlashadi.
4. Fransuz tilida cho'ziq va qisqa unlilar bor, o'zbek tilida esa yo'q;
5. Ochiq unlilar fransuz tilida o'zbek tilidagidan ko'p;
6. Fransuz tilida 8ta, o'zbek tilida 2ta lablangan unli bor;

Fransuz tili fonetikasini o'rganishga bag'ishlangan mashg'ulotlarda hozirgi zamon axborot -texnologik vositalardan unumli foydalangan holda dars o'tish zamon talabidir. Binobarin, fransuz tili tovushlar sistemasining o'ziga xos murakkabliklari, uning o'zbek tili tovushlar sistemasidan ancha farq qilishi, fonetik mashg'ulotlar davomida kompyuter texnologiyalaridan foydalanishni taqozo etadi va natijada o'quvchilarning fransuzcha tovushlarni me'yoriga yetkazib talaffuz qilish darajasiga erishish mumkin. Negaki aynan fransuz tilini o'rganayotgan talabalarda fransuzcha so'zlarni maromiga yetkazmasdan chala talaffuz qilish, so'z oxiridagi so'zlarni boshqa korrelyativ tovushlar bilan almashtirib yuborish, ba'zi talaffuzi qiyin bo'lgan tovushlarni umuman o'xshata olmaslik, fransuzcha so'zlarning o'qilish qoidalarini chalkashtirib yuborish, fransuz tili uchun muhim sanalgan bog'lanish va ulanish hodisalariga amal qilmaslik kabi holatlar juda ko'p uchraydi. Bularning barchasi fransuz tili fonetikasini to'g'ri o'zlashtira olmaslik natijasidir. Ushbu kamchiliklarni

bartaraf etish maqsadida dars jarayonini to'g'ri tashkil etish va darsda innovatsion texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Ma'lumki, til bo'limlari ichida fonetika bo'limi nutqiy mahoratni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Chunki "Fonetika" tovushdagi muayyan bir so'zni o'zgartirish, tovushdan so'zlar hosil qilish, o'zakdosh qo'shimchadan qofiyadoh, ohangdosh so'zlar yasash, ularning imloviy ma'nolarini hamda ma'no guruhlari ustida ishlash o'quvchi so'z boyligini oshiradi. Nutqiy malakalarini shakllantiradi. Masalan, quyidagi berilgan sozni zinapoya shaklida kengaytirib, yangi so'zlarni yasash mumkin. Har bir so'z oldingisidan bir tovush bilan farqlanadi:

Hozirgi kunda fransuz tili fonetikasini o'zbek guruhi talabalariga o'rgatishdagi o'quvchining shaxsiy qobiliyatlaridan kelib chiqqan holda u bilan ish olib boriladi va unga berilayotgan topshiriqni o'zlashtira olish qobiliyatiga qarab, sekinlik bilan amalga oshiriladi. Fransuz tili fonetikasini o'rganayotgan talaba avvalo, o'z ona tili fonetikasi yaxshi bilishi lozim. Chunki o'z ona tilini mukammal bilmay turib, xorijiy tillarni o'zlashtirishda qiyinchilikka duch keladi. Ushbu muammolarni vaqtida hal qilishda talabaga ikki tilning farqli va o'xshash tomonlarini, qiyosiy tahlilini to'g'ri tushuntirib bera olish pedagog zimmasidagi muhim vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Andreychikova A.P , Ubaydullayev M, Yusupova N.A "Fransuz tili fonetikasi"

O'zbekiston 1992-y

2. Bled E, Bled O. Orthographe, Grammaire, -Paris HACHETTE, 2009

3. D.A.Aliqulova , D.A. Joraboyeva , "Fransuz tili darsligi "

MAHALLIY CHIQINDILAR ASOSIDA CHARMNI YOG‘LANTIRISH JARAYONI UCHUN YOG‘ KOMPOZITSIYALARINI YARATISH VA ULAR BILAN ISHLOV BERILGAN CHARMNING MIKROSKOPIK TAHLILI

Normurodov Bobomurod Ro‘zimurodovich

Buxoro muhabdislik – texnologiya instituti tayanch doktoranti

E-mail: normurodov.bobomurod@inbox.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada mahalliy chiqindilar asosida charmni yog‘lantirish jarayoni uchun yog‘ kompozitsiyalarini yaratish va ular bilan ishlov berilgan charmning mikroskopik tahlili

Kalit so‘zlar: yog‘, yog‘lovchi modda, eterifikat, derma, struktura, mikroskop, teri to‘qimasi

CREATION OF OIL COMPOSITIONS FOR THE LEATHER LUBRICATION PROCESS BASED ON LOCAL WASTE AND MICROSCOPIC ANALYSIS OF THE LEATHER TREATED WITH THEM

ABSTRACT

In this article, the creation of oil compositions for the leather lubrication process based on local waste and microscopic analysis of the leather treated with them.

Keywords: oil, lubricant, etherificate, derma, structure, microscope, skin tissue

KIRISH

Yog‘lantirish jarayonining maqsadi, charm va mo‘ynaga yog‘lovchi moddalarni kiritish orqali oshlangan charmning tolali elementlarini yog‘lashdan iborat.

Yog'lovchi modda tolalararo joylashib, moylash vazifasini o'taydi natijada charm amaliy qo'llanilishida talab etiladigan darajada yumshab, egiluvchanlik xossalarini namoyon etadi. Shu bilan bir qatorda, yog'lanish qobiliyati charmning fizik-mexanik xossalarini oshiradi. Bundan tashqari, yog'lovchi moddalar suv o'tkazuvchanlik va ho'llanish ko'rsatkichlariga ham ta'sir ko'rsatib, charmning shimish qobiliyatini aniqlaydi. Bu esa charmni pardoqlash jarayonlari uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Charm va mo'ynani yog'lantirish jarayoni hamda bu jarayonda qo'llaniladigan yog'lovchi materiallar bo'yicha butun dunyo miqyosida tadqiqot ishlari olib borilib, tadqiqotchilar ishlari natijalari charm va mo'yna sifatini yaxshilashga qaratilgan [1].

Poyabzal ustki qismi uchun xrom charmlari yumshoqligini oshirish, odatda ishlab chiqarish amaliyotlarida charm tarkibidagi yog'lovchi moddalar miqdorini ko'paytirish hisobiga erishiladi. Biroq, yog'lar sarfining oshishi sababli, charm og'irlashadi, yog'lantirish jarayoni murakkablashadi, g'ovaklar yog' bilan to'lishi natijasida charmning gigienik va adgezion xossalari pasayadi hamda yog'lantirish jarayoni yog' bilan to'ldirish jarayoniga aylanadi. Shuningdek, bog'lanmagan yog' moddalari ishchi eritmada qolib, oqova suvlarning ifloslanish darajasini oshiradi.

Charm va mo'yna ishlab chiqarish bo'yicha respublikada xom ashyo yetarlicha bo'lib, biroq texnologik jarayonlarda ishlatiladigan kimyoviy materiallarning deyarli barchasi import mahsuloti hisoblanadi. Bu esa tayyor mahsulot tannarxining sezilarli darajada oshishiga olib keladi. Shuning uchun bugungi kunda soha mutaxassislarining asosiy yo'nalishlari charm va mo'yna ishlab chiqarishda qo'llaniladigan yangi kimyoviy moddalar olish va ularni mahalliyashtirishga qaratilgan.[2]

Mualliflar [3] tomonidan charmni yog'lantirish jarayoni uchun murakkab efir hosilalari qo'llanilgan bo'lib, bunda bir, ikki yoki uch atomli spirtlar va bir-ikki asosli yog' kislotalari hamda sulfirlash uchun polietilenglikoldan foydalanilgan. Natijada ushbu yog'lovchi mahsulot charm bilan mustahkam bog'

hosil qilgan. Tadqiqotchilar yog'lovchi tarkibda eterifikat qo'llash orqali yog'lantirish jarayonining samarasini oshirish bilan birgalikda, fizik- mexanik xossalari yaxshilangan bulg'ori charm olingan. Yildan yil yog'lantirish jarayonida murakkab efirlarni qo'llash hajmi kengayib bormoqda. Bu esa o'z o'rnida bu yo'nalishdagi tadqiqotlarni oshirishni taqozo etadi.

Charm va mo'yna ishlab chiqarish bo'yicha respublikada xom ashyo yetarlicha bo'lib, biroq texnologik jarayonlarda ishlatiladigan kimyoviy materiallarning deyarli barchasi import mahsuloti hisoblanadi. Bu esa tayyor mahsulotning tannarxining sezilarli darajada oshishiga olib keladi. Shuning uchun bugungi kunda soha mutahassislarining asosiy yo'nalishlari charm va mo'yna ishlab chiqarishda qo'llaniladigan yangi kimyoviy moddalar olish va ularni mahalliyashtirishga qaratilgan.

NATIJALAR

Ushbu ilmiy izlanishlar charm va mo'yna mahsulotlarini yog'lash va mustahkamligini oshirish yo'lida olib borilayotgan kimyoviy jarayonlarni o'z ichiga oladi. Jumladan, ikkilamchi mahsulot hisoblangan pilla g'umbagidan ajratib olingan yog', charm va mo'yna yog'lash jarayoni yog'lovchi emulsiyalar barqarorligi bilan xarakterlanadi va bu vaqt ikki soatdan kam bo'lmasligini ta'minlash maqsadida, pilla g'umbagidan ajratib olingan yog'ni natriy bisulfit bilan kimyoviy modifikatsiya qilinib barqaror emulgator sintez qilindi, hamda kompozitsiya tarkibiga derma strukturasi elementlarini qoplashi va tola oralariga mustahkam o'rinishi natijasida charm g'ovvakligini to'ldirib suv o'tkazuvchanligini ma'lum darajada pasayishiga erishish uchun yog' kislotalarini benzil xlorid bilan kimyoviy modifikatsiya qilindi. Olingan yog'lovchi kompozitsiyani katta shoxli mol terilaridan poyabzal ustki qismi uchun charm ishlab chiqarishning yog'lantirish jarayonida qo'llanildi. Yog'lantirilgan charmni fizik-mexanik ko'rsatkichlari aniqlandi [4-7] va yog'lovchi kompozitsiyani derma strukturasi singgib borganini mikroskopda ko'rib aniqlandi.

MUHOKAMA

Materiallar va tadqiqot usullari. Namuna sifatida olingan teri ko'ndalang holatda qalinligi 1mm da kesib olinib maxsus blokga qo'yiladi. BioVirtum firmasi tomonidan ishlab chiqarilgan parafinni (S soni 20-30 atomiga ega) 62°S (GOST 23683-89) da KD-BM III EMBEDDING CENTER uskunasida eritilib namuna terini ustidan quyiladi va -5°S haroratda sovutiladi. [5-6]

Parafin bloklaridagi ob'ektlar yillar davomida saqlanadi.

RANG BERISH TEXNIKASI:

1. Suvdan bo'laklar bo'yoq eritmasiga o'tkaziladi. Bo'yalish 2-3 daqiqadan 15-20 daqiqagacha bo'lishi mumkin.

2. Bo'yashni boshlash uchun birinchi 2-3 qismda rang berish vaqtini aniqlab olinadi, so'ngra belgilangan muddatga qat'iy rioya qilib, ushbu namunaning barcha boshqa qismlarini bo'yaladi.

Agar bo'yoq yaxshiroq singigan bo'lsa, yadrolarni yaxshi bo'yash uchun 5-6 daqiqadan ko'proq vaqt ketadi.

3. Gematoksilindan olingan kesma distillangan suvga o'tkaziladi va Leica Model DM1000LED SN 570605 markali mikroskopda namuna shisha slaydda nazorat qilinadi.

Tajriba muvaffaqiyatli amalga oshirildi, hujayra yadrolari qizg'ish-qizil-binafsha rangga ega bo'lib, ularda yadro va xromatin bo'laklari aniq ko'rindi, hujayralar sitoplazmasi bo'yalgan emas. Mikroskopda teri to'qimalarining yog'lash

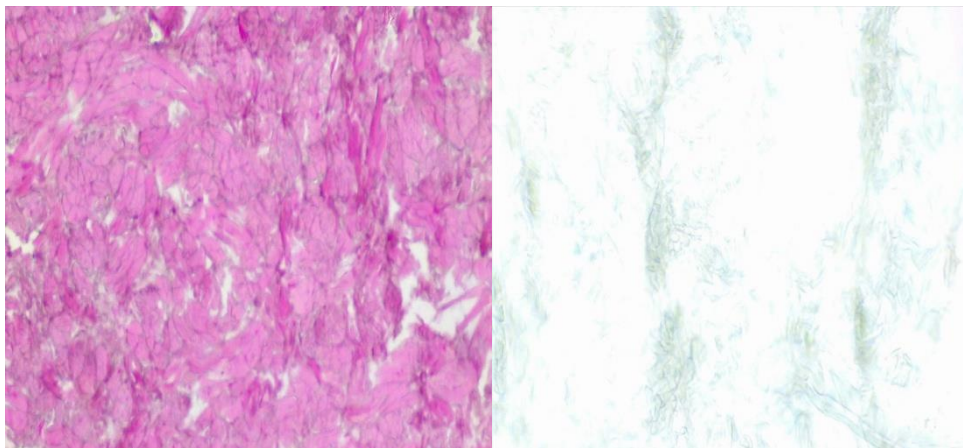
jarayonida qanday o'zgarib borishi, yog'lovchi moddalarning yog'lanmagan terilar bilan farqlari solishtirildi.

BO'YALGAN HOLATDA

Sovutilgan namuna tibbiy ultra yupqa yarim avtomatik mikrotom uskunasidan 0,3 mikrtom qalinlikda kesiladi va kesilgan yupqa bo'lak Tissue Floating Bath XH-1001 markali maxsus vannada xona haroratidagi suvda bir necha soniya sho'ng'itiladi. So'ngra mikroskopda namunani ko'rish uchun moslashtrilgan maxsus shishaga olinadi va ustidan yupqa shaffof plastina bilan yopilib maxsus tabiiy elim yordamida kesilgan yupqa namuna 40°S gacha maxsus sovutgichda sovutiladi.

So'ngra mikroskopda namunani ko'rish uchun moslashtirilgan maxsus shishaga olinadi va ustidan yupqa shaffof plastina bilan yopilib maxsus tabiiy elim yordamida kesilgan yupqa namuna 40°S gacha maxsus sovutgichda sovutiladi.

Olingan natijalar va ularni muhokama qilish. Mikroskopik tekshiruv natijasidan ko'rishimiz mumkinki yog'lovchi kompozitimiz charm namunasiga juda yaxshi singgib borgan, xattoki kollagen tolalarining qalinlashishiga erishilgan. 2-rasmda ko'rishimiz mumkin.

XULOSALAR

1. olingan kompozitimizni charmni yog'lashda qo'llaganimizda fizik-mexanik ko'rsatkichlari, import mahsulotlaridan kam emasligini ko'rishimiz mumkin.

2. yog'lovchi kompozitsiyamiz charm strukturasi singgib borishi juda yaxshi bu charm va mo'ynani qayta ishlash uchun yog'li komponent sifatida ishlatishga imkon beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Т.Ж.Кодиров, П.Е.Абдурахмонова. Жирования каракулевого полуфабриката на основе жиросодержащих вторичных отходов.

<http://library.ziyonet.uz/uz/book/83260.2017.06.03>.

2. SHamsieva M.B., Maxammadiyeva X.N., Rustamov B.I., Sayfiddinov M.Q. SHarm va mo‘yna sanoatlarida qo‘llaniladigan samarali yog‘lantirish texnologiyalari va yog‘lovchi materiallar (tahliliy maqola). “Fan va texnologiyalar taraqqiyoti” ilmiy–texnikaviy jurnal. №6/2020. 176-180 b.

3. Шамсиева М.Б., Кодиров Т.Ж., Содиков Н.А. Жириющая композиция на основе этерификата для отделки юфтевых кож. Сборник материалов научно-практической конференции. Том II. г. Кемерово, 26- 27 марта 2015. с.105.

4. S.I.Dustov, V.R.Normurodov, N.Q.Muxammadiev Alternativnyy sostav, smazyvayushiy kozhu i mexa. “VESTNIK NAUKI” №11(56) S.281-288.

5. Дустов С. И., Нормуродов Б. Р., Мухаммадиев Н. К. АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ СОСТАВ, СМАЗЫВАЮЩИЙ КОЖУ И МЕХА //Вестник науки. – 2022. – Т. 3. – №. 11 (56). – С. 281-288.

6. Дустов С. И., Нормуродов Б. Р. НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ СМАЗОЧНЫХ МАТЕРИАЛОВ ПРИ СМАЗЫВАНИИ КОЖИ И МЕХА //Вестник науки. – 2021. – Т. 3. – №. 9 (42). – С. 38-44.

7. Хафизов А. Р., Раджабов О. И., Нормуродов Б. Р. ИЗУЧЕНИЕ ФИЗИКО-ХИМИЧЕСЧЕСКИХ СВОЙСТВ ПОЛИМЕРНОЙ КОМПОЗИЦИИ НА ОСНОВЕ КРАХМАЛА //Теория и практика современной науки. – 2019. – №. 3. – С. 335-338.

**ТИКУВ МАШИНАЛАРИ ИШЧИ МЕХАНИЗМЛАРИНИНГ
ТЕЗЛИГИДАН СОДИР БЎЛАДИГАН САЛБИЙ ТАЪСИРЛАРНИ
КАМАЙТИРИШ ЙЎЛЛАРИ**

Рахмонов Иномжон Мухторович,

техника фанлари номзоди, доцент

Бухоро муҳандислик – технология институти

yestjrim@mail.ru

Аслонов Тохир Ражабович

стажер-тадқиқотчи

Бухоро муҳандислик – технология институти

tohiraslon@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Мақолада тикув машинасининг юқори тезликда ҳаракатланувчи моки механизми кинематик жуфтликларига таъсир этадиган ички реакция кучлари ўрганилган. Механизм звеноларининг емирилиши ва динамик зуриқишлари натижасида машинанинг ишлаш қобилияти ва боқийлигини узайтиришга хизмат қиладиган юқори тезликли моки механизми ишлаб чиқилган.

***Таянч сўзлар:** тўшаиш машинаси, механизм, ташиқи тишли узатма, тақсимлаш вали, шарикли подшипник, втулка, аравача*

АННОТАЦИЯ

В статье описан динамических нагрузок кинематических парах высокоскоростного механизма челнока швейных машин под действием внутренних реакционных сил. Разработаны предложения по снижению

степени износа данных механизмов и продлению их работоспособности и долговечности.

Ключевая слова: швейной машины, механизм, челнок, петлитель, вал, шариковый подшипник, втулка, маслянный картер.

ABSTRACT

In this article devoted to the task of dynamic loads of links of mechanisms under the influence of internal reactionary forces, with the kinematic pairs of mechanisms for the Shuttle and looper sewing machines moving steel rotational speed of new high-speed shuttle mechanisms sewing to extend the health and longevity of sewing machines.

Keywords: sewing mashine, mechanizm, shuttle, looper, shaft, ball bearing, sleeve, oil sump.

КИРИШ

Мамлакатимиз иқтисодиётида туб ўзгаришлар амалга оширилиши, республика иқтисодиёти асосан хом-ашё йўналишидан рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқариш йўлига изчил ўтаётганлиги, мамлакат экспорт салоҳияти кенгаётганлиги ишлаб чиқаришнинг ҳар бир соҳаси олдида янги вазифаларни қўйди. Жумладан, тикувчилик саноатини ривожлантириш, халқимизни юқори сифатли, чиройли кийимлар билан таъминлаш энгил саноат ходимлари олдида турган муҳим вазифаларидандир. Албатта, бу вазифаларни бажариш учун тикувчилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш, уларнинг сифатини яхшилаш, янги юксак самарали техникага эга бўлган корхоналарни яратиш керак бўлади. [1]

Тикувчилик ишлаб чиқаришда тикув машиналарига, шу жумладан унинг ишчи органлари ва механизмларининг конструкцияларига қатъий талаблар қўйилмоқда. Бунда тикув машинаси механизмларининг звенолари ишчи органлари орасидаги ўзаро боғлиқлик ва ҳаракатнинг аниқлиги каби алохида

талаблар кўйилади. Алоҳида ишчи органлар ва механизмлар конструкциясининг мураккаблиги материалларни тикишдаги юқори тезлик тартиботларида катта инерция кучларининг пайдо бўлишига олиб келади. Инерцион зўриқишлар кинематик жуфтликларда реакция кучларининг ошишига, уларнинг ейилишига, шу билан бирга тикув машинасининг пухталигини пасайишига сабаб бўлади. Бундан ташқари, материалларнинг тикиш технологиясининг талабларини қондириш бевосита тикув машинаси ишчи органларининг ҳаракат тартиботлари билан боғлиқ.[2] Шунинг учун тикув машиналари, механизмлар, ишчи органларнинг мукамал конструкцияларини ишлаб чиқиш тикувчилик саноатинининг долзарб вазифаси ҳисобланиб, улар звенолар ва кинематик жуфтликлардаги зўриқишларнинг камайишини таъминлаши уларни автоматик мойланиши, тикув машинаси юқори тезлигида сифатли баҳяқаторлар ҳосил қилишга имкон яратиб бериши керак. [3]

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Мокилар марказлашган ва марказлашмаган бўлиши мумкин. Моки баҳяси ҳосил бўлиш жараёнида моки йўли коэффициенти K_m муҳим аҳамиятга эга бўлиб, қуйидаги формула орқали топилади:

$$K_m = \varphi_m / \varphi_0$$

бу ерда:

φ_m -моки учининг игна ипи ҳалқасини илиб олингандан бошлаб, уни ўз атрофидан айлантириб бўлгунга қадар бош валнинг бурилиш бурчаги;

φ_0 - бош валнинг тўлиқ бурилиш бурчаги. [4]

Тикув машиналарида K_m коэффициенти 0,25-0,42 ораликда бўлади.

Моки қурилмасининг асосий технологик камчилиги шундаки, найчани алмаштиришга кўп вақт сарфланади. 1-расм (а) да найчани алмаштиришга (1) ва ип узилганда уни тақишга сарф бўладиган вақтнинг ўзгариши (2), шунингдек машина меҳнат унумдорлиги O нинг найча ҳажми U_n (3) га боғлиқлиги графиги кўрсатилган.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, ипнинг пухталиги моки атрофидан айлантрилган ип узунлиги L_m нинг бир бахяга сарф бўладиган игна ипи L_b узунлиги нисбатига тенг бўлади: [5]

$$K_u = L_m/L_b$$

Битта бахяга сарф бўладиган игна ипининг узунлиги қуйидагича топилади:

$$L_b = (S + \Delta) \eta_t$$

бу ерда:

S - бахя қадами;

Δ - тикилаётган материал қалинлиги;

η_t - бахянинг таранглик коэффиценти;

L_m ни мокининг диаметрал кесимидан аниқлаймиз.

$$L_m = 2 K_0 (D_m + B_m + h);$$

$$\text{ёки} \quad D_m \pm b_m = P = \frac{L_m - 2n_0 h}{2K_0}$$

бу ерда:

n_0 - ҳалқа шаклининг рухсат этилганидан четга чиқишини кўрсатувчи коэффицент;

h - моки учининг ҳаракат траекториясидан игна пластинасига бўлган масофа;

P - моки параметри.

Найча ҳажми қуйидаги формуладан топилади:

$$V_n = \frac{\pi}{4} (D_n^2 - d_n^2) b_n$$

бу ерда:

D_n ва b_n - найча диаметри ва эни;

d_n - найча стержени диаметри.

Найчани алмаштириш оралиғидаги тикув машинасининг ишлаш вақти қуйидаги формуладан аниқланади: [6]

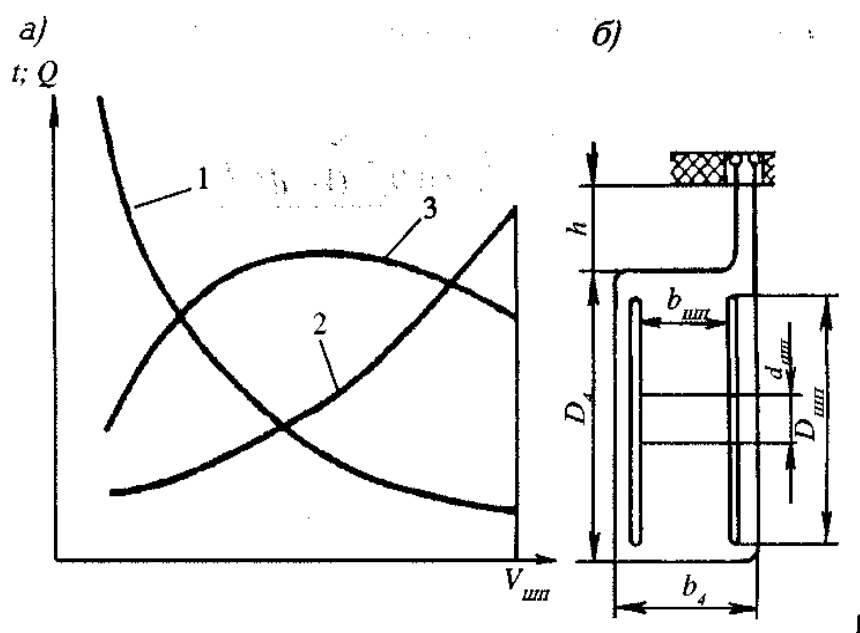
$$T = \frac{60L}{l_{cm}n} = \frac{60D_n^2(1-d^2)b_n}{d_n l_u n} \xi_{\bar{Y}P}$$

бу ерда: n - бир минутда ҳосил қилинган бахялар сони;

d - ипнинг диаметри.

НАТИЖАЛАР

Игна ва моки механизмларининг конструктив параметрлари ва технологик талабларга боғлиқ ҳолда битга бахя учун сарф бўладиган ип диаграммаси курилади. Ип узатиш диаграммасини куриш учун игна юқориги ҳолатига келтирилади. Игна пастга томон ҳаракатланиб тикилаётган материалга теккан ҳолатида узатилган ип бахя узунлигининг ярмига тенг бўлади. Устки ипнинг интенсив узатилиши игнанинг материалга санчилишидан бошланади.

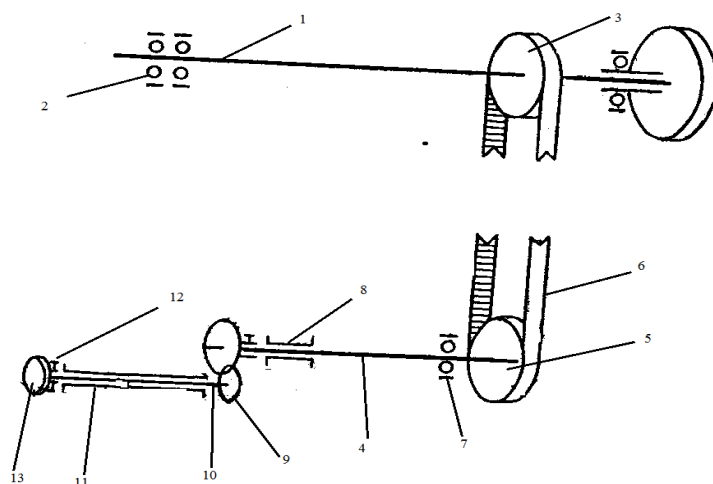

1-расм. Найчани алмаштиришга кетадиган вақт t ; ва меҳнат унумдорлиги Q нинг найча ҳажми Vn га нисбатан ўзгариш графиги (а), ҳамда моки диаметрал кесими (б).

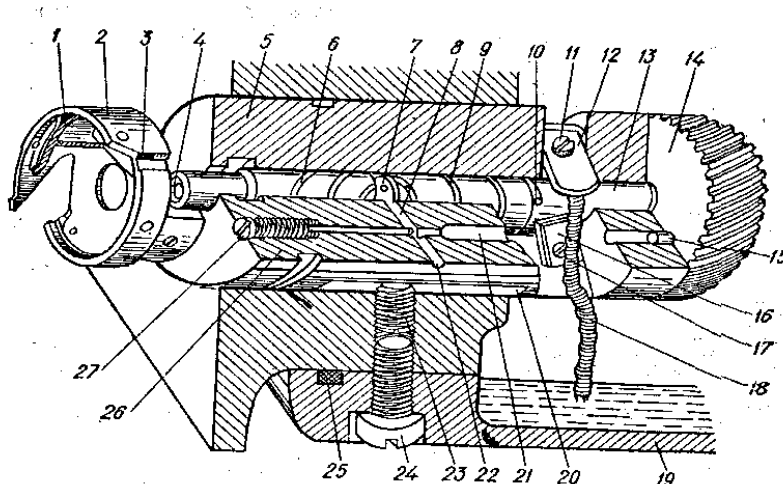
Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда машиналар ишлаш тезлигини ошириш ва динамик зўриқишларни камайтириш имконини берадиган

тикувчилик саноати машиналари ва механизмлари жумладан юқори тезликли моки механизми янги конструкцияларини яратиш долзарб вазифалардан ҳисобланади. [7]

Таклиф қилинаётган янги конструкцияли моки механизми тикув машинада марказий найчали бир текис қуйидагича айланма ҳаракат қилади: Тикув машинасининг асосий вали 1 юқори тезликда айланма ҳаракат қилиб у шарикли 2 подшипникларда силлиқ ҳаракатланади. Асосий вал 1 га винтлар ёрдамида тишли барабан 3 маҳкамланган бўлиб, тақсимлаш вали 4 га иккита винт ёрдамида тишли остки барабан 5 маҳкамланган. Бу барабанларга юмшоқ пластмассадан ясалган тишли тасма 6 кийдирилган бўлиб, тасма бни ўқ бўйлаб силжиши барабанни халқали ариқчасига қўйилган пружинали ўрнатиш халқалари ёрдамида бартараф этилади. Тақсимлаш вали 4 шарикли подшипник 7 ва иккита втулка 8да айланади. Тақсимлаш вали 4нинг ўқ бўйлаб силжиши ўрнатиш халқаси ёрдамида бартараф этилади. Тақсимлаш вали 4га иккита винт ёрдамида қия тишли ғилдирак 9 маҳкамланган, бу ташқи тишли узатма 9, моки вали 10 билан бирга тайёрланган ғилдирак билан илашади. Ташқи тишли узатмада тақсимлаш вали 4дан моки вали 10га бир текисда айланма ҳаракатнинг узатишлар сони $i=1:2$ нисбатида тайёрланган. Моки вали 10 тикув машинаси корпусига винт билан маҳкамланган втулка 11 да айланади. Моки валининг чап учига иккита 12 винтлар ёрдамида моки 13 маҳкамланган (2-расм).

2-расм. Юқори тезликда айланма ҳаракат қилувчи янги конструкцияли моки механизми

3-расм. Юқори тезликда айланма ҳаракат қилувчи янги конструкцияли моки механизмини автоматик мойлаш тизими.

Моки учи 13 билан игнанинг орасидаги масофа 0,1-0,5 мм бўлиши керак бўлган масофани винт 12 ни бўшатиб, втулка 11 ни ўқ бўйлаб силжитиб ростланади. [8]

МУҲОКАМА

Юқори тезликда айланма ҳаракат қилувчи янги конструкцияли моки механизми куйидагича автоматик мойланади: Моки механизмининг бир қанча бирикмаларини автоматик мойланиб туриши учун машина платформаси тагида махсус мой картери ўрнатилиб, картерни машина платформаси қуйма бўртиқларига тўртта винт 24 ёрдамида маҳкамланади (3-расм). Мой оқиб кетмаслиги учун қопқоқ 19 билан платформа қуйма бўртиқларининг орасига 25 қистирма қўйилган. Платформа қуйма бўртиқларига винт 23 ёрдамида втулка 5 маҳкамланган, платформа йўналмасига эса винт 11 ёрдамида пилик 18 ни тутиб турадиган пластинаси 12 маҳкамланган. Мой пилик 18 орқали моки вали 13 нинг конус қисмига ва қисман радиал тешик 10 орқали канал 4 нинг ўқиға

келиб тушади. Мойнинг қолган қисми мой ҳайдовчи резба 9 орқали чапга йўналиб, моки вали 13 билан втулка 5 нинг туташуви жойларини мойлайди. Мой ҳайдовчи резба 9 орқали мой моки вали 13 нинг ўрта ўйиқчасига тушади ва радиал канал 7 бўйлаб моки валининг ичига ўтиб ва каналлар 4, 3 орқали моки пази 1 билан найча туткич белбоғининг туташуви жойлари мойланади. Мой ҳайдовчи резба 6 га мой тушиб, моки вали 13 нинг ўрта ўйиқчасидан заррачалари канал 8 га отилиб чиқади ва тешик 22 орқали паз 20 дан қопқоқ 19 нинг қартирига қайтиб келади. Моки вали 13 нинг конуссимон юзасида мой зарраларини тутиб турадиган мой сидириш пластиналари 16 винт 17 ёрдамида втулка 5 нинг йўнилмасига маҳкамланади. Моки вали 13 билан биргаликда тайёрланган тишли ғилдирак 14 қатта тишли ғилдирак қартиридаги мойга ботиши натижасида мойланади.

Юқорида таъкидланган автоматик мойлаш тизимини юқори тезликда ҳаракатланувчи тикув машиналарининг барча механизмларига қўлаш мақсадга мувофиқдир. [9]

ХУЛОСА

Мазкур мақолада тикув машиналарида динамик зўриқишларни камайтириш мақсадида даврий моки механизмнинг конструкциясини такомиллаштириш ва параметрларини асослаш, математик режалаштириш усули ёрдамида янги мойлаш тизими ўрнатилган моки механизмнинг оптимал кўрсаткичларини ва иш тартибини аниқлаш ҳамда асослаб бериш масаласида тадқиқот ишлари бажарилган бўлиб, бу бугунги кунда тикувчилик машинасозлигининг муҳим вазифаларидан ҳисобланади. Тикув машинасида тикилаётган материал қаршилик кучи, звенолар инерция кучи, эластиклик кучи, электр юритгични динамик ва механик тавсифларини ҳисобга олган ҳолда, янги мойлаш тизими ўрнатилган моки механизмнинг динамик моделини ишлаб чиқиш ва назарий масалаларини ечилган.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Рахмонов И. М., Мирзаев А. Ш. РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ МЕХАНИЗМА ПЕРЕМЕЩЕНИЯ МАТЕРИАЛА ШВЕЙНОЙ МАШИНЫ С УПРУГИМИ ЭЛЕМЕНТАМИ //Иновационное развитие техники и технологий в промышленности. – 2021. – С. 236-239.

2. Рахмонов И. М. и др. Возможности снижения динамических нагрузок в кинематических парах механизма иглы швейной машины //Вестник магистратуры. – 2019. – №. 4-3. – С. 22.

3. Рахмонов И. М. и др. Совершенствование механизма нитепритягивателя швейных машин для образования качественной строчки //Вестник магистратуры. – 2019. – №. 4-3. – С. 26.

4. Вохидова З. Н., Рахмонов И. М. Экспериментальное определение действующих сил механизма иглы с упругими элементами швейной машины //Наука, образование и культура. – 2017. – №. 6 (21). – С. 11-14.

5. Rakhmonov I. M. et al. Method for determining damping coefficient, characteristic friction force in the needle mechanism //IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – IOP Publishing, 2020. – Т. 862. – №. 3. – С. 032067.

6. Рахмонов И. М., Хайитов Ш. ПУТИ РАСШИРЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ДИНАМИКИ ШВЕЙНЫХ МАШИН ДЛЯ СБОРКИ ЗАГОТОВОК ОБУВИ И КОЖГАЛАНТЕРЕЙНЫХ ИЗДЕЛИЙ //Вестник науки. – 2022. – Т. 4. – №. 3 (48). – С. 190-195.

7. Рахмонов И. М., Мирзаев А. Ш. ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ ДЕЙСТВУЮЩИХ СИЛ МЕХАНИЗМА ПЕРЕМЕЩЕНИЯ МАТЕРИАЛА JUKI DDL-8100EN ШВЕЙНЫХ МАШИН //Вестник науки. – 2022. – Т. 2. – №. 6 (51). – С. 263-268.

8. Рахмонов И. М., Раджабов И. Х., Файзуллаева Л. И. НАПРАВЛЕНИЯ ПЕДАГОГИКИ И ИХ ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ.

9. Рахмонов И. М., Мирзаев А. Ш. ОСНОВНЫЕ НЕИСПРАВНОСТИ И ИХ УСТРАНЕНИЯ МЕХАНИЗМА ПЕРЕМЕЩЕНИЯ МАТЕРИАЛА УНИВЕРСАЛЬНЫХ ШВЕЙНЫХ МАШИН //Вестник науки. – 2022. – Т. 2. – №. 6 (51). – С. 256-262.

ABDULLA QAHHOR HIKOYALARI TAHLILI

Abdunazarova Sevara Oybek qizi

TerDu O‘zbek filologiyasi 3-bosqich talabasi

abdunazarovasevara17@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada Abdulla Qahhorning o‘zbek hikoyachiligi rivojiga qo‘shgan hissasi hamda o‘zbek adabiyotiga hikoya janrining shakllanishi va rivojlanishdagi o‘rni, hikoya qahramonlarining taqdiri tahlili masalalari haqida so‘z boradi.*

***Kalit so‘zlar:** Hikoya, Abdulla Qahhor, qahramon,*

***Annatation:** This article talks about the story of Abdulla Qahhor, who contributed to the development of Uzbek storytelling, the role of the narrative genre in Uzbek literature, and the analysis of the fate of the heroes of the story.*

***Keyword:** Story, Abdullah Qahhor, hero*

Har bir insonni yetuk shaxs sifatida shakllanishda yuksak ma’naviyat sohibi bo‘lishida insonni ezgu maqsadlar tomon eltadigan, ongi va shuurini munavvar etadigan adabiy asarlar zarurdir. Buyuk adibimiz Cho‘lpon tabiri bilan aytganda “Adabiyot chin ma’nosi ila o‘lgan, so‘ngan, ...o‘chgan, majruh, yarador ko‘ngilga ruh bermak uchun faqat vujudimizga emas, qonlarimizga qadar singishgan qora balchiqlarni tozalaydurgan, o‘tkir yurak kirlarini yuvadurgan toza ma’rifat suvi, ...chang va tuproqlar to‘lgan ko‘zlarimizni artib, tozalaydurgan buloq suvi bo‘lganlikdan bizga g‘oyat kerakdur”.

O‘z asarlari bilan adabiyot ixlosmandlarining yuragidan chuqur o‘rin egallangan adiblardan biri Abdulla Qahhor hisoblanadi. Oz so‘zda ko‘p ma’no ifodalash qobiliyatiga ega bo‘lgan buyuk ijodkorning asarlarini o‘qimagan,

kitobxonlar kam bo'lsa kerak. Oddiy temirchi oilasida tug'ilib voyaga yetgan Abdulla Qahhor hikoyalarining qahramonlari ham oddiy, soddadil insonlar hisoblanadi. O'zbek nasriy adabiyotini, xususan hikoyachiligini yuksaltirgan, badiiy ijodda o'z ovozigacha, o'z ijod uslubiga ega yozuvchining hikoya qilsa va romanlari ne-ne buyuk qalam ahliga mahorat maktabi vazifasini o'tagan. Adib hikoyalarini shartli ravishda uch yo'nalishga ajratish mumkin: tarixiy hikoyalar, hajviy hikoyalar, zamonaviy hikoyalar. Abdulla Qahhor «Xotinlar», «Asror bobo», «Ming bir jon», «Mahalla» hikoyalarida zamondoshlarining ma'naviy dunyosini, insoniy xislatlarini, axloqiy pokligini, ruhiy go'zalligini ko'rsatishga alohida e'tibor bergan. U hikoyalarida xalq maqollari va matallardan o'rinli foydalangan. A.Qahhor hikoyalarini mutolaa qilar ekanman ko'z ongimda milliylikimizga xos bo'lgan urf - odat, an'analarimiz, samimiy tanti insonlar gavdalanadi. A.Qahhor hikoyalari so'z qudrati ila mehnatkash o'zbek xalqining su'rati, siyratini chizib beradi.

“Otning o'limi, itning bayrami” degan epegraf bilan boshlanuvchi “O'g'ri” hikoyasi adib asarlarining shu davr, tuzim nuqti nazaridan yozgan eng yaxshi hikoyalaridan biri desak mubolag'a bo'lmaydi. Yozuvchi bu hikoyasida o'zgalar baxtsizligini tirikchilik manbaiga aylantirib olgan zolim amaldorlar obrazini tasvirlaydi. «Dehqonning uyi kuysa kuysin, ho'kizi yo'qolmasin. Bir qop somon, o'n - o'n beshta xoda, bir arava qamish uy, ho'kiz topish uchun necha zamonlar qozonni suvga tashlab qo'yish kerak bo'ladi» - kabi misralar hikoyaning tasir doirasini kuchaytirgan. Nasriy asarlarda maqol, matallardan foydalanish asarning emotsional ekspessivligini oshiradi. «O'g'ri» hikoyasida «Begim deguncha belim sinadi», «Tekinga mushuk oftobga chiqmaydi», «Berganga bitta ham ko'p, olganga o'nta ham oz», «Quruq qoshiq og'iz yirtadi», «O'ynashmagil arbob bilan - seni urar har bob bilan» kabi maqollar qo'llangan.

A.Qahhorning hazin hikoyalaridan biri “Bemor” hikoyasi hisoblanadi. “Bemor» hikoyasida qattiq og'rib, vafot etgan ayol taqdiri va unga biror yordam berishda batamom ojiz, qo'li kalta Sotiboldining ahvoli, uyquga to'ymagan, hali aniq shakl olmagan jujuq tilda onaizoriga tuni bilan xudodan shifo tilab chiquvchi «begunoh

go‘dak» - qizcha holati bayon etilgan. Bu hikoyada o‘z ishini bilmaydigan “tabiblar” qattiq tanqid ostiga olingan. Yana bir jihatdan ayolning o‘limiga ilmsizlikni ham sabab sifatida ko‘rsatish mumkin. Bu hikoyaga «Osmon yiroq, yer qattiq» maqoli epigraf qilib olingan.

Abdulla Qahhorning “Dahshat” hikoyasi fojiviy yakun topishi bilan boshqa hikoyalardan ajralib turadi. Kimlar uchundir Unsunning tun yarimida qabristonga borishi daxshat bo‘lsa, men uchun ko‘ngli to‘la orzu - havas bo‘lgan yoshgina qizning tiriklar qabristoni deb atalmish Dodxo xonadoniga sakkizinchi xotin bo‘lishining o‘zi bir dahshatdir. Ushbu hikoyada Unsinning «O‘g‘ri»dagi Qobil bobo, «Bemor»dagi Sotiboldidan farqi shuki, u o‘z safdoshlariga o‘xshab mute‘lik asirasi va jaholat qurboni bo‘lib yashashni istamaydi. Oddiy tegirmoncjini qizi bo‘lsa ham jasoratli ekanini ko‘rsatib qo‘ydi. Dodxodek salobatli odam qabriston desa tizzasi qaltiragan bir paytda ayol bo‘la turib tutqinlik musibatidan qutilish uchun qabristonga borishga rozi bo‘ladi. Asar yakunida Unsun qo‘rqchdan jon beradi. Ammo ozod bo‘ladi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, odamlar turmushidan olingan epizodlarda, lavhalarda ular hayotiga, qismatiga daxldor fojeiy mohiyatni ko‘rish, teran his etish, personajlar xarakteri va qismatini ularning ruhiyati ifodasi orqali yorqin badiiy detallar vositasida gavdalantirish Qahhor hikoyanavislik san’atining eng muhim jihatlaridir. Biz Abdulla Qahhor hikoyalarining qahramonlari orqali turli taqdirlar guvohi bo‘llamiz. Adabiyot hayot maktabi. Zeroki har bir qahramon taqdiri biz yoshlarga ibrat bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulla Qahhor “Tanlangan asarlar”. Toshkent – 2015.
2. Normatov U. Abdulla Qahhorni anglash mashaqqati. Toshkent – 1999.

**THE PROBLEMS OF EQUIVALENCE IN THE ENGLISH TRANSLATION
OF STARRY NIGHTS BY ILKHOM TUKHTASINOV FROM UZBEK
NOVEL YULDUZLI TUNLAR BY PIRIMKUL KADIROV**

Bibiraykhon Makhmudova Begbuta kizi

Samarkand State University

English faculty. Literary translation.

2nd year Master student

Abstract. The process of translating literary works from one language to another involves many challenges, including the problem of equivalence. This issue is particularly prevalent in the translation of works that originate in languages with different cultural contexts from the target language. The translation of Ilkhom Tukhtasinov's STARRY NIGHTS from Uzbek to English is not exempt from such issues. The novel YULDUZLI TUNLAR by Pirimkul Kadirov, from which STARRY NIGHTS was adapted, reflects the unique cultural traits of the Uzbek society, which can pose a challenge to English readers who do not share the same cultural background. This essay sets out to explore the challenges of equivalence that arise in the translation of STARRY NIGHTS, and how these obstacles can be overcome to ensure a faithful and effective translation for English readers. STARRY NIGHTS, written by Ilkhom Tukhtasinov, is an Uzbek novel that explores the theme of cultural intersections and the fraught relationship between traditional Uzbek culture. YULDUZLI TUNLAR, written by Pirimkul Kadirov, is the Uzbek original of Starry Nights. Kadirov's novel is widely regarded as a classic of Uzbek literature and is praised for its lyrical prose and vivid portrayals of Uzbek traditions and customs. Though the two novels share many similarities in terms of plot and themes, the English translation of Starry Nights has been subject to criticism for failing to capture the nuances and cultural specificity of its source text. Importance of equivalence in

translation Equivalence plays a vital role in the art of translation. Without it, the goal of conveying the original meaning of a text would not be possible. In essence, equivalence means that the translated text should read like the original. This involves more than simply substituting words from one language to another. It requires the translator to fully understand the cultural context and linguistic nuances of both the source and target languages. Ideally, the translation should be seamless, and the reader should not be able to discern any noticeable differences between the two versions. This is especially important in literary works, where the author's intended tone, style, and meaning must be preserved. In the case of *STARRY NIGHTS*, achieving equivalence proved to be one of the biggest challenges for the translator.

Thesis statement. The main problem identified in the English translation of *STARRY NIGHTS* by Ilkhom Tukhtasinov from the Uzbek novel *YULDUZLI TUNLAR* by Pirimkul Kadirov is the lack of equivalence between the original text and its translated version. The thesis statement that this essay will explore is how the translation process from Uzbek to English affects the overall meaning, cultural context, and literary style of *STARRY NIGHTS*. I argue that the translation process inherently involves a degree of loss and gain, and that this has significant implications for both the translator and the reader. By examining specific examples of cultural and linguistic differences between the two versions, I aim to demonstrate the challenges and limitations of translation, as well as the potential for creative and dynamic solutions. Another problem with the English translation of *STARRY NIGHTS* is the loss of linguistic nuance. Uzbek, like all languages, has its own unique linguistic features which cannot always be accurately translated into English. For example, Uzbek has a complex system of honorifics which convey respect and politeness to the listener. In *STARRY NIGHTS*, these honorifics are often lost or simplified in the English translation, which can affect the tone and meaning of the dialogue. Similarly, Uzbek has a rich tradition of poetry and wordplay, which can be difficult to capture in a different language. While the English translation of *STARRY*

NIGHTS may convey the basic plot and characters, it does not fully capture the richness and subtlety of the original Uzbek text.

Cultural differences and untranslatable words. One of the biggest challenges in translating literary works is capturing the cultural nuances that are often embedded in a language. This is particularly true when it comes to untranslatable words, which are unique to a particular culture and may not have an equivalent word in another language. For instance, the Uzbek word “oyim” refers to a beloved person, but there isn’t an equivalent word in English that captures the same sense of endearment. Similarly, words like “ikat” and “atlas” that are used to describe traditional Uzbek textiles are difficult to translate into English because of the absence of a direct equivalent. Thus, the translator has to tread a fine line between sacrificing the original meaning of the text or losing some of the cultural richness that is inherent in the source language.

Asymmetric structures and syntax is another issue in the translation of STARRY NIGHTS. While the Uzbek original uses a predominantly subject-verb-object (SVO) sentence structure, the English translation often employs a more complex and varied syntax. This is evident in the way the text is broken up into shorter, simpler sentences in some places and longer, more complex ones in others. Moreover, the English translation sometimes uses passive constructions where the Uzbek original uses active ones. This not only alters the meaning of the text but also affects its overall rhythm and tone. For instance, in one passage, the Uzbek original describes a horse galloping along a riverbank, while the English translation describes the riverbank as "galloping past" the horse. Such asymmetric structures and syntax greatly impact the equivalence between the original text and the translation, making it difficult to capture the full meaning and tone of the original work.

Metaphors and idiomatic expressions. Another significant challenge faced by the translator was to preserve the metaphors and idiomatic expressions used in the original text. Metaphors are the key elements of artistic expression and communicate the author’s intended meaning in a figurative way. Idiomatic expressions are also

common in literary works and are used to convey certain cultural and linguistic nuances that are specific to a particular language. Therefore, it was important for the translator to accurately convey these elements in the translated text to maintain the authenticity of the author's voice. However, some metaphors and idiomatic expressions are difficult to translate literally and require a certain level of creativity and ingenuity on the part of the translator. This was particularly challenging in the case of *Yulduzli Tunlar*, which is rich in such expressions, making it crucial for the translator to strike a balance between preserving the poetic nuances of the original text and effectively communicating its meaning to the target audience.

Pragmatic translation issues encompass a variety of considerations for the translator, including how words and phrases are used in different contexts, the intended audience of the translation, and how closely the translation should adhere to the original language. In the case of English translations of Uzbek novels like *Yulduzli Tunlar*, there may be pragmatic considerations based on the specific culture and language of the target audience. For example, certain cultural references or idiomatic expressions may not be easily translatable or may not make sense to an English-speaking audience. Additionally, the translator may need to choose between a literal or more interpretive translation in order to convey the intended meaning of the original text. Pragmatic translation issues can greatly impact the quality and effectiveness of a translation, and it is important for translators to carefully consider these factors in their work. Additionally, a major issue with the translation of *STARRY NIGHTS* is the struggle to convey the cultural nuances and references present in the original Uzbek novel. This is evident in the translation of key phrases and expressions that simply do not carry over well into English without explanation. Specifically, the novel incorporates various Uzbek words and phrases that are essential to the characterization and setting of the story, such as "dastarkhan" (a traditional Uzbek tablecloth) and "tamasha" (a noisy and festive event). These words do not have direct translations in English and are therefore left untranslated or

awkwardly explained. This creates a distance between the reader and the story, detracting from the overall reading experience.

Cultural differences and untranslatable words also pose significant challenges in the translation of literary works. Some words and expressions in a language have no direct equivalent in another language, leading to difficulties in maintaining the intended meaning and tone of the original text. In the context of the translation of STARRY NIGHTS, the Uzbek culture and language have unique characteristics that cannot be fully captured in English. For instance, the Uzbek language has several words that convey familial affection, such as *yigit* (son, fellow), *ona* (mother), *kelin* (daughter-in-law), *aka* (elder brother), etc. These terms are embedded in the Uzbek culture and define the relationships among family members, thus making it difficult to translate them adequately into English. To overcome such challenges, translators need to consider the cultural context and nuances of both languages and creatively adapt them in the target language to convey the intended meaning effectively.

A. Difficulty of conveying specific cultural concepts One of the biggest challenges in translating a work from one language to another is conveying specific cultural concepts. These concepts, which often have no direct equivalent in the target language, are deeply rooted in the cultural context of the source language. As a result, they can be incredibly difficult to translate accurately. The translator must not only have a deep understanding of both languages, but also an in-depth knowledge of the source culture and its values, beliefs, and traditions. In the case of Ilkhom Tukhtasinov's STARRY NIGHTS, the translator had to grapple with complex cultural concepts related to Uzbekistan's history, religion, and social norms. Despite the challenges, the translator managed to find creative ways to convey these concepts to an English-speaking audience, creating a work that captures the essence of the original novel.

Examples of untranslatable words in YULDUZLI TUNLAR In Yulduzli Tunlar, there are numerous examples of words that do not have direct English translations. For instance, the word "ishonchli" is often translated as "trustworthy" or "reliable,"

but it also carries a deeper connotation of faith and belief that cannot be fully expressed in a single English word. Similarly, the word "tun-o'q" refers to the darkness of the night, but it also implies a sense of mystery and enchanted beauty that is unique to Uzbek culture. These untranslatable words highlight the challenges that translators face when dealing with works from different cultural contexts. While it is possible to provide an approximation of the meaning, certain nuances and cultural aspects might be lost in translation, making it difficult for readers to fully appreciate the original work.

Differences between Uzbek and English syntax. Another important aspect that must be considered in the English translation of Yulduzli Tunlar is the differences in syntax between Uzbek and English. Uzbek has an SOV (subject-object-verb) word order, while English follows an SVO (subject-verb-object) structure. This means that in Uzbek, the subject usually comes at the beginning of the sentence, followed by the object and the verb. In English, the subject is usually followed by the verb and then the object. Additionally, Uzbek is a language that heavily relies on case endings to mark the relationships between different elements in a sentence, whereas English uses prepositions for this purpose. These differences in syntax can pose challenges for the translator in accurately conveying the intended meaning while preserving the tone and style of the original text.

Problems of translating complex sentence structures. Translating complex sentence structures can pose a significant challenge for translators. Translators must be able to accurately convey the intended meaning of texts while also maintaining the style and tone of the original work. Complex sentence structures, particularly those found in literary works, can include subordinate clauses, lengthy phrases, and intricate word order. This complexity can lead to ambiguity and misinterpretation if not translated correctly. Translators must also be aware of cultural differences and idiomatic expressions that may not have an equivalent in the target language. Additionally, the translator must consider the intended audience of the translated work and adjust the translation accordingly. With these challenges in mind,

translators must approach complex sentence structures with a careful and attentive eye to ensure that the meaning and nuance of the original text are accurately conveyed in the target language.

Metaphors and idiomatic expressions. One of the most challenging aspects of translating idiomatic expressions and metaphors is creating an equivalent translation that accurately captures the intended meaning and cultural significance. In "Starry Nights," Ilkhom Tukhtasinov uses many metaphors to describe the experiences and emotions of his characters. For example, the metaphor of a "hand of sorrow" is used to describe the protagonist's grief at the loss of his wife. Translating this metaphor into English requires an understanding of the cultural significance of hands and sorrow as symbols in both languages. Similarly, idiomatic expressions such as "hitting a wall" or "light at the end of the tunnel" present difficulties in finding equivalent phrases that retain the intended meaning. A skilled translator must remain aware of the cultural nuances and symbolic meanings in both languages to achieve a successful translation.

The role of metaphors in Uzbek literature. Metaphors play a crucial role in Uzbek literature as they allow for deeper layers of meaning and symbolism to be conveyed through language. In Yulduzli Tunlar, Pirimkul Kadirov utilizes metaphors to describe the beauty of the night sky and the various emotions and thoughts that it evokes in the characters. Ilkhom Tukhtasinov's translation of these metaphors into English, however, proves to be problematic as the nuanced meanings and cultural context may not be fully captured. This highlights the difficulty of accurately translating metaphors, which are often specific to a particular culture and language. The use of metaphors in Uzbek literature adds to its richness and complexity, and as such, their accurate translation is crucial in conveying the intended meaning to English-speaking readers.

Challenges of translating metaphors and idiomatic expressions. Another major difficulty encountered during the translation of Yulduzli Tunlar is posed by metaphors and idiomatic expressions, which belong to the core of Uzbek stylistic

culture. While it is essential that the English translation manages to preserve the Uzbek origin of these expressions, the translator must also ensure that the message is aptly conveyed in English. Furthermore, the translator must be wary not to choose an English expression that may, due to cultural differences, distort or alter the original meaning and thus fail to convey the intended message. To strike a careful balance, it often falls on the translator's knowledge and experience to improvise and come up with an English expression that remains close to its source wherever possible while delivering the meaning of the original text to the target readership.

Examples of metaphors and idioms in YULDUZLI TUNLAR and STARRY NIGHTS YULDUZLI TUNLAR and STARRY NIGHTS are rich in metaphors and idioms. In YULDUZLI TUNLAR, the author Pirimkul Kadirov uses a metaphor to convey the harshness of the reality faced by the protagonist, Abdullah. The metaphor of a "desert" is used to describe the life of Abdullah, who is forced to leave his village due to persecution. Similarly, in STARRY NIGHTS, Ilkhom Tukhtasinov uses idioms and metaphors to reflect the Uzbek culture and mindset. For instance, an Uzbek idiom "Juma oyi" (literally meaning "Friday's day") is used to describe the day of the week when people visit the bazaar to buy and sell goods. Moreover, Tukhtasinov uses metaphors to describe the personality of the characters. For example, the protagonist's mother is compared to a "strong tree" that stands firm against the winds of change. These metaphors and idioms enrich the story's cultural and emotional resonance and make it difficult to achieve a perfect equivalence in translation. One of the key issues in translating literary works from one language to another is the problem of equivalence. Specifically, the challenge lies in capturing not only the literal meaning of each word, but also the cultural and emotional nuances that are embedded within the language. This is particularly important when translating works of literature, as the language is often used to convey complex themes and ideas. In the case of Ilkhom Tukhtasinov's English translation of Pirimkul Kadirov's Uzbek novel Yulduzli Tunlar, the issue of equivalence is evident in the varying interpretations of the phrase "starry nights." While Tukhtasinov's translation

conveys a sense of beauty and wonder, it fails to capture the deeper cultural associations of the phrase that are present in the original Uzbek text. Ultimately, the problems of equivalence highlight the importance of understanding the cultural and linguistic context of a work when translating it into another language.

Conclusion. In conclusion, the English translation of "Starry Nights" by Ilkhom Tukhtasinov from the Uzbek novel "Yulduzli Tunlar" by Pirimkul Kadirov presents several issues of equivalence. The translator's choices in rendering the original text into English often result in certain meanings and nuances being lost in the process. The most significant impact of these issues on the translated work is on the reader's interpretation, which can undermine the intended effect of the original work. To avoid this, future translations of the novel should take into account the cultural and linguistic differences between the source and target languages. The translator must understand the context of the original work and make informed choices that preserve the meaning and style of the original text. While a perfect translation may be impossible, striving for equivalence should remain a primary concern for all translators. Recap of the issues of equivalence in the translation of STARRY NIGHTS In conclusion, the translation of STARRY NIGHTS poses numerous challenges regarding equivalence. The translator, Ilkhom Tukhtasinov, has attempted to convey the original Uzbek style and cultural nuances in English. However, the task of finding an equivalent idiom, cultural reference, and phonetic expression in a different language is daunting. As demonstrated, the lack of an exclusive English equivalent for Uzbek cultural references has led to the use of footnotes. Additionally, the compounding effects of language, style, and cultural differences make translation of literary works an intricate affair. Consequently, the translator has to employ various techniques such as collocations, cultural approximation, and selection to preserve the meaning of the original text and maintain authenticity. Admittedly, despite the translator's best efforts, some nuances and cultural references can be lost or lose their intended effect. Therefore, translation is as much a science as it is an art. The translator's interpretation and understanding of the source text greatly affect the

quality of the translation, and this becomes more complex when there are cultural gaps between the source and target languages. This text highlights the difficulties of negotiating cultural differences and linguistic nuances in translation. It also emphasizes the importance of considering the target audience and their cultural context in producing a successful translation. These challenges can be overcome by employing appropriate translation strategies such as localization or domestication, which involve adapting the translation to suit the target audience's cultural and linguistic expectations. Therefore, this study provides valuable insights for translators and scholars in the field of translation to understand the complexities of achieving equivalence in cross-cultural translations.

Bibliography

1. Roland Bartel. 'Metaphors and Symbols.' Forays into Language, National Council of Teachers of English, 1/1/1983
2. Nam H Nguyen. 'Basic, Intermediate and Advanced Grammar and Composition in English-Uzbek.' Nam H Nguyen, 4/12/2018
3. Stephen P. Reyna. 'Starry Nights.' Critical Structural Realism in Anthropology, Berghahn Books, 4/1/2017
4. Xiuwen Feng. 'On Aesthetic and Cultural Issues in Pragmatic Translation.' Based on the Translation of Brand Names and Brand Slogans, Routledge, 7/15/2016
5. Sam Glucksberg. 'Understanding Figurative Language.' From Metaphor to Idioms, Oxford University Press, 7/26/2001
6. Richard S. Kayne. 'The Antisymmetry of Syntax.' MIT Press, 12/14/1994 - Natalia Gogolitsyna. '93 Untranslatable Russian Words.' Russian Information Service, 1/1/2008
7. Marta ZapaBa-Kraj. 'Equivalence and Literary Translation. Short Introduction to the Translation Studies.' GRIN Verlag, 7/8/2020

**XORIJIY DAVLATLARDA TRANSPORT VOSITALARI HARAKATI YOKI
ULARDAN FOYDALANISH XAVFSIZLIGI QOIDALARINI BUZISH
JINOYATI UCHUN JAVOBGARLIK**

Ibodillayev Doston Abduvayt o‘g‘li

Huquqni muhofaza qilish akademiyasi magistranti

dostonibodillayev@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada xorijiy davlatlarda transport vositalari harakati yoki ulardan foydalanish xavfsizligi qoidalarini buzish jinoyati uchun javobgarlik bayon etilgan. Shuningdek, muallif maqolada yo‘l-transport hodisalarini oldini olishda xalqaro standartlar ayrim talablariga to‘xtalib o‘tgan.

***Kalit so‘zlar:** yol-transport hodisasini oldini olish, Germaniya “Yo‘l harakati xavfsizligi to‘g‘risida”gi qonuni, Shvetsiya “Yo‘l harakati qoidalarini”, Norvegiyada yo‘llarda xavfsizlikni ta‘minlash, Estoniya “Yo‘l harakati qoidalarini”.*

**RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF TRAFFIC SAFETY
RULES OR OPERATION OF VEHICLES
IN FOREIGN COUNTRIES**

ABSTRACT

This article sets out the responsibility for violation of traffic safety rules or operation of vehicles in foreign countries. Also in the article, the author dwelt on some of the requirements of international standards for the prevention of road accidents.

***Keywords:** prevention of road accidents, German law on road safety, Swedish “rules of the road”, road safety in Norway, Estonian “rules of the road”.*

Davlatning jinoyat huquqiy siyosatini amalga oshirish uchun boshqa mamlakatlarning jinoyat qonunchiligini, uning xususiyatlari va ijobiy tomonlarini o'rganish muhimdir. Xorijiy mamlakatlar qonunchiligini qiyosiy tahlil qilish muammoning mohiyatini yanada aniqroq tushunish, jinoyatlar va boshqa qilmishlarning jazoga loyqligini tavsiflash, milliy qonunlarimizni takomillashtirish imkonini beradi. Transport vositalari harakati yoki ulardan foydalanish xavfsizligi qoidalarini buzish uchun jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan qonun hujjatlarini to'g'ri tushunish uchun xorijiy mamlakatlarda yo'l harakati va uning xavfsizligini huquqiy tartibga solish asoslarini bilish talab etiladi.

Transport vositalari harakati va ulardan foydalanish xavfsizligini ta'minlash masalalarini tartibga solishga bag'ishlangan Yo'l harakati to'g'risidagi qonunlar Avstriya, Bolgariya, Buyuk Britaniya, Daniya, Ukraina, Estoniyada amal qiladi. Ispaniyada shunga o'xshash hujjat "Mexanik transport vositalarining harakati hamda yo'l harakati xavfsizligi to'g'risidagi asosiy qonun" deb ataladi. Bolgariya, Daniya, Ispaniya, Ukraina va Finlyandiyada yo'l harakati to'g'risidagi qonun ushbu sohadagi munosabatlarni tartibga soluvchi birdan-bir hujjat hisoblanadi. Norvegiyada yo'llarda xavfsizlikni ta'minlash masalalari "Yo'l harakati to'g'risida"gi qonun bilan bir qatorda, 1936 yil 16 iyulda qabul qilingan "Muayyan kasblar egalarining o'zlarini tiyishlari shart bo'lgan faoliyatlar to'g'risida"gi qonun bilan tartibga solinadi. Unda muayyan kasb egalari, shu jumladan tijorat transport vositalarining haydovchilari uchun yo'lga chiqishdan oldin kamida 8 soatgacha bo'lgan muddat mobaynida alkogol, boshqa mast qiluvchi ichimliklar yoki giyohvandlik vositalari iste'mol qilishdan o'zini tiyishi talabi belgilangan.

Germaniyada "Yo'l harakati xavfsizligi to'g'risida"gi qonundan tashqari, "Yo'l harakati qoidalarining buzilishi to'g'risida"gi qonun, Yo'l harakatida ishtirok etishga ruxsat berish to'g'risidagi qoidalar kodeksi (u haydovchiga va transport vositalariga taalluqli bo'lgan masalalarni tartibga soladi) amal qiladi. Yo'l qoidalarini buzganlik uchun jarimalar tizimi keng ko'lamli "Jarimalar katalogi"ga birlashtirilgan. Unda

yoʻlda harakatlanish chogʻida yoʻl qoʻyilishi mumkin boʻlgan koʻp sonli qoidabuzarliklar ancha mufassal tartibga solingan.

Shvetsiyada quyidagi masalalarni tartibga soluvchi alohida qonunlar amal qiladi: Yoʻl harakati qoidalarining jiddiy buzilishi (transport vositalarini mast holda yoki haydovchilik guvohnomasisiz boshqarish); haydovchilarni tayyorlash va haydovchilik guvohnomasini olib qoʻyish tartibi; avtomobil haydovchilarini tayyorlovchi maktablarga qoʻyiladigan asosiy talablar; avtomobilni qoʻyish qoidalarini buzganlik uchun jarimalar; transport vositalarini majburiy evakuatsiya qilish; xavfli yuklarni tashish va h.k.

Estoniyada har bir turdagi transport (jamoat transporti, yuk transporti va h.k.)ga nisbatan alohida qonunlar, shuningdek yoʻllar toʻgʻrisidagi qonun qabul qilingan. Bundan tashqari, quyidagi masalalar ham alohida qonunlar bilan tartibga solinadi: maʼmuriy huquq qoidalarini buzish; transportda sugʻurta; yoʻllarning egalari yoki boshqaruvchilari va yoʻl harakati ishtirokchilarining yoʻllarni saqlash, ulardan foydalanish va ularni muhofaza qilish uchun javobgarligi; transport vositalarini qoʻyish joylari.

Ayrim mamlakatlar faqat yoʻl harakati qoidalarini qabul qilish bilan cheklangan. Odatda, bu qoidalar turli huquqiy hujjatlarda belgilanadi.

Yoʻl belgilariga oid masalalar, Mexanik transport vositalari toʻgʻrisidagi qonunning qoʻllanilishi (Avstriya), avtomobillarni roʻyxatga olish qoidalarini va bu ish bilan bogʻliq hisob yuritish hujjatlari, texnik koʻrikdan oʻtkazish, svetofor orqali tartibga solish, yoʻl qurilishi, yoʻl belgilari (Bolgariya), mexanik transport vositalarini roʻyxatga olish, ularni jihozlash, haydovchilik guvohnomalarini berish, haydovchilarni tayyorlash, yoʻl belgilari va signallari toʻgʻrisidagi qoidalar (Daniya) alohida tartibga solinadi.

Shu oʻrinda Fransiyaning yoʻl harakati xavfsizligi sohasidagi normativ-huquqiy tizimi alohida diqqatga sazovordir. Bu mamlakatda Yoʻl harakati qoidalarini (5 jildan iborat), Avtomobil yoʻllarini saqlash va ularga texnik xizmat koʻrsatish qoidalarini, yoʻl belgilari va signallari toʻgʻrisida idoraviy yoʻriqnoma va Jinoyat kodeksi asosiy

hujjatlar hisoblanadi. Fransiya “Yo‘l harakati qoidalari”ning qonun chiqaruvchi va tartibga soluvchi qismlarga ajratilgan besh jildida yo‘l harakati bilan bog‘liq barcha masalalarni tartibga soluvchi qoidalar majmui mustahkamlangan.

Chet mamlakatlar qonunchiligida asosiy urg‘u yo‘l harakati qoidalarini buzuvchilarning moddiy javobgarligiga beriladi. Bunda yirik summalarga jarimalar bilan bir qatorda, avtotransport vositalarini musodara qilish, haydovchilik guvoohnomasidan mahrum etish kabi choralar ham qo‘llaniladi.

So‘nggi yillarda ayrim mamlakatlar qonunchiligida yo‘l harakati qoidalarini buzishning yangi turlari paydo bo‘ldi. Ular, eng avvalo, transport vositasini boshqarish paytida telefon orqali so‘zlashuvlar bilan bog‘liq. Rivojlangan mamlakatlarning deyarli barchasida transport vositasini boshqarish paytida “hands-free” garniturisiz mobil telefon orqali so‘zlashish taqiqlangan. AQSH va Kanadaning ayrim shtatlari, Quvayt, Yevropada Shvetsiya hozircha bundan mustasno. Avstraliya, Shveysariya kabi mamlakatlarda transport vositasini boshqarish paytida telefon orqali so‘zlashish butunlay taqiqlangan. Avstraliyaning ayrim shtatlarida, Belgiya, Keniya, Malayziya va Singapur kabi mamlakatlarda bu huquqbuzarlik uchun yirik summadagi jarimalar bilan bir qatorda qamoq jazosi ham nazarda tutilgan. Ispaniyada transport vositasini boshqarish paytida mobil telefon aloqasi orqali so‘zlashish uchun “hands-free” garniturdan foydalanish ham taqiqlangan. Faqat ovoz chiqaradigan qurilmalardan foydalanishga yo‘l qo‘yiladi. Taqiqlar avtomobilni boshqarish paytida SMS xabarlar yuborishga ham tatbiq etiladi. Mazkur harakatlar “hands-free” garniturisiz uyali telefon orqali so‘zlashishga tenglashtiriladi. Bolgariyada munitsipal transportda haydovchilar bilan bir qatorda, yo‘lovchilar ham mobil telefon orqali so‘zlashishlari taqiqlangan. Bu hol shu bilan izohlanadiki, Germaniya va Chexiyada ishlab chiqarilgan avtobuslar va tramvaylar elektron qurilmasining ishi uyali telefonlardan tarqaluvchi radioto‘lqinlar ta’sirida izdan chiqishi, bu esa yo‘l-transport hodisasiga olib kelishi mumkin.

Avstraliya, Belarus, Braziliya, Germaniya, Kipr, AQSHda rulda chekishni taqiqlovchi qonun loyihalari muhokama qilinmoqda. To‘g‘ri, Avstraliyada bu taqiq

faqat avtomobil salonida 12 yoshga to'lmagan bola ketayotgan hollar uchun belgilangan. Buyuk Britaniyada avtomobilni boshqarish paytida chekish uchun 30 funt miqdorida jarima solinadi. Boshqa davlatlar tajribasini o'rganish har bir mamlakatga o'z jinoyat qonunchiligini yanada samarali ishlab chiqish imkonini beradi. Fransuz huquqshunosi Mark Aksel bu xususda so'z yuritar ekan, chet mamlakatlar huquqini o'rganish "huquqshunosga o'z mamlakati huquqini yanada yaxshiroq bilish uchun imkoniyat yaratadi, zero mazkur huquqning o'ziga xos jihatlari uni boshqa tizimlar bilan taqqoslaganda yanada yorqinroq ko'zga tashlanadi. Taqqoslash huquqshunos olimni o'z huquqini juda yaxshi bilganda ham olish mumkin bo'lmagan dalillar va g'oyalar bilan qurollantirishga qodir", deb, to'g'ri ta'kidlaydi.

N.Ye.Krilova, A.V.Serebrennikova fikriga ko'ra, huquqiy tizimni ham keng, ham tor ma'noda o'rganish o'rinli bo'ladi. Huquqiy tizim (tor ma'noda) – bu milliy huquqning muayyan strukturaga ega bo'lgan, huquq normalari, huquqiy institutlar va huquq tarmoqlarini o'z ichiga olgan tizimi. Keng ma'nodagi huquq tizimi huquqiy hodisalarning uch guruhini: 1) yuridik normalar, institutlar, huquqiy tartibga solish tarmoq (soha)lari (normativ tomon); 2) huquqiy muassasalar majmui (tashkiliy tomon); 3) mazkur jamiyatga xos bo'lgan huquqiy qarashlar, tasavvurlar, g'oyalar majmui (huquqiy madaniyat)ni o'z ichiga oladi.

Huquqiy oilalar tipologiyasi haqida gapirganda, shuni qayd etib o'tish lozimki, fanda ularni tasniflashga nisbatan turli xil yondashuvlar mavjud.

Har bir huquqiy oilaning xususiyati shundaki, unga turli (yuridik, tarixiy, diniy va h.k.) manbalarning muayyan majmui xosdir.

Umumiy huquq (anglosakson huquqi) tizimi shu bilan tavsiflanadiki, bu yerda sud pretsedenti huquq manbai sifatida tan olinadi. Tor ma'noda sud pretsedentlari to'plami sifatidagi umumiy huquq statut huquqiga qarshi turadi.

Roman-german huquqiy oilasida yozilgan huquq, ya'ni davlatning qonun hujjatlarida qayd etilgan yuridik normalar asosiy huquq manbai hisoblanadi. Bu yerda sudya boshqa sud ilgari qabul qilgan qarorga rioya qilishga majbur emas, oliy sud va

(yoki) konstitutsiyaviy sud amaliyoti bundan mustasno. Biroq bu holda ham oliy sud instansiyalari o‘z qarorlari bilan yangi normalar yaratishga haqli emaslar, ular faqat normativ-huquqiy hujjatlarda mavjud normalarni sharhlashlari mumkin.

Yo‘l harakati xavfsizligiga tajovuz qilganlik uchun javobgarlik masalalarini tartibga soluvchi normalar barcha mamlakatlarda belgilangan. Ayni paytda tarixiy rivojlanish xususiyatlariga ko‘ra har bir mamlakatda qonun chiqaruvchi mazkur ijtimoiy xavfli qilmish uchun javobgarlikni huquqiy tartibga solishga nisbatan turlicha yondashadi.

Demak, xorijiy mamlakatlarning jinoyat qonunlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, transport vositalari harakati yoki ulardan foydalanish xavfsizligi qoidalarini buzishda aksariyat xorijiy mamlakatlarda mamlakatimiz jinoyat qonunchiligidan farqli ravishda insonning sog‘lig‘iga shikast yetkazish me‘zoni bilan bir qatorda mulkiy zarar yetkazish me‘zoni ham inobatga olingan. Bizningcha, O‘zbekiston Respublikasi jinoyat qonunchiligida ham tahlil qilinayotgan jinoyat uchun javobgarlik masalasini ko‘rib chiqishda shaxsning mulkiga yetkazilgan ziyonni ham jinoyat-huquqiy muhofaza doirasiga kiritish maqsadga muvofiq. Jinoyat qonunchiligiga shu kabi tuzatishlarning kiritilishi, o‘ylaymizki, jinoyat oqibatlarining kafolatli bartaraf etilishiga xizmat qilgan bo‘lar edi.

REFERENCES

1. Global status report on road safety 2018. Geneva: World Health Organization; 2018. Licence: CC BYNC-SA 3.0 IGO.
2. WHO Global health estimates 2014 summary tables: Deaths by cause, age and sex, by WHO region, 2000–2012 (http://www.who.int/healthinfo/global_burden_disease/en/, accessed 01 October 2015).
3. High-level group on road safety consultation on the development of the injuries strategy: next steps in the development of the injuries strategy. Brussels: European

Commission; 2012 (http://ec.europa.eu/transport/road_safety/pdf/injury_next_steps.pdf, accessed 03 November 2015).

4. A cohesive strategy for alcohol, narcotic drugs, doping and tobacco (ANDT) policy. Ministry of Health and Social Affairs, Sweden; 2011 [S.2011.02] (<http://www.government.se/information-material/2011/05/a-cohesive-strategy-for-alcohol-narcotic-drugs-doping-and-tobacco-andt-policy/> accessed 01 October 2015).

5. Global status report on road safety 2015. Geneva: World Health Organization; 2015 (http://www.who.int/violence_injury_prevention/road_safety_status/2015/en/, accessed 03 November 2015). Имеется резюме на русском языке (http://www.who.int/violence_injury_prevention/road_safety_status/2015/Summary_GSRRS2015_RUS.pdf?ua=1, по состоянию на 4 декабря 2015 г.).

XALQARO TADQIQOT DASTURLARINING BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDAGI O‘RNI VA UNING AHAMIYATI

Nuriddinova Azizaxon Bahromjon qizi,

Namangan davlat universiteti talabasi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada boshlang‘ich ta‘limdagi baholash tizimi, mavjud muammolar, xalqaro tadqiqot dasturining o‘rni hamda ularning yechimlari haqida fikr yuritilgan.*

***Kalit so‘zlar:** PIRLS, PISA, TIMSS, TALIS, xalqaro baholash dasturi, milliy ta‘lim tizimi, o‘qish savodxonligi.*

***Annotation.** This article discusses the system of assessment in primary education, the existing problems, the role of international research programs and their solutions.*

***Keywords:** PIRLS, PISA, TIMSS, TALIS, international assessment program, national education system, reading literacy.*

***Аннотация.** В этой статье обсуждаются исследования в области повышения квалификации, текущие вопросы, роль международной исследовательской программы и судебные решения.*

***Ключевые слова:** PIRLS, PISA, TIMSS, TALIS, международная программа оценки, национальная система образования, грамотность чтения.*

Boshlang‘ich ta‘lim – ta‘limning poydevori deb bejiz aytilmagan. O‘quvchilarning kelajakda komil inson bo‘lib voyaga yetishini ta‘minlovchi muhim bosqich hisoblanadi. Yurtimizda boshlang‘ich ta‘limni rivojlantirish borasida qator yutuqlarga erishildi. Jumladan, boshlang‘ich ta‘lim bosqichi uchun zamon talablariga

javob beradigan yangi davlat ta'lim standartlari, o'quv dasturi, shu jumladan, darsliklarning multimedia ilovalari, darsliklar va o'quv qo'llanmalari ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etildi. Ilg'or pedagogik texnologiyalar va o'qitishning interfaol usullaridan keng foydalanilmoqda. Modernizatsiyalashgan ta'lim talablariga muvofiq tarzda yangilangan.

Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasida ta'kidlanishicha, Shaxsga yo'naltirilgan hamda kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan boshlang'ich ta'lim jamiyat taraqqiyoti bilan baravar rivojlanib, takomillashib boruvchi ta'lim nazariyasiga tayangan holda muntazam tarzda rivojlantiriladi va shaxsni jamiyat talablari asosida yuksaltirishga xizmat qiladi. Shuningdek, mazkur konsepsiyaning 6-bandida ta'lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni va axborotkommunikatsiya texnologiyalarini tatbiq etishning mexanizmlari ko'rsatilib, boshlang'ich ta'limni takomillashtirishda ilg'or pedagogik va mediata'lim texnologiyalarining o'rni ko'rsatib o'tilgan. Shunga ko'ra maqsadimiz - boshlang'ich ta'limning sifatini jahon talablari darajasiga ko'tarishga erishish, bo'shliqlarni aniqlash va to'ldirishdir. Bu ishlarni samarali amalga oshirishda boshlang'ich sinf o'qituvchisining yuqori kasbiy salohiyati va ma'lumot darajasi, bolalar psixologiyasi hamda hozirgi zamon boshlang'ich ta'lim metodikasini chuqur bilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchi, dars jarayoni - ta'lim-tarbiyaga uzluksiz, muayan maqsadga yo'naltirilganligi, unda barkamol shaxsni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilganligi hamda pedagogik jarayonning asosiy maqsadi barkamol inson shaxsini tarbiyalab voyaga yetkazishdan iboratligini unutmasligi kerak. Bugun yurtimiz zamonaviy taraqqiyot yo'lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo'lgan yoshlarning ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llabquvvatlash, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish hamda ilg'or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish, shu yo'lda xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo'nalishdagi xalqaro va xorijiy

tashkilotlar, ilmiy tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga egadir.

Ta'lim sifati va samaradorligini oshirish yo'lida xorijiy ilg'or tajribalarni o'rganish, xalqaro standartlar talablarining joriy etilishi muhim ahamiyatga ega. Bu borada O'zbekiston Respublikasida qo'yilayotgan amaliy qadamlarga xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarning tashkil etilishi to'g'risida hukumat qarorining qabul qilinishi Ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasidek (IEA-International Association for the Evaluation of Educational Achievement) nufuzli tashkilot bilan hamkorlik aloqalarining yo'lga qo'yilishini misol sifatida keltirish mumkin. So'ngi yillarda mamlakatimiz ta'lim tizimida xususan boshlang'ich ta'limda keng qamrovli ijobiy ishlar amalga oshirildi. Ta'lim sifatini oshirish uchta eng asosiy tarmoqlarning birdek takomillashuviga bog'liq bo'lib, ular umumta'lim muassasalarining moddiy texnika bazasini rivojlantirish, uni o'quv metodik adabiyotlar bilan ta'minlash, o'quv jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarni tadbiq etishdan iborat.

Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarni qo'llashda o'qituvchining didaktik o'quv material, dars ishlanmalari kabilar kiradi. Ta'lim tizimida ilg'or xalqaro tajriba va jamiyatning zamonaviy talablariga muvofiq sifatli ta'lim olish imkoniyatlarini yaratish, xalq ta'limi muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va byudjetdan mablag' bilan ta'minlashning samaradorligini oshirish, yoshlar ta'limtarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan choratadbirlarni amalga ooshirish bo'yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga umumiy o'rta ta'lim muassasalarining mavjud holati ularning faoliyatidagi tizimli muammolar va kamchiliklarni tezkor bartaraf etish mexanizmlarini yaratish, qishloq va shahar maktablarining moddiy-texnik ta'minoti va ta'lim berish sifatidagi tafovutni qisqartirish hamda o'quvchi-yoshlarning ta'lim olishlari uchun teng sharoitlar yaratish zarurligini ko'rsatmoqda. **PISA** - o'quvchilarni ta'limiy yutuqlarini baholash xalqaro dasturi; **PIRLS** - matnni o'qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot; **TIMSS** - maktabda

matematika va aniq fanlar sifatini tadqiq qiluvchi xalqaro monitoring; **TALIS** - turli mamlakatlarda tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarning xalqaro qiyosiy tahliliga asoslangan tadqiqot - kabi bir qator xalqaro dasturlar mavjud bo'lib, ular rivojlangan davlatlardagi ta'lim sifatini yanada oshirishdagi mezon sifatida keng qo'llanilmoqda.

PISA- (inglizcha - Programme for International Student Assessment) □ turli davlatlarda 15 yoshli o'quvchilarning savodxonligini (o'qish, matematika, tabiiy fanlar) hamda bilimlarini amaliyotda qo'llash qobiliyatini baholovchi dastur. Bu dastur 3 yilda bir marotaba o'tkaziladi. Dastlab 1997-yilda ishlab chiqilgan va 2000-yilda birinchi marta qo'llanilgan. PISA da o'quvchilarning bilim sifati monitoringi 5 ta yo'nalish bo'yicha aniqlanadi. Har besh yilda o'tkaziladigan PIRLS dasturi 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini xalqaro darajada baholaydi. 2016-yildan boshlab qo'shimcha tanlov asosida PIRLS tizimi joriy qilingan bo'lib, u o'quvchilarning onlayn o'qish savodxonligini baholashga mo'ljallangan. Internet o'quvchilar uchun ma'lumotlar olishning boshlang'ich yo'li hamda maktab fanlari doirasida izlanishlar olib borish uchun markaziy manba hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-son Farmonida 2030-yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo'naltirilgan ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan.

PIRLS - dasturida qatnashuvchi mamlakatlar soni yildan yilga ko'payib bormoqda. Masalan, dasturda 2001-yilda 35 ta mamlakat qatnashgan bo'lsa, 2006-yilda 40 ta, 2011-yilda 45 ta, 2016-yilda 50 ta mamlakat va navbatdagi 2021-yilda o'tkaziladigan tadqiqotda 60 ta mamlakatning ishtirok etishi rejalashtirilgan. 2016-yilda tadqiqotga Rossiya Federatsiyasining 42 ta hududidan 206 ta umumiy o'rta ta'lim maktabi va 4577 ta boshlang'ich sinf o'quvchilari jalb etilgan bo'lib, tadqiqot

natijalariga ko'ra Rossiya Federatsiyasi dunyo bo'yicha birinchi o'rinni egallagan. O'qish savodxonligi o'quvchilarning ilmiy va shaxsiy muvaffaqiyatini o'sishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi, shuningdek, PIRLS ta'lim sohasida olib borilayotgan siyosatning muvaffaqiyatga ta'sirini baholash uchun qimmatli vosita hisoblanadi. Butun dunyo bo'ylab o'qish savodxonligining rivoji odamlarning nima sababdan o'qishlari bilan bevosita bog'liq. Umuman olganda, bu sabablar zavqlanish va shaxsiy qiziqish uchun o'qishni yoki ta'lim va jamiyat hayotida munosib ishtirok etishni o'z ichiga oladi. Ko'pgina yosh o'quvchilarning dastlabki mutolaasi aksariyat hollarda hikoya (masalan, hikoya to'plamlari yoki rasmiy kitoblar) yoki o'quvchilarga atrofidagi dunyo haqida ma'lumot beradigan va savollarga javob beradigan ma'lumotli matnlardan iborat bo'ladi. Yosh o'quvchi uchun o'qish savodxonligining har ikki maqsadi ham muhim hisoblanadi. Bundan tashqari, PIRLS o'qish maqsadlarining har birida to'rtta keng tushunish jarayonini birlashtiradi. Bular: diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotlarni topish, to'g'ridan to'g'ri xulosalar chiqarish, g'oyalar va axborotni talqin qilish va uyg'unlashtirish, kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilishdan iborat. Shuning uchun PIRLS har bir o'qish turini baholashda matnlarni teng bo'lishni asosiy maqsad qilib olgan.

TIMSS - Matematika va tabiiy fanlarni o'zlashtirish sifatini Xalqaro monitoring qilish va baholash tizimi. Bu tadqiqot o'quvchilarning matematika va tabiiy fanlar bo'yicha boshlang'ich maktabning 4 sinfi va tayanch maktabning 8 sinf o'quvchilarining o'zlashtirish darajasini dunyoning turli mamlakatlarida qiyosiy o'rganishni maqsad qilib qo'ygan va olingan natijalarga muvofiq har bir mamlakatning ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlari va yutuqlarini e'tirof etadi.

O'quvchilarning erishgan yutuqlarini o'rganishda barcha o'quvchilardan emas, balki ushbu qatlamning vakillari sifatida tanlab olingan o'quvchilardan obyektiv testlarni o'tkazish orqali baholanadi. Shuningdek, maktab direktorlari, o'qituvchilar, o'quvchilar, hattoki ota-onalardan so'rovnomalar o'tkazilib, maktabdagi ta'lim sifatiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar, jumladan, maktab resurslari, o'quvchilarning ta'lim olishga oid qarashlari, o'qitish usullari hamda uy sharoitida o'quvchilarning

bilim olishi qanchalik darajada qo‘llab-quvvatlanayotganligiga doir qimmatli ma’lumotlar to‘planadi. Ushbu tadqiqotlar yuqori texnik va ilmiy talablar asosida o‘tkaziladi. Shuningdek, o‘rganilayotgan holatlarning xususiyatidan kelib chiqib, amaliy tadqiqotlar bilan birga kuzatuv kabi samarali usullardan ham foydalaniladi. Ushbu dasturning ko‘p yillar davomida muvaffaqiyatli faoliyat olib borayotganiga 2021-yilda 20 yil to‘ladi.

Xalqaro tadqiqotlar ta’lim sohasidagi milliy tadqiqotlarni sifatli o‘tkazishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. So‘nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o‘sinh ko‘rsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarda malakali kadrlar va yetuk mutaxassilarga bo‘lgan talabni yanada oshirmoqda. Bu o‘z-o‘zidan o‘quvchilarimizning darslarga qiziqish xususiyatini oshirish va o‘qituvchilarning har tomonlama ta’limtarbiyaga e’tiborini kuchaytirishni talab etadi. Yuqoridagi talablarning ta’lim tizimi uchun juda muhim ekanligi, aksariyat xorijiy davlatlardagi kabi ta’lim va fan sohalari rivojlanishini baholash va monitoring qilish orqali ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan ilg‘or tajribalarni sohaga jalb qilish kerakligini anglatadi. Boshlang‘ich ta’lim pedagoglari oldida turgan dolzarb muammolardan biri, o‘quvchilarni xalqaro baholash dasturiga psixologik tayorlashdir. Ularning ota-onalar ongini o‘stirish va bu haqida tushunchalar berishdir. Bugungi kunda, qayd etilgan ishlarning davomi sifatida, qo‘shimcha o‘quv-metodik qo‘llanmalar, topshiriqlar to‘plami, axborotnoma, videodars va videoroliklar yaratish, shuningdek, tajriba-sinov jarayonlari uchun maxsus nazorat materiallarini tayyorlash ishlari olib borilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 27 iyundagi “Yoshlar - kelajagimiz” Davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-5466-son Farmoni. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi 15.08.2018 y., 07.18.3907/1706- son.

2. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini baholash. (Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, metodistlar va soha mutaxassislari uchun metodik qo‘llanma) «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati. Toshkent-2019.

Internet manbalari:

1. <https://www.gazeta.uz/oz/2020/09/14/education/>
2. <https://lex.uz/docs/-4097073>

КОНЦЕНТРИРОВАНИЕ И ОБЕСФТОРИРОВАНИЕ ЭКСТРАКЦИОННОЙ ФОСФОРНОЙ КИСЛОТЫ ИЗ ФОСФОРИТОВ ЦЕНТРАЛЬНЫХ КЫЗЫЛКУМОВ

Юсупова Г.С., Меликулова Г.Э., Арифжанова К.С.

Ташкентский химико-технологический институт, г.Ташкент

Минеральные кормовые добавки играют огромную роль в развитии животноводства, птицеводства, рыбоводства. Недостаток минеральных веществ в рационах животных, птиц, рыбы снижает продуктивность, вызывает заболевания и падеж. Для восполнения дефицита минеральных веществ в корма необходимо вводить минеральные подкормки. Преимущественное распространение получили фосфаты кальция, натрия, аммония. Наиболее ценными являются кальциевые фосфаты [1;2].

Одними из таких востребованных видов продукции для Республики являются кормовые и пищевые фосфаты кальция. Фосфаты кальция – минеральные вещества, которые находят широкое применение, как для подкормки сельскохозяйственных животных, так и в пищевой промышленности. Основное назначение кормовых фосфатов – обеспечение сельскохозяйственных животных, птиц, рыб недостающим количеством кальция и фосфора. Минеральные кормовые средства играют огромную роль в укреплении кормовой базы, повышении продуктивности животноводства, птицеводства, рыбоводства и улучшении качества их продукции. Введение в рацион животных минеральных добавок способствует лучшему обмену веществ, повышает продуктивность, предохраняет от заболеваний, улучшает воспроизводительные функции, снижает затраты корма на единицу продукции.

Кормовые фосфаты получают на основе термической и экстракционной фосфорной кислоты (ЭФК). Термическая фосфорная кислота (ТФК) в

Республике Узбекистан не производится, однако имеет вредные примеси, которые необходимо очистить. В связи с этим проведены исследования по очистке, концентрированию и обесфториванию ЭФК, результаты которых приведены в таблице 1.

Из полученных данных видно, что с концентрированием ЭФК содержание всех компонентов кислоты увеличивается пропорционально повышению P_2O_5 , за исключением фтора. Содержание фтора снижается с 0,30% до 0,14%, тогда как содержание оксида кальция повышается с 0,38% до 1,34% при содержании 60% P_2O_5 , магния с 0,49% до 1,73%, оксида железа с 0,25% до 0,85%, оксида алюминия с 0,38% до 1,24%, сульфат ионов с 0,23% до 0,76%.

Таблица 1

Химический состав упаренных экстракционных фосфорных кислот из фосфоритов Центральных Кызылкумов

№	Химический состав, масс. %						
	P_2O_5	CaO	MgO	Fe_2O_3	Al_2O_3	SO_4^{2-}	F
1	17,02	0,38	0,49	0,25	0,38	0,23	0,30
2	25,00	0,55	0,72	0,37	0,56	0,34	0,24
3	35,04	0,78	1,01	0,52	0,78	0,48	0,22
4	40,10	0,89	1,15	0,60	0,91	0,55	0,19
5	45,02	1,01	1,30	0,67	1,01	0,61	0,18
6	50,09	1,12	1,44	0,73	1,08	0,66	0,17
7	55,01	1,23	1,59	0,78	1,14	0,70	0,15
8	60,05	1,34	1,73	0,85	1,24	0,76	0,14

Исследования по изучению реологических свойств упаренных кислот показали, что с увеличением содержания P_2O_5 плотность и вязкость повышаются, а с повышением температуры снижаются (табл. 2).

Таблице 2

Влияние концентрации и температуры на плотность и вязкость упаренных фосфорных кислот

№	Конц-я ЭФК	Плотность, г/см ³					Вязкость, мПа·с				
		20°C	40°C	60°C	80°C	100°C	20°C	40°C	60°C	80°C	100°C
1	17,02	1,138	1,128	1,121	1,118	1,110	2,155	1,426	1,087	1,021	0,928
2	25,0	1,269	1,258	1,251	1,247	1,239	3,821	2,527	1,757	1,405	1,194
3	35,04	1,379	1,366	1,358	1,355	1,347	9,101	6,021	4,187	3,346	2,811
4	40,10	1,468	1,455	1,446	1,442	1,434	17,882	11,832	8,227	6,575	5,457
5	45,02	1,551	1,536	1,527	1,523	1,514	29,772	19,698	13,697	10,946	8,866
6	50,09	1,622	1,607	1,597	1,593	1,583	41,640	28,953	23,138	18,510	15,734

Так, если исходная ЭФК из фосфоритов ЦК предварительно частично очищенная от фтора и сульфатов имеет плотность 1,138 г/см³ при 20°C, то кислота с содержанием 50% P₂O₅ имеет плотность 1,622 г/см³. Повышение температуры с 20°C до 100°C приводит к снижению плотности кислоты с содержанием 50% P₂O₅ с 1,622 г/см³ до 1,583 г/см³.

Аналогичные зависимости наблюдаются и для вязкости упаренных кислот. Так, при температуре 20°C вязкость кислоты с содержанием 17,02% P₂O₅ составляет 2,153 мПа·с, то с содержанием 50% P₂O₅ она достигает 41,460 мПа·с. При температуре 100°C эти показатели снижаются до 0,928 мПа·с и 15,734 мПа·с, соответственно.

Выше приведенные исследования и эксперименты по обесфториванию и концентрированию ЭФК проводились в лабораторных условиях на электрической печи при постоянном перемешивании. Однако, для повышения степени обесфторивания, в ЭФК необходимо добавлять расчетное количество кислотнорастворимых кремнийсодержащих добавок с целью предотвращения образования устойчивого в кислых средах соединения фтора.

Поэтому в следующих исследованиях при концентрировании и обесфторивании ЭФК добавляли расчетное количество кислотнорастворимой окиси кремния для образования ионов кремнийфторида (SiF_4^{2-}), которая легко удаляется при упарке кислоты. Результаты исследования приведены в табл.3.

Таблица 3

Химический состав упаренных ЭФК кислот из фосфоритов Центральных Кызылкумов

№	Химический состав, масс. %						
	P_2O_5	CaO	MgO	Fe_2O_3	Al_2O_3	SO_4^{2-}	F
1	35,14	0,72	0,99	0,51	0,74	0,47	0,025
2	40,18	0,83	1,11	0,58	0,86	0,53	0,015
3	45,12	0,98	1,27	0,65	0,96	0,60	0,012
4	50,19	1,09	1,40	0,70	1,05	0,64	0,010
5	55,21	1,18	1,54	0,74	1,09	0,69	0,009
6	59,75	1,30	1,68	0,83	1,21	0,74	0,008

Результаты исследований показывают, что в присутствии кислотнорастворимой окиси кремния также как в табл.1 с концентрированием ЭФК содержание всех компонентов кислоты увеличивается пропорционально повышению P_2O_5 , за исключением фтора. Содержание фтора снижается с исходного 0,30% до 0,008%, то есть, при концентрации 59,75% P_2O_5 содержание фтора уменьшается в 17,5 раза, а при 50% P_2O_5 в 17 раз.

Таким образом, при концентрировании ЭФК можно дополнительно повысить степень обесфторивания в присутствии кислотнорастворимой окиси кремния, которая позволяет получить кормовые фосфаты кальция, аммония, натрия и другие.

Литература.

1. Кальницкий Б.Д. Минеральные вещества в кормлении животных. Л.: Агропромиздат, 1985. 208 с.
2. Кармышов В.Ф., Соболев Б.П., Носов В.Н. Производство и применение кормовых фосфатов. М.: Химия, 1987, 272 с.

QAYTA TIKLANADIGAN ENERGIYA MANBALARI

Javohir Boboqulov Saydulla o‘g‘li

Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti
“Elektr energetikasi” kafedrası assistenti

Xayrullayev Otabek Nurbek o‘g‘li

Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti
“Elektr energetikasi” yo‘nalishi bakalavr talabasi

Ramazanov Begzodjon Sheraliyevich

Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti
“Elektr energetikasi” yo‘nalishi bakalavr talabasi

Javohirsaydullayevich96@mail.ru

ANNOTATSIYA

Dunyo bo‘ylab jamiyatlarning aksariyati energiya ehtiyojlari uchun neft, tabiiy gaz va ko‘mirga tayanadi. Ushbu yoqilg‘ilar ko‘plab resurslardan foydalanadi, ular oxir-oqibat kamayadi, bu esa o‘z navbatida ularni juda qimmat yoki juda arzon qiladi. Qayta tiklash uchun atrof-muhitga zarar yetkazadi. Ushbu sharh maqolasida qayta tiklanadigan energiyaning afzalliklari va kamchiliklari muhokama qilinadi

Shuning uchun ushbu energiya manbalarining afzalliklariga asoslanib, qayta tiklanadigan energiyadan foydalanish bizning ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni nazorat qilish uchun yaxshi yechim bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: *gidroenergetika, quyosh energiyasi, mexanik energiya, elektr energiyasi, gidrogenerator.*

ANNOTATION

A majority of the communities around the world rely heavily on oil, natural gas and coal for their energy needs. These fuels draw on lots of resources that will eventually diminish, which in turn makes them too expensive or too environmentally damaging to recover. This review article discusses the advantages and disadvantages of renewable energies; therefore based on the benefits of these energy resources, the use of renewable energies, instead of, fossil fuels will be a good solution for the control of the environmental, social and economical problems of our communities.

Key words: *hydropower, solar energy, mechanical energy, electric energy, hydro-generator.*

Jamiyatning turli tarmoqlari uchun energiya manbalari

Energiya manbalari	% da foydalanish	Sektorlar bo'yicha iste'mol	% da foydalanish
Neft	36 %	Tijorat	40%
Tabiiy gaz	26%	Transport	28 %
Ko'mir	20 %	Sanoat	21 %
Qayta tiklanadigan energiya	8%	Turar joy	11%
Yadro elektr energetikasi	9%		

Yuqoridagi ma'lumotlar Yer yuzida energiya manbalarining deyarli 90% qayta tiklanmaganligini ko'rsatadi, shuning uchun qayta tiklanadigan energiya manbalari (shamol, quyosh, geotermik, to'liq va biomassa energiyasi) ishlatish uchun foydalidir.

Qayta tiklanadigan energiya doimiy ravishda to'ldiriladigan tabiiy jarayonlardan olinadi. Turli xil shakllarda u kelib chiqadi to'g'ridan-to'g'ri quyosh, shamol, yomg'ir, okean oqimlari, biomassa va geotermik resurslardan chuqur hosil bo'lgan issiqlikdan. 2008 yilda global yakuniy energiya iste'molining taxminan 19% qayta tiklanadigan, 13% esa an'anaviy biomassa va gidroelektrdan 3,2%. Elektr energiyasini ishlab chiqarishda qayta tiklanadigan manbalarning ulushi 18% va 15% global elektr gidroelektr energiyasi va 3% yangi qayta tiklanadigan dan. Qayta tiklanadigan energiya to'rt alohida sohalarida an'anaviy yoqilg'i o'rnini bosa oladi: elektr avlod, issiq suv, transport yoqilg'i va qishloq energiya xizmatlari.

Energiyani tanlash issiqxona gazlari chiqindilariga, suv resurslarini taqsimlashga ta'sir qiluvchi global ta'sirga ega, uskunalarni ishlab chiqarish va tashish. Bu yangilanadigan energiya texnologiyalari ko'plab hozirgi energiya manbalariga qaraganda ancha barqaror. Tekshirish uchun bir ehtiyoj bor qayta tiklanadigan energiyaning barqarorligi, uni resurslardan foydalanishni optimallashtirish, texno-

iqtisodiy osonlik bilan amalga oshirish mumkin texnik-iqtisodiy va xarajatlarni tahlil qilish, hayot aylanishini baholash, atrof-muhit tashqi ta'sirini tahlil qilish, iqtisodiy foyda tahlili, ishlab chiqarish xarajatlarini tahlil qilish, tadqiqot va ishlab chiqish maqsadlari va to'siqlarni aniqlash va suvga bo'lgan talablar va tarqatish tahlil qilishini kerak. Umuman olganda, qayta tiklanadigan energiya har bir jamoaga moslasha olmaydi, chunki ikkita asosiy omil geografik joylashuvga va energiyadan foydalanishga bog'liq bo'lgan tabiiy resurslarni taqsimlash shaxsiy jamiyat madaniyatiga bog'liqlik. Boshqa cheklovlar o'sish sur'ati va infratuzilmadir.

Har qanday qayta tiklanadigan energiyani qo'llash barqarorlikni tahlil qilishni talab qiladi, bu uchta asosiyga bog'liq komponentlar: atrof-muhitga ta'siri, tashqi xarajatlar va iqtisodiyot va moliyalashtirish. Ushbu o'zgaruvchilarning har biri qayta tiklanadigan energiyani qo'llashga katta ta'sir ko'rsatadi; shuning uchun jamoalarni boshqalarga topshirishdan oldin qayta tiklanadigan energiya turlari, ijtimoiy emasligiga ishonch hosil qilish uchun puxta tadqiqotlar o'tkazish kerak, ekologik yoki iqtisodiy muammolar ular tufayli yuzaga keladi yoki buziladi.

Gidroenergetika

Gidroenergetika toza va qayta tiklanadigan energiya manbai hisoblanadi. Iqtisodiy, texnik va atrof-muhitni hisobga olgan holda gidroenergetikaning afzalliklari, aksariyat mamlakatlar uning rivojlanishiga ustuvor ahamiyat berishadi. Masalan, Xitoy eng boy suv energiyasiga ega, umumiy nazariy gidroenergetika salohiyati 694 GVt bo'lgan sayyoradagi resurslar. Gidroenergetikani rivojlantirish juda katta energiya inqirozini va atrof-muhitning ifloslanishini tez iqtisodiy o'sish natijasida engillashtirishning ahamiyati katta.

Gidroenergetika oqayotgan suvning mexanik energiyasidan foydalanib, uni quvurlar orqali majburlash orqali hosil bo'ladi, hosil bo'lgan energiya elektr energiyasini ishlab chiqarish uchun generatorni aylantiradi. Suv quvvati ham to'lqin va to'lqinlardan iborat. Olimlar energiyani qanday ishlatishni kashf etishga harakat qilganda, tadqiqotning dastlabki bosqichida bo'lgan energiya okean harakatidan ishlab chiqarilgan.

Gidroenergetika elektr energiyasini ishlab chiqaradigan boshqa manbalarga nisbatan bir nechta afzalliklarga ega. Bularga yuqori darajadagi ishonchliligi, tasdiqlangan texnologiyasi, yuqori samaradorligi, juda past operatsion va texnik xarajatlar va osonlik bilan qobiliyati kiradi. Odatda ko'p GES omborlari bilan birgalikda joylashgan, qaysi ta'minlash suv, toshqinlarni nazorat qilish va dam olish jamiyat uchun foyda. Bundan tashqari, gidroenergetika chiqindilarni chiqarmaydi

Quyosh energiyasi

Quyosh energiyasi sayyoramizdagi eng ko'p qayta tiklanadigan manbadir. Ushbu mo'l-ko'llikka qaramay, faqat 0,04% odamlar tomonidan ishlatiladigan asosiy quvvat to'g'ridan-to'g'ri quyosh manbalaridan olinadi, chunki fotovoltaik (PV) paneldan foydalanish ko'proq xarajat qiladi Fotoalbom yoqilg'ini yoqishdan ko'ra. Yaqinda organik materiallar PV dasturlari uchun intensiv ravishda o'rganildi, chunki emas quyosh kuchini yanada samarali yig'ish, lekin organik fotovoltaik (OPV)dan energiya ishlab chiqarish materiallar boshqa PV texnologiyalariga qaraganda ancha arzon bo'ladi. Quyosh energiyasini konsentratsiyalash quyosh issiqligidan bug' hosil qilish uchun foydalanadi, bu esa o'z navbatida generatorni quvvatlantiradi elektr energiyasini yaratadi. Bu, shuningdek, past operatsion xarajatlar va yuqori samaradorlikka ega va ishonchli energiya ta'minotini ishlab chiqarishi mumkin issiqlik saqlash orqali.

Quyosh energiyasi haqiqiy qayta tiklanadigan manbadir. Yer sayyorasining aksariyati ma'lum miqdorda quyosh energiyasini to'plash qobiliyatiga ega.

Quyosh energiyasi ifloslantiruvchi emas, issiqxona gazlarini yaratmaydi, masalan, neftga asoslangan energiya ham yaratmaydi. Quyosh energiyasi tizimlari ham shamol va boshqa qayta tiklanadigan energiya manbalaridan farqli o'laroq, atrof-muhitga ozgina ta'sir qiladi gidroelektr energiyasi. Quyosh panellari harakatlanuvchi qismlarga ega emas va odatdagidan tashqari juda kam texnik xizmat ko'rsatishni talab qiladi. Panellarni o'rnatishning dastlabki xarajatlaridan so'ng, qismlarni sindirish va almashtirish uchun harakatlanmasdan, texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash xarajatlari juda oqilona. Shuni ham ta'kidlash kerakki, fotovoltaik quyosh

panellari ko‘rib chiqilgan yagona manba hisoblanadi mavjud talabni qondirish imkoniyati bilan.

Natijalar

Aniqki, olimlar jamoatchilikni o‘z e‘tiborini qayta tiklanadigan energiyaga yo‘naltirishga ishonirish va har kuni qazib olinadigan yoqilg‘i bilan ishlash va ishlash qulayligini unutish uchun juda qiyin ish bilan duch kelishmoqda! Fotoalbom yoqilg‘i bilan bog‘liq muammolar haqida jamoatchilikni xabardor qilish uchun zarur bo‘lgan barcha narsalarni bilaman, deb aytganim, ularga sog‘liqni saqlash muammolari va dunyoning ba‘zi yirik yirik shaharlaridan ekologik falokat haqida ba‘zi statistik ma‘lumotlarni taqdim etishdir.

Xulosa

Yer resurslarini taqsimlash va iste‘mol qilishda ehtiyot choralarini ko‘rishimiz kerak. Hozirgi vaqtda tabiiy gaz va qazib olinadigan yoqilg‘idan foydalanish dunyo aholisining ko‘payishi bilan birgalikda yer resurslarining suiiste‘mol qilinishiga va tugashiga olib keldi. Atrof muhitga ta‘siri charchatadi va yerning barqarorligi uchun tahdid soladi. Fotoalbom yonilg‘i iste‘mol qilingan yo‘l juda qo‘rqinchli emas; va scarier nuqtasi o‘n yilliklar oxirgi er-xotin davomida Fotoalbom yonilg‘i iste‘mol yuqoriga ketdi, deb haqiqatdir. Dunyo bo‘ylab neft zaxiralari kamayib bormoqda va energiya ishlab chiqarish hozirgi vaqtda issiqxona gazlari emissiyasiga hissa qo‘shadigan neft va yoqilg‘iga juda bog‘liq. Atmosferaga ifloslantiruvchi moddalarning chiqarilishi dahshatli oqibatlariga olib keladi, shu jumladan global isish; shuning uchun qayta tiklanadigan, ekologik toza energiya manbalarini kundalik hayotimizga kiritish orqali yer sayyorasini himoya qilish kerak!

Adabiyotlar

1. U. S. energiya axborot ma‘muriyati, 2011. Yillik Energiya Sharhi, 343-348.
2. Xalil, E, 2012. ASHRAE operatsiyalari. 118 (1): 64-72.
3. Mann, M, 2011. Qayta tiklanadigan energiya Milliy laboratoriyasi, AQSh energetika vazirligi http://www.nrel.gov/analysis/sustainability_analysis.html

4. Huang, Hailun, Yan, Zheng, 2009. Qayta Tiklanadigan Va Barqaror Energiya Sharhlari, 13 (6/7):1652-1656.
 5. AQSh energiya axborot boshqarmasi, <http://www.eia.gov/>
 6. Liu, J., Zuo, J., Zillante, G. va Chen, X., 2013. Qayta Tiklanadigan Va Barqaror Energiya Sharhlari, 9: 230-237.
 7. Moule, A., 2010. Qattiq holat va Materialshunoslikdagi hozirgi fikr, 14 (6):123-130.
 8. Buqa, SR., 2001. Bugun va ertaga qayta tiklanadigan energiya. Atrof-muhit fanlari va ifloslanishni boshqarish: IEEE materiallari, 89(8): 1216-1226.
 9. Delucchi, M. va Jacobson, M., 2013. Atom olimlarining byulleteni, 69 (4): 30-40. Javid Mohtasham / Energiya Procedia 74 (2015) 1289 – 1297 1297
-
1. U. S. energiya axborot ma'muriyati, 2011. Yillik Energiya Sharhi, 343-348.
 2. Xalil, E, 2012. ASHRAE operatsiyalari. 118 (1): 64-72.
 3. Mann, M, 2011. Qayta tiklanadigan energiya Milliy laboratoriyasi, AQSh energetika vazirligi http://www.nrel.gov/analysis/sustainability_analysis.html
 4. Huang, Hailun, Yan, Zheng, 2009. Qayta Tiklanadigan Va Barqaror Energiya Sharhlari, 13 (6/7):1652-1656.
 5. AQSh energiya axborot boshqarmasi, <http://www.eia.gov/>
 6. Liu, J., Zuo, J., Zillante, G. va Chen, X., 2013. Qayta Tiklanadigan Va Barqaror Energiya Sharhlari, 9: 230-237.
 7. Moule, A., 2010. Qattiq holat va Materialshunoslikdagi hozirgi fikr, 14 (6):123-130.
 8. Buqa, SR., 2001. Bugun va ertaga qayta tiklanadigan energiya. Atrof-muhit fanlari va ifloslanishni boshqarish: IEEE materiallari, 89(8): 1216-1226.
 9. Delucchi, M. va Jacobson, M., 2013. Atom olimlarining byulleteni, 69 (4): 30-40. Javid Mohtasham / Energiya Procedia 74 (2015) 1289 – 1297 1297

IJTIMOIIY PSIXOLOGIYA NAZARIYALARI TAHLILI

Zohidov Samandar

“Ipak Yo‘li” turizm va madaniy meros xalqaro

Universiteti o‘qituvchisi

Annatotsiya

Ijtimoiy psixologiya fani boshqa fanlar singari o‘zining nazariya va qonuniyatlariga ega bo‘lib, ular asosida jamiyatning katta va kichik bo‘g‘imlari o‘rtasidagi hamda kishilarning o‘zaro munosabatlari haqida qonuniyatlar hamda nazariyalarini taklif etadi. Ushbu maqola ijtimoiy o‘zaro ta’sirlar va individual xatti-harakatlarni tushuntiruvchi ijtimoiy psixologiya fanining nazariyalarini tahlil qilishga qaratiladi.

***Kalit so‘zlar:** ijtimoiy psixologiya, atributsiya, o‘zaro anglash, o‘z – o‘zini anglash nazariyasi, o‘z o‘zini identifikatsiya qilish nazariyasi*

Kirish

Ijtimoiy psixologiya - bu insonlar va guruhlar o‘rtasidagi bevosita va bilvosita munosabatlarni o‘rganadigan sohadir. Bu sohadagi olimlarning kuzatuv yoki tahlil obyekti ijtimoiy guruhlar va shaxslardan tashkil topgan. Ular buni insonlarning bir biriga nisbatan xatti-harakatlari, fikrlari va his-tuyg‘ulariga qanday ta’sir qilishini aniqlash va tushuntirishga harakat qilishadi. Ijtimoiy psixologlar kognitiv ya’ni bilish nazariyalari va ijtimoiy hodisalarning turli nazariyalaridan foydalanadilar. Ushbu maqola ijtimoiy o‘zaro ta’sirlar va individual xatti-harakatlarni tushuntiruvchi ijtimoiy psixologiya fanining nazariyalarini tahlil qilishga qaratiladi.

Atribut nazariyasi

Ijtimoiy psixologiyaning dastlabki nazariyasi atribut nazariyasidir. Atribut nazariyasi odamlar nima uchun joriy xatti harakatlarini amalga oshirayotganlarini

aniqlashga harakat qiladilar, ya'ni xatti-harakatlarga sabablarni belgilaydilar. Boshqa odam nima uchun biror narsa qilganini tushunishga intilayotgan odam bu xatti-harakatning bir yoki bir nechta sabablarini ko'rsatishi mumkin. Atributning asosida uch bosqichli jarayon yotadi: (1) shaxs xatti-harakatni sezishi yoki kuzatishi kerak, (2) keyin odam bu xatti-harakat qasddan qilinganligiga ishonishi kerak va (3) keyin shaxs boshqasiga ishonadimi yoki yo'qligini aniqlashi kerak. shaxs xatti-harakatni bajarishga majbur bo'lgan (bu holda sabab vaziyatga bog'liq) yoki yo'q (bu holda sabab boshqa shaxsga bog'liq). Ilmiy nuqtai nazardan, atributatsiya - bu odamlarning hodisalarning sabablari yoki boshqalarning xatti-harakatlari haqida xulosa chiqarish uchun ma'lum ma'lumotlardan foydalanish jarayoni. Kun davomida odam o'zining xatti-harakati, shuningdek, boshqalarning fikrlashi haqida ko'plab xulosalar chiqarishga intiladi. Oddiy qilib aytganda, atributiya - bu ma'lum xulosalarga olib keladigan chuqur jarayonlar va noto'g'ri fikrlarni bilmasdan amalga oshiriladigan barcha oddiy fikrlarimiz va harakatlarimiz

Xayder Fritz, Li Ross, Kelli Xarold hamda Jons Edvard bu nazariyani ishlab chiqdilar. Nazariya, odamlar sababni xatti-harakatlar va hodisalar bilan bog'lashini ta'kidlaydi. Bu assotsiatsiyani nazariya elementlari bilan izohlash mumkin. Birinchi element lokus deb nomlanadi. Bu sababning joylashuviga ishora qiladi - joylashuv tashqi yoki situatsion deb ataladi yoki ichki, shuningdek, dispozitsiya deb ataladi. Bu shuni anglatadiki, insonning o'zini o'zi qadrlashi uning his-tuyg'ularini aks ettiradi. Misol uchun, agar biror kishi muvaffaqiyatga erishsa yoki muvaffaqiyatsiz bo'lsa va ular buni ichki joylashuvga bog'laydilar. Agar ular muvaffaqiyatga erishsa, ular o'zlarini juda mag'rur his qilishadi, bu esa o'z-o'zini hurmat qilishni oshiradi, ammo muvaffaqiyatsizlik o'z-o'zini hurmat qilishni kamaytiradi. Ba'zi odamlar o'zlarining muvaffaqiyatsizliklari yoki xatti-harakatlaridagi nomuvofiqliklarni shaxsiy xususiyatlariga emas, balki tashqi ta'sirlarga bog'lashadi (Smith & Mackie, 2000, p.113). Boshqa odam nima uchun biror narsa qilganini tushunishga intilayotgan odam bu xatti-harakatning bir yoki bir nechta sabablarini ko'rsatishi mumkin. Atributning asosida uch bosqichli jarayon yotadi: (1) shaxs xatti-harakatni sezishi yoki kuzatishi

kerak, (2) keyin odam bu xatti-harakat qasddan qilinganligiga ishonishi kerak va (3) keyin shaxs boshqasiga ishonadimi yoki yo'qligini aniqlashi kerak. shaxs xatti-harakatni bajarishga majbur bo'lgan (bu holda sabab vaziyatga bog'liq) yoki yo'q (bu holda sabab boshqa shaxsga bog'liq).

Barqarorlik atribut nazariyasining boshqa elementidir. Bunday holda, bu sabab bir xil bo'lib qoladimi yoki kelajakda o'zgaradimi, degan ma'noni anglatadi. Bu element shaxsning kelajakka bo'lgan umidlari bilan bog'liq. Bu kutish ko'pincha kutilgan natijalarga olib keladi. Masalan, agar biror kishi turmushga chiqsa va unda qiyin qiyinchiliklar tufayli muvaffaqiyatga erisha olmayman deb o'ylasa, muvaffaqiyatsizlikka uchraydi va ajralish bilan yakunlanadi va aksincha. Bu ko'pincha odamni xatti-harakatlari uchun javobgarlikni his qiladi.

Boshqarish qobiliyati - odam sababni nazorat qila oladimi? Odamlar ko'pincha hayotlarida sodir bo'lgan voqealar uchun javobgarlikni his qilishadi. Biror kishi muvaffaqiyatga erishganida, muvaffaqiyat uchun mas'uliyatni his qiladi va shuning uchun juda faxrlanadi. Aksincha, agar kimdir muvaffaqiyatsizlikka uchrasa, ular buning uchun javobgarlikni his qilishlari va muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik uchun yetarlicha harakat qilmagani uchun o'zlarini aybdor his qilishlari mumkin. Bunday tuyg'uni haqoratli nikohda kuzatish mumkin. Aksariyat hollarda, ayol zo'ravon nikohda qolishni tanlashi mumkin, chunki ular zo'ravonlikning sababi deb hisoblashadi. U o'zini aybdor his qilishi mumkin va jamiyatdagi muvaffaqiyatsizlikni fosh qilmaslik uchun nikohni tark etmasligi mumkin.

O'z-o'zini anglash nazariyasi

O'z-o'zini anglash nazariyasi o'zini o'zi tushunishni anglatadi. U o'z-o'zini hurmat qilish va o'zini o'zi qadrlash ikkiga bo'linadi. Inson o'z qadr-qimmatini saqlab qolishga muhtoj. Shuning uchun o'z tushunchasini buzadigan xatti-harakatlar dissonans tuyg'usini keltirib chiqaradi. Bu shaxsni o'z hurmatini tiklash uchun xatti-harakatlarini o'zgartirishga undaydi. Buning sababi shundaki, o'z-o'zini hurmat qilish ma'qul, chunki u baxt keltiradi. Shunday qilib, odamlar uchun o'z-o'zini hurmat qilish va o'zini tushunish juda muhimdir. O'z-o'zini bilish "fikrlarimiz, his-

tuyg'ularimiz va xatti-harakatlarimizni boshqarish va tartibga solishda" juda muhim (Smith & Mackie, 2000, 103-bet). Agar inson o'zini o'zi bilsa, u o'z imkoniyatlari darajasida deb hisoblagan vaziyatlarga kirishga jasoratga ega bo'ladi. Bu odamlarning aktyorlik, futbol, musiqa, poyga va boshqalar kabi turli sohalarga kirishining sababi. O'z-o'zini bilish tufayli odamlar ko'pincha o'zlari boshlagan sohalarda ustunlikka erishadilar va shuning uchun bugungi kunda ko'p odamlar turli sohalarda o'zlarining yutuqlari bilan ajralib turadilar.

O'z-o'zini anglash boshqa odamlar bilan o'zaro aloqada va har xil turdagi ma'lumotlardan shakllanadi. Avvalo, shaxs o'z xatti-harakatlarini kuzatish orqali o'zini o'zi anglashni shakllantiradi. Misol uchun, boshqalarga yordam berish uchun tez-tez pul va vaqt ajratadigan kishi, u xayriyachi, degan xulosaga keladi. Xulq-atvor ixtiyoriy va ichki motivatsiyaga ega. Bunday holda, inson o'zi xohlagan narsani qiladi va buni amalga oshirish uchun qiladi. Natijada paydo bo'lgan xatti-harakatlar juda yaxshi bo'ladi, chunki odam muvaffaqiyat hissini his qiladi. Bu xulq-atvor insonning ichki xislatlari bilan birga o'zini ham ochib beradi. Boshqa tomondan, tashqi turtki bo'lgan xatti-harakatlar uning ichki fazilatlarini ochib bermaydi. Bunday holda, inson o'zini qandaydir tarzda tutadi, chunki u o'zini majburiy yoki majburiy his qiladi. Bunday harakatlar bajarilmaydi va ko'pincha odamlar ularni bajarishdan zavqlanishadi. Misol uchun, ish joyida odamlar qo'shimcha ish vaqtdan tashqari ishlaydi, agar ularga bonus to'langan bo'lsa, lekin u olib qo'yilganda ko'pchilik, agar hammasi bo'lmasa ham, qo'shimcha ishdan to'xtaydi. Bu shuni anglatadiki, tashqi mukofotlar ichki motivatsiyaga ta'sir qiladi (Smith & Mackie, 2000, p. 100).

Inson o'zini his-tuyg'ulari va fikrlari orqali ham aniqlashi mumkin. Bu his-tuyg'ular kuchli bo'lganda sodir bo'ladi va inson ulardan xabardor bo'ladi. Bunday odam o'zini to'g'ri baholashga qodir, chunki his-tuyg'ular xatti-harakatlardan ko'ra ko'proq narsani ochib beradi. Eng muhimi, his-tuyg'ular shaxsiydir va faqat shaxs o'z his-tuyg'ularini halol aytib berishi mumkin. Biror kishi o'z his-tuyg'ularini xatti-harakatlari orqali yashirishi mumkin bo'lsa ham, empatiya, hasad kabi his-tuyg'ularni bilishi mumkin (Smith & Mackie, 2000, p.106).

Boshqa odamlarning xatti-harakati odamning o'zini qanday ko'rishiga ta'sir qiladi. Odamlarning insonga qanday munosabatda bo'lishlari, bu odam unga qaraydigan ko'zgu bo'lib xizmat qiladi. Bu shuni anglatadiki, biz boshqalarning o'zimizni idrok etishini bilish uchun ularning sharhlariga javoban harakat qilishga moyilmiz.

O'z-o'zini identifikatsiya qilish nazariyasi

O'z-o'zini identifikatsiya qilish nazariyasi odamlarning o'zlarini guruhga nisbatan qanday qarashlarini tushuntiradi. U odamlarning nima uchun va qachon ma'lum bir guruh bilan tanishishini aniqlashga intiladi. Nima uchun ular guruhlarining me'yorlariga ko'ra o'zini tutishni tanlaydilar va boshqa guruhdagi odamlar bilan uchrashganda o'zlarini qanday tutishadi? O'z-o'zini identifikatsiya qilish nazariyasi orqali odamlar boshqalarni toifalarga ajratadilar va ularni toifalarga kiritadilar (Meyers, 2009, 357-bet). Masalan, liberallar, respublikachilar, nasroniylar, musulmonlar va boshqalar, bu kabi toifalar inson haqida nima deb o'ylashini aytish usulidir. Bu nazariya orqali kishi ma'lum bir guruh bilan identifikatsiyalanadi, bu esa tegishlilik tuyg'usiga olib keladi. Guruhga mansub odamlar o'zlarini yuqori baholaydilar, chunki ular guruh taqdim etgan qulaylik va ishonchni his qilishadi. Bundan tashqari, odam guruh a'zolarining erishgan yutuqlaridan zavqlanishi va o'xshashligi tufayli o'zini juda yaxshi his qilishi mumkin ((Smith & Mackie, 2000, p.204; Suls, Martin & Wheeler, 2002, p. 159). Aksincha, guruhga mansub bo'lish ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu ko'pincha biz o'z guruhlarimizni boshqalarga ko'ra afzal ko'rganimiz uchun shunday bo'ladi. Guruh ichidagi odamlar ko'pincha turli guruhlar yoki tashqari guruhlarini yoqtirmaydilar. Yoqtirmaslik noto'g'ri fikr va qarashlardan boshlanishi mumkin. Guruhlarning bu salbiy ta'siri Germaniyada fashistlar tomonidan yahudiylarning yo'q qilinishi paytida yaqqol namoyon bo'ldi.

Axborot tuyg'usiga qo'shimcha ravishda, bir guruhdagi odamlar o'zlarini turli guruhlar bilan solishtiradilar. Odamlar ko'pincha o'z guruhlariga nisbatan noto'g'ri munosabatda bo'lishadi. Zamonaviy jamiyatda yoshlar o'zlarini gotlar kabi ijtimoiy guruhlariga ko'ra belgilaydilar. Shunisi ham qiziqki, inson o'zini ajoyib deb bilgan

odamni uchratganda, ular shaxsiyat va fe'l-atvorda etishmayotgan odam bilan uchrashganda, o'zini past va yuqori baholaydi. Guruhdagi odamlar o'ziga xos bo'lishni yaxshi ko'radilar va shuning uchun ularni ajralib turadigan va boshqa guruhlariga nisbatan ijobiy baholanadigan narsalar bilan faxrlanadilar (Festinger, 1954, 117-135-betlar).

Ijtimoiy taqqoslashning ikki turi mavjud - yuqoriga va pastga ijtimoiy taqqoslash. Yuqoriga qarab ijtimoiy taqqoslashda shaxs o'zini ijtimoiy jihatdan ustun yoki undan yuqori deb hisoblangan odamlar bilan taqqoslaganda sodir bo'ladi. Odamlar ataylab o'zlarini bunday odamlar bilan solishtirishadi, shuning uchun o'z tushunchalarini yaxshilaydi. Ular o'zlarini shunday guruhning bir qismi ekanligiga ishonishadi va buni ular va elita o'rtasidagi o'xshashliklarni ko'rsatish uchun qilishadi (Suls va boshqalar, 2002, 160-bet). Boshqa tomondan, pastga qarab ijtimoiy taqqoslash yuqoriga qarab ijtimoiy taqqoslashga qarama-qarshidir, chunki bunda odamlar o'zlarini o'zlaridan ko'ra ko'proq muammo yoki vaziyatda bo'lgan odamlar bilan solishtirishadi. Inson baxtsiz vaziyatlarga tushib qolganda ushbu himoya mexanizmidan foydalanadi. Biror kishi boshqalarning muammolariga qaraydi va uning muammolari kamroq ekanligi haqida xulosa qiladi va shuning uchun tabassum qilish uchun sabab bo'lishi mumkin. Misol uchun, bir qulog'ida eshitish qobiliyatini yo'qotgan odam o'zini ikkala qulog'ini ham yo'qotgandan ko'ra yaxshiroq his qiladi (Suls va boshqalar, 2002, 162-bet).

Ijtimoiy almashinuv nazariyasi

Ijtimoiy almashinuv nazariyasi barqarorlik va ijtimoiy o'zgarishlar guruhlar yoki munosabatlar o'rtasidagi almashinuvni muhokama qilish uchun qanday ishlatilishini tushuntiradi. Nazariya shuni ko'rsatadiki, odamlar munosabatlarni shakllantirish uchun ular biznesdagi odamlar kabi birinchi navbatda foyda-xarajat tahlilini amalga oshiradilar. Ular ma'lum munosabatlarda mavjud bo'lgan muqobillarni ko'rib chiqadilar. Nazariya ratsional tanlov nazariyasi bilan bog'liq bo'lib, u insonning tanlov qilishda ratsionallikdan qanday foydalanishini tushuntiradi. Shuning uchun, inson har qanday harakatni amalga oshirishdan oldin xarajatlarni tahlil qiladi. Bu

shuni anglatadiki, insonning barcha xatti-harakatlari yaxshi yoki yomon bo'lishidan qat'i nazar, fikrlash tufaylidir. Aksariyat hollarda inson o'zi afzal ko'rgan harakatni afzal ko'rish orqali tanlaydi. Bu nazariya jamiyatlardagi xatti-harakatlarning namunalarini tushuntirish uchun ishlatilishi mumkin, chunki u odamlarning o'z foydalarini oshirish va xarajatlarni kamaytirish uchun qilgan tanlovlarini aks ettiradi (Hindess, 1988, 20-bet).

Insonning ko'p ehtiyojlari va istaklari bor va ularni bajarish yoki bajarish mumkin emas. Bu odamdan ma'lum bir harakat to'g'risida mavjud bo'lgan ma'lumotlarga ko'ra berilgan cheklovlar doirasida harakat qilishni talab qiladi. Shunday qilib, odam "qasddan strategiyalar" bilan shug'ullanadi. Bu nazariya shuni ko'rsatadiki, inson xatti-harakati jazo va mukofotlar bilan shakllanadi. Odamlar mukofot oladigan narsalarni qiladilar va jazoga olib keladigan har qanday narsadan qochishadi. Shunday qilib, tashqi omillar yordamida inson xatti-harakatlarini o'rganish mumkin. Bu mulohaza BF Skinnerning bixeviorizm nazariyasiga asoslanadi, unda u hayvonlarning xatti-harakatlarini o'rganish uchun konditsionerlardan foydalangan. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, insonning xatti-harakati turli maqsadlar bilan belgilanadi. Guruh ichidagi o'zaro ta'sir, shaxslarning o'zaro mustahkamlanishi mavjud, bu ma'lum bir ijtimoiy o'zaro ta'sirdagi bir a'zoning xatti-harakati boshqa shaxsga foyda keltiradi yoki jazolaydi. Bu boshqa odamning xatti-harakatlarini kuchaytiradigan xatti-harakatlarning bir turiga olib kelishi mumkin. Bu odamlarning o'zaro munosabatlarida rozilik juda muhimdir. Buning sababi, bu insonning asosiy maqsadi. Shunday qilib, tasdiqlangan xatti-harakatlar mustahkamlanadi va aksincha. Misol uchun, agar bola tovoqdagi hamma ovqatni yesa va ota-onasi uni maqtasa va ehtimol unga qarsak chalsa, u ma'qullashni davom ettirish uchun xuddi shunday xatti-harakatini davom ettirishi mumkin. Biroq, bir vaqtning o'zida u rozilikni boshqa mukofotlamasligi mumkin va uni boshqa xatti-harakatlar orqali olishga harakat qilishi mumkin. Ushbu misol mukofotning foydali yoki qimmatli ekanligini ko'rsatadi. Agar inson mukofotning yuqori foydaga ega

ekanligini his qilsa, uni bajarishda davom etadi, ammo foyda kamayganda, xatti-harakatlar butunlay to'xtashi mumkin (Hindess, 1988, 57-67).

Homansning ta'kidlashicha, " har ikkala tomon ham foyda keltirmaguncha hech qanday almashinuv davom etmaydi" (1961, 61-bet). Bu shuni anglatadiki, odamlar faqat foydali bo'lsa, o'zaro ta'sirda qoladilar. O'zaro aloqada katta xarajat yoki yo'qotishni boshdan kechirgan odam chekinish istagini his qiladi. Bu shuni anglatadiki, o'zaro aloqalar davom etishi uchun shaxslar o'zaro daromadlilikka ega bo'lishi kerak. Buning sababi shundaki, ijtimoiy o'zaro ta'sirlar ishtirokchilari ataylab foyda keltiradigan o'zaro ta'sirlarni qidiradilar va shuning uchun o'zaro ta'sir barqaror bo'lishi uchun ishtirokchilar foyda olishlari kerak. Biror o'zaro ta'sirda yo'qotishni boshdan kechirganda, kimdir foyda keltirishi mumkin bo'lgan o'zaro ta'sirlarni izlashga ketadi. Bu nikoh, munosabatlar, biznes bitimlari va boshqalar kabi o'zaro munosabatlarda ko'rinadi. O'zaro munosabatlarda yo'qotishni his qilgan sherik, albatta, ketadi. Buni siyosiy stsenariyda ham ko'rish mumkin. Odamlar ko'pincha o'zlarini eng yaxshi manfaatlariga xizmat qiladigan siyosiy aloqalarga moslashtiradilar va bu aloqalar bu maqsadga xizmat qilishni to'xtatgandan so'ng, ular tark etiladi va yangilari qidiriladi. Bu xalqlar bo'ylab kesishadi va o'zaro manfaatlilik asosida davlatlar o'rtasida o'zaro munosabatlar shakllanadi. Agar biror millat o'zining muayyan millat bilan aloqasi uning manfaatiga xizmat qilmasligini his qilsa, aloqalar uziladi. Bizning ittifoqchimiz va dushmanimiz borligining sababi shu.

Ijtimoiy munosabatlarda hokimiyat katta rol o'ynaydi. Buning sababi shundaki, odamlar o'zaro ta'sirlarga teng bo'lmagan resurslarni jalb qiladilar va o'zaro ta'sirlarning natijasi shu sababli ishtirok etuvchi tomonlarning nisbiy kuchiga bog'liq bo'ladi. Quvvatga ega bo'lgan ishtirokchi kamroq kuchga ega bo'lgan qaram ishtirokchiga qaraganda yuqoriroq savdolashish qobiliyatiga ega. Bog'liqlik darajasi boshqa alternativlarning mavjudligi bilan belgilanadi. Agar biror kishi maqsadga erisha olmasa, ular boshqa yo'lni izlaydilar, hatto ular ekspluatatsiya qilinsa ham, bu o'zaro ta'sirda qoladilar. Misol uchun, turmush qurgan ayol, moddiy yordami butunlay eriga bog'liq bo'lsa ham, undan oladigan foyda beparvo bo'lsa ham, bu

munosabatlarni davom ettiradi. U uyidagi narsalarni o'zgartira olmasligi mumkin, chunki u kuchga ega emas va erining xatti-harakatlariga chidashi kerak. Agar u eriga qarshi bo'lsa, u moddiy yordamni to'xtatib, uni jazolashi mumkin. Yana bir misol, iqtisodiy o'zaro munosabatlarda. Agar etkazib beruvchi monopoliyaga ega bo'lsa, ular undan yuqori narxlarni talab qilish uchun foydalanadilar va iste'molchilar bu haqda hech narsa qila olmaydi. Ular tovar yoki xizmatni o'ta yuqori narxlarda sotib olishlari kerak bo'ladi.

Xulosa

Ijtimoiy psixologiya nazariyalari insonning jamiyatdagi xatti-harakatlari va o'zaro ta'sirini tushuntiradi. Ushbu nazariya orqali inson xatti-harakatlarini tushuntirish mumkin bo'lib, bu odamlarni yaxshiroq tushunishga olib keladi. Bu tushunish juda muhim, chunki u odamlarga o'z xatti-harakatlarini tushunishga imkon beradi va ularga xatti-harakatlarini yaxshiroq o'zgartirish uchun vositalarni beradi.

Nazariyalar foydalidir, chunki ular jamiyatdagi odamlarga inson xatti-harakatlarini tushunish orqali bir-birlarini tushunishlariga yordam beradi, bu esa jamiyatda bag'rikenglikka olib kelishi mumkin. Bu odamlarning turli xil xatti-harakatlari haqidagi bilimlarni kengaytirish orqali tarafkashlikni bartaraf etishga yordam beradi.

Nazariyalar informatsiondir va inson xatti-harakatlariga qanday ta'sir qilishini ochib beradi. Jamiyatdagi odamlar har doim ham ba'zi vaziyatlarda nima qilish kerakligini bilishmaydi. Bunday hollarda ular boshqalarning xulq-atvorini ko'rib chiqadilar va bu xatti-harakatni baholash orqali o'zini qanday tutish kerakligi haqida tushunchaga ega bo'ladilar va kuzatish orqali olgan bilimlari asosida qanday harakat qilishni tanlashadi.

Jamiyatdagi xatti-harakatlarni mukofotlash va jazolash orqali tartib ta'minlanadi. Odamlar ko'pincha mukofotlanadigan tarzda o'zini tutishni tanlashadi. Bu xuddi shunday yo'l tutish uchun mukofotlangan boshqa odamlarning ta'siriga bog'liq bo'lishi mumkin. Shunday qilib, mukofotlanadigan harakatlarni amalga oshirgan odamlar jamiyatdagi boshqalarga o'rnak bo'lishadi. Boshqa tomondan, jazo

yomon xatti-harakatlarning oldini olishga xizmat qiladi. Biror kishi keyingi safar jazoga olib keladigan harakatni qilsa, u jazolanmaslik uchun hamma narsani qiladi va shu tarzda to'g'ri ish qilishga harakat qiladi. Ijtimoiy psixologiya nazariyalari dinamik va inson xatti-harakati ham shunday.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Festinger, L., (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7(2), 117-140.

Heath, A., (1976). *Rational Choice and Social Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hindess, B., (1988). *Choice, Rationality and Social Theory*. London: Unwin Hyman.

Homans, G., (1961). *Social Behavior: Its Elementary Forms*. London: Routledge.

Meyers, G.D., (2009). *Social Psychology*. New York: McGraw-Hill.

Smith, R., & Mackie, D., (2000). *Social psychology*. Philadelphia: Psychology Press.

Suls, J., Martin, R., & Wheeler, L., (2002). Social Comparison: Why, with whom and with what effect? *Current Directions in Psychological Science*, 11(5), 159-163.

THE CONVERGENCE OF ECONOMIC ADVANCEMENT AND SUSTAINABLE STRATEGIES IN PROMOTING LONG-TERM DEVELOPMENT

Kholikova Rukhsora Sanjarovna,

Tashkent state university of economics

Phd, Associate Professor of Department of Green economy and sustainable business

Izzatulloev Bakhodir Ubaydullo ugli

Student of Tashkent state university of economics.

***Annotation:** This article examines the relationship between economic development and sustainability, emphasizing the significance of addressing ecological issues along with commercial interests. It presents an analysis of the obstacles, approaches, and results of attaining a harmonious balance between economic growth and environmental protection, stressing the need for cooperation among all involved parties and utilizing ecologically friendly practices. The conclusion of the article offers recommendations for promoting sustainable economic advancement while emphasizing environmentally responsible business practices.*

***Keywords:** green initiatives, balance between economy and ecology, sustainability, social responsibility, economic development, business.*

***Аннотация:** Эта статья исследует взаимодействие между устойчивостью и экономическим развитием, подчеркивая необходимость балансирования экологических вопросов с коммерческими интересами. Она анализирует преграды, подходы и результаты достижения гармонии между экономическим ростом и защитой окружающей среды, акцентируя внимание*

на важности сотрудничества между заинтересованными сторонами и внедрения экологически чистых инициатив. В заключении статьи предлагаются рекомендации по способам стимулирования устойчивого экономического роста и продвижению более осознанного экологического бизнес-ландшафта.

Ключевые слова: устойчивость, экономическое развитие, окружающая среда, бизнес, баланс, заинтересованные стороны, зеленые инициативы, социальная ответственность.

Introduction:

In an era of growing environmental concerns and the pressing need to tackle climate change, it has become crucial to find a way to reconcile the goals of sustainability and economic development. Previously, conservation efforts were often seen as an obstacle to economic growth, but now businesses and policymakers are realizing that a thriving economy and a healthy planet are mutually dependent. This article delves into the intricate relationship between sustainable practices and economic development, addressing the difficulties involved, the techniques used, and the consequences of striking a balance between environmental and business imperatives.

Methods:

A thorough examination of the relationship between sustainability and economic development was carried out by reviewing various literature sources and case studies. These sources included academic journals, industry reports, and credible sources, which provided valuable information on sustainable business practices, green initiatives, and instances of successful environmentally conscious economic growth.

Results:

Sustainability and economic development are two interconnected concepts that focus on achieving long-term prosperity while preserving the environment and

natural resources for future generations. Let's explore how these two concepts can be integrated and why they are important.

Sustainability refers to the ability to meet present needs without compromising the ability of future generations to meet their own needs. It involves balancing economic, social, and environmental factors to ensure a holistic approach to development. On the other hand, economic development refers to the process of improving the economic well-being of a society through the creation and utilization of resources to produce goods and services.

Integrating sustainability and economic development is crucial for several reasons:

1. **Environmental Protection:** Economic development can often result in environmental degradation if not managed sustainably. By integrating sustainability principles, we can ensure that economic activities are conducted in a way that minimizes negative impacts on the environment, promotes conservation of resources, and reduces pollution.

2. **Long-Term Prosperity:** Unsustainable economic practices can lead to short-term gains but may have detrimental long-term consequences. By embracing sustainable approaches, such as investing in renewable energy, efficient resource management, and environmentally friendly technologies, we can foster long-term economic growth and stability.

3. **Social Equity:** Sustainability recognizes the importance of social well-being and equity. Economic development should aim to improve the quality of life for all individuals, promote social inclusion, and reduce poverty. By considering social factors alongside economic goals, we can create more equitable and inclusive societies.

4. **Innovation and Competitiveness:** Sustainability can drive innovation and enhance a country's competitiveness. Embracing sustainable practices often leads to the development of new technologies, business models, and markets. By encouraging

sustainable entrepreneurship and research and development, economic growth can be driven by environmentally friendly and socially responsible initiatives.

5. **Resource Efficiency:** Sustainable development emphasizes the efficient use of resources. This includes reducing waste, optimizing resource allocation, and promoting circular economy principles. By improving resource efficiency, we can reduce costs, increase productivity, and minimize environmental impacts.

To integrate sustainability and economic development effectively, governments, businesses, and individuals must collaborate and take collective action. This can involve implementing sustainable policies and regulations, investing in renewable energy and clean technologies, promoting sustainable consumption and production patterns, and fostering awareness and education about sustainability.

By aligning economic development with sustainable practices, we can create a future where economic prosperity goes hand in hand with environmental stewardship and social well-being.

The intersection of sustainability and economic development refers to the integration of environmental concerns and business needs in a way that promotes long-term social, economic, and environmental well-being. It recognizes that a thriving economy depends on a healthy environment and that sustainable practices can contribute to economic growth.

Balancing the environment and business needs requires a shift towards sustainable development, which involves meeting the needs of the present generation without compromising the ability of future generations to meet their own needs. Here are some key considerations in achieving this balance:

- **Environmental stewardship:** Businesses must recognize their role as environmental stewards and take responsibility for minimizing their ecological footprint. This involves adopting sustainable practices, reducing resource consumption, managing waste effectively, and investing in renewable energy sources.

- **Green innovation and technology:** Encouraging and supporting research and development of green technologies can drive economic growth while minimizing

environmental impact. This can include renewable energy systems, energy-efficient technologies, waste reduction and recycling methods, and sustainable agriculture practices.

- Corporate social responsibility (CSR): Companies should incorporate social and environmental considerations into their core business strategies. By integrating CSR practices, such as ethical sourcing, community engagement, and philanthropy, businesses can align their operations with sustainable development goals.

- Collaboration and partnerships: Addressing sustainability challenges requires collaboration among businesses, governments, and civil society organizations. Partnerships can foster knowledge sharing, resource pooling, and joint initiatives that promote sustainable economic development.

- Policy and regulation: Governments play a crucial role in creating an enabling environment for sustainable economic development. They can implement policies and regulations that incentivize businesses to adopt sustainable practices, provide support for innovation, and establish frameworks for responsible resource management.

- Education and awareness: Promoting sustainability literacy and raising awareness among businesses and the public are essential for driving change. Education can help businesses understand the benefits of sustainability and provide individuals with the knowledge and skills to make sustainable choices.

- Economic incentives: Governments can provide economic incentives, such as tax breaks or subsidies, to businesses that adopt sustainable practices. This encourages companies to integrate sustainability into their operations while simultaneously promoting economic development.

- Life cycle thinking: Businesses should consider the entire life cycle of their products and services, from raw material extraction to disposal. This approach helps identify opportunities for reducing environmental impact and optimizing resource use at each stage.

By striking a balance between environmental and business needs, sustainable economic development can create a virtuous cycle where economic growth supports environmental protection, and environmental sustainability enhances long-term economic prosperity. This integration is crucial for building a resilient and inclusive economy that can meet the needs of present and future generations.

Shifting Business Paradigms: Increasingly, businesses are embracing sustainability as a core principle, recognizing that long-term profitability and environmental stewardship go hand in hand. This shift is driven by changing consumer preferences, regulatory requirements, and the recognition of potential cost savings through resource efficiency and waste reduction.

Green Initiatives and Innovation: Businesses are implementing sustainable practices by adopting renewable energy sources, reducing greenhouse gas emissions, minimizing waste generation, and promoting circular economy models. These initiatives not only benefit the environment but also lead to increased operational efficiency, improved brand reputation, and access to new markets.

Discussion:

The intersection of sustainability and economic development involves addressing several key challenges. One challenge is striking a balance between short-term economic growth and long-term environmental sustainability. Business leaders and policymakers must navigate the tension between immediate financial gains and the preservation of natural resources for future generations.

Another challenge lies in ensuring social equity and inclusivity in sustainable economic development. It is crucial to consider the impacts of sustainability initiatives on marginalized communities, as well as promote fair labor practices and respect for human rights.

Furthermore, fostering innovation and technological advancements is essential for achieving sustainable economic development. Encouraging research and development in clean technologies, promoting green entrepreneurship, and supporting sustainable business models can drive economic growth while minimizing environmental harm.

Conclusions and Suggestions:

The intersection of sustainability and economic development presents both opportunities and challenges. To strike a balance between environmental and business needs, it is imperative to:

- Foster a supportive policy framework: Governments should create regulatory environments that incentivize sustainable practices and penalize unsustainable ones. Economic incentives, such as tax breaks and subsidies, can encourage businesses to adopt green initiatives.

- Promote education and awareness: Raising awareness about the benefits of sustainability and providing training on sustainable business practices can empower entrepreneurs and professionals to make informed decisions that align with environmental and economic goals.

- Encourage collaboration and partnerships: Collaboration among businesses, government entities, and civil society is vital for driving sustainable economic development. Sharing best practices, knowledge, and resources can accelerate progress and lead to collective impact.

- Embrace circular economy principles: Shifting from a linear "take-make-dispose" model to a circular economy approach can minimize waste, promote resource efficiency, and unlock new economic opportunities.

By embracing sustainable practices, businesses can thrive in a rapidly changing world while contributing to the preservation of our planet. Balancing environment and business needs is not only a moral imperative but also a strategic imperative for long-term economic prosperity and societal well-being.

References

1. Matyugina, E.G. The role of institutional toolkit in management of riskiness of functioning of modern economic system, p. 29, 2018
2. Gurman, V. I. Eco-economic systems: models, information, experiment, p 145, 2019
3. World Conservation Strategy, 2019
4. Kosolapov, N. The international relations and world development World Economy and the International Relations, p 105, 2020
5. Earles, J. M., Sperling, O., Silva, L. C. R., McElrone, A. J. Bark water uptake promotes localized hydraulic recovery in coastal redwood crown. *Plant. Cell Environ.*, p. 320, 2020
6. Brinchuk, M. M. Maintenance of gross national product growth in a context of the ecological law *Journal of the Russian Law*, p. 37, 2018
7. Lugato, E., Berti, A. Potential carbon sequestration in a cultivated soil under different climate change scenarios: A modelling approach for evaluating promising management practices in northeast Italy. *Agriculture Ecosystems & Environment*, pp. 97–103, 2018.
8. Baranchik, V. P. Environmental Economics: a course of lectures for students of specialty. Environmental protection and rational use of natural resources, p. 265, 2018
9. Gorelik, V. A. Game-theoretic models of decision making in ecological and economic systems, p.144, 202

АНАЛИЗ ДВИЖЕНИЯ ЖИДКОСТИ В ПОПЕРЕЧНЫХ СКВАЖИНАХ

Каюмов Абдурасул Шоназарович

Ташкентский государственных технических университет

Доктор философии по технический наук (PhD)

qayumov0611@mail.com

Саттаркулов Лазизбек Аброр угли

Ташкентский государственных технических университет

Студент 3 курса

lazizbeksattarkulov@gmail.com

Адилжонова Гулноза Сохибжон кизи

Ташкентский государственных технических университет

Студента 3 курса

gulnozaadiljonova@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Экспериментальное и теоретическое исследование гидродинамических процессов на экспериментальной модельной установке для выявления закономерности структуры выбуренных неоднородных сред. Большое место здесь уделяется экспериментальным исследованиям при принудительном притоке (оттоке) жидкости через пористые стенки.

Ключевые слова: гидравлика, бурение, осаднения, твердые частицы, горизанталные скважины.

ABSTRACT

Experimental and theoretical study of hydrodynamic processes on an experimental model installation to identify the regularities of the structure of drilled inhomogeneous media. Much attention is paid here to experimental studies with forced inflow (outflow) of liquid through porous walls.

Key words: hydraulics, drilling, sedimentation, solid particles, horizontal wells.

В настоящее время в мире обеспечение роста добычи нефти и газа будет осуществлено, в основном, за счет увеличения объема и темпов буровых работ и бурения вертикальных и горизонтальных скважин в глубокозалегающих продуктивных горизонтах. Мировой опыт показывает, что проводки горизонтальных скважин и исследование гидродинамическое движение много фазных жидкостей во время вращения внутренней буровой колонны, и проблемы эффективной промывки скважины изучены недостаточно.

Следовательно, изучение проблемы возникающих в процессе промывки горизонтальных скважин и транспортировка частицы выбуренной породы является приоритетной задачей и считается актуальным. Поэтому первостепенное значение приобретает необходимости более глубокого теоретического и экспериментального исследования процесса транспортирования выбуренных частиц горных пород по горизонтальному стволу скважины.

Вопросам гидродинамики и тепло массообмена пористых каналов и труб в последние годы уделяется значительное внимание. Большое место здесь уделяется экспериментальным исследованиям при принудительном притоке (оттоке) жидкости через пористые стенки. Специфика решаемых задач по гидродинамике и тепло массообмену (охлаждение ракетных двигателей, электро кабелей, бортовых приборов и др.) требовала принудительного подвода и отвода больших масс охладителей в пористых трубах. Поэтому основные экспериментальные исследования проводились на установках небольшого размера с высокими скоростями подвода и отвода охлаждающего агента. В работах А.С.Бермана, Р.М.Тейлора, С.В. Юаня, Г.Л. Вайсберга, С.М. Тарга, И.П. Гинзбурга и др. рассмотрены различные постановки и методы решения этих задач с граничными условиями, учитывающими подвод или отвод жидкости (газа) на поверхности. При этом течение жидкости в пористых каналах описывается уравнением Навье – Стокса в приближении теории пограничного слоя с учетом инерционных или вязких составляющих. Показано,

что течение жидкости в пористых трубах полностью определяются двумя критериями подобия. Это критерии Рейнольдса для течения внутри канала ($R_e = U \cdot d / Y$) и периферийного притока (оттока), который отнесен к диаметру трубы ($R_n = V \cdot d / Y$). Здесь U и V – продольная и поперечная скорости жидкости (м/с); Y – коэффициент кинематической вязкости ($\text{м}^2/\text{с}$); d – диаметр трубы (м)[1].

Используя вышеизложенное и учитывая гидродинамические особенности горизонтальных скважин, нами определены диапазоны изменения геометрических и динамических критериев по следующим исходным данным: длина горизонтального ствола $L = 50 \div 1000$ м; диаметр (ширина) горизонтального участка $d = 0,144$ м и $d = 0,168$ м; дебит скважины $Q = 50 \div 1000$ $\text{м}^3/\text{сут}$; кинематическая вязкость нефти $Y = 10^{-5} \div 10^{-6}$ $\text{м}^2/\text{с}$.

Тогда для добывающих скважин (притока) получаем: максимальная и минимальная продольная скорость $U_{\max} = 0,71$ м/с, $U_{\min} = 0,026$ м/с; максимальная и минимальная поперечная скорость притока $V_{\max} = 10^{-4}$ м/с, $V_{\min} = 10^{-6}$ м/с; числа Рейнольдса $R_e = 340 \div 120000$, $R_n = 0,014 \div 80$; число Эйлера $E = 0,25 \div 185$; отношение длины к диаметру $L/d = 300 \div 7000$.

По расчетам примерно те же порядки R_e , R_n , L/d и E соответствуют нагнетательным скважинам. Видно, что режим течения жидкости на горизонтальном участке охватывает широкий диапазон, а $L/d > 250$ превосходит размеры экспериментальных установок в упомянутых работах[2].

Далее в работе дается описание экспериментальной установки, гидродинамически подобной горизонтальным скважинам. Установка принципиально не отличается от установки Ф.А. Шавелева по исследованию гидравлики трубного течения. В качестве рабочего элемента применялись перфорированные полиэтиленовые трубки длиной 40 м и диаметром 4 см с перфорационными отверстиями диаметром 1 и 2 мм. Измерялся расход ($\text{см}^3/\text{с}$) в

начале трубки Q_A и конечный (транзитный) расход Q_T . Разность $Q_0 = Q_A - Q_T$ составляла расход через 40 отверстий, расположенных через 10 см.

Потери напора для перфорированной трубки определялись по формуле

$$\Delta H_1 = A_1 \cdot \ell \cdot \left(Q_A^2 - Q_A \cdot Q_0 + \frac{Q_0^2}{3} \right), \text{ а для неперфорированной трубки -}$$

$\Delta H_1 = A_2 \cdot \ell \cdot Q_A^2$ (где A_1 и A_2 – удельное сопротивление трубок; ℓ – длина трубки; Q_A и Q_0 – соответствующие расходы). Отношение $\Delta H_1 / \Delta H_2 = \lambda_n / \lambda_0$, т.е. равно отношению коэффициентов гидравлических сопротивлений. В таблице 1 приведены значения начального и конечного расхода и отношение λ_n / λ_0 .

Таблица 1 – Значения расхода и отношения коэффициентов гидравлических сопротивлений

№ n/n	Q_A	Q_0	Q_T	λ_n / λ_0	№ n/n	Q_A	Q_0	Q_T	λ_n / λ_0
1	10	8	2	0,358	9	73	57	16	0,422
2	17	14	3	0,401	10	76	57	19	0,437
3	22	17	5	0,436	11	78	56	22	0,454
4	37	25	12	0,476	12	84	57	27	0,475
5	48	35	13	0,448	13	89	58	31	0,499
6	53	40	13	0,435	14	96	63	33	0,487
7	63	48	15	0,431	15	98	64	34	0,489
8	74	58	16	0,421	16	108	71	37	0,487

Рассчитанное среднее значение отношения $(\lambda_n / \lambda_0) = 0,450$, среднеквадратичное отклонение $\sigma = 0,036$. Аналогичные эксперименты для трубок с перфорацией $\varnothing 1$ мм дали среднее значение $(\lambda_n / \lambda_0) = 0,683$, а $\sigma = 0,073$.

Для установления зависимости скорости оттока жидкости от диаметра перфорационных отверстий по длине трубки через каждые 5 м были

установлены микроанометры. Полученные результаты подтвердили предлагаемые в работах В.С. Генкина, В.В. Дильмана, В.Ф. Климкина и А.Д. Ренкина формулы для расчета скоростей принудительного вдува или оттока для коротких трубок. Для малых перепадов давления зависимость скорости линейна от ΔP , а для высоких скоростей зависит от $\sqrt{\Delta P}$ [3].

Предполагая движение жидкости в пористом канале установившимся и учитывая инерционные и частично вязкие составляющие движения жидкости, система уравнений Навье – Стокса может быть решена методом Слезкина – Тарга. В первом приближении для нагнетательных скважин продольная скорость равна

$$U = U_0 \cdot \text{Shk}(L - x) / \text{chkL}, \quad (3)$$

изменение давления

$$P - P_n = (P_0 - P_n) \cdot \text{Shk} \cdot (L - x) / \text{ShkL}, \quad (4)$$

где k – коэффициент, равный $k = \sqrt{3 \cdot \alpha \cdot \mu / h^3}$; P_0 и U_0 – давление и средняя скорость в начале горизонтального участка; P_n – пластовое давление; α – коэффициент, характеризующий проницаемость канала; μ – вязкость жидкости; h – половина диаметра трубы.

Для добывающих скважин в формулах (3) и (4) достаточно подставить $(-\alpha)$ с учетом того, что $\text{Shi kL} = i \cdot \sin kL$ $\text{chi kL} = \cos kL$.

Гидравлические сопротивления равны:

$$\lambda = \frac{8 \cdot \Delta P \cdot h}{\rho \cdot U^2 \cdot L}, \quad (5)$$

где ΔP – перепад давления по длине канала; ρ – плотность жидкости; U – средняя скорость течения жидкости в канале.

Используя формулы (3) и (4) и с учетом выражения (5), в работе получены формулы для определения коэффициентов гидравлических сопротивлений каналов с пористыми стенками в случае ламинарного и турбулентного течения. При турбулентном движении в случае квадратичного течения имеем:

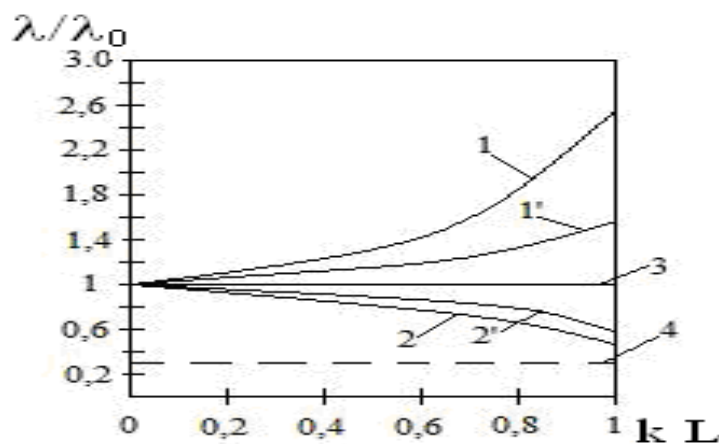
для нагнетательных скважин:

$$\lambda_n = \lambda_0 \cdot \frac{1}{2} \cdot \left(\frac{th \ kL}{kL} + 1 - th^2 \ kL \right), \quad (6)$$

для добывающих скважин:

$$\lambda_o = \lambda_0 \cdot \frac{1}{2} \cdot \left(\frac{tg \ kL}{kL} + 1 - tg^2 \ kL \right), \quad (7)$$

На рисунке 1 приведены кривые изменения коэффициента гидравлических

сопротивлений, построенные в безразмерных координатах $\lambda/\lambda_0 = f(k \cdot L)$.

Рис.1. Изменение коэффициента гидравлических сопротивлений в зависимости от kL

Графики построены для величин k и L в диапазоне $k = (10^{-4} \div 3 \cdot 10^{-3})$ 1/м, $L = 0 \div 500$ м. На рисунке 2 для добывающих (кривая 1') и нагнетательных скважин (кривая 2') относятся к ламинарным потокам, а кривые 1 и 2 — к квадратичному течению. Прямая 3 соответствует потоку в непроницаемом канале, а пунктирная прямая 4 соответствует равномерному оттоку и притоку. Видно, что при постоянном k (например, $2 \cdot 10^{-3}$ 1/м) увеличение L от 0 до 500 м приводит к увеличению гидравлических сопротивлений для добывающих скважин и трещин гидроразрыва в 1,5 раза для ламинарного потока и в 2,6 раз для квадратичного течения. Эти изменения (снижение гидравлических

сопротивлений) для нагнетательных скважин составляют 1,3 и 1,6 раз соответственно.

Полученные результаты показывают, что:

- потери давления в пористых каналах, работающих на приток выше, чем для непроницаемых каналов и каналов, работающих на нагнетание;
- принимаемые допущения о равномерном притоке флюида по всей длине горизонтальной скважины или трещины гидроразрыва приводят к значительному завышению (в 2 и более раза) расчетных дебитов;
- для обеспечения равномерного фронта вытеснения нефти горизонтальными нагнетательными скважинами необходимо проектировать их длину из условия $L = 1,718/k$.

Литература:

1. Могучев, А.И. Влияние трещиноватый горных пород на упруго вязкопластическое перемещение стенок скважин / А.И. Могучев, А.Г. Губайдуллин, В.М. Лобанков, А.С. Беляева // Нефтяное хозяйство. – 2016. – №5. - С. 41-43.

2. Каюмов А.Ш., Шакиров А.А., Муртазаев А.М., «Определение режима течения смесей без осаждения твердых частиц во вращающейся внутренней трубе» ТашГТУ, журнал “Вестник”, №3, - Т.2014, С.202-207.

3. Каюмов А.Ш. Исследование закономерностей изменение гидродинамического сопротивления в скважинах //X Международная научно-практическая конференция «Современные тенденции развития образования, науки и технологий» г. Москва, 30 мая 2019 г. –С.142-145.

YENGIL SANOAT KORXONALARIDA INNOVATSION FAOLIYATNING RIVOJLANISH YO'NALISHLARI

Abdurazzok Abdusattarovich Abdujabborov

Standartlashtirish, sertifikatlashtirish va texnik jihatdan

tartibga solish ilmiy-tadqiqot instituti ilmiy xodimi

abduimom77@gmail.com

***Annotatsiya:** Maqolada yengil sanoat korxonalarida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarining innovasion jarayonlarini rivojlantirish yo'llarini korsatilgan. Shu bilan birga yangi mahsulotlar ko'rinishida tikish sifatini, matolar va bo'yoqlarni yaxshilash, rang-barang matolarni qo'llash takliflari ishlab chiqilgan.*

***Kalit so'zlar:** Yengil sanoati, tikuv-trikotaj sanoati, ko'rgazma, raqobat, xaridorlar ehtiyojlarini o'rganish, marketingi kontsepsiyasini ishlab chiqish.*

DEVELOPMENT OF INNOVATION PROCESSES IN TEXTILE INDUSTRIAL ENTERPRISES

Abdurazzok Abdusattarovich Abdujabborov

Standardization, certification and technical

Scientific Officer of the Regulatory Research Institute

abduimom77@gmail.com

***Annotation:** The article shows ways to develop innovation processes of products produced in light industrial enterprises. At the same time, proposals have been developed to improve the quality of sewing, fabrics and paints in the form of new products, apply colorful fabrics.*

Keywords: *Development of the concept of light industry, sewing-knitting industry, exhibition, competition, customer needs research, marketing.*

KIRISH

Mamlakatimizda yengil sanoati va moda industriyasini rivojlantirish, innovatsion texnologiyalarni shakllantirish va joriy etish, o‘zbek brendlarini dunyo bozoriga yo‘naltirish, ichki va tashqi integratsion aloqalarni mustahkamlash, milliylik singdirilgan raqobatbardosh tayyor mahsulotlarning yangilanishi hamda ularning marketingini rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “To‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini isloh qilishni yanada chuqurlashtirish va uning eksport salohiyatini kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2019-yil 12-fevraldagi qarori bu boradagi ishlar rivojida muhim huquqiy asos vazifasini o‘tamoqda [1].

Kelgusida iqtisodiyotdagi tarkibiy o‘zgartirishlarni davom ettirish, to‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini modernizatsiyalash, diversifikatsiyalash va jadal rivojlantirishni ta‘minlash, paxta tolasi va ipak xomashyosini chuqur qayta ishlash, xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish yo‘li bilan raqobatbardoshli, tashqi bozorlarda talab qilinadigan tayyor, eksportga yo‘naltirilgan mahsulotlar ishlab chiqarish hajmlari va turlarini kengaytirish dolzarb masalalardan hisoblanadi [2].

O‘zbekiston sharoitida qulay muhit yaratish bo‘yicha choralar va nisbiy afzalliklarga ega bo‘lgan sanoat tarmoqlari, ya‘ni ko‘p mehnat talab qiluvchi va mahalliy tabiiy resurslardan, shuningdek axborot texnologiyalaridan foydalanuvchi tarmoqlar rivojlanishi ustuvor yo‘nalish etib tanlangan. Bu jarayonda innovatsion rivojlanishning tarmoq va sohalarga jadal tatbiq qilinishi ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanish imkoniyatlarini yaratadi. Ko‘pchilik yengil sanoat korxonalarini import o‘rnini bosish va yangi ishchi o‘rinlarini yaratish mumkin bo‘lgan o‘sish makonlari sifatida qo‘rilishi lozim. O‘zbekistonda bozor islohotlarini

chuqurlashtirish va iqtisodiyotni erkinlashtirish jarayonining asosiy shartlari ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar raqobatdoshligini ta'minlash, ishlab chiqaruvchi va xaridorlar o'rtasidagi munosabatlarni samarali shakl va uslublarda tashkil etishdan iborat [3].

NATIJALAR

Yengil sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish hozirgi davrning eng asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki bu respublika byudjetiga valyuta tushumlarini ko'paytirishning muhim manbalaridan biridir. Yengil sanoat korxonalarining o'rtacha yillik quvvati paxtani qayta ishlash bo'yicha 460 ming tonnani, ip-kalava ishlab chiqarish 325 ming tonnani, trikotaj ip ishlab chiqarish 80 ming tonnani, mato ishlab chiqarish 276 million kvadrat metrni, trikotaj mahsulotlarini ishlab chiqarish 256 million donani, tikuvchilik mahsulotlarini ishlab chiqarish 10 million donani, shoyi-ipak iplarini ishlab chiqarish 2 million tonnani tashkil etadi. Hozirgi davrda yengil sanoati mahsulotlarining mahalliy bozorida iste'molchi uchun jiddiy kurash ketmoqda. Bugun iste'molchi tanlash huquqi paydo bo'ldi, unga chet el firmalarining qimmat va sifatli tovarlari, chet el savdo belgilariga o'xshash qalbaki tovarlarning katta hajmi hamda mahalliy tovar ishlab chiqaruvchilarning mahsuloti taqdim etilmoqda. Yuqorida ta'kidlanganidek, yengil sanoat respublika eksport salohiyatini oshirish nuqtai nazaridan eng istiqbolli soha hisoblanadi. Shuning uchun sohaga investitsiyalarni jalb qilish hamda ichki ishlab chiqarishni rag'batlantirish siyosati amalga oshirilmoqda. 2015-yildan 2018-yilgacha bu sanoatga qo'yilgan investitsiyalarning umumiy hajmdagi salmog'i - 22,4 foizdan 27,1 foizgacha, ya'ni 4,7 foizga ortdi. Assortiment siyosatini shakllantirishda katta ahamiyatga ega bo'lgan ko'rgazmalar va yarmarkalar ham axborot manbasi sifatida muhim o'rinni egallaydi. Zamonaviy sharoitlarda yarmarkalar, ko'rgazmalarining roli va ahamiyati shunchalik ko'p qirraga ega bo'lganligi sababli ularga mukammal kommunikatsiya vositasi sifatida qaraladi. Bu yerda yarmarka qatnashchilari, mehmonlari va tashkilotchilari o'rtasida o'zaro axborot almashinuvining amalga

oshganligi sababli, qatnashchilarga jamoatchilik tomonidan xayrixoh munosabatlar shakllanadi. Yarmarkada korxonalar bozorni, raqobatchilarni, ularning mahsulotlarini o'rganadilar, o'zlarining stendlariga maqsadli xaridorlarni jalb qiladilar, vositachilarni qiziqtiradilar. Yarmarkada maqsadli iste'molchilarni har tomonlama o'rganish, ular bilan munosabatni yaxshilash, yangi mahsulotlarni taqdim etish, xaridorga bir turdagi mahsulotlarni sifat, narx va boshqa ko'rsatkichlarga ko'ra taqqoslash imkoniyatini berish mumkin. Xorijiy bozorlarni egallash uchun ishlab chiqarilayotgan mahsulotning sifatini oshirish, assortimentni kengaytirish zarur. Bozor assortiment siyosatini qayta ko'rib chiqishni talab etadi[3].

MUHOKAMA

O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yengil sanoatning yuqori qo'shilgan qiymatga ega bo'lgan mahsulotlarning bozori tashkil topish bosqichida turibdi. Shu bilan birga, yengil sanoat mahsulotlarining sifati qoniqarli emasligiga alohida e'tiborni qaratish lozim. Ya'ni, mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun import mahsulotlar birinchi galda sifat bo'yicha raqobat qilishini tavsiya etish mumkin. Taqdim etilayotgan mahsulotlar assortimenti haqida ma'lumotni olish, yangi tovarlarni izlash, mahsulotlarni narxlari hamda raqobatchi korxonalar bitimlari shartlari haqida ma'lumot yig'ish, yarmarka mehmonlarining asosiy maqsadlari bo'lib hisoblanadi. Shu bilan birga korxonalar vakillari ham, mehmonlar ham yarmarkaga oldindan ko'zlangan maqsad aniq bir korxonalar to'g'risida ma'lumot olish uchun keladilar. Mehmonlarni mahsulotlarning turli guruhlarini qiziqtiradi va ular yarmarkalarda bevosita shartnomalar tuzish orqali tovarlarni vositachilarsiz sotib olishni istaydilar. Ishlab chiqaruvchilar uchun yarmarkaning asosiy maqsadi - bu nafaqat bitimni imzolash, balki raqobatchilar haqida to'liq ma'lumot olish hamdir. Yarmarkada taqdim etilgan mahsulotlar assortimenti ommaviy iste'molchiga mo'ljallangan bo'lib, unga sifatli yangi mahsulotlar taqsim etiladi. Yarmarkada maqsadli iste'molchining manfaatlarini ulgurji va chakana savdo korxonalari ifodalaydi. Ular mahalliy ishlab chiqaruvchilarning mahsulotlaridan manfaatdor

bo'lib, bu tovarlarni vositachilarsiz, o'zlari izlashni ma'qul ko'radilar. Bularning hammasi chakana savdo narxlarini iste'molchilar uchun qulay bo'lishiga yordam beradi[5]

Mahalliy bozorda past rivojlanayotgan mahsulotlar guruhi - bu tayyor kiyimlar bozoridir. Birinchi o'rinda, korxonalar uchun trikotaj buyumlarini ishlab chiqarish, ularning sifati, assortimenti va dizaynini yaxshilash borasida katta imkoniyatlar mavjud. Mazkur yo'nalishda mahsulotlarining yangi turlari sifatida trikotaj ichki kiyimlarni hamda erkaklar trikotajining yangi turlarini ishlab chiqishni tavsiya etish mumkin. Yana bir istiqbolli yo'nalish - bu bolalar kiyimi bozori hisoblanadi. Mazkur mahsulotlar guruhi doirasida iste'mol bozori uchun nisbatan yangi tovar sifatida bolalar trikotajini o'zlashtirish tavsiya etiladi. Rivojlanishning yangi istiqbollari ustki kiyim bozorida ham mavjud. Bular xaridorning uzoq muddatli tanlovi asosidagi mahsulotlar hisoblansa ham, umuman olganda bozorda taqdim etilgan modellar iste'molchilar talabini qoniqtirmaydi. Mazkur bozorda iste'mol talabini qo'shimcha o'rganish hamda yuqori sifatli xomashyodan ustki kiyimning yangi modellarini ishlab chiqish yoki moda bo'lgan matolar va zamonaviy dizayndagi, yoshlar uchun tikilgan arzon modellarni taqdim etish zarurligi haqida xulosa qilish mumkin. Yangi mahsulotlar ko'rinishida tikish sifatini, matolar va buyoqlarni yaxshilash, rang-barang matolarni qo'llashni taklif qilish mumkin.

XULOSA

Shuni ta'kidlash lozimki, yengil sanoat korxonalarining ishlab chiqarish jarayonlarini va assortiment siyosatini shakllantirishda innovatsion rivojlanishning quyidagi jarayonlariga e'tibor berilishi maqsadga muvofiqdir:

1) raqobatchilik vaziyatini o'rganish hamda o'zining bozorni ma'lum segmentiga mos bo'lgan narx va sifatga javob beradigan tovar uchun qulay o'rinni egallash;

2) xaridorlar ehtiyojlarini o'rganish va yangi mahsulotlar marketingi kontseptsiyasini ishlab chiqish;

3) vositachi korxonalar bilan o‘zaro hamkorlikda yagona ishlabchiqarish va sotish siyosatini shakllantirish, tajriba almashish, umumiy reklama tadbirlarini o‘tkazish maqsadida tikuvchilik buyumlari ishlab chiqaruvchilarining uyushmalarini tashkil qilish;

4) kiyimni yangi turlarini ishlab chiqish va jahon andozalari talablariga javob beradigan kichik seriyali tikishga o‘tish;

5) yengil korxonalarini lizing bitimlari asosida texnik jihatdan qayta qurollantirish;

6) korxonalar o‘zlarining innovatsion faoliyatida bozor sig‘imi, bozor segmentatsiyasi, xaridorlarning iste‘mol xususiyatlari kabi turli omillarni muntazam ravishda hisobga olishi va mos bo‘lgan mahsulotlar siyosatini ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI / REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “To‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini isloh qilishni yanada chuqurlashtirish va uning eksport salohiyatini kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2019-yil 12-fevraldagi 4186-son Qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2017-2019 yillarda to‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari dasturi to‘g‘risida”gi 2016-yil 21-dekabrda 2687-son Qarori.

3. Abulqosimov X.P. Makroiqtisodiy tartibga solish va O‘zbekistonning barqaror rivojlanishi. - T.: Akademiya. 2011

4. Vaxobov A.V., Xajibakiyev SH.X., Mo‘minov N.G. Xorijiy investitsiyalar. O‘quv qo‘llanma. - T., “Moliya”, 2010.

5. Фой Ф. Клейнер Г. Б. Стратегия предприятия. -М.: Изд-во “Дело” АНХ, 2008.

REFERENCES

1. Decree of the president of the Republic of Uzbekistan No. 4186 of February 12, 2019 “on measures to further deepen the reform of the textile and sewing-knitting industry and expand its export potential”.
2. Decree of the president of the Republic of Uzbekistan “on the program of measures for the further development of the textile and sewing and knitting industry in 2017-2019” No. 2687 of December 21, 2016.
3. Abulkosimov X.P. Macroeconomic regulation and sustainable development of Uzbekistan. - T.: Academia. 2011
4. Vakhobov A.V., Khajibakiyev SH.X., Mouminov N.G. Foreign investment. Tutorial. - T., "Finance", 2010.
5. Foy F. Kleiner G. B. Enterprise strategy. -M.: Publishing House “Delo” ANKH, 2008.

YANGI O‘ZBEKISTONDA GENDER TENGLIK AFZALLIKLARI

Ozoda Abdusattarovna Abdugaffarova

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi

Davlat boshqaruvi akademiyasining stajyor-tadqiqotchisi

abduimom77@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada yangi O‘zbekistonda so‘nggi yillarda gender tengligining afzalliklari bo‘yicha amalga oshirilgan tadbirlar, mazkur sohaga oid qabul qilingan qarorlar, strategiya va qonunlar asosida yoritib berilgan.*

***Kalit so‘zlar:** “gender” tushunchasi, xotin-qizlar, gender tenglikka erishish strategiyasi, tazyiq, zo‘ravonlik, himoya, kafolat, qonun.*

***Annotation:** This article covers the activities carried out in recent years in New Uzbekistan on the benefits of gender equality, decisions on this area, strategies and laws.*

***Keywords:** the concept of “gender”, women, the strategy for achieving gender equality, harassment, violence, protection, guarantee, law.*

KIRISH

Ma'lumki, “gender” tushunchasini erkaklar va xotin-qizlarni jamiyat hayotida birdek faol ishtiroki, ularning teng huquq va burchlarga ega ekanligi deb talqin etish ancha keng tarqalgan. Ammo gender tushunchasi faqat ayollar manfaatini ifodalamaydi. Balki har ikki jins vakillarining o‘z orzu va maqsadlari sari dadil odimlashlariga, hayot sifatini oshirish uchun ularga bir xil imkon berish kerakligini ham anglatadi. Aynan rivojlangan jamiyatlarning talablaridan biri - bu erkak va ayol huquqlari tengligini ta'minlashdir. Zero, O‘zbekiston Respublikasi Konstitu-

tsiyasining 46-moddasida “Xotin-qizlar va erkaklar teng huquqlidirlar”, [1] deb belgilab qo‘yilgan.

Darhaqiqat, gender tenglik - bu mamlakatning demokratik taraqqiyot darajasini belgilovchi omillardan biridir. Boshqacha qilib aytganda, rivojlangan mamlakatlar qatoriga qo‘shilish, yurtga tobora ko‘proq investitsiya jalb qilish, turizm imkoniyatlaridan samarali foydalanish uchun ham bu omilga alohida e‘tibor berish lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

So‘nggi yillarda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarga erishish, jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda ularning teng ishtirokini ta‘minlash, xotin qizlarni ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash, shunidek, xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirildi. Gender tenglik masalasi davlat siyosati darajasiga ko‘tarilidi, sohaga oid 25 ta qonunchilik hujjatlari qabul qilindi. Xususan, 2019-yillari qabul qilingan “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi va “Xotin qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunlari xotin-qizlarning jamiyatdagi o‘rni va nufuzini mustahkamlashga doir muhim qadam sifatida jamoatchilik tomonidan qizg‘in ma‘qullandi. Ularda “gender” tushunchasiga ilk bor ta‘rif berish bilan birga xotin- qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish borasidagi davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari belgilab berildi [2].

Bugungi kunda mamlakatimizda bu borada tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Masalan, 2030-yilga qadar mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish Strategiyasining qabul qilinishi bu boradagi muhim bosqichlardan biri bo‘ldi [3]. Mazkur tarixiy hujjatda gender tenglikni ta‘minlashning asosiy tamoyillari qatorida qonuniylik, demokratiya, ochiqlik va oshkoralik

printsipalari belgilangan. 2030-yilgacha gender tenglikka erishish strategiyasi 9 ta maqsadni qamrab oladi. Bular:

- ijtimoiy-siyosiy hayotda erkak va ayollarning ishtirok etishida teng imkoniyatlar va huquqlarni yaratish;
- ayol va erkaklarning iqtisodiyot, bandlik va mehnat migrantlari huquqlarini himoya qilishda gender tengligini ta'minlash;
- bugungi hayot davomida barcha uchun adolatli va sifatli ta'limni ta'minlash;
- barcha xotin-qizlar uchun gender tengligini ta'minlash, zo'ravonlikdan himoyalash, odam savosiga chek qo'yish;
- barcha erkak va ayollar uchun ijtimoiy himoya, sog'lom turmush tarzini ta'minlash;
- milliy gender statistikasini rivojlantirish;
- rejalashtirish va byudjetlashtirishda gender masalasini inobatga olish;
- OAVda gender muammolarining keng yoritilishini ta'minlash;
- barcha uchun xavfsiz ekologik muhitni ta'minlash masalalariga xotin-qizlarni jalb qilish [4].

Ta'kidlash joizki, bugungi kunda turli darajadagi davlat va jamoat tashkilotlari tizimida 1500 nafardan ortiq, shu jamladan, vazirlik va idoralarda, mahalliy ijroiya hlokimiyati organlarida xotin-qizlar zahirasi shakllantirildi. Hozirgi kunda ularni turli rahbarlik lavozimlariga tayyorlash bo'yicha tizimli o'quvlar tashkil etilmoqda. Yoki, ayni vaqtda, Ichki ishlar vazirligi tizimida 16 nafar ayol rahbarlik, 6 nafar ayol hokimlik lavozimida mehnat qilmoqda. Turli darajadagi davlat mukofoti sovrindorlari bo'lgan xotin-qizlar soni 2 ming 224 nafarni tashkil etmoqda.

O'zbekiston tarixida birinchi marta milliy parlamentda xotin-qizlar soni BMT tomonidan belgilangan tavsiyalarga mos darajaga yetdi. Xususan, mamlakatimiz parlamenti xotin-qizlar soni bo'yicha dunyodagi 190 mamlakat parlamenti o'rtasida 37-o'rinni egallab turibdi. Holbuki, - shunga e'tibor berishingizni so'rayman – bundan 5-yil avval biz bu borada 128-o'rinda edik [5].

Shu bilan birga, xotin-qizlarning davlat va jamiyat qurilishidagi ishtirokini kengaytirish, ijtimoiy-iqtisodiy, ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqa sohalardagi o'rnini yanada yuqori darajaga ko'tarish muhim vazifalardan biri bo'lib turibdi. Buning uchun xotin-qizlar va erkaklar teng huquqligini ta'minlashga doir dolzarb masalalarga oid tegishli qarorlar qabul qilish zarur ko'rinadi.

Shu nuqtai nazardan, gender tenglikka erishish Strategiyasiga asosan, uzoq istiqboldagi maqsadli vazifalardan kelib chiqib, gender tenglikka erishish bir qator dasturlar yo'nalishlarida amalga oshiriladi. Davlat xizmatida, ijtimoiy-iqtisodiy, oilaviy, saylov huquqlarini amalga oshirishda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash, shular jumlasidandir. Shuningdek, Strategiyada gender tenglikni ta'minlash tadbirlarini hisobga olgan holda, davlat dasturlarini byudjetlashtirish va moliyalashtirish ham ko'zda tutilgan. Bundan tashqari, yuqori va quyi tizimdagi davlat organlaridagi rahbarlik lavozimlariga xotin-qizlarni tayinlash amaliyoti kengaytirib boriladi.

E'tiborli jihati shundaki, bugungi yangilanaётgan jamiyatda ayollarning siyosat va iqtisodiyotga keng jalb qilinishi tufayli gender tengligi borasida muayyan o'zgarishlar, siljishlar, hattoki, yutuqlar ko'zga tashlanmoqda. Xususan, Gender tenglik indeksida O'zbekiston 188 ta mamlakat orasida 57 o'rinni egallab turibdi. Bu ko'rsatkich xotin-qizlar ta'lim olishi va iqtisodiy faolligi yuqori darjada ekanligi bilan izohlanadi. Yoki 2019-yil dekabr oyida bo'lib o'tgan parlament saylovi yakunlari bo'yicha O'zbekiston tarixida ilk bor milliy parlamentdagi ayollar soni 32 foizga yetdi. Parlamentlararo Ittifoqning "Milliy parlamentlarda ayollar" reytingiga ko'ra, O'zbekiston parlamenti 193 davlat orasida 44-o'rinni egalladi. Siyosiy partiyalarda xotin-qizlarning ulushi 46 foizga, oliy ta'limda 47 foizga yetdi. Mamlakat rahbarlik lavozimlarida ayollar va erkaklar nisbati mos ravishda 27 foiz va 73 foizni tashkil etdi [6]. Muhtaram ayollarimizdan 16 nafari Vatanimizning eng oliy mukofoti - "O'zbekiston Qahramoni" unvoniga, iqtidorli qizlarimizdan 311 nafari Zulfiya mukofotiga sazovor bo'lganligi yanada quvonchlidir. "Kelajakda O'zbekiston va Markaziy Osiyo ayollarini qanday tasavvur qilasiz?" degan savolga javob berar ekan,

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Raisi, Markaziy Osiyo yetakchi ayollari muloqoti rahbari Tanzila Norboeva shunday deydi:”Men kelajakda O‘zbekiston va Markaziy Osiyo mamlakatlari ayollarini albatta sog‘lom va baxtli ayollar sifatida tasavvur qilaman. Hozir haqiqatga aylangan erkin tanlov imkoniyati bunday baxtga erishishga yordam beradi, deb o‘ylayman. Mamlakatimiz va mintaqamiz xotin-qizlari turli sohalarga tobora ko‘proq jalb etilmoqda, ularning o‘rni faqat oshxonada, degan eskicha qarashlarga barham berilmoqda. Bunday keyin ham yurtdoshlarimiz muhim qarorlar qabul qilishda oldingi safda bo‘lishadi. Davlatimiz jamiyatda totuvlikni ta‘minlashni maqsad qilib qo‘ygan ekan, buni gender tengliksiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Ishonchim komilki, tez orada bu ish doimiy va uzoq muddatli natijalar beradi”[7].

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, yangilanaётgan O‘zbekistonda gender tenglik masalasi jamiyat rivojida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xotin-qizlarning oilada, jamiyatda, qolaversa, davlat boshqaruvidagi faolligini oshirishga alohida e‘tibor qaratilaётgani natijasida ijtimoiy munosabatlarda ham, qonunchilikda ham katta o‘zgarishlar ro‘y bermoqda.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI / REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi.-“O‘zbekiston”, Toshkent, 2019 yil, 17-bet.
2. Qarang:“Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi (O‘RQ-562-son) va “Xotin qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi (O‘RQ-561-son) O‘zbekiston Respublikasining Qonunlari. 02.09. 2029 y.
3. “2030 yilga qadar O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi O‘o‘zbekiston Resbulikasi Oliy Majlisi Senatining qarori, 28.05.2021 y., SQ-297-IV-son.

4. Juraboev, Nosir Yusupovich, & Hasanov, Mirshod No‘‘monovich (2022). YANGI O‘ZBYEKISTONDA IJTIMOYIY-IQTISODIY SOHA RIVOJI: ISLOHOT VA ISTIQBOL.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyevning Xalqaro xotin-qizlar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. - “Xalq so‘zi”, 7-mart, 2022
6. <https://yuz.uz/news/tanzila-narbaeva-gender-tenglik-yangi-ozbekiston-ustuvor-yonalishining-ajralmas-qismiga-aylandi>
7. Juraboev Nosir Yusupovich, & Raximova Mashxura Inomjanovna (2021). VKLAD ABU RAYXANA BYERUNI V RAZVITIYE FILOSOFSKOY MBISLI. Problemy nauki, (2 (61)), 14-15.
8. Ruzigul, U., Nasirjan, J., Dilmurodkhakim, A., Mirshod, H., & Urozboy, E. (2020). Rationale and history of human reflections in the muslim philosophy. International Journal of Advanced Science and Technology, 29(5), 1453-1458.
9. J. S. Ramatov, L. A. Valiev, & M. N. Xasanov (2022). AUROBINDO GHOSH TALQINIDA INSON BORLIG‘INING ANTROPOLOGIK JIHATLARI. Academic research in educational sciences, 3 (6), 688-695.
10. Z. N. Boboshev, M.N.Hasanov, & E.A.Nurullaev. (2022). ABU NASR FOROBIYNING PYEDAGOGIKA FANINING ASOSChISI SIFATIDA . JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 4(3), 108–115.
11. Abduraxmonova, Z. Yu. (2021). ZAMONAVIY O‘QITISHNING MUAMMO VA YeChIMLARIDA SAMARALI YoNDOShUV. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 1), 1189-1193.
12. Aripov, N., Kamaletdinov, S., Tokhirov, N., & Abduraxmanova, Z. (2022). Simulation Modeling of Train Traffic Based on GIS Technologies. European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630), 16, 73-82.

EXPLORING CURRENTLY DEVELOPING TECHNIQUES

Umaraliyev Jamshidbek To‘xtasin o‘g‘li

Student of the Fergana branch of TUIT named after
Muhammad al-Khorazmi

Turdaliyev Kamronbek Ilhomjon o‘g‘li

Student of the Fergana branch of TUIT named after
Muhammad al-Khorazmi

Isoqjonova Sarvinoz Ilhomjon qizi

Student of the Fergana branch of TUIT named after
Muhammad al-Khorazmi

Annotation: *In this thought-provoking article, the author highlights the ongoing developments and breakthroughs in various cutting-edge technologies that have the potential to reshape our world. The article provides a concise overview of five key areas where currently developing techniques are poised to make a significant impact.*

The author begins by introducing quantum computing, elucidating its potential to revolutionize computational capabilities through the utilization of quantum bits or qubits. By explaining its applications in fields such as cryptography, optimization, drug discovery, and climate modeling, the author underscores the transformative power of this emerging technology.

Keywords: *Currently developing techniques, technological advancements, quantum computing, artificial intelligence, machine learning, gene editing, crispr-cas9, renewable energy technologies, solar panels, wind turbines, energy storage systems, virtual reality*

In today's fast-paced world, innovation and technological advancement continue to reshape various industries. From healthcare to communication and beyond, researchers and scientists are constantly working on developing groundbreaking techniques that have the potential to revolutionize our lives. In this article, we will explore some of the currently developing techniques that are on the cusp of transforming different fields and opening up new possibilities.

Quantum Computing: Quantum computing is a cutting-edge technology that harnesses the principles of quantum mechanics to perform complex computations at an unprecedented speed. Unlike classical computers that use bits, quantum computers use quantum bits or qubits, which can represent multiple states simultaneously. Scientists and engineers are actively developing quantum computing techniques to tackle complex problems that are beyond the capabilities of classical computers. These advancements hold tremendous potential in areas such as cryptography, optimization, drug discovery, and climate modeling.

Artificial Intelligence and Machine Learning: Artificial Intelligence (AI) and Machine Learning (ML) are fields that have experienced rapid growth and are continuously evolving. AI focuses on creating intelligent systems capable of mimicking human intelligence, while ML enables computers to learn from data and improve their performance over time. Currently, researchers are developing techniques to enhance AI and ML models, including deep learning algorithms, reinforcement learning, and transfer learning. These techniques have the potential to revolutionize industries such as healthcare, finance, autonomous vehicles, and personalized recommendations.

Gene Editing: Gene editing technologies, such as CRISPR-Cas9, have gained significant attention in recent years for their potential to revolutionize medicine and biotechnology. Scientists are actively working on refining and developing techniques to precisely edit genes, offering opportunities to treat genetic diseases, enhance crop production, and modify organisms for various beneficial purposes. Continued

progress in gene editing techniques has the potential to transform healthcare, agriculture, and environmental conservation.

Renewable Energy Technologies: The urgent need to transition to sustainable energy sources has led to significant advancements in renewable energy technologies. Researchers are actively developing techniques to improve the efficiency and affordability of solar panels, wind turbines, and energy storage systems. Additionally, emerging technologies such as perovskite solar cells, tidal and wave energy, and hydrogen fuel cells are being explored to diversify the renewable energy landscape. These ongoing developments hold the promise of a cleaner and more sustainable future.

Virtual and Augmented Reality: Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR) are immersive technologies that blend the digital and physical worlds, offering unique experiences and applications across various industries. Currently, techniques are being developed to enhance the realism, resolution, and interactivity of VR and AR systems. These advancements have the potential to revolutionize fields such as gaming, entertainment, education, training, and remote collaboration.

Conclusion: The world is witnessing an era of rapid technological advancement, with several exciting techniques currently under development. Quantum computing, artificial intelligence, gene editing, renewable energy, and virtual/augmented reality are just a few examples of fields where groundbreaking techniques are being refined and improved. These innovations have the potential to reshape industries, solve complex problems, and improve our quality of life. As researchers continue to push the boundaries of what is possible, we can look forward to a future filled with remarkable advancements and endless possibilities.

References:

1. Turg'unov, B., Turg'unova, N., & Umaraliyev, J. (2023). AVTOMOBILSOZLIKDA AVTOMATLASHTIRISHNING O'RNI. *Engineering Problems and Innovations*. извлечено от <https://fer-teach.uz/index.php/epai/article/view/200>
2. Turgunova, N., Turgunov, B., & Umaraliyev, J. (2023). AUTOMATIC TEXT ANALYSIS. SYNTAX AND SEMANTIC ANALYSIS. *Engineering Problems and Innovations*. извлечено от <https://fer-teach.uz/index.php/epai/article/view/46>
3. Nafisaxon, T. U., Jamshidbek To'xtasin o'g, U., Arsenevna, D. E., & Azimjon o'g'li, A. O. (2022). AVTOMATLASHTIRILGAN AVTOTURARGOH IMKONIYATLARI VA QULAYLIKLARI. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 3(25), 45-48.
4. Nafisakhon, T., & Axrorbek, R. (2022). MODERN SOLUTIONS OF PARKING AUTOMATION. *Journal of new century innovations*, 11(1), 110-116.
5. Abdurakhmonov, S. M., Kuldashov, O. K., Tozhiboev, I. T., & Turgunov, B. K. (2019). The Optoelectronic Two-Wave Method for Remote Monitoring of the Content of Methane in Atmosphere. *Technical Physics Letters*, 45, 132-133.

REVOLUTIONIZING INDUSTRIES AND SHAPING THE FUTURE

Umaraliyev Jamshidbek To‘xtasin o‘g‘li

Students of the Fergana branch of TUIT named after
Muhammad al-Khorazmi

Isoqjonova Sarvinoz Ilhomjon qizi

Students of the Fergana branch of TUIT named after
Muhammad al-Khorazmi

Abduraximov Ozodbek Azimjon o‘g‘li

Students of the Fergana branch of TUIT named after
Muhammad al-Khorazmi

***Annotation:** In recent years, the field of robotics has emerged as a transformative force, reshaping industries and challenging the way we perceive automation. From manufacturing and healthcare to exploration and entertainment, robots are becoming increasingly integral to our lives. In this article, we will explore the fascinating world of robotics, discussing its applications, advancements, and the impact it has on various sectors.*

***Keywords:** Robotics, automation, industrial robots, manufacturing, healthcare, surgical robots, rehabilitation, elderly care, exploration, disaster response, artificial intelligence, machine learning, ethical considerations, employment, privacy*

The Rise of Robotics: Robots have come a long way since their inception, evolving from basic machines to sophisticated systems capable of performing complex tasks. Today, robots are designed to operate autonomously or in

collaboration with humans, making them versatile tools across a wide range of industries. They have the ability to navigate environments, perceive their surroundings, and interact with objects, enabling them to handle intricate operations with precision and efficiency.

Applications in Manufacturing and Industry: The manufacturing sector has been one of the primary beneficiaries of robotics. Industrial robots are extensively used in assembly lines, performing repetitive tasks with speed and accuracy. These robots have revolutionized production processes, enhancing efficiency, reducing errors, and improving overall productivity. With advancements in robotic arms, grippers, and vision systems, they can handle delicate tasks and adapt to varying production requirements.

Robotics in Healthcare: The healthcare industry has witnessed significant advancements through the integration of robotics. Surgical robots, for example, enable surgeons to perform complex procedures with enhanced precision and dexterity. These robots can minimize invasiveness, reduce recovery times, and improve patient outcomes. Additionally, robots are being employed in rehabilitation and elderly care, assisting in therapy sessions and providing support to individuals with mobility challenges.

Exploration and Disaster Response: Robotic technologies play a crucial role in exploring environments that are inaccessible or hazardous to humans. Space exploration missions employ robots to gather data, conduct experiments, and aid in the colonization of other planets. In disaster scenarios, robots are deployed for search and rescue operations, remotely inspecting hazardous areas, and mitigating risks to human lives. These robots can withstand extreme conditions and perform tasks that would otherwise be perilous for humans.

Robotics and Artificial Intelligence: The synergy between robotics and artificial intelligence (AI) has led to remarkable advancements. AI algorithms empower robots to learn from their experiences, adapt to changing environments, and make intelligent decisions. Machine learning techniques enable robots to perceive and interpret

sensory information, recognize objects, and interact with humans in a more natural and intuitive manner. This integration of AI and robotics is driving the development of autonomous robots capable of operating in complex and dynamic environments.

Ethical Considerations and Future Implications: As robots become more pervasive, ethical considerations arise regarding their impact on employment, privacy, and the social fabric of society. While robots can automate routine and dangerous tasks, there is a need to ensure a balance between human involvement and automation. Additionally, regulations and guidelines must be established to address safety, privacy, and ethical concerns associated with the use of robots.

Conclusion: The field of robotics is rapidly evolving, permeating various sectors and transforming the way we live and work. From manufacturing to healthcare, exploration to disaster response, robots are enhancing efficiency, accuracy, and safety. With continued advancements in robotics, coupled with the integration of AI, the possibilities are limitless. However, it is crucial to navigate the ethical considerations and ensure responsible development and deployment of robots for the benefit of society as a whole. The future holds exciting prospects as robotics continues to shape our world and pave the way for a more automated and interconnected future.

References:

1. Turg'unov, B., Turg'unova, N., & Umaraliyev, J. (2023). AVTOMOBILSOZLIKDA AVTOMATLASHTIRISHNING O'RNI. *Engineering Problems and Innovations*. ИЗВЛЕЧЕНО ОТ <https://fer-teach.uz/index.php/epai/article/view/200>
2. Turgunova, N., Turgunov, B., & Umaraliyev, J. (2023). AUTOMATIC TEXT ANALYSIS. SYNTAX AND SEMANTIC ANALYSIS. *Engineering Problems and Innovations*. ИЗВЛЕЧЕНО ОТ <https://fer-teach.uz/index.php/epai/article/view/46>
3. Nafisaxon, T. U., Jamshidbek To'xtasin o'g, U., Arsenevna, D. E., & Azimjon o'g'li, A. O. (2022). AVTOMATLASHTIRILGAN AVTOTURARGOH

IMKONIYATLARI VA QULAYLIKLARI. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 3(25), 45-48.

4. Nafisakhon, T., & Axrorbek, R. (2022). MODERN SOLUTIONS OF PARKING AUTOMATION. *Journal of new century innovations*, 11(1), 110-116.

5. Abdurakhmonov, S. M., Kuldashov, O. K., Tozhiboev, I. T., & Turgunov, B. K. (2019). The Optoelectronic Two-Wave Method for Remote Monitoring of the Content of Methane in Atmosphere. *Technical Physics Letters*, 45, 132-133.

6. Kodirov, E., Turgunov, B., & Muxammadjonov, X. (2019). IN THE WORLD REFUSES TO USE FACE RECOGNITION TECHNOLOGY. *Мировая наука*, (9 (30)), 34-36.

7. Turgunov, B., Komilov, A., Abdurasulova, D., & Umarov, X. (2018). Security of a smart home.

TERMINLARNING YASALISHIDA FAOL MODELLARNING O‘RNI

Pirmatova Dilorom Ulug‘bek qizi

Farg‘ona davlat universiteti talabasi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada terminlarning yasalishi uchun xizmat qiladigan faol modellar haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: *ot-termin, tub termin, affiksial termin, derivativ termin.*

АННОТАЦИЯ

В этой статье рассказывается об активных моделях которые служат для создания терминов .

Ключевие слова: *существительное термин корневые термин аффиксальные термин производные термин.*

ABSTRACT

This article talks about active models that serve to create terms.

Key words: *noun-term, root-term, affixal term, derivative term.*

Barchamiz bilamiz, terminlar leksik birliklar singari umumadabiy va maxsus leksikada bor bo‘lgan so‘z va o‘zaklardan yasaladi. Terminlar ham oddiy so‘zlar kabi sodda, qo‘shma, juft hamda hamda takroriy terminlarga bo‘linadi. Leksik birliklar tuzilishiga ko‘ra 4 guruhga ajralib, har birining o‘z funksional vazifalari mavjud. Masalan, sodda leksik birliklarga biz kitob, pul, olam, odam, tish, til, ko‘z kabilarni olishimiz mumkin. Sodda leksik birliklar ham, o‘z navbatida, sodda tub hamda sodda yasamalarga bo‘linadi. Misol uchun, sodda tub - gul, sodda yasama - gulchi. Bundan ko‘rinadiki, terminlarda ham xuddi shunday xususiyatlar mavjud ekan. Ya’ni bu

nimadan dalolat ? Terminlar hamda leksik birliklarning birlashtiruvchi xususiyatlarini mujassamlashtirganidandir.

O'zbek terminologiyasida tub terminlar singari derivativ terminlarning ham roli beqiyosdir. Tub terminlarning muhim xususiyati shundan iboratki, barcha terminologik sistemalar uchun xos. Yasama terminlar esa terminologiyaning katta qismini tashkil qilish bilan birga morfologik, sintaktik, semantik usullar bilan hosil qilinadi.

1) Sodda tub terminlar: ya'ni bunday terminlar bir asosdan tarkib topgan bo'ladi. Tarkibida so'z yasovchi model bo'lmaydi. Misollar bilan izohlasak; til, boy, xalq, yoy, yurt, oy, kun, yil, yov, h.k.

2) Derivativ terminlar: bunday terminlar ham bir asosdan tarkib topgan bo'lib, tarkibida derivatsion qo'shimchalarni uchratamiz. Misol uchun, gulchi, paxsachi, kemachi, tamg'achi, suvchi, h.k.

Biz terminlarning yasashida morfologik, sintaktik hamda semantik usullar bilan yasalgan terminlarga guvoh bo'lamiz. Bunday jarayon esa bevosita terminologik leksikaning boyib, rivojlanib borishiga xizmat qiladi.

“O'zbek tili terminlarining aksariyatini motivlangan, ya'ni so'z- terminlar (qo'shimchalar bilan yasalgan), termin - qo'shma so'z, termin-birikmalar hamda semantik (asosan metaforik) ko'chim asosida hosil qilingan terminlar tashkil qiladi. Shu bilan bir qatorda, terminlarning salmoqli qismi motivlanmagan, ya'ni o'zbek tilining o'z sodda so'zlari, o'zlashmalar, termin – kalkalar va antroponimlardan metonimik ko'chim vositasida voqelangan”. [1.54]

Barchamizga ma'lumki, terminlar ko'proq ot so'z turkumidan ifodalanadi. Bundan tashqari, fe'l, sifat, ravishlardan ham ifodalanishi mumkin. Mening fikrimcha, ot so'z turkumidan hosil qilingan terminlar terminologik leksikaning asosini tashkil qiladi.

“Affiksial termin yasalishi umumadabiy so‘zlarning hosil qilinishi singari juda qadimdan yetakchi va sermahsul usul hisoblanadi. O‘z vaqtida Mahmud Koshg‘ariy, Mahmud Zamaxshariy, Ibn Muhanna lug‘atlarida, XIII-XIV asrlarda turkiy til grammatikasiga doir arab tilida yaratilgan risolalarda, Alisher Navoiyning “Muhokamat ul- lug‘atayn” asarida o‘zbek (turkiy) tili so‘z yasalishi vositalari va yo‘llari haqida qimmatli ma’lumotlar keltirilgan edi”. [2.54]

Affiksatsiya usuli bilan yasalgan ot turkumli terminlar

1. Ot (sifat) turkumli so‘zlardan yasalgan terminlar.

-chi affiksli so‘z yasovchi model

Bu affiks o‘zbek terminologiyasi tizimida sermahsul qo‘shimcha sanaladi.

-chi affiksli ot – terminlar semantik strukturasi ko‘ra bir qancha guruhlariga bo‘linadi.

Biron bir kasb-hunar, mutaxassislik bilan shug‘ullanuvchi subyekt nomini ifodalovchi terminlar: traktorchi, sportchi, kemachi, dengizchi, baliqchi, hisobchi, soliqchi, kabelchi, suvchi, bo‘yoqchi, betonchi;

-chi affiksi kasb- hunar, mutaxassislikning umumiy ma’nosini bildiruvchi so‘zlarga qo‘shilib, ushbu kasb-hunar va mutaxassisliklarga taalluqli ot – terminlarni yasaydi. Misol uchun, xizmatchi, tilchi, jangchi, chorvachi va h.k.

Bundan tashqari, -lik, -liq, -lash, -lashtirish, -cha, -boz, -goh, -dor, -dosh, -do‘z, -kash, -noma, -parvar, -parast, -soz, furush, xo‘r, -shunos kabi so‘z yasovchi affikslar ot yoki sifat so‘z turkumli so‘zlardan terminlar yasash uchun xizmat qiladi. Misol uchun, matnshunos, asalxo‘r, qasoskor, bayonnoma, kemasoz, miyacha, nishondor va h.k.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, terminlarning hosil qilinishida so‘z yasovchi modellarning o‘rni beqiyos ekan. Aynan shu so‘z yasovchi qo‘shimchalar leksikamiz boyish uchun ham xizmat qiladi.

FOYDALANIGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Dadboyev H. O'zbek terminologiyasi. Toshkent. 2019. 50-64-betlar
2. Madvaliyev A. O'zbek terminologiyasi va leksikografiyasi masalalari. Toshkent. 2017.
3. Gaziyeva Maftuna, Pirmatova Dilorom O'ZBEK TERMINOLOGIYASINING LEKSIK- GENETIK XUSUSIYATLARI MASALASI . Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali 3(5) , 230-236 –betlar , 2023.
4. Gaziyeva Maftuna, Pirmatova Dilorom TERMINOLOGIK LUG'ATLAR HAMDA ULARNING AFZALLIKLARI XUSUSIDA. Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali 1-5 -betlar

FE'L – TERMINLARNING YASALISH XUSUSIYATLARI

Pirmatova Dilorom Ulug'bek qizi

Farg'ona davlat universiteti talabasi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada fe'l-terminlarning yasalish xususiyatlari hamda o'ziga xosliklari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: *fe'l-termin, ot-termin, affiks, sifat-termin.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье говорится об особенностях и особенностях образования глаголов – терминов.

Ключевые слова: *глагол-термин, существительное-термин, прикреплять, прилагательное –термин.*

ABSTRACT

This article talks about the features and peculiarities of the formation of verb-terms.

Key words: *verb-term, noun-term, affix, adjective-term*

Terminlar, odatda, ot so'z turkumidan ifodalanadi, Bundan tashqari, fe'l, sifat hamda ravishlardan ham ifodalanishi mumkin.

Ot-terminlar yoki sifat-terminlarning yasalishi kabi fe'l terminlarning ham o'ziga xos yasalish xususiyatlari mavjud. Boshqa so'z turkumlaridan yasalgan fe'l-terminlarning miqdori ham salmoqli darajadadir.

Fe'l-termin hamda sifat-terminlarning yasalishi haqida H.Dadaboyev o'z fikr mulohazalarini bildirganlar.

Asosi ism bo‘lgan fe‘l-terminlarning yasallishida – la affiksli so‘z yasovchi model sermahsulligi bilan ajralib turadi. Mazkur model quyidagi ma‘no-mazmunlarni ifodalaydi.

a) jarayon, ish-harakat, natija kabi ma‘nolarni yuzaga keltirish uchun xizmat qiladi. Misollar bilan izohlasak, hisobla, shamolla, sudla, yiringla, dalilla;

b) boshlang‘ich asosdan anglashilgan narsa-predmet , buyum bilan birga qilinadigan harakatni bildiradi. Misol uchun, tormozla, egovla, bombala, betonla , shifrla, kumushla, urug‘la ;

c) kimnidir yoki nimanidir boshlang‘ich asosdan anglashilgan narsa-predmet , buyum, modda ta‘siriga yo‘liqtirish, duchor qilishni bildiradi. Misol uchun, lokla, sementla, sirkala, tuzla, yodla, o‘qla;

d) dastlabki asosga belgi-xususiyat , sifat, fazilat , xossa, shakl tuzilishga ega

bo‘lmoq ma‘nosini anglatadi. Misol uchun, yaxla, qurtla, muzla, gulla;

e) boshlang‘ich asosga oid bo‘lgan xususiyat , xossa, fazilat, ko‘rinish , tuzilish, shakl haqida kimgadir yoxud nimagadir xabar berish ma‘nosini ifodalaydi. Misol uchun, aybla, dudla, safla, jazola, ko‘lla, kurtakla ;

-la affiksli so‘z yasovchi modeldan tashqari - lan affiksli so‘z yasovchi model ham fe‘l-terminlarning yasallishi uchun xizmat qiladi.

a) ma‘lum bir narsa- buyumga egalik qilishni bildirish uchun ishlatadi. Misollar bilan izohlasak, qurollan, yaroqlan, kasallan, xastalan, qopqoqlan ..;

b) natija ma‘no- mazmunini ifodalash uchun ham ishlatiladi. Misol uchun , gazlan, tormozlan, oshlan, botqoqlan, butoqlan va h.k.

c) ma‘lum bir jarayonni ifodalash uchun xizmat qiladi. Misol uchun, surlan , sirlan, nurlan, imzolan, oksidlan, sarflan va h.k.

-la affiksidan tashqari –lash affiksi ham fe‘l-terminlarni hosil qilishda faol ishtirok etadi.

Boshlang‘ich asosdan anglashilgan xususiyat, xossa, fazilat, shakl, holat, vaziyatga ega bo‘luvchi jarayon yoki pirovard natija yoxud dastlabki asosdan

anglashilgan narsaga o‘tish jarayonini ifodalaydi.[251]; xiralash, soddalash, chetlash, o‘troqlash va h.k.

- lashtir affiksli so‘z yasovchi model o‘ta umumli qo‘shimcha hisoblanib, natija, belgi-xususiyat, shakl, vaziyat, holat nomini ifodalovchi fe‘l-terminlar yasalishiga xizmat qiladi. Misol uchun, gazlashtir, chetlashtir, chuqurlashtir, legallashtir, mashinalashtir, qalbakilashtir, ekranlashtir va h.k.

-lashtiril affiksi ham jarayon, belgi- xususiyat nomini bildiruvchi fe‘l-terminlar hosil qiladi: mashinalashtiril, maxsuslashtiril, mahalliylashtiril, kompyuterlashtiril, avtomatlashtiril, yerlashtiril, robotlashtiril, milliylashtiril ..;

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, sifat-terminlarga qaraganda fe‘l-terminlarning yasaliş doirasi biroz torroq ekan, bu mening fikrim. Chunki sifat-terminlarning hosil qilinishida ko‘plab affikslar ishtirok etdi. Fe‘l-terminlarning ham o‘ziga xosliklari, xususiyatlari mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- 1.Dadaboyev H. O‘zbek terminologiyasi .Toshkent.2019.74-76 betlar
2. Кононов А. Н. Грамматика современново узбекского литературново языка – М-Л- 1960.
- 3.Pirmatova D. “ UZBEK TERMINOLOGY IN THE INTERPRETATION OF H.DADABOYEV “ FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCIS.INTERNATIONAL SCIENTIFIC-ONLINE CONFERENCE –B-88, 2023.

SAMARQAD – ME’MORIY BUNYODKORLIK BESHIGI

Sirocheva Gulshoda

Registon ansambli gid-ekskursovodi

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada YUNESKO Umumjahon madaniy merosi ro‘yxatiga kiritilgan O‘zbekiston hududidagi noyob madaniy meros obyektlari me‘morchiligi yuzasidan fikr-mulohazalar bayon qilingan.*

***Kalit so‘zlar:** Xiva, Buxoro, Samarqand, Shahrisabz, “Samarqand — madaniyatlar chorrahasi”, Ingliz olimi D.S.Trimingem.*

Bugungi kunda yurtimizda moddiy va nomoddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Ma’lumki, madaniy meros jamiyat asosini, xalqlarning avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan ma’naviy qadriyatlari va an’alarini mustahkamlovchi eng asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu bois bosh qomusimizda belgilab qo‘yilganidek, ushbu bebaho boylikni ko‘z qorachig‘idek avaylab asrash va keng targ‘ib qilish har bir insonning muqaddas burchidir. Bugun mamlakatimizdagi 4 me‘moriy majmua – Xiva, Buxoro, Samarqand va Shahrisabz shaharlarining tarixiy markazlari YUNESKO Umumjahon madaniy merosi ro‘yxatiga kiritilgan.

O‘zbekiston 1993-yilda YUNESKOga a‘zo bo‘lgan va mustaqillikning dastlabki yillaridayoq “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”, “Muzeylar to‘g‘risida”, “Arxeologiya merosi obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi qonunlar asosida insoniyat tamadduni rivojida muhim o‘rin egallagan qadimgi va o‘rta asrlarda mavjud bo‘lgan shaharlar xarobalari, monumental san’at yodgorliklari, alohida aholi ziyoratgohlari, me‘morchilik merosi yodgorliklarini saqlab qolish, ta’mirlash va o‘rganishda davlatimiz tomonidan keng miqyosdagi ishlar amalga oshirilmoqda.

Qayd etishim joizki, so‘nggi yillarda O‘zbekiston hududidagi noyob madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish, tarixiy shaharlarning bosh loyihasi va menejment rejasini YUNESKO xalqaro standartlari hamda talablariga muvofiq ishlab chiqishda mazkur tuzilmaning xalqaro ekspertlari ham keng jalb etilmoqda. YUNESKO bilan yaqin hamkorlikda moddiy va nomoddiy meros obyektlarini asrashga doir xalqaro anjumanlar uyushtirilmoqda. Hozirgi kunda davlat muhofazasiga olingan 8 mingdan ortiq madaniy meros obyekt bo‘lib, shundan 2330 tasi me‘morchilik, 3945 tasi arxeologik, 1138 tasi monumental yodgorliklar va 157 tasi diqqatga sazovor maskanlardir. Muqaddas qadamjolar hamda ziyoratgohlar, e‘tiborga tushgan joylarni tiklash va ta‘mirlash ishlari bugun butun mamlakat bo‘ylab amalga oshirilayotganini ko‘rishimiz mumkin.

Samarqanddagi Shohi Zinda, Registon, Bibixonim, Ruhobod, Amir Temur maqbarasi, Buxorodagi Kalon masjidi va minorasi, Mir Arab madrasasi, Labi Hovuz va Bolo Hovuz majmualari hamda boshqa ko‘plab qadimgi, o‘rta asrlardagi me‘morchilik durdonalari o‘zbek xalqining yuksak ijodkorlik mahorati namunasidir.

Jahonning bir qator mamlakatlarida shunday shaharlar mavjudki, ular insoniyat tarixiy-madaniy taraqqiyotida muhim o‘rin tutishi va mashhurligi bilan nom qozonib kelmoqda. G‘arb va Sharqning Afina, Rim, Parij, Bag‘dod, Damashq kabi shaharlari bilan bir qatorda Samarqand nomi e‘zozlanadi va manbalarda turli nomlar bilan tilga olinadi. Samarqandning umumbashariy madaniy taraqqiyot tarixida tutgan o‘rni beqiyos bo‘lib, 2001-yilda YUNESKO tashkiloti tomonidan “Samarqand — madaniyatlar chorrahasi” sifatida jahon madaniy merosi ro‘yxatiga kiritildi. 2019-yilda Samarqandning Jahon sayyohlik shaharlari federatsiyasiga (WTCF) a‘zo bo‘lishi, uning kelajakda jahon turizm markaziga aylanishiga asos bo‘ldi. Samarqand dunyoning borib ko‘rishi mumkin bo‘lgan 50 ta shaxardan biri hisoblanib, bu ro‘yxatga MDH davlatlari shaharlaridan faqat Samarqand munosib ko‘rilgan.

Samarqand va Movarounnahrning mahobatli obidalari, bir-biridan ko‘rkam bog‘ va saroylari Husayn Boyqaro saltanatida vazirlik vazifasida ishlayotgan shoirni bunyodkorlikka ilhomlantirgan bo‘lsa ajab emas. So‘nggi Temuriylardan biri bo‘lgan Husayn Boyqaro ham ulkan binolar qurilishiga jazm etgan. Uning bunday ishlarga qo‘l urishida, asosan, bosh vazir Alisher Navoiyning xizmati katta edi. Navoiy butun kuch-g‘ayratini xalqqa, el-yurtga xizmat qiladigan inshootlar bunyod etishga qaratgan. Navoiyning me‘morchilikka doir faoliyati ko‘p qirralidir. Avval qurilgan muhtasham binolarni zamona talablariga moslab ta‘mirlash, masjid-u xonaqolar qurish, saltanatning turli hududlaridan kelgan savdogarlar, sayyohlar, darveshlar qo‘nim topadigan rabotlarni, ko‘prik va sug‘orish inshootlari, xalq salomatligi yo‘lida shifoxonalar, hammomlar qurish, bog‘ va ko‘shklar barpo etish shular jumlasidandir. Ulug‘ shoir va davlat arbobining me‘moriy obidalar ta‘miriga boshchilik qilgan.

Ingliz olimi D.S.Trimingem “Sufiyskie ordena v islame” (M.1989) asarida Navoiy 90 ta rabot qurdirgan deb ko‘rsatib o‘tadi. Navoiy qurdirgan xonaqohlarda o‘tkazilgan tadbirlar haqidagi ma‘lumotlar ham qiziqish uyg‘otadi. Xondamirning yozishicha, “Xalosiya” xonaqosida, “Ixlosiya” madrasasida har kuni mingdan ortiq zaif va miskinlarga dasturxon yozilib, ular laziz taomlar bilan to‘ydirilgan. Har yili muhtojlarga kiyim-bosh ulashilgan. Navoiy Samarqand va Hirotida bir qancha buloqlar ochtirib, kanallar qazdiradi, ariq oldirib suv chiqaradi. Ulug‘ shoir bog‘ tuzish san‘atidan, bog‘ me‘morchiligi uslublaridan yaxshi xabardor bo‘lib, ko‘p yerlarda bog‘ tashkil etgan, bog‘ ko‘shklari qurdirgan. Bu davr me‘morchiligi haqida tarixchilar keltirgan ayrim ma‘lumotlarning o‘ziyoq bunyodkorlik sohasida olib borilgan ishlari ko‘lami keng va turli-tumanligini yaqqol ko‘rsatadi. Yuqorida aytilganlar temuriylar davri inshootlarining faqat bir qismi xolos. Bugungi kunda Temuriylar davriga oid Xuroson — hozirgi Afg‘oniston, Janubiy Turkmaniston, Sharqiy-shimoliy Eron hududlarida hozircha aniqlanmagan ko‘plab obidalari mavjudligiga shubhamiz yo‘q.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Axmedov B. “Sohibqiron Temur. Toshkent. 1996;
2. Bahodir Eshov. “O‘rta Osiyoning qadimgi shaharlari tarixi”- T.: “Ma’rifat”, 2009.

SHARQ GO‘ZALI ROXSANA

Ganiyeva Dilnoza

Registon gid-ekskursovodi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Iskandarning umr yo‘ldoshi Roksananing go‘zalligi, tarixiy kelib chiqishi hamda mavzuga doir ayrim tarixiy faktlar ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: *Iskandar, Ravshanak (Roksana), Makedoniya, oila, tarix.*

Iskandar Zulqarnay(arab-ikki shohli). Taxminlarga qaraganda Iskandarning tojining ikki tarafi shoxsimon bo‘lgani uchun shunday aytilgan.Iskandar Zulqarnay eramizdan avvalgi 356-yilda tug‘ilgan. Uning otasi Makedoniya shohi-Filipp2,onasi Epir shohining qizi Olimpida edi. Filip2 Vizantiyani zapt etishga otlanayotgan paytda ilk bor og‘lini o‘rniga taxtga o‘tkazib ketadi. Eramizdan avvalgi 336-yilda otasining o‘limidan keyin esa Makedoniya hukmdori,deb e'lon qilinadi. Iskandarning uch nafar xotini va 360ta kanizakdan iborat harami bo‘lgan. Haramdan esa faqatgina ikkita ayol ya'ni Kampaspa va Barsina ajralib turgan. U shuning dek Amazonka qirolichasi Foletris hamda Hindiston malikasi Kleofis bilan ham yaqin aloqada bo‘lgan.

Iskandarning nigohlari Sharqqa qaratilgan edi. U “Sharqiy zaminni” zabt etib, buyuk saltanatga asos solishni orzu qilardi. Sharqqa tomon boshlangan 10 yillik Ellin yurishiga boshchilik qilganida makedoniyalik shoh atigi 22 yoshda edi. O‘n yillik yurishning uch yili Markaziy Osiyo hududlari, Sug‘diyona (Samarqand) va Baqtriyani zabt etish uchun sarflandi. Bugungi kunda nafaqat mutaxassislar, balki Iskandar Zulqaynar hayotiga qiziquvchi barcha qadimiy zamin - Samarqandga kelishga oshiqadi. Bu zamin jahongir Iskandarning Samarqand go‘zali Ravshanakka (lotin tilida Roksana) nisbatan qalbida uyg‘ongan muhabbatiga guvoh bo‘lgan. Ammo bu muhabbat fojiali, yorqin va juda qisqa davom etdi.

Sug‘diyoni zabt etishda grek-makedon qo‘shini yo‘lidagi birinchi to‘siq “Sug‘diyona qoyasi” edi. Bu tog‘ ustida qurilgan qal’a bo‘lib, Iskandar uchun uni zabt etish harbiy yurishining taqdirini hal qilardi. Iskandar qo‘shiniga qal’adan turib otilayotgan kamon o‘qlari jiddiy ziyon yetkazardi. Qal’ani hujum bilan zabt etishning umuman iloji yo‘q edi. Iskandar qo‘shini “Sug‘diyona qoyasiga” yaqinlashishi bilan kamon o‘qlari yomg‘iri yog‘ilardi. Iskandarning taslim bo‘lish talabiga sug‘diyonaliklar shunday javob qilishdi: “Ellinlar (Yunonlar) va makedonlar shohi, agar senda qanotli jangchilar bo‘lsa, qal’ani zabt etishga harakat qilib ko‘r. Ammo senda unday jangchilar bo‘lmasa, yaxshisi ortinga qaytib ket. Sen hech qachon bu yergacha yetib kelolmaysan”.

Iskandar qoyaga chiqishda tajribasi bor eng kuchli jangchilarni saralab oldi va ularga yuksak mukofotlar va‘da qilib, tepalikka chiqishni buyurdi. Tunda jasur jangchilar arqonlar yordamida qoyadan ko‘tarilishni boshladi. Ulardan 30 tasi qoyadan qulab halok bo‘lishdi, qolganlari tonggacha qal’adagilardan ham yuqoriroqqa ko‘tarilib olishdi va yuqoridan turib qal’aga hujum qilishdi. G‘aflatda qolgan qal’adagilar himoyalanihdan, ammo oxir-oqibat qal’a zabt etildi.

Ravshanak asira bo‘lishiga qaramasdan, Iskandar unga uylanishga qaror qildi.

Iskandarning harbiy yurishi davomida yozuvchilar, tarixchilar, faylasuflar doimo u bilan birga bo‘lishgan. Ulardan biri, yunon yozuvchisi Arrian shunday yozadi: “Oksiartning qizlaridan birining ismi Roksana (Ravshanak) bo‘lib, u juda go‘zal qiz edi. Jangda ishtirok etganlar uni “biz ko‘rgan ayollar ichida eng go‘zali” deb takrorlashardi. Aleksandr Roksananani bir ko‘rishda sevib qoldi. Unga bo‘lgan muhabbati tufayli, shoh unga kuch bilan erishishdan bosh tortdi va unga uylanishga qaror qildi”.

Iskandar va Ravshanak qanday ajoyib juftlik bo‘lishganini tasavvur qiling: qudratli jangchi, shoh va sarkarda hamda sohibjamol Samarqand go‘zali. Yunon rassomi Rotari tomonidan chizilgan “Aleksandr va Roksana to‘yi” nomli asar bugun dunyoga mashhur. Mazkur asar Plutarx hikoyasi asosida chizilgan bo‘lib, rassom Iskandar va Ravshanakning uchrashuvi lahzasini tasvirlagan. Oh-nola qilayotgan

xizmatkorlar atrofida yosh Ravshanak sharqona ibo, hayo bilan oshiqu beqaror sarkarda yonida turibdi. Biroq asarda rassom Sug‘diyona go‘zalini emas, balki yunon qizi go‘zalligini tasvirlagan. Sohibjamol Ravshanak “Sharqning asl atirguli” (Plutarx so‘zlari) bo‘lgan. Uning beqiyos go‘zalligi o‘z davrida tillarda doston bo‘lgan.

Shu o‘rinda savol tug‘iladi, Ravshanak Iskandarni sevganmi? Katta ehtimol bilan aytish mumkinki, u Iskandarning qudratidan cho‘chigan. Shu bilan birga, uni xo‘rlanishdan saqlab qolgani uchun ham Iskandardan minnatdor bo‘lgan.

Ularning unashtirish marosimi va to‘y sharqona urf-odatda o‘tdi. Bu holat yunon sarkardalari va amaldorlariga yoqmad, albatta. Unashtirish marosimi soddagina qilib tashkil etildi - xanjar bilan bug‘doy uni ikkiga bo‘linib, kelin-kuyovga ulashildi. Bu odat hozirgi kungacha saqlanib kelinadi. Biroq nikoh to‘yi shohona o‘tkazildi. To‘y bo‘lgan vaqtda Ravshanakning yoshi 16 yoshlarda bo‘lgan. O‘sha kunning o‘zida Iskandar bilan uning 10 ming jangchisi mahalliy qizlarga uylanishdi. Ushbu to‘ydan so‘ng Iskandar tomonidan yunon-makedon qo‘shiniga jalb etilgan Sug‘diyona va Baqtriya jangchilari qo‘shin safida teng huquqli maqomini olishdi. Ravshanakning oila a‘zolari, aka-ukalari va opa-singillariga yuqori darajalar berildi.

Ular dastlab Ravshanak va nabirasi Aleksandr IV ni o‘z himoyasiga olgan Iskandarning onasi Olimpiadani qatl qildilar. Ravshanak va uning o‘g‘lini oshkora qatl etishdan cho‘chishdi. Chunki halq Iskandarning haqiqiy merosxo‘ri qatl etilishini kechirmasdi. Shu sababli ular Ravshanak va uning o‘g‘lini qadimiy yunon an‘analariga ko‘ra, eng nomard va pastkash usul bilan - xufiyona zaharlab o‘ldirishdi. Ularning jasadlarini barchadan yashirib dafn qilishdi. Shu tariqa Iskandar va Ravshanakning muhabbatiga yakun yasaldi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1.<https://rf-gk.ru/uz/moi-uzbekistan-roksana-biografiya-roksana-makedonskaya/>

2.<https://zarnews.uz/uz/post/buyuklar-muhabbati-makedoniyalik-iskandar-zulqaynar>

OILA- MA'NAVIYAT VA MADANIYAT O'CHOG'IDIR

Musayeva Dilshoda Abdurahim qizi

Namangan davlat universiteti 3-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar:

Dehqanov Narimon Burhonjonovich

NamDU birinchi prorektori, siyosiy fanlar doktori

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada jamiyatning bosh bo'g'ini bo'lgan, kelajak avlod vorislarini yetishtiruvchi maskan -oila hamda ma'naviyat va ma'rifat tushunchalari, madaniyat tushunchasining asl ma'nosi- tavsifi, jamiyat hayoti, xususan oilada tutadigan o'rni, ahamiyati, yoshlar, xususan, farzandlar tarbiyasidagi roli, insonlararo munosabatlarda nechog'lik muhim ahamiyat kasb etishi va jamiyatning bosh bo'g'ini bo'lgan oila haqida so'z boradi*

***Kalit so'zlar:** Globallashuv, monogamiya, patriarxat, ziroat, kodeks, qusur, inventarizatsiya, fundament, gender, masshatb, etnik*

Yoshlar tarbiyasi xususan jismonan baquvvat, aqlan sog'lom, umuminsoniy madaniyat, darajasi yuqori, zamonaviy bilim va kasbga ega bolgan kelajak avlodni voyaga yetkazishda oila ma'naviyatining tutgan o'rni alohidadir. Oila tarbiyasi bo'yicha Buyuk mutafakkirlarimiz asarlarida, muqaddas kitoblarimizda o'ziga xos fikr-mulohazalar bildirgani diqqatga sazovordir. Jumladan, islom ta'limotida farzand tarbiyasi haqida quyidagicha ta'kidlanadi: " Islomda tarbiya ta'limdan ko'ra ustunroq va keng qamrovlidir. Chunki tarbiya bolani uyida, ko'chada, maktabda o'zini tuta bilish odoblarini, aql bilan ish yuritib, jismini, nafsini o'ziga bo'ysundirishdek og'ir ishni yo'lga qo'ydi. Tarbiyaning asosi - oila muhitidir. Bola uyda nimani ko'rsa, shunga tahlid qilib o'sadi. Oila - nikohga yoki tug'ishganlikka asoslangan kichik

guruh. Uning a'zolari ro'zg'orining birligi, o'zaro yordami va ma'naviy mas'uliyati bilan bir-biriga bog'langan. Oila jamoa-urug'chilik tuzumining yemirilishi bilan barqaror uyushma bo'lib yuzaga keldi. Monogamiyaning dastlabki tarixiy shakli patriarxal oila bo'lgan va oilani ota boshqargan. Oila ham jamiyat taraqqiyotiga va oila a'zolari o'rtasidagi mehnat taqsimotiga qarab mohiyatini o'zgartirib turadi. Sharq oilasi G'arb oilasidan farq qiladi. Haqiqiy sevgi, muhabbat asosida qurilgan oilalar ko'p. Ba'zan hisob-kitob asosida, mulkiy munosabatlar asosida ham oila qurganlar uchraydi. Shu sababli oila buzilishlari ham ko'pdir. Oilada doimo ahillik, totuvlik bo'lishi lozim. Agar bu narsa bo'lmasa, oilaga putur yetadi. Uning majburiyatlari buziladi. Oila rasmiy tus olgan taqdirdagina, er-xotin oldida, xotin eri oldida, ularning ikkovlari farzandlari oldida, farzandlari ota-onalari oldida mas'uliyatli va burchli bo'ladilar. Oiladagi ma'naviyat deyilganda er-xotin, ota-ona va bolalar o'rtasida o'zaro hurmat, mehr-muhabbat, shafqat, mehr-oqibat, odob-axloq, ta'lim-tarbiya va boshqa insoniy tuyg'ular ko'zda tutiladi. Oilaning birinchi vazifasi o'z nasl-nasabini davom ettirishdan, solih va soliha farzandlarni tarbiyalashdan, oila a'zolarining tirikchiligini, bo'sh vaqtini ko'ngilli o'tkazishdan iboratdir. "Aholi soni ma'lum muayyan ko'rsatkichda bo'lib turishi uchun, olimlarning hisoblashicha, har 100 oilaga 260 ta bola to'g'ri kelishi kerak. Aniqrog'i, 100 oiladan 60 tasida 3 tadan, 40 tasida 2 tadan bola bo'lishi lozim. Olimlar hisoblariga ko'ra, agar har bir oila bittadan farzand ko'rsa, 8-avlodga kelib, ya'ni 200 yildan keyin bu xalq millat sifatida yo'q bo'lib ketishi mumkin ekan. "[1]Ma'lumki, oila jamiyatning birlamchi bo'g'inidir. Jamiyat ana shu bo'g'inlardan tashkil topadi. Lekin u shunchaki bo'g'in emas, tirik vujudlar ittifoqidir. Har bir tirik vujudning o'zi alohida bir olam. Oila - ota-ona va ularning bola-chaqalari, eng yaqin tug'ishganlaridan iborat kishilar guruhi, boshqacha aytganda, xonadondir. Oila odamlarning tabiiy, iqtisodiy, huquqiy, ma'naviy munosabatlarga asoslangan ijtimoiy birligidir. Tabiiy munosabat deyilganda bola-chaqali bo'lish, iqtisodiy munosabat deyilganda mulkiy munosabatlar - uy-ro'zg'or, hovli-joy, boshpana; huquqiy munosabat deyilganda nikohni davlat yo'li bilan qayd etish nazarda tutiladi. Shu sababli oila muqaddas va daxlsiz hisoblanadi. Ramziy qilib

aytsak, oila o‘ziga xos kichik bir muxtor davlatdir. Lekin oila osmondan tushmaydi, oila jamiyat tashqarisida emas, uning tarkibidadir. Oilaviy munosabatlar jamiyatdagi mavjud ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy va ma’naviy munosabatlar bilan belgilanadi hamda ular ta’sirida o‘zgarib boraveradi. Xalqimizda, nikoh eng avvalo, Arshi a’loda o‘qilur, keyin esa yerda, deb behuda aytilmagan. Ota-bobolarimizning azaliy tushunchalari bo‘yicha, nikoh - ilohiy ahd, oila - muqaddas. «Xotinlaringiz ziroatgohingizdirlar», - deyiladi Qur’oni Karimning Baqara surasi 223-oyatida.[2] Bu so‘zlar bilan oila tuzishdan birinchi muddao - farzand ko‘rish ekaniga ishora qilinmoqda. Rasululloh sallallohu alayhi vassalam “Farzandlaringizga suvda suzishni, kamondan otishni, nayza uloqtirishni, otda choptirishni orgatinglar” deb farzandlaringizni chaqqon, soglom, baquvvat, ziyrak qilib tarbiyalashga ummatni targib qildilar”.(Termiziy va Abu Dovud rivoyatlari). Zeroki sog‘lom va baquvvat farzand hamma joyda ham o‘z yurtiga naf keltiradi. Oilada ayniqsa, qiz bola tarbiyasiga etibor berish asosiy o‘rin egallaydi. Qiz bolani erta turmushga bermaslik, ularni ilm-hunar o‘rganishga yo‘naltirish ham ota-onaning vazifasi hisoblanadi. Bu borada davlatimiz tomonidan bir qancha sharoitlar yaratib berilgan va bundan keyin bu masalaga kengroq e’tibor berish borasida bir qancha vazifalar belgilab qoyildi. Jumladan, Prezidentimiz SHavkat Mirziyoev “Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakatining IV qurultoyiga so‘zlagan nutqida “Qizlarimizning huquq va manfaatlarini himoya qilish, istedod va qobiliyatini yuzaga chiqarish ular orasida haqiqiy yetakchilarni tarbiyalash ishlarini yanada kuchaytirish kerak” [3]deb ta’kidlab o‘tdilar. Shunday ekan, qiz bolaga eng qimmatli an’analar halollik, ro‘stgoylik, or-nomus, sharm-hayo, mehnatsevarlik kabi insoniy fazilatlar dastlab oila davrasida shakllanadi. Oilaning har bir a’zosi millatning davomiyligini saqlovchi milliy va umuminsoniy qadriyatlarning rivojini ta’minlovchi, ma’naviy va jismoniy barkamol avlodni dunyoga keltirib tarbiyalovchi muqaddas makon ma’naviyat maskanidir. Insonning shaxs bolib shakllanishida, hayotda oz o‘rnini topib, el-yurt ichida izzat-hurmatga sazovor bo‘lishida oila asosiy poydevor hisoblanadi. Oila hayotning abadiyligini davomiyligini ta’minlaydigan, muqaddas urf-odatlarimizni

saqlaydigan, shu bilan birga kelajak nasllarni qanday inson bolib etishishiga bevosita tasir korsatadigan tarbiya o'chog'idir. Bola tarbiyasida otaning qattiqqo'lligi, onaning mehribonligi hal qiluvchi omillardandir. Oiladagi umumiy sog'lom muhit mehr-muhabbat, oqibat, o'zaro hurmat, tinch-totuvlik, ota-onaning bilim saviyasi, iymone'tiqodliligi, pul va puldorlikka, moddiy va ma'naviy boylikka munosabati va shu kabi ko'pgina narsalarga bog'liq. Ma'naviyatsiz moddiy farovonlikka ham, umumtaraqqiyotga ham erishib bo'lmaydi. Ma'naviy qashshoqlik milliy tanazzulga olib boradi. Nohalol ayoldan halol farzand dunyoga kelmaydi. Umuman, nopok ayolni Ona deya sharaflab bo'lmaydi. «Qush uyasida ko'rganini qiladi»,- degan maqol behuda aytilmagan..O'zbek oilasining o'ziga xos axloqiy mezonlari bor. Avvalo, ertalab barvaqt turish shart. Rizqi-ro'z tongda ulashiladi, deyiladi. Barvaqt turilgan kuni ish, o'qishning unumli bo'lishi hammamizga ma'lum. Ikkinchidan, yuz-qo'lni yuvmasdan hol-ahvol so'ralmaydi, yuz-qo'l yuvilgandan keyingina kichiklar kattalarga salom beradilar. Ayollar nonushta hozirlaydilar. Qizlar, kelinlar hovlini, ko'chani supurib, suv sepib qo'yadilar. Dasturxonga birinchi bo'lib oilaning yoshi ulug'i qo'l uzatadi. Ish yoki o'qishga oilaning yoshi ulug'idan fotiha olib ketiladi.

Qaytganda ham ularga uchrashilib, salom beriladi. Ular bunday hurmatdan mamnun bo'lib, yoshlarni duo qiladilar. Shuning uchun ham oilani rohat-farog'at, tinchlik-xotirjamlik maskani deyidilar.Oila - millat parvozi uchun maydon. Oilaga qadimdan juda katta e'tibor qaratilgan. "Qadimgi Yunon faylasufi Aflotun oila tashkil qilishda yigit qanday oilada tarbiya topgan qizga uylanajagini, qizning ota-onalari esa qanday oilalarga qizlarini berayotganlarini yaxshi bilishlari kerak deb hisoblagan. 35 yoshgacha turmush qurmagan odam jamiyatda albatta «bo'ydoqlik» bo'jlarini to'lashi kerakligini Aflotun qonun tariqasida joriy ettirgan." [4] Arastu fikricha esa oila - bu odamlar muloqotining dastlabki ko'rinishi bo'lib, oilalar majmuidan davlat kelib chiqqan. Hadislarda: «Eng yaxshi sadaqa - kishining o'zidan keyin boylik qilib qoldirgan narsasidir va, eng avvalo, o'zing boqadigan kishilarga (ahli ayoling) xarj qilgin», - deyiladi va oilaning mustahkamligini ta'minlashning

iqtisodiy asosiga alohida e'tibor qaratiladi. Oila va jamiyat bir-biriga bog'liq bo'lib, jamiyatning o'zi ham oilalardan tashkil topgan. «Hammamizga a'yon bo'lishi tabiiyki, oila sog'lom ekan - jamiyat mustahkam, jamiyat mustahkam ekan - mamlakat barqarordir», - deyiladi «Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch» kitobida.[5] Oilaning ma'naviy va huquqiy asoslari. Oilaning ma'naviy jihatdan asoslari Konstitutsiyamizda belgilab qo'yilgan. «63-moddasida: «Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega», - degan qoida mavjud.»[6] Oila huquqi - nikoh tuzish va nikohni bekor qilish tartibi va shartlari; er-xotin, ota-ona bilan bolalar o'rtasidagi shaxsiy va mulkiy munosabatlar; farzandlikka olish, vasiylik va homiylik, bola asrab olish tufayli kelib chiqadigan munosabatlar; fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd qilish tarzini belgilaydigan huquqiy me'yorlar yig'indisidir.

O'zbekiston Respublikasi oila huquqining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat: oila jamiyat va davlat muhofazasida; barcha fuqarolar: jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, qonun oldida teng; ayol bilan erkak oilada teng huquqqa ega; faqat yakka nikohlilikni tan olish va uni mustahkam-lashda yordam berish; ixtiyoriy va erkin nikoh; davlat nazorati ostida nikohdan erkin ajralish; davlat otalik, onalik va bolalikni muhofaza etadi va ularning manfaatlarini har tomonlama himoya qiladi; bolalarni milliy istiqloq g'oyasi va mafkurasi uahida tarbiyalash va hokazo. 1998-yil 30-aprelda O'zbekiston Respublikasining «Oila kodeksi» qabul qilindi. Jamiyatdagi har qanday qusur va kamchiliklarning ildizini aksar hollarda oilalardagi ijtimoiy-ma'naviy muhitdan izlash nechog'li o'zini oqlagani kabi kuchli, barqaror hamda farovon davlat tizimi negizini ham, avvalo, mustahkam oilalar tashkil etishini bugun tobora chuqur anglab yetmoqdamiz. Shu ma'noda, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev milliy va ma'naviy qadriyatlarimizdan kelib chiqqan holda oila institutini rivojlantirish, bu sohada yillar davomida e'tibordan chetda qolib kelgan bo'shliq hamda muammolar yechimi yuzasidan tegishli davlat organlari va jamoat tashkilotlari oldiga dolzarb vazifalarni

qo'yayotgani bejiz emas. Ko'plab ijtimoiy og'riqlarga sabab bo'luvchi erta nikohlarning jamiyatimizda kuzatilayotgani, har yili ajralishlar soni 10-11 foiz oshib borayotgani, ayollar jinoyatchiligi, voyaga yetmaganlar nazoratsizligi hamda huquqbuzarligi ko'p uchrayotgani, afsuski, ayni haqiqatdir. Bunday noxush manzaralarga uzil-kesil chek qo'yish va ularning oldini olish uchun, albatta, oilalar bilan ishlash tizimiga hayotiy, samarador mexanizmlarni joriy qilish zamon talabiga aylandi. Binobarin, davlatimiz rahbarining 2018 yil 2 fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni zamirida ham, asosan, ana shu maqsadlar o'z ifodasini topgan. Mazkur Farmon bilan "Oila" ilmiy-amaliy tadqiqot markazining yagona tizim sifatida Vazirlar Mahkamasining huzurida tashkil etilgani bugungi shiddatkor globalashuv jarayonida axborotlashgan oila jamiyatning asosiy bo'g'ini sifatida muhofaza qilish hamda mustahkamlashga muhtoj ekani va har qanday davlatning istiqboli - oila mustahkamligi bilan chambarchas bog'liqligini yaqqol tasdiqlab turibdi. Ta'kidlash joiz, ayni vaqtga qadar oilalarni alohida ijtimoiy institut sifatida monitoring qiluvchi hamda bu boradagi yagona siyosatni amalga oshiruvchi davlat organi mavjud emas edi. Oilalar bilan ishlagan tashkilotlar tarqoq ravishda faoliyat yuritardi. Masalan, mahalla instituti faqatgina mahalla kesimida, xotin-qizlar qo'mitasi ayollar masalasida, sog'liqni saqlash tizimi ona va bola salomatligi yo'nalishida hamda shu kabi boshqa qator tashkilotlar ham o'z ob'ekti tizimida davlatimizning oila siyosatida ishtirok etib kelardi xolos. Mutlaqo yangidan shakllantirilgan Markazning asosiy vazifasi esa davlat hamda jamoat tashkilotlari, parlament, siyosiy partiyalar, ommaviy axborot vositalari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini O'zbekiston oilalarini mustahkamlash yagona g'oyasi atrofida birlashtirish, bu borada samarali davlat siyosatini yuritish, mamlakatda faqat sog'lom oila sog'lom jamiyat ustuni bo'lishi to'g'risidagi tushunchani aholi ongiga singdirishdan iboratdir. Biz ushbu maqsadlar yo'lida yetakchi olimlar hamda mutaxassislarni, lozim bo'lsa, xorijiy ekspertlarni Markaz faoliyatiga keng jalb qilamiz. Barcha darajadagi oilalar rivojiga tegishli masala va muammolarni ilmiy

usullarda, amaliy tadqiqot olib borish orqali tahliliy yondashgan holda hal etish niyatidamiz. Albatta, bugungi zamondagi turli tahdidlar sharoitida oilalardagi qiyinchiliklar ko'rsatkichlari aniq masshtabini aniqlash, ularni har bir hudud kesimida, hududning o'zigagina xos geografik, etnik-ijtimoiy, tarixiy, madaniy-ma'rifiy xususiyatlaridan kelib chiqib, har taraflama o'rganish talab qilinadi. Oila mustahkamligiga erishish, zamonaviy namunali oila modelini shakllantirish uchun, birinchi navbatda, barcha sohadagi ilmiy ishlanmalar holatini inventarizatsiyadan o'tkazish hamda istiqbolda amalga oshirish lozim bo'lgan fundamental amaliy va innovatsion ilmiy ishlar rejasini ishlab chiqish nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu borada O'zbekiston ilm-fanida muayyan yutuqlar bor, albatta. Bu jahon amaliyotida mavjud tajriba bo'lib, ijtimoiy ish kasbiga ega bo'lgan xodimlar faoliyati katta istiqbolga ega. Bunda oila to'liq davlat himoyasi hamda ko'magi bilan ta'minlanadi. Markazimiz xodimlarining vazifasi esa mahallalarda qiyin ahvolga tushgan oilalarni aniqlashda ko'maklashish, ularning manzilli ro'yxatlarini shakllantirish, ma'lumotlari bazasini to'plash, mahalla xizmatchilari va boshqa tegishli mutaxassislarning malakasini oshirish hamda davlat xizmati manzilli yetib borishi ustidan monitoring yuritishdan iboratdir. Binobarin, ushbu yo'nalish va umuman, oilalar bilan ishlashda barcha soha mutaxassislari kerakli bilim hamda ko'nikmaga ega bo'lishi kerak. Aynan shu maqsadda davlatimiz rahbarining Farmoni bilan "Oila" ilmiy-amaliy tadqiqot markazi zimmasiga ilk bor maxsus o'quv kurslarini tashkil etish vazifasi yuklatildi va bu kurslarda mutaxassislar oila psixologiyasi, oila ma'naviyati, yoshlarni turmushga tayyorlash, sog'lom hamda mustahkam oila barpo etish, muxtasar aytganda, oila sohasidagi davlat siyosatining asoslari bo'yicha muntazam ravishda bilim, malaka va tajribalarini oshirib borishadi. "Oila" markazining Toshkent shahar, Qoraqalpog'iston Respublikasi hamda barcha viloyatlar boshqarmalari huzurida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, oiladagi nizoli holatlarni hal qilishning huquqiy va psixologik asoslarini o'rgatish, ajralishlarning oldini olish, shuningdek, oiladagi ma'naviy-axloqiy qadriyatlarini

mustahkamlashga oid boshqa masalalar bo'yicha kadrlar malakasini oshirish hamda ularni qayta tayyorlash bo'yicha ana shunday maxsus o'quv kurslari erta-indin o'z faoliyatini boshlashi kutilmoqda."15 may — Xalqaro oila kuni munosabati bilan joriy yilning 8 may kuni Vazirlar Mahkamasi yig'ilishining bayoni bilan Oilalar mustahkamligini ta'minlash, oilaning farzand tarbiyasi borasidagi mas'uliyatini oshirish, oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash, jamiyatda tinchlik va barqarorlikni saqlashda oilaning tutgan o'rnini targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi qabul qilindi. Unga muvofiq, 10 — 17 may kunlari mamlakatimizda "Mustahkam oila haftaligi" deb e'lon qilindi. "[7]Ayni kunlarda butun respublikamiz bo'ylab joylarda oilalar barqarorligini ta'minlashga qaratilgan ma'naviy-ma'rifiy uchrashuvlar, yuzma-yuz muloqotlar, savol-javoblar, viktorinalar, sport-sog'lomlashtirish musobaqalari, ilmiy-amaliy konferensiyalar, kitobxonlik kunlari va boshqa turli mavzulardagi tadbirlar o'tkazish avj pallaga kirgan. Bular, albatta, quvonarli. Biroq bugungi globallashtirish sharoiti ijtimoiy-iqtisodiy omillar juda tez o'zgarayotgan bir chog'da chinakam ma'naviyat o'chog'i, milliy an'ana va urf-odatlarini asrab-avaylash manbai — oilalar bilan ishlashni tobora kuchaytirishni taqozo etmoqda. "Davlatimiz rahbari shu yil 7 fevral kuni mutasaddilar ishtirokida o'tgan yig'ilishda, Sirdaryo hamda Namangan viloyatlariga tashrif buyurganida ham sohada hali amalga oshirish zarur bo'lgan qator dolzarb vazifalar turganiga urg'u berar ekan, oilaga e'tibor aslida bu o'zligimizga e'tibor ekanini alohida ta'kidladi." [8]Hozirgi paytda mamlakatimizda 7 milliondan ortiq oilalar mavjud.

Ularda kamolga yetayotgan bolalar esa — ertamiz egalari, kelajagimiz. Har bir oilaning mustahkam bo'lishi, ularda sog'lom muhit qaror topishi farzandlar tarbiyasida muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, yurtimizdagi tinchlik-osoyishtalik, ijtimoiy barqarorlikni kafolatlashda ham katta o'rin tutadi. Shunday ekan, bu boradagi sa'y-harakatlar ko'lamini kengaytirish maqsadga muvofiq va bu zimmamizga katta mas'uliyat yuklaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 2-fevraldagi “Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi” PF-5325-son Farmoni

2.Kravchenko A.I., Radugin K.A Sotsiologiya: Ma’ruzalar kursi.-M.:Markaz, 2001-yil

3.Solovyov N.YA., Gurko T.A Uchinchi ming yillik ostonasida oila.-M.”Fikr” nashriyoti, 1996-yil

4. buxdu.uz

3. WWW.wikipediya.uz

4.Yangi O‘zbekiston gazetasi, 2022-yil 17-yanvar soni, Toshkent

GENERAL OVERVIEW OF CONTENT-BASED INSTRUCTION APPROACH (CBI) IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Suvonova Damira Kurbanovna

English teacher of Karshi Institute of Irrigation and agrotechnology at the
National Research University “TIAME”

damirasuvonova@gmail.com

Abstract: *Content-based instruction (CBI) is a teaching approach that focuses on learning a language through learning about something. Although CBI is not new, there has been an increased interest in it because it has proven very effective in ESL and EFL programs around the world.*

Key words: *Content, approach, CBI, CBA, responsibility, learning objectives*

Content-Based Instruction (CBI) is “*an approach to second language teaching in which teaching is organized around the content or information that students will acquire, rather than around a linguistic or another type of syllabus*”.

In other words, CBI involves integrating language learning with content simultaneously; here, content typically means academic subject matter such as math, science, or social studies.

In CBI or CBA, language is used to teach subject content. The language learning objectives are achieved through content learning. The syllabi in most CBI courses are derived from content areas and vary widely in detail and format. In a word, CBI is a method of teaching language and content in tandem. CBI requires better language teachers. Language teachers must be knowledgeable in content areas and be able to elicit knowledge from students. In addition, language teachers have such responsibility to context and comprehensibility foremost in their instruction, to select

and adapt authentic materials for use in class, to provide scaffolding for students' linguistic content learning, and to create learner-learner centrosomes.

CBI requires better learners as well. Students are hypothesized to become autonomous and independent in CBI so that they are conscious of their learning process. Furthermore, students are expected to support each other in collaborative modes of learning. Finally, *students need to commit to this new approach to language learning*. Typically, the materials in CBI are used with the subject matter of the content course. It is recommended that “authentic” materials are identified and utilized. There are two implications of authenticity. One implication is that the materials are similar to those used in native-language instruction; the other relates to the use of newspaper and magazine articles and any other media materials “*that were not originally produced for language teaching purposes*” Some realia such as tourist guidebooks, technical journals, railway timetables, newspaper ads, or TV broadcasts are also recommended by many CBI practitioners. CBI in language teaching has been widely used in a variety of different settings since the 1980s such as English as Specific Purpose (ESP) Programs for Students with limited English Proficiency (SLEP), Language for Specific Purposes (LSP), immersion programs, and ESL/EFL Language Programs. Since CBI refers to an approach rather than a method, no specific techniques or activities are associated with it. At the level of procedure, teaching materials and activities are selected according to the extent to which they match the type of program. Finally, CBI provides the opportunity for teachers to match students' interests and needs with interesting, comprehensible, and meaningful content.

Content-based teaching differs from traditional language classes because language comes second to the content. In other words, the teacher runs a course on current affairs, American history, or fiction writing, through which students also learn English. It's important to note that English ends up as subordinate to the material, although the teacher must recognize and be prepared to help students with language skills.

Content-Based Instruction (CBI) or Content-Based Language Teaching (CBLT) is a communicative approach to second language teaching in which the teaching program is organized, around content rather than a linguistic syllabus. Saint and can take charge of their learning. Augustine was an early proponent of CBI which emerged in the 1980s. It draws on the principles of communicative language to teach the classroom room should focus on real communication about the subject matter from outside the domain of language. The subject matter was not grammar, function or some language-based based unit of organization but content. Krankhe mentions, *"It is the teaching of content or information in the language being learned with little or no direct or explicit effort to teach the language itself separately from the content being taught"*, but CBI is different from traditional foreign language teaching methods

CBI proposes an approach in which students acquire the target language through content. Content usually refers to the subject matter that people learn or transmit using language and Snow goes beyond when defining the concept of content. Snow said:

Content... is the use of subject matter for second foreign language teaching purposes. Subject matter may consist of topics or themes-based interest or need in an adult EFL setting, or it may be very specific, such as the subjects that students are currently studying in their elementary school classes.

The main principles and some distinctive characteristics of CBI are addressed in this part. The principles of CBI are heavily rooted in the principles of communicative language teaching since they involve the active participation of students in the exchange of content. According to Richards and Rodgers (2001), CBI is based on two relevant principles: (1) People learn a second language more successfully when they use the language as a means of acquiring information, rather than as an end in itself. (2) CBI better reflects learners' needs for learning a second language. One can certainly say that people that are faced with everyday needs in a real-life situation might find it easier to acquire and use the target language as a tool with a real

purpose, for instance, getting food, studying, getting a job, and others. *So, what is Content?* - To understand content-based instruction one should be clear about the content. It also offers demonstration imitation, and miming, those recommending the use of objects, pictures and audio-visual presentation and proposals supporting translation, explanation and definition as aids to understanding the meaning in language teaching. Wesche says that in content-based language teaching, the claim is that students have both content knowledge and increased language proficiency.

Objectives of Content-based Instruction - Language learning is proportional to the learning of content in CBI; therefore, its objectives are stated as the objectives of the content course. According to Brinton, the objectives of CBI are as follows:

- ✦ To activate and develop existing language skills;
- ✦ To acquire learning skills and strategies that could be applied in future language development opportunities;
- ✦ To develop academic skills applicable to university study in all subject areas;
- ✦ To broaden students understanding of English-speaking people.

CBI is against the traditional approaches to language teaching. In it, language forms the primary focus of the syllabus and classroom teaching. The main principle of CBI is people learn a second language most successfully when they learn it with interest.

According to Larsen-Freeman, the principles of the content-based approach are as follows:

- ✦ The subject matter content is used for language teaching purposes;
- ✦ Teachers should build on students' previous experience;
- ✦ When learners perceive the relevance of their language use, they are motivated to learn. They know that it is a means to an end rather than an end in itself;
- ✦ The teacher 'scaffolds' the linguistic content, i.e., helps learners say what it is they want to say by building together with the students' complete utterances;

- ✦ language learned effectively when it is used as a medium to convey informational content of interest to the students;
- ✦ Vocabulary is easier to acquire when there are contextual clues to help convey meaning;
- ✦ When they work with authentic subject matter, students need language support. For instance, the teacher may provide several examples, build in some redundancy, use comprehension checks, etc;
- ✦ Learners work with meaningful, cognitively demanding language and content within the context of authentic material and tasks;
- ✦ Communicative competence involves more than using language conversationally. It also includes the ability to read discuss and write about content from other fields.

Brinton offers some additional principles for CBI that complement the ones offered by Richards and Rodgers. These principles are significant for language teachers intending to use and promote CBI in their lessons and institutions, indeed. These are:

- ✦ ***Base instructional decisions on content rather than language criteria.*** Most books for second language instruction are indeed designed by course planners and material designers, not by language teachers. It is also true that the responsibility to choose and adapt the material to be used in the classroom falls on the language instructor, especially when working with CBI. CBI permits the choice of content. It is the content itself that determines the pedagogical decisions on selection and sequencing. About this, Brinton points out that CBI “*allows the choice of content to dictate or influence the selection and sequencing of language items*”.

- ✦ ***Integrate skills.*** CBI advocates for an integrated skills approach to language teaching. For example, a regular lesson may begin with any skill or focus such as intonation or any other linguistic feature. This approach also involves the teaching of multiple skills simultaneously, just as in the real world.

- ✦ ***Involve students actively in all phases of the learning process.*** One of the

main characteristics of the CBI classroom is that it is learner-centred, not teacher-centred. Students do not depend on the teacher to control the learning experience. Students play a more active role in the CBI classroom, creating and participating actively in the construction of knowledge. Peer correction and peer input are also significant in this approach.

✦ *Choose content for its relevance to students' lives, interests, and/or academic goals.* Content is closely related to the student's needs and instructional settings. For instance, in high schools and universities, content parallels the several subjects that learners study. The only difference is that they are taught from a different perspective and with different instructional objectives.

✦ *Select authentic texts and tasks.* Authenticity is another significant feature of CBI. Texts and tasks used in CBI come from the real world. Bringing and using authentic material in the class indeed modifies its original purpose (Hutchinson & Waters as cited in Brinton, 2003), but it is also true that the use of authentic material promotes the learning of the culture of the target

Content may be described as *the subject matter, ideas, skills or substance* of what is taught. Content comprises an integral part of the curriculum including academic subjects such as Mathematics, Science, Languages, Social Studies, Creative Art, Business Education and recreational activities such as drama and sports. According to Spady and Kotze, content involves knowledge derived from significant problems, and the challenges and opportunities people are likely to face after leaving school. *Content in labour* practices consists of what students need to know and understand about interpersonal relationships, work and resource management, and managing finances to be able to work and survive. Content may also refer to *academic content or content in terms of cultural themes*. The programme of content-based syllabuses is usually built around chapters, units, blocks, and other segments that have little meaning within the particular occupation. Content-based programming places emphasis on covering a curriculum in which teachers teach a predetermined amount of content within each period. The content which is taught is

linked to a subject-based textbook. Characteristics of this type of programming generally focus on spending a fixed amount of time studying certain subjects regardless of the volume to be learnt, what the learners knew before starting the course, the rate they can learn, and what they know at the end and the teacher is responsible for the learning of the pupils, therefore, motivation depends solely on the personality of the teacher.

In Conclusion, we can state that in Content-based classes the classroom activities primarily revolve around the content and secondarily deal with developing language skills. These multifunctional activities are related to eliciting knowledge of content, acquisition of thinking skills, and development of English language abilities.

Ellis believes that "*content-based courses are premised on the assumption that learners will best learn a language which engages them in learning subject content*". Based on this quotation we know that CBA makes use of a language and a subject matter component.

USED LITERATURE

1. Richards J.C., Rodgers Th.S. (2001) *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press1.
2. Stryker, S., & Leaver, B. (1997). *Content-based instruction in foreign language education*. Washington DC:
3. Snow, M. (2001). *Content-Based and Immersion Models for Second and Foreign Language Teaching*.
4. Richards J.C., Rodgers ThS. (2001) *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press1
5. Snow, M. (2001). *Content-Based and Immersion Models for Second and Foreign Language Teaching*.
6. Brinton, D., Snow, M. & Wesche, M. (1989). *Content-Based Second Language Instruction*. Boston: Heinle andHeinle Publishers
7. Brinton, D. (2003). *Content-Based Instruction*. In Nunan, D. (Ed.), *Practical*
8. Ellis, R. (1994). *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press
9. M.I.Mustafayeva. (2023) Modal semantika tipologiyasi. *Golden Brain*1(2), 338-342

MILLIY MAFKURANING MA'NAVIY ASOSLARINI SHAKLLANTIRILISHIDA TARIXIYLIK VA VORISIYLIK TAMOYILI

O'tayev G'.G', Maxmudov L.Yu. TTA

Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchilari

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada milliy mafkuraning ma'naviy asoslari hamda uning tarixiylik va vorisiylik tamoyillari to'g'risida so'z boradi.

АННОТАЦИЯ

В данной статье говорится о духовных основах национальной идеологии, а также о принципах ее историчности и преемственности.

Har bir millat taraqqiyot sari qadam qo'yar ekan, shu millatni taraqqiyotga yetaklaydigan g'oya va mafkuraga ehtiyoj sezadi. Busiz millat va davlat taraqqiyotga erishmaydi albatta. Mafkura millatni va uning umumiy maqsadlarini birlashtirib turuvchi kuch bo'lib, o'z mohiyatiga ko'ra, ma'naviy va moddiy asoslarga ega bo'ladi. Shuningdek mafkurani ikki turga ajratish mumkin: jamiyat mafkurasi va milliy mafkura. Bu ikkala tur mafkura muxim ahamiyatga ega. Jamiyat mafkurasi umuminsoniy maqsad va ehtiyojlarni, xavfsizlikni, bir so'z bilan aytganda, umumplanetar taraqqiyot hamda xavfsizlikni ifodalaydi. Milliy mafkura ham mohiyatan jamiyat mafkurasiga o'xshash biroq, u bir xalq yoki millatni taraqqiyotga yetaklash bilan birga, umuminsoniy taraqqiyotga ham o'z hissasini qo'shadi. Shu ma'noda g'oya va mafkura millat va jamiyat rivojlanishida asosiy qurol hisoblanadi. Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, bugungi kungacha jamiyat va millatning rivojlanishida tarixda turli xil g'oya va mafkuralarni bo'lganligi hamda, bu ikki tushunchani millat taraqqiyotida qanchalik muhim ekanligiga yana bir bor guvoh

bo‘lamiz. Mafkura har bir davrda ma’lum bir maqsad va manfaatlarga xizmat qilib kelgan. Bu antik davr bo‘ladimi, o‘rta asrlardami, uyg‘onish davridami va hokozo. Shundan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, uzoq tarixga ega bo‘lgan o‘zbek davlatchiligi kabi uning mafkurasi ham uzoq tarixga ega. Buni biz yuqoridagi boblarda xalqimizning milliy shakllanish jarayoni davomidagi omillar misolida keltirib o‘tdik. Xalqimizning bugungi mustaqil kunida milliy mafkuramizni tarixiylik tamoyillarini rivojlantirgan holda uning vorisiylik tamoyillarini xalqimiz ongiga singdirish va shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi. Bu o‘z navbatida milliy mafkurani mustahkamlashga, xalqimiz ongida muhim o‘rin egallashiga, hamda milliy taraqqiyotga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Olimlar va tadqiqotchilar milliy g‘oya tushunchasiga ham turli nuqtai nazardan yondoshgan holda bu tushunchaga ta’rif berib, uning jamiyatdagi vazifalari haqida fikrlar bildirishgan. Jumladan rus faylasufi P.Novogorodtsev bu borada shunday deydi: “Oliy insoniylik maqsad-muddaolarining majmui bo‘lgan ijtimoiy ideal jamiyat odamlarini yuksak bunyodkorlik sari boshlaydi”⁵⁹. Bu bilan faylasuf milliy g‘oya har bir sog‘lom jamiyatning ijtimoiy ideali bo‘lishini e’tirof etadi. Bu fikr ko‘pchilikda qiziqish uyg‘otdi va keyinchalik bu ko‘pmillatli Rossiya xalqi uchun milliy g‘oya bo‘la oladi degan to‘xtamga kelindi. Faylasufning yuqoridagi fikrlari ham o‘rinli. Biroq milliy g‘oya jamiyatda odamlarning faqatgina moddiy ehtiyojlarini bir so‘z bilan aytganda, moddiy manfaatlarini himoya qiluvchi yoki ularni amalga oshiruvchi emas balki, shu bilan birga jamiyatda odamlarning ma’naviy hayotini ham yuksaltirishga xizmat qilishi lozim. Agar biz milliy g‘oyani faqatgina ijtimoiy ideal bilan o‘lchaydigan bo‘lsak, unda jamiyatda ma’naviy qashshoqlik yuzaga kelishi mumkin. Shuningdek bunga hozirda bir qancha misollar keltirish mumkin. Xususan bugungi kundagi ayrim g‘arb davlatlari va Amerika jamiyatida hukm surayotgan ma’naviy tubanlik bunga misol bo‘la oladi. Demak milliy g‘oyani amalga oshirishda dastavval ma’naviy muhit shakllantirilishi lozim. Ijtimoiy ideal xalq va millatni farovon hayotga yetaklashi uchun dastlab shu idealning o‘zi ma’naviy asoslarga ega

⁵⁹ Novogorodtsev P. Sotsialnaya ideologiya. 2-oye izdaniye. M.: “Misl”. 1996.str 34.

bo'lishi kerak. G'oya va ideal o'rtasidagi farq asosan amaliyotda ko'rinadi deydi Xitoylik tadqiqotchi Shri Chinmoy. Ya'ni, inson va insoniyat hayotida g'oyalar xalqni, millatni muayyan faoliyatni bajarishga tayyorlovchi ma'naviy sharoit vazifasini o'tasa, ideal shu g'oyalarning amalga oshiruvini bajaradi. Ingliz faylasufi A.Toynbi esa milliy g'oyani shakllanishini tarix bilan bog'liq holda talqin qilib, shunday deydi: "Har bir xalqning muhtasham va o'ziga xos tarixi bor, uni bilish bunyodkorlik sari xalqni birlashtiradi"⁶⁰. A.Toynbining ushbu g'oyasi oxirgi yigirma yillikda ayniqsa keng tarqaldi hamda, ushbu g'oyani o'zlari uchun to'g'ri deb qabul qilgan mamlakatlar nafaqat milliy g'oyani shakllantirishga balki, shu bilan birga o'zlikni anglashga, milliylikni tarannum etishga, o'zini boshqa xalq va millatlar bilan aynanlashtirishga moyil bo'lgan milliy identifikatsiya jarayonini rivojlanishiga ham sabab bo'ldi. Shuningdek bu g'oya bugungi kunda g'arb mamlakatlari uchun birlamchi g'oya bo'lib kelmoqda. Unda nafaqat milliy tarixni, balki jahon tarixini ham chuqur o'rganish bilan dunyo xalqlarining kuchli va zaif tomonlari anglab olinmoqda. Milliy g'oya ingliz olimi K.Popper qarashlarida ochiq jamiyat tushunchasi bilan uyg'unlashadi. Uning fikricha, har qanday jamiyat har bir kishi uchun ochiq bo'lishi kerak va har bir odam qaerda yashagisi kelsa o'sha yerda yashashi lozim. K.Popper inson erkinligini oliy qadriyat sifatida baholaydi biroq, u har bir fuqaroning o'zi yashayotgan jamiyatning qonun va qoidalariga amal qilishi lozimligini e'tiboridan uzoqlashtiradi. Bu bilan olim bugungi kundagi Amerika jamiyatida mavjud bo'lgan modelni o'zgalarga namuna qilishga intiladi. Ma'lumki bugungi kundagi Amerika jamiyatidagi ma'naviy va axloqiy tubanlikni mavjudligini G'arbning eng buyuk tadqiqotchilari ijtimoiy muammo sifatida ko'tarib bong urishmoqda. Xususan bu borada S.Xantington shunday deydi: "Tarixan Amerika o'zligining mohiyati irqiy mansublik, madaniyat (avvalo til va din) va mafkura bilan belgilangan. Irqiy Amerika endi xuddi hech qachon bo'lmaganday yo'q. Madaniy Amerika xatarda. Sovet tajribasi ko'rsatishicha, mafkura irqiy, etnik va madaniy birlikdan mahrum kishilarni birlashtirishga qodir emas. Ha, Robert Kaplan

⁶⁰ A.Toynbi. Ot Vostoka do Zapada. – M.: "Veka". 1999. str 64.

aytganidek: “Amerika – aynan shunday qismatki, u halok bo‘lish uchun yaralgan”, - degan fikrlarining sababi mavjud. Shunday bo‘lsa-da deydi S.Xantington fikrini davom ettirib, alohida jamiyatlar mavjudliklariga kelgan jiddiy tahdidlarga duch kelgan paytda inqirozni orqaga surish va tarqalib ketishni bartaraf etishning choralarini qila olganlar. Bu imkoniyat milliy o‘zlikning, milliy maqsadning va umumiy madaniy boyliklarning mavjudligiga kelib taqaladi”⁶¹. Tadqiqotchi bugungi kundagi Amerika jamiyatida kechayotgan milliy o‘zlikni anglash va milliylik masalalarini to‘g‘ri talqin qilgan. Bu borada Xantingtonning fikrlari o‘rinli bo‘lib, haqiqatdan ham tarixiy tajriba va muayyan belgilarga ega bo‘lgan xalq hamda millat mafkura atrofida birlashishi mumkin. Aksincha, madaniy va etnik birlikka ega bo‘lmagan xalq va millat milliy mafkura atrofida birlasha olmaydi. Xalqimizning uzoq yillik tarixiy tajribasi shuni ko‘rsatadiki, milliy mafkura atrofida birlashish xalqimizning ijtimoiy-siyosiy va madaniy-ma’naviy dunyoqarashida muhim o‘rin egallab kelgan. qarashlariga xos bo‘lgan, ushbu fikrlari Milliy g‘oya mohiyatan ma’naviyatga oid hodisa bo‘lib, u millatning ma’naviy o‘zligini anglashi bilan fundamental bog‘liqdir. Bunga sabab, millatning ma’lum tarixiy jarayonlarni boshdan kechirib, keyinchalik o‘zini o‘nglab olishida, yoki milliy g‘oya va mafkuraga tayangan holda milliy taraqqiyotga erishishida uning ma’naviy o‘zligi muhim rol o‘ynaydi. Masalan millat o‘z ijtimoiy-siyosiy hayotida qaramlik, mustamlakachilik davrini boshdan kechirayotganda uni asrab qoladigan omillar madaniyat, qadriyat, til, an’ana va boshqalar hisoblanadi. Keyinchalik millat milliy mustaqillikka erishgach, ushbu belgilarni anglashi va tiklashi milliy shu bilan birga ma’naviy o‘zligini anglashidir. Shu bois ham xalqimizning boy ma’naviy merosi bugungi mustaqil hayotimizda nafaqat o‘zligimizni anglashimizda balki, milliy mafkurani ma’naviy asoslarini shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xalq, millatning shakllanishi bilan birga milliy o‘zlikni anglash ham shakllana boradi deydi V.Qo‘chqorov Millatsiz milliy o‘zlikni anglash yo‘q, milliy (ma’naviy) o‘zlikni

⁶¹ S.Xantington. Кто мы? Вызов американской национальной идентичности.-М.: AST, 2004.-s- 230-231.

anglashsiz millatning bo'lishi dargumondir.⁶² Haqiqatdan ham millat shakllanishi davomida va shakllangandan keyin u o'z taraqqiyotida (milliy) ma'naviy asoslarga ega bo'lmasa, bunday millat kelajakka ega emas. Qolaversa, buni bugungi kundagi globallashuv jarayoni ham taqozo etmoqda. Ma'naviyat shunday bir kuchki, u aynan millatning ichki dunyosini ifodalagan holda milliy rivojlanishda asosiy tayanch vazifasini bajaradi. Bugungi kunda ayrim rivojlangan mamlakatlarda milliy g'oya garchand mohiyatan mavjud bo'lsa-da, biroq uning ma'naviy asoslarining mustahkam emasligi uning barqarorligiga putur yetkazmoqda.

Vorisiylik tamoyili jamiyat taraqqiyot davomida turli ijtimoiy tuzumlar, jamiyatdagi har xil tabaqa va qatlamlarning turlicha mafkurasi bo'lishi tabiiy albatta. Yuqorida aytib o'tganimizdek, milliy o'zlikni anglash, milliylik, milliy mafkura, ma'naviyat kabi tushunchalar xalqimizning milliy tarixida, bir so'z bilan aytganda, xalqimizga xos bo'lgan, milliy o'zligida mavjud bo'lgan xususiyatlar hisoblanadi. Shundan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, vorislik milliy mafkurani ma'naviy asoslarini shakllantirishda, milliy o'zlikni anglashda, milliy identifikatsiyalashda kuchli bo'ladi. U millat vakillarini ajdodlari bilan bog'lab turadi. Ajdodlar yaratgan milliy va ma'naviy boyliklardan avlodlarni bahramand etadi. Bu o'z navbatida milliy o'ziga xoslikning rivojlanishiga va takomillashib borishiga ham ta'sir o'tkazadi.

Shuningdek bugungi kunda mafkurani jamiyat va milliy mafkura kabi turlarga bo'lish mumkin. Insoniyatning dastlabki sivilizatsiyasi umumiy maqsad va manfaatlarni ifodalagan hamma uchun umumiy bo'lgan jamiyat mafkurasiga asoslangan. Keyinchalik xalq va millatlarning shakllanishi hamda taraqqiy etishi davomida faqat bir xalq yoki millatning maqsad va manfaatlarini ifodalagan milliy mafkuralar shakllana boshlaydi. Shu ma'noda ijtimoiy hamkorlikka asoslangan, erkin demokratik jamiyat barpo etishni ko'zlagan davlatlarda milliy mafkura aholining barcha qatlamlarini jipslashtirishga, umummanfaat va yagona maqsad yo'lida birlashishga chorlaydi. Bunday mafkuralarda ziddiyatli jihatlar emas, umuminsoniy tamoyillar kuchayib boradi. Jamiyat taraqqiyotida yangi mafkuralar birdaniga

⁶² V.Qo'chqorov. Milliy o'zlikni anglash va ijtimoiy-siyosiy jarayonlar. "Akademiya", Toshkent 2007 111 bet.

shakllanmay, balki shakllangan mafkuraning tarixiylik va vorisiylik saqlanib qoladi. Bundan tashqari mavkura shakllanishidan oldin dastlab muayayn g'oyalar tizimida yuzaga keladi keyinchalik esa, taraqqiyot davomida ya'ni, odamlarning ijtimoiy hayotida o'zgarishlar paydo bo'lishi bilan u shu odamlarning yoki jamiyatning moddiy kuchiga aylana boradi.

Tarixiylik tamoyili bu tamoyilga xalqimizning milliy shakllanishi davomida muhim rol o'ynagan barcha omillar kiradi. Xususan xalqimizning tarixiy tajribasidagi buyuk davlatchilik an'analari va muayyan mafkura atrofida birlashib, ulkan yutuqlarga erishganligi bunga misol bo'la oladi. Xuddi ana shu milliy o'ziga xoslik ham xalqimizning milliy shakllanish davomida yuzaga kelgan xususiyatlardan hisoblanadi. Bugungi kunda xalqimizning mustaqil hayotida mana shu o'ziga xosligining tarixiy ta'sirchanligi alohida o'rin egallaydi. Chunki, u millatning ma'naviy merosi, ahloqi, dunyoqarashi, mentalitetining muhim in'ikosi sifatida shakllanadi. Shuning uchun ham millat vakillariga uning ta'sir o'tkazish imkoniyati katta. U har bir millat vakilida eng avvalo o'zini anglagan insonga xos xislati bo'lgan o'z millatiga daxldorlik tuyg'ularini shakllantirishdagi ma'naviy omil vazifasini bajaradi.

ADABIYOTLAR

1. K.Shoniyozov O'zbek xalqining shakllanish jarayoni.Toshkent "Universitet" 2007.59 b.
2. Asqarov A. O'zbek xalqining etnik shakllanishi.
3. Madaeva Sh.O Milliy mentalitet va demokratik tafakkur.Falsafa va huquq instituti nashriyoti. Toshkent 2007. 57-58 betlar.
4. Nitsshe F. Tak govoril Zaratustra. – M., 1990. S. 142.
5. A.Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi Toshkent. Sharq, 2000 30 bet.
6. O.Qo'shjonov Xorazmdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar va harakatlar. Toshkent, "Adu matbuot konsalt" 2007. 157bet.

MILLIY IDENTIFIKATSIYA JARAYONI QONUNIYATLARI TAHLILINING METODOLOGIK ASOSLARI

O‘TAYEV G‘.G‘. TTA

Ijtimoiy fanlar kafedrası

katta o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada milliy identiklikning metodologiyasi va ilmiy asoslari to‘g‘risida so‘z boradi.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются методология и научные основы национальной идентичности.

Uzoq vaqt davomida faqat marksistik metodologiyaning dogmatik interpretatsiyasiga asoslangan mamlakatda olib borilgan tadqiqotlar hozircha kontseptual jihatdan millat, millatchilik, millatlararo munosabatlar va xokozolarga g‘arbiy yondoshuvlar bilan raqobatlasha olmaydi. Bu masalada Rossiyalik va Ukrainalik mualliflarning zamonaviy nashrlari yoki rivojlantiradi yoki anglab turib Yu. Bromleyning primordialistik va etnomarkazlashgan yondoshuvi, milliylikni etnik tomonga pasaytirgan holda horijiy tadqiqotchilarning ishlab chiqishlari muammo o‘rganilayotgan davlatlarning ijtimoiy vaziyati va tarixi bilan moslashtiradi. Ammo bunday moslashtiruvga gohida o‘ta qiziq va qimmatlidir, lekin baribir E.Gellner, B.Anderson, M.Xrox, E.Smit, E.Xobsbaum, K.Verderi, M.Veber, K.Xyunber kabi tadqiqotchilarning ishlariga nisbatan ikkinchi darajalidir. Aynan shu ishlab chiqishlar etnik milliy muammolarning nazariy yechimining zamonaviy darajasini belgilaydi. Bu bilan shuni ta’kidlash joizki, bunday masalalarda optimizm uchun asos bordir

misol tariqasida oxirgi yillarda aynan milliy va ijtimoiy masalalarga bag'ishlab Rossiyada, xorijda xususan O'zbekistonda ham bir qancha qator ilmiy bahslar bo'lib o'tdi, ularning natijalariga faqat vatan etnologiyasining haqiqiy ilgari surilishi sifatida emas, balki millat, millatchilik, milliy o'xshashlikning umumiy nazariy muammolarini falsafiy idrok etishning darajasiga xissasi sifatida ham qarash mumkin. Hozircha bunday oldinga qaratilgan tadqiqotlarda o'z ifodasini topayotgani yo'q ammo, yaqin kelajakda buni kutish mumkin. Shuningdek milliy identifikatsiya masalasida informatsion resurs bo'lib Rossiyalik tadqiqotchilarning ishlari bo'ldi. Ularda asosan milliy jamiyatchilikning shakllanishi va ishlashining alohida mezonlari tilning roli, etnik psixologiya, milliy stereotiplar, elat va millatning ijtimoiy muammolari, milliy afsonalar, va hokozolar haqida so'z boradi.

Xususan milliy identifikatsiya jarayonining metodologik asoslarini o'rganishda dastlab tadqiqotchilarning ushbu masalaga bo'lgan yondoshuvlarini o'rganish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ularga bugungi kunda o'rganilgan va o'rganilayotgan bir nechta yondoshuvlarni kiritish mumkin ammo, tadqiqotchilar asosiylariga quyidagilarni kiritadilar: primordialistik, instrumentalistik, konstruktivistik. Shuningdek milliy identifikatsiya masalasiga bo'lgan yondoshuvlarni tadqiq etish o'z navbatida dastlab "millat" tushunchasiga bo'lgan ilmiy qarashlar va yondoshuvlarni o'rganishni taqozo etadi. Quyida biz yuqorida aytib o'tilgan uchta yondoshuvga to'xtalmoqchimiz.

Primordializm (ingliz tilidan rimordial - "boshlang'ich", "dastlabki", "azaliy" degan so'zdan olingan) yo'nalishning mashhur namoyondalari qatoriga K.Girts, R.Gambino, U.Konnfro, Yu.V.Bromley, E.Stuard, P.Van den Berg kabi mashhur tadqiqotchilarni kiritish mumkin. Bu yo'nalish tarafdorlari millatni tarixdan belgilangan kishilarni umumiyliqi nuqtai nazaridan ya'ni, aniq mavjud fenomen sifatida yondoshadilar. Bu nazariya doirasida bir guruh olimlar madaniy g'oya yoki iqtisodiy determinizm tarafdori bo'lib, boshqa millatlarni bioenergetik tabiatini qayd etadi. Masalan Sovetlar davrida yaratilgan etnos nazariyasining asosiy manbai va tarkibiy qismiga 1913 yilda I.Stalin tomonidan millatga berilgan ta'rif asos bo'lgan.

Bunga ko‘ra “millat tushunchasi kishilarning tarixiy tarkib topgan guruhi bo‘lib, madaniyatlar umumiyligi asosida namoyon bo‘ladigan umumiy til, hudud, iqtisodiy hayot va ruhiy jamlanma asosida yuzaga keladi. Albatta bu yerda millat tushunchasiga berilgan ta‘rif ma‘lum ma‘noda sovet mafkurasi doirasida edi. Chunki millat tushunchasiga sovetlar davrida berilgan ta‘rif ma‘lum darajada umummanfaatlarni ham hisobga olgan. Keyinchalik I.Stalin va rus tadqiqotchisi S.M.Shirokogorov tomonidan millatga berilgan ta‘rif P.Kushner, S.Tokarev, N.Cheboksarov, V.Kozlov tadqiqotlarida ma‘lum ma‘noda takomillashtirilgan. Shuni alohida ta‘kidlash joizki, yuqorida nomlari zikr etilgan olimlarni ma‘lum darajada sobiq sovetlar davridagi “etnos nazariyasi”ning hammualliflari deb ham atash mumkin. Lekin bu nazariya taraqqiyotida g‘arb tadqiqotchisi Yu.Bromleyning xizmatlari ahamiyatga molikdir. U tomonidan o‘tgan asrning 80-yillarida millat nazariyasi yanada takomillashtirilgan va materialistik fundamentdagi yaxlit bir tizimli kontseptsiya darajasidagi nazariya ko‘rinishiga ega bo‘lgan. O‘z navbatida shuni ta‘kidlash kerakki, millat nazariyasi doirasida sovet davri olimlari ayrim masalalarda umumiy bir fikrga kelgan bo‘lsalar ham qator muammolar yechilmay qolgan. Markaz olimlari millat nazariyasiga ko‘pincha umumiy fikr-mulohozalar bildirib, Rossiya imperiyasi tarkibidagi millatlar, va elatlarga xos xususiyatlarga yetarlicha ahamiyat bermaganlar. Primordialistlar millatni tarixdan belgilangan kishilarni umumiyligi nuqtai nazaridan yondoshadalar. Ya‘ni, bu nazariyaga ko‘ra millat, qadimdan mavjud bo‘lib, insonlarning umumiy hudud, madaniyat, til va hokozolar asosida birlashuvidir. Jumladan millat va milliylik masalalariga primordialistlar nuqtai nazaridan qaraydigan bo‘lsak, etniklik bu bir organik tuzilma bo‘lib, uning g‘oyaviylashtirilishi va u yoki bu afzalliklar, naflar olishga qaratilgan bo‘lishi mutloq zarur emasdir. Primordialistlar fikricha, etniklikka ob‘ektiv berilish, insoniyatning dastlabki xarakteristikasi deb qaraladi. Boshlanishini antik davrning siyosiy falsafasida topish mumkin bo‘lgan bu yondoshuv, E.Dyurkegeymning guruhliy birdamlik haqidagi ishidan so‘ng “ikkinchi marotaba tug‘ilishni” boshdan kechiradi.

Agar biz millat nazariyasining primordialistik yondoshuvini tahlil qiladigan bo'lsak, bu yerda ikki xil fikr paydo bo'ladi: birinchisi hozirgi paytda dunyoda mavjud bo'lgan millatlarning shakllanish tarixini o'rganib chiqadigan bo'lsak, ularda kechgan dastlabki etnogenetik jarayonlar ya'ni, etnoslar va etniklik keyinchalik esa elat hamda xalq bo'lib shakllanganligini kuzatamiz. Bu yerda o'z-o'zidan millat qadimdan mavjud bo'lmagan, u asta-sekin bosqichma-bosqich shakllangan degan fikr paydo bo'ladi. Chunki insonlar millat bo'lib, shakllanish uchun bir nechta shakllanish bosqichlari va ijtimoiy jarayonlarni bosib o'tadi. Bu yerda ularga albatta til, madaniyat, din, hudud kabi komponentlar bilan birga milliy urf-odatlar, milliy bayramlar, milliy diniy marosimlar bilan birgalikda milliy birlik va birdamlik kabi tuyg'ular ham bo'lishi kerak. Qolaversa biz tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, hozirda yer yuzida mavjud bo'lgan millatlarni birdaniga millat sifatida shakllanganligini kuzatmaymiz. Garchi ayrim millatlar bosqinchilik urushlarini kamroq boshdan kechirgan bo'lsalarda, ularda nisbatan til to'laligicha saqlanib qolgan ammo, bunday millatlar ham din, axloq, huquq, madaniyat kabi ijtimoiy jarayonlarda ma'lum bir to'siqlar va qiyinchiliklar to'la davrlarni boshidan kechirganlar.

Chunki yer yuzida bo'lib o'tgan turli xil maqsaddagi bosqinchilik urushlari bir xalqning nafaqat turmush tarziga balki, madaniyati, tili, urf odatlariga, milliy qadriyatlariga hamda milliy his tuyg'ulariga bevosita va bilvosita ta'sir o'tkazib qolmasdan, o'ziga xos bo'lgan ijtimoiy va siyosiy dunyoqarashni ham shakllantirgan. Natijada istilo qilingan davlat xalqlarida asrlardan beri saqlanib kelayotgan milliy qadriyatlar, til, madaniyat, urf-odatlariga istilochi xalqlarning milliy qadriyatlari, madaniyati, tili, urf-odatlari o'z ta'sirini o'tkazgan ya'ni uyg'unlashgan. Vaqt o'tishi bilan bu uyg'unlashuv natijasida istilo qilingan xalqlarning ayrim qadriyatlari jumladan tili, (til ham ma'lum ma'noda o'zgargan) va urf-odatlarigina saqlanib qolgan. **Xulosa.** Aynan milliy til va qadriyatlarning uyg'unlashuvi boshqa komponentlarga nisbatan qiyin kechgan. Bu bilan millatning shakllanishi integratsiyalashuv jarayonlari asosida yuzaga keladi degan nazariya paydo bo'ladi.

Aynan bunday fikrni primordialistik yondoshuvning izdoshlari etnoslarga ham ijtimoiy, ham qondosh (biologik) hamjamiyatlar sifatida qarashlarida ham ko‘rish mumkin. Shu nuqtai nazardan kelib chiqqan holda primordialistlarni ham ikkita guruxga ajratish mumkin: ijtimoiy biologik (masalan, L.N.Gumilev) va evolyutsion tarixiy (Yu.Bromley va boshqalar.)

ADABIYOTLAR

1. Madaeva Sh.O Milliy mentalitet va demokratik tafakkur.Falsafa va huquq instituti nashriyoti. Toshkent 2007. 57-58 betlar.
2. Nitsche F. Tak govoril Zaratustra. – M., 1990. S. 142.
3. A.Ziyo. O‘zbek davlatchiligi tarixi Toshkent. Sharq, 2000 30 bet.
4. O.Qo‘shjonov Xorazmdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar va harakatlar. Toshkent, “Adu matbuot konsalt” 2007. 157bet.
5. K.Shoniyozov O‘zbek xalqining shakllanish jarayoni.Toshkent “Universitet” 2007.59 b.
6. Asqarov A. O‘zbek xalqining etnik shakllanishi.

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Исаджанова Дурдона Бахадировна

Студентка 2-курса

Бухарского государственного университета

***Аннотация:** В статье рассматриваются теория стратегического управления, абстрактные утверждения, показанные в традиционной и нынешней нашей литературе, осведомленной вопросами оформления стратегического управления организациями сырьевого раздела аграрной индустрии, направление производственных работ в требовании покупателей, реализовывание эластичных управление и оперативных перемен в учреждениях, соответствующие призывы со стороны окружения и как достигать конкурентного способных превосходств, что же в совокупности дает возможность учреждениям оставаться в живых и добиваться собственной миссии в долгосрочной возможности.*

***Ключевые слова:** стратегическое управление, управления, концепция потребности, функционирования, формирование компанией, неадекватность, принципиально, менеджер, выживания, планирование.*

Такая тема как «Стратегическое управление» содержит огромную значимость. Так как, это, относительно молодое, многообещающее и нужное в бизнесе течение, динамично применяемое в государствах Запада, ровно как основа ведения управленческих процессов в учреждениях в обстоятельствах рынка. Данное течение, со временем включаемое в Узбекистане, приобрело уважение в абсолютно всём деловитом обществе. А данное следовательно, что же, исследуя его, менеджеры сумеют лучше трудиться в рынке, грамотно расценивая обстановку и предпринимая нужные с целью учреждения операции.

Термин «стратегическое управление» был введен в стыке 1960 – 1970 годов с целью, для того чтобы отображать различные управления, исполняемого на высочайшем уровне, с нынешнего управления в степени изготовления. Потребность выполнения подобного отличия существовала обусловлена в главную очередность преобразованиями в обстоятельствах исполнения бизнеса, о них говорилось прежде. В свойстве основной мысли, отображающей суть перехода к стратегическому управлению с своевременного управления, появилась концепция потребности перенесения середины интереса высочайшего управления в общество с целью этого, для того чтобы 183 надлежащим способом и вовремя отвечать в совершающейся в нем изменения, вовремя соответствовать в призыв, оставленный наружной сферой. Хотя стратегическое управление и представляется главным условием эффективного выживания в усугубляющейся конкурентно способной борьбе, но все же, всегда допускается наблюдать в операциях учреждений недостаток стратегичности, что же и приводит их нередко к проигрышу в рыночной борьбе. Теоретико - методологической базой деятельности представлены концепции, абстрактные утверждения, показанные в традиционной и нынешней нашей литературе, осведомленной вопросами оформления стратегического управления организациями сырьевого раздела аграрной индустрии. Стратегическое управление допускается установить ровно как подробное руководство системой, что основывается в общечеловеческой возможности ровно как базу учреждения, направляет производственную работу в требовании покупателей, реализовывает эластичное управление и оперативные перемены в учреждениях, соответствующие призыву со стороны окружения и позволяющие достигать конкурентно способных превосходств, что же в совокупности дает возможность учреждениям оставаться в живых и добиваться собственной миссии в долгосрочной возможности. Стратегическое управление учитывает никак не только лишь кропотливую проработку абсолютно всех его течений, что же само собою делается явным, однако неотъемлемое содействие в его

разработке менеджеров абсолютно всех степеней управления. Планирование стратегии – тип административной работы, вызывающий существенных стараний и расходов времени. Суть ведь в требовании успешного функционирования системы стратегического планирования – это вечное внимание к нему со стороны старших управляющих, способность их привести доказательства потребности планирования вовлечь к выработке и осуществлению стратегии обширной области работников. Данный интерес в особенности принципиально в первой стадии внедрения организации планирования в учреждении. Подбор стратегии компании исполняется управлением в базе разбора основных условий, определяющих положение компании. Кроме того подбор стратегии в значительном находится в зависимости от стиля координационного действия. Акцентируют два главных стиля – приростный и предпринимательский. Стратегическое планирование представляется целым раскладом к коммерческой манере поведения. Возможности учреждения и стратегические возможности формируют ее структурой и качеством персонала. Никак не обладая довольно абсолютными данными о свойстве персонала, управление никак не способен совершить точного подбора стратегии компании. В завершении необходимо отметить, что организационное формирование компанией в стране, согласно целой функции, протекает в согласовании с беспристрастными законами и закономерностями формирования учреждений – закономерностями запаздывания и неадекватности. Важным обстоятельством понижения воздействия неблагоприятных условий, стимулированных сведениями закономерностями, в компании, представляется формирование и введение неотъемлемой практики стратегического подхода к управлению предприятиями и планированию их деятельности.

Стратегический менеджмент — синоним долгосрочного планирования. Его задача — помочь компании стать более гибкой, научиться заранее

предвидеть изменения рыночных составляющих, чтобы выиграть в конкурентной борьбе и выжить в долгосрочной перспективе.

В центре стратегического менеджмента всегда стоит стратегия — план развития компании на несколько лет вперед. В плане учитываются различные сценарии развития событий на рынке. И прописаны действия, как на них должна реагировать компания, чтобы прийти к желаемым экономическим показателям. Составление и реализация этой стратегии — и есть сущность стратегического управления компанией. Сюда же входит согласование работы подразделений с общей целью компании, адаптация бизнес-процессов под запросы потребителей, а также контроль и оценка деятельности организации в рамках выбранной стратегии.

Стратегическое управление заключается не только в текущих корректировках, но и в прогнозировании действий компании в будущем. Оно тесно связывает внутреннюю среду компании (персонал, производство, финансы, управление, маркетинг, филиалы) с внешней средой. С одной лишь целью — устранить любые несовпадения в действиях компании с потребностями рынка. И предусмотреть, как может компания расширить свои перспективы в будущем, используя возможности окружения.

Стратегическое управление дает менеджерам компаний уникальный инструментарий для оптимизации работы компании и получения прибыли. Но при этом требует от них определенной гибкости, скорости мышления и навыков в разных областях деятельности компании. Ведь стратегический план, хоть и рассчитан на перспективу, но не исключает решения текущих проблем в компании, которые необходимо ловко сочетать с глобальными целями. Для этого менеджерам нужно вырабатывать определенный способ мышления, так называемый «helicopter view» (это когда управленец наблюдает за происходящими процессами в компании «сверху»). Совмещать профессиональные и творческие навыки в области стратегического менеджмента, маркетинга и экономики предприятия. Все это позволит овладеть

искусством «полководца», чтобы уверенно вести компанию к успеху в условиях неопределенности и рисков.

Создание выполнимого плана относится к «решениям, которые можно реализовать». Это уровень владельца, который умеет разрабатывать эффективные планы и может быть настойчивым настолько, чтобы воплотить их в жизнь.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Винокуров В.А. Организация стратегического управления на предприятии. – М.: Центр экономики и маркетинга, 2013.
2. Виханский О. С. Стратегическое управление: Учебник для студентов, обучение по специальности и направленности «Менеджмент». – М.: Гардарика, 2014.
3. Герчикова И.Н. Менеджмент. – М.: Дело, 2012.
4. Ильин А.И. Планирование на предприятии: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по экон. спец.и напр. / А. И. Ильин. – 2 - е изд., перераб. – Мн.: Новое знание, 2012.
5. Менеджмент организации. Учебное пособие. Румянцева З.П., Саломатин Н.А., Акбердин Р.З. и др. – М.: ИНФРА - М, 2014. © В.В.Чернова, 2016
6. К.Б. Холиков. Пение по нотам с сопровождением и без него по классу сольфеджио в высших учебных заведениях. Science and Education 3 (5), 13261331.
7. К.Б. Холиков. Musical pedagogy and psychology. Bulletin of science and education. 99 (21-2), 58-61.
8. К.Б. Холиков. Значение эстетического образования и воспитания в общеобразовательной школе. Science and Education 3 (5), 1549-1555.
9. К.Б. Холиков. Эстетическое воспитание молодёжи школьного возраста в сфере музыки. Science and Education 3 (5), 1542-1548.
10. www.stat.uz – O‘zbekiston Respublikasining Statistika qomitasi rasmiy veb sayti.
11. <https://finacademy.net/materials/article/cushchnost-strategicheskogo-upravleniya>
12. <https://finacademy.net/materials/article/cushchnost-strategicheskogo-upravleniya>

SUN'IY INTELLEKTNI RADIOLOGIYADA QO'LLASH MODELLARI VA TASVIRLARNI O'QITISH MASALALARI

Raximov Quvvatali Ortiqovich

Texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD),

Farg'ona davlat universiteti

quvvatali.rahimov@gmail.com

Kuchkarova Maxsudaxon Rasuljon qizi

Farg'ona Davlat Unversiteti 1-bosqich magistranti

kuchkarova93@yandex.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada sun'iy intellektning tibbiyotga tadbiri hamda radiologiya sohasida qo'llanilish usullari, algoritmlari va modellari haqida aytib o'taman. Shuningdek, tasvirlarni aniqlikda mashinaga o'rgatilishi, kasaliklarni erta tashxislashda sun'iy intellekt tizimlaridan foydalanish va erishilgan natijalarning tahlillarini bayon qilaman.

Kalit so'zlar: *Machine learning, Deep learning, Convolutional neural network (CNN), Viola Jones algoritmi.*

Hozirgi kunda juda tez rivojlanib borayotgan yo'nalishlardan biri sun'iy intellekt va uning ko'plab amaliy masalalarga tadbiri etilayotganini ko'rishimiz mumkin. Jumladan, bilimga asoslangan tizimlar, turli aqliy o'yin turlari, mashina tarjimonlar, intellektual robotlar, tasvir va obrazlarni tanish, o'qitish va o'z-o'zini o'qitish kabi yo'nalishlarda rivojlanmoqda.

O'zbekiston sharoitida ushbu yo'nalishga bo'lgan talab yuqori va qo'llanilish sohalaridagi muammolar o'z yechimini kutmoqda. Shulardan biri tibbiyot sohasiga

tadbiq etish masalasidir. Bu yerda dastlab hal etiladigan muammolardan biri bemorlarni ma'lumotlar bazasini tashkil etishdir, chunki bizga ma'lumki, sun'iy intellekt katta ma'umotlar bazasi bilan ishlaydi. Xususan, juda kech aniqlanadigan kasalliklar mavjud bo'lib, ular o'zini 10-15 yilda namoyon etadi. Bularga turli onkologik kasalliklarni va tashxislash uzoq vaqt talab etiladigan patologiyalarni misol qilish mumkin. Shu o'rinda radiologiya sohasiga sun'iy intellektni tadbiq jarayonlari katta hajmdagi tasvirlarni o'qitish, ularni kichik qismlarini tanish va tasxishlash masalalarini o'z ichiga oladi.

Tasvirlarni tanish qanday amalga oshadi?

Obyekt yoki tasvirni tanib olish – bu turli xil ananaviy kompyuter ko'rish vazifalarini o'z ichiga olgan butun bir jarayon:

Tasvir tasnifi: tasvirni belgilash va toifalarini yaratish.

Obyektning lokalizatsiya qilish: tasvirdagi obyektning joylashishini, uni chegarolovchi quti bilan o'rab olish orqali aniqlash.

Obyektning aniqlash: chegaralangan qutilar yordamida obyektning mavjudligini aniqlash va uni tegishli sinfga ajratish.

Obyektning segmentatsiyalash: turli elementlarni farqlash. Rasmning har bir elementini aniqlash va topish.

Jarayonlar va modellar:

Machine learning orqali o'rgatish va tasvirni aniqlash tizimlari bir necha muhim bosqichlardan o'tishni talab etadi:

O'rnatish, o'qitish va sinovdan o'tkazish:

Dastlab machine learning nimani izlash kerakligini aniq bilishi kerak. Unga ishlashga qaror qilingan parametrlarni uzatish kerak. Chegara qutilarini o'lchamlarini va uning ichida qanday elementlar borligini aniqlash juda muhimdir. Buning uchun machine learning ba'zi ma'lumotlar: rasmlar, videolar yoki fotosuratlar bilan ta'minlashi zarur. Bu elementlar kelajakda ma'lumotlarni tahlil qilishda samaraliroq natijaga erishish imkonini berdi. Bunda turli xil obyektlarni farqalash uchun Neyron tarmog'i tomonidan ishlatiladigan ma'lumotlar kutubxonasini bir turini yaratadi.

Ikkinchidan, model o'quv bosqichiga o'tishi, ma'lumotlar to'g'ri ishlashi uchun dasturga kiritilishini ta'minlash zarur. Bu bosqich Convolutional neural network(CNN)ning muayyan obyektlarini aniqlash va ularni correspondent sinflarda aniq tartibga solish uchun o'rgatishga mo'ljallangan.

Xususiyatlar paketi(Bag of features) modeli:

Bu modellar paketi tahlil qilinadigan tasvirni va namunaviy fotosuratni hisobga oladi va keyinchalik modeldagi algoritm tahlil qilish uchun namunadagi tasvirdagi piksel naqshlarini maqsadli rasmning ba'zi qismlari bilan moslashtirishga harakat qiladi.

Viola Jones algoritmi:

Bu algoritm yuzni tanib olishda qo'llaniladigan eng keng tarqalgan algoritmlardan biri. U odamlarni yuzini skanerlaydi, yuzlardan ayrim xususiyatlarni ajratib oladi va ularni tasniflaydi.

Convolutional neural network(CNN):

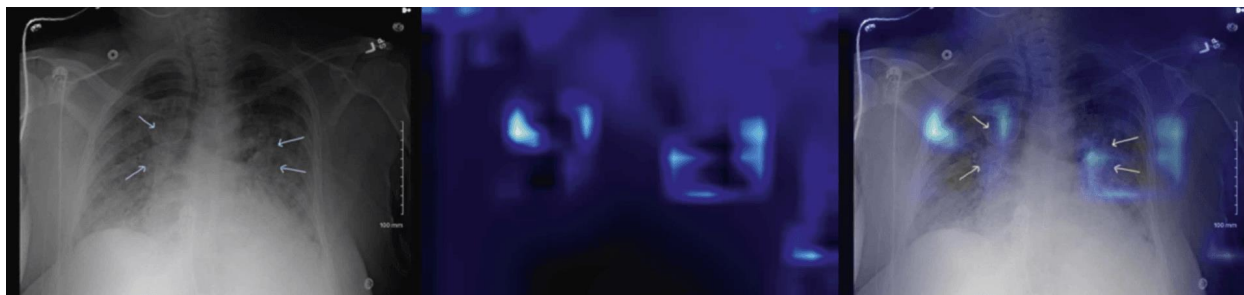
Machine learning inson miyasi bergan ma'lumotlarga tayanadi va odamlar tomonidan nazorat qilinadi. Birinchi navbatda, mos yozuvlar tasvirlari to'plamini yetkazib berish, uni obyektlarni ajratish va usulni sinab ko'rishga o'rgatish jarayoni amalga oshiriladi. CNN-bu Deep Learning texnikasining namunaviy arxitekturasidir. CNN algoritmi mashinalarga rasmda kuzatilgan barcha obyektlarning juda yuqori aniqlik bilan aniqlash va tasniflash imkonini beradi. Bu turdagi algoritm turli darajadagi idrok qatlamlari bilan ishlaydi. Masalan, biz qatlam ranglarini, boshqasi shakllarini, keyingisida obyektlarning teksturasini va hakazolarini tahlil qilishimiz mumkin natijada jarayon yakunida barcha qatlamlarning superpozitsiyasining bashorat qilishiga erishamiz.

Yuqoridagi model va algoritmlardan foydalanib kasalliklarni tashxishlash mumkin. Bunga misol sifatida pnevmoniyani aniqlashda qo'llanilgan Sun'iy intellekt tizimlarini keltirish mumkin Global pandemiya o'pka bilan bog'liq kasalliklarni o'rganishni tezlashtirdi.

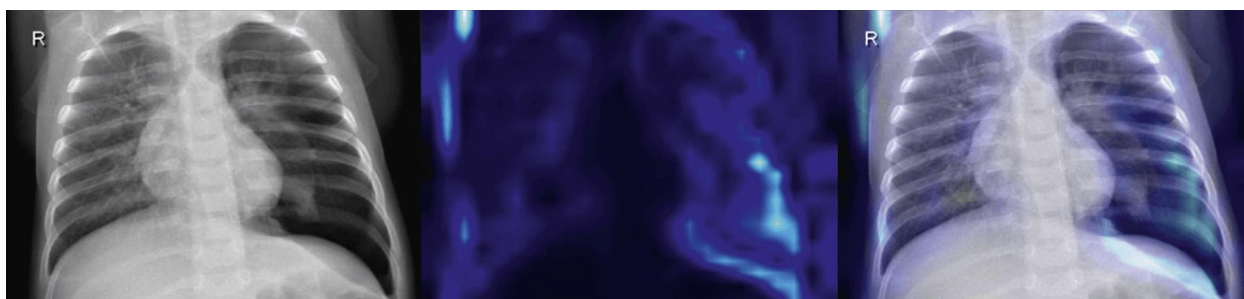
Masalan, tadqiqotchilar CNN ga asoslangan modelni ishlab chiqdilar va u COVID-19 sabab bo'lgan pnevmoniyani aniqlashda 98% aniqlikka erishdilar.

Rasm sarlavhasi: heatmap COVID-19 sabab bo'lgan pnevmoniya va oddiy pnevmoniya.

Ma'lumotlar manbai: hindawi.com CXR yordamida Deep Learning ga yordam beradigan avtomatlashtirilgan pnevmoniyani aniqlash va tasniflash.

a) COVID-19 sabab bo'lgan pnevmoniya

b) odatiy pnevmoniya

Sun'iy intellekt tizimlari radiatsiya dozasini kamaytirishga, shuningdek, tibbiy skanerlarning tasvir sifatini yaxshilashga va erta bosqichda bemorlarni tashxislashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. "Tibbiyotda sun'iy intellekt bo'yicha dayjest" Abdurahmonov I.Y. Turdiqulov SH.O'. Abduvaliev A.A. 15-noyabr Tibbiyotda sun'iy intellekt DAYJEST O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi huzuridagi Ilmiy-texnik axborot markazi Toshkent - 2021 y.
2. "SUN'IY INTELEKTNING ASOSIY YO'NALISHLARI" Amirkulov Ch.J. Abdualimov D. A. Daminov Sh.F. Eshnazarov N. X.
3. <https://www.itransition.com/ai/radiology>

FEATURES AND ADVANTAGES OF THE STRUCTURE OF BAKED THREADS USED IN THE PREPARATION OF SEWING PRODUCTS

Ruzieva Dilafroz Muminovna

Teacher of Bukhara State Pedagogical Institute

ANNOTATION

This article describes the features of the structure of sewing objects and the twisted threads used in their preparation, as well as the necessary recommendations.

Keywords: *sewing items, embroidery thread, thread structure, thread properties, sewing threads*

Introduction

As a result of the reforms carried out during the years of independence, the textile industry of Uzbekistan occupies a worthy place in the universal market. To further improve these results, to produce competitive products that can fully meet the requirements of the world, textile industry professionals, bachelors, workers will have to have high knowledge and professional skills, learn advanced experiences and constantly improve their qualifications.

One of the leading places in the world is the use of energy-resurstejamkor technology and technology to improve the competitiveness of textile products through the production of quality woven yarn, further improve the consumer properties of products due to the development of technologies for the production of textile raw materials.

In order to improve the quality and reduce the cost of production in the world sector of textile and light industry, it is necessary to introduce into practice methods and means to eliminate factors that negatively affect the quality of products in the process of spinning threads. In this respect, it is considered important to prepare the

yarn for ripening and to use resource-intensive, automated technologies that reduce the cost of obtaining quality ripened yarn.

The maturation of threads spun from natural, chemical fibers and their mixture is carried out in different machines. In the PK-100 spinning machine, additional technological processes are performed: spinning the thread, adding two threads, spinning the threads.

In the case of the KM-120 machine, the processes of adding, maturing and wrapping the threads in equal tension are performed in one way. In weaving, the threads used for knitting products are usually cooked once in a row on machines with or without a ring. Sewing threads, threads used for technical purposes, are matted on machines with one, two re-folk, folkless or one-process.

Special threads of Super-maturation are first matured in light type folk machines, and in the second fire in heavy type dry or wet maturing machines. Such threads are divided into 2-30 threads in a transverse section.

And sewing threads are recommended to be made on a light-type annular cooking machine, passing through a water bath with a special composition, since the machines' stitch should be smoothly crispy and smooth.

The ripeness of the ripened thread exceeds the sum of the ripeness of all individual threads that have participated in the ripeness. This is due to the fact that during the ripening process, the pressure of fibers and individual strands on each other, the resistance to general friction and disconnection increases, which means that the thread becomes crispy.

The ripeness of the spun thread can be found in the following formula:

$$R_p = P_{ya} \cdot m \cdot K,$$

where: R_p is the ripeness of the spun thread, N;

P_{ya} -single thread maturation,

N; m is the number of insertions;

K is the coefficient of ripeness.

The transverse cross section of the spun thread forms the cylinder cross section. The firing axis of such threads corresponds to the cylinder geometric axis. In the transverse cross section of the spun threads, all the individual threads contained in the thread will be located at the same distance from the spinning axis .

When six or more threads are matted in the structure, the construction of the thread is porous or one of the threads is a core thread. Figure 2 the spindle thread is less tightened during cooking compared to other scratching threads, and another more tensioned thread pushes the spindle thread out of the central position. A violation of the structure of the twisted thread is formed, which is returned in a periodic state. Due to this disadvantage of the thread that is produced when more than five threads are spun, in practice six or more threads are re-spun a second time.

Threads made in one ripening stage are called simple structured threads, while threads made in two or more ripening stages are called complex structured threads. For example, in the production of sewing threads consisting of six threads, first three threads are spun together, then the threads are combined among themselves (3x2) and cooked anew. Yarn wraps with a simple structure will have one direction. In order to obtain a high tensile strength, smooth and even thread, the threads are baked in a wet state. This process is called the soaking process.

In spinning machines, a single thread is usually obtained. One re-ripened threads are understood to mean threads that are matured by mutual addition of individual threads.

When two re-spun threads are said, 2 or 3 single threads are re-threaded one by one it is understood that the threads that are ripened and ripened by mutual addition of several of these ripened threads.

It is known that the direction of the folds of the spun thread is of great importance. The individual thread is ripened by twisting it in the right, that is, in the Z direction.

If one re-ripened thread is obtained, then the individual thread is ripened by giving a twist opposite the direction of the twists. In that case, if the direction of the curls of the single strand is right-Z, The Spun strand is given a left - S twist, resulting in one re - spun Strand in the-ZS structure.

In the case of two re-braiding of threads, one re-braiding is done first in the direction of the twists given to the individual thread, and then re-braiding the same braided threads by adding a few and twisting them in the opposite direction to it. As a result, a thread with a zzs structure is formed.

In some cases, one is re-ripened by giving a twist opposite the twist of the individual strands, and then several of these ripened strands are re-ripened by re-adding and giving a twist opposite the direction of their twist. As a result, a thread in the zsz structure is formed.

If the demand for the thread is high, then after the threads are previously holed, they are added and baked, such a method of obtaining thread is called threading. If, the thread is cooked in a dry state, then in a dry way the thread is called ripening. Cooking the strands in an intact State leads to much more inconvenience in the technological process. But, the smoothness and breaking strength of the thread, which is cooked in a hole, will be very high. Because, the protruding fibers on the thread, as a result of the thread maturation, they are also attached to other fibers structure the matured threads-the number and shape of the elementary threads in the composition, their linear density, as well as the twist orientation and size of the complex threads, determined by the large small size.

Because the spun strands are made up of two or more single strands with a certain twist, they do not resemble each other when compared among themselves in terms of structure structure.

Cooked strands are divided into three main groups according to their structure:

1. Steroidal (spindle) structure-in the process of maturation, one or more elementary threads take place alternately, the rest are twisted around it in the form of a screw.

2. Tubular structure-in which all elementary threads are on a winch line is located, and not one of them takes its place. elementary threads will be located approximately at a homogeneous distance from the twisted axis and have a homogeneous tension.

3. Stoporoid, parmasimon stukutura-in the process of ripening one or more strands, alternately turning into a thread of the core, while others are its a winch settles around it.

The structure of the overhanging threads, composed of a large number of elementary threads, is a sterjen, nested thread. However, many studies have shown that the elemental threads contained in complex matured threads maintain a fixed position along its entire length. The surrounding elementary threads are spirally twisted and twisted, and the folds in the tutam will have a qdaami variability. Under the influence of the voltage caused by the audibility at a large radius, they are pushed into the Center, squeezing the core threads and taking the place of the core threads. The axial threads, on the other hand, pass over the edge, and the screw is twisted along the line and determined by the direction and size of the screw, the large small size. A thread spun from the smoke of artificial chemical fibers with cotton or staple that has not been specially processed will always try to loosen from the twists, not being in an equilibrium state due to its static state. Under the influence of reactive force, which is characteristic as a result of twists in spinning when a non-woven thread is laid on a large bush, the thread is reduced to a certain amount by forming a twist in a spiral. When the two ends of a spinning or milled 60 cm long thread are joined and laid loose in the form of a surface, the surface rows are twisted in the opposite direction to the twists in the thread and joined together like a continuous milled thread remains. Until the number of twists on the thread does not correspond to the number of twists on the thread until deflection continues and the crease stops deflecting as long as the ratio of the creases is adjusted. The burams in the surface that are twisted on their own by the action of the reactive deflecting moment (being the active force for the deflection) are the deformation caused by the burams

dressing, the effect of this deformation is the appearance of reactive forces, and this force prevents the writing of burams in the surface by acting against the deflection of the

When we cut the twisted thread into pieces and hold it at one end and leave the other end loose it will turn upside down until the excess twists in it empty into a state of static equilibrium. When the thread becomes a static equilibrium Ham in which a certain mix of previously given curls is preserved and unwritten koladi, and Anik, traces of plastic deformation are visible on the thread. Figure 3 presents the circumstances of the spun threads: A-to be a shallow dressing in the overripe thread; b - to be a balanced thread; v-to be a dressing of unevenness in the overripe thread; g-to a sufficiently unripe thread. The folds left on the thread provide thread balance by connecting the crease and plastic deformations with the twine. A balanced thread can be obtained when the thread is spun giving a twist in the reverse yunalish in the direction of the individual thread turns, and the degree of twist number (rip) is correctly selected. When the ends of such a thread are combined to form a surface, as in the example given above, the surface is not twisted in its own way, the thread is not tangled. the ratio of the number of initializer burams in the nip (K_0) to the number of burams (K_1) that are characteristic of the surfacing is called the burams ' probability coefficient. The ratio of curls does not change for all strands, depending on the crease of the individual and matured strand, the tension in the maturation and many other factors.

Conclusion

Not only does the tensile strength of the spun strands consist in the resistance of the fibers that make up it to the slip at the strand break, but the degree of maturation in the direction of the curls to the structure of the number of strands that make up the individual strand quality also depends on the physical and mechanical properties of the.

LIST OF LITERATURE USED

1. Kazakov, F., Rajabov, I., Umirov, J., Ruziyeva, D., & Aripova, A. (2021, November). Methods to improve hackles in the production of quality yarn. In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 2094, No. 4, p. 042091). IOP Publishing.
2. Ruziyeva D. M., Madinabonu Y. REFORMS IN THE FIELD OF MEDICINE DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE (IN THE CASE OF NAVOI REGION) //Conferencea. – 2022. – С. 178-183.
3. Azamat Sunnatula Murtazoev by son, & Oybek daughter Zarina Latipova. (2022). FROM THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF DIDACTIC EDUCATION OPTIONS . *World Scientific Research Journal*, 4(2), 34–40.
4. Муртазоев А. С. ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ //INTERNATIONAL CONFERENCES. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 54-58.
5. Xayrulla D., Saidjon U., Azamat M. DEVELOPMENT OF LIGHTING CONTROL SOFTWARE FOR “SMART CLASS” //Universum: технические науки. – 2021. – №. 5-6 (86). – С. 18-21.
6. Sunnatula o‘gli M. A. et al. TA’LIM JARAYONIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI //World scientific research journal. – 2022. – Т. 4. – №. 2. – С. 28-33.
7. Yuldoshev, S., Savriev, S., Murtazoyev, A., & Khojiev, S. (2022). NUMERICAL SIMULATION OF THREE-DIMENSIONAL TURBULENT JETS OF REACTING GASES. *Eurasian Journal of Mathematical Theory and Computer Sciences*, 2(6), 73-82.
8. Жўраев А. Р., Сайфуллаева Д. А., Бахронова Ш. ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЛАР АСОСИДА ТАШКИЛ ҚИЛИНАДИГАН ШАХСГА

ЙЎНАЛТИРИЛГАН ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИ //Science and Education. – 2020. – Т. 1. – №. 8. – С. 169-176.

9. Dilmurodovna R. D. et al. XALQ HUNARMANDCHILIGI NAMUNALARINI TAKOMILLASHTIRISH VA RIVOJLANTIRISH (ZARDO ‘ZLIK SAN’ATI MISOLIDA) //IJODKOR O'QITUVCHI. – 2023. – Т. 3. – №. 27. – С. 9-12.

10.Qizi, B. S. I., Dilmurodovna, R. D., Tohirovich, R. E., & Norjona, P. (2023). TEXNOLOGIYA FANINI O ‘QITISHDA INTERFAOL USULLARNI QO ‘LLASH METODIKASI. Ta’lim fidoyilari, 4(1), 191-197.

11.Сайфуллаева, Д. (2021). BO ‘LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O ‘QITUVCHILARINI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHNING KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISH. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 8(8).

INTERNET TARMOG‘I MAYDONINING YOSHLARNING ONGIGA TA‘SIRI VA BUNING OQIBATLARI

Nishanova Nigora Batirovna

X. Sulaymonova nomidagi Respublika sud ekspertizasi markazi

HKE laboratoriyasi davlat sud eksperti

moyluchik@bk.ru

ANNOTATSIYA

Maqolada bugungi kunda mamlakatimizda internet tarmog‘i orqali vujudga keladigan yoshlar orasidagi xavflarning asosiy omillari sifatidagi muammolar, omillar haqida so‘z boradi. Internet tarmog‘ining ushbu muammolarni keltirib chiqarishda o‘rni va ularga e‘tiborning ahamiyati, uning shaxsiy, ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy muammolarni hal etishdagi asosiy tamoyillari ko‘rib chiqiladi. Yangi O‘zbekiston ravnaqining poydevori bo‘lib xizmat qiladigan yoshlarning xavfsizligi masalalarining echimini shakllantirish, amalga oshirish va yuksaltirishning yo‘llari va bir qator chora-tadbirlari taklif etilmoqda.

Tayanch so‘zlar: Internet, Yangi O‘zbekiston, yoshlar, taraqqiyot strategiyasi, tamoyil va omillar, ta‘lim, trigger, xavf, psixologik holat, ijtimoiy tarmoqlar.

Нишанова Нигора Батыровна

Государственный судебно-медицинский эксперт лаборатории КЭД
Республиканского центра судебных экспертиз имени Х.Сулайманова

moyluchik@bk.ru

АННОТАЦИЯ

В статье говорится о проблемах и факторах, которые являются основными факторами опасностей среди молодежи, возникающих через

Интернет в нашей стране на сегодняшний день. Рассмотрены роль Интернета в порождении этих проблем и важность внимания к ним, его основные принципы в решении личных, социальных, политических и экономических проблем. Предлагаются пути и ряд мер по формулировке, реализации и совершенствованию решения вопросов безопасности молодежи, которые служат фундаментом развития нового Узбекистана.

Ключевые слова: интернет, Новый Узбекистан, молодёжь, стратегия развития, принципы и факторы, образование, триггер, опасность, психологическое состояние, социальные сети.

Nishanova Nigora Batyrovna

State forensic expert of the DFE laboratory of the Republican Forensic Expertise Center named after H.Sulaymanova

moyluchik@bk.ru

ABSTRACT

The article talks about the problems and factors that are the main factors of the dangers among young people in our country today through the Internet. The role of the Internet in causing these problems and the importance of attention to them, its main principles in solving personal, social, political and economic problems are considered. Ways and a number of measures are proposed to form, implement and improve the solution of youth security issues, which serve as the foundation of the development of the new Uzbekistan.

Key words: Internet, New Uzbekistan, youth, development strategy, principle and factors, education, trigger, risk, psychological state, social networks.

KIRISH

Istalgan vaqtda istalgan savolga javob olish imkoniyatini beruvchi **Internet**, ayniqsa, yoshlarning diqqatni jamlash va tahlil qilish qobiliyatiga salbiy ta'sir

ko'rsatmoqda. Ma'lumot har doim kompyuterda ekanligini tushunish odamlarni hech narsani eslab qolishdan qaytaradi.

Bernard Verber

O'zbekiston mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq milliy qadriyatlarni tiklashda umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligini, demokratik huquqiy davlat qurishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanishini e'lon qildi.

Va fuqarolik jamiyati, yetuk avlodni shakllantirish. O'tgan o'ttiz yilda respublikamizda ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy sohalarda keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi, xalqimiz ongi va hayotida tub o'zgarishlar ro'y berdi.

XXI-asr aloqa asri deb atalishi bejiz emas, chunki internet hozirda yetakchi aloqa vositasiga aylandi. U hamma uchun mavjud. Internet yordamida odamlar ko'plab shaxsiy muammolarni hal qilishni o'rgandilar. Bugungi kunda u kasbiy va ijtimoiy faoliyatda ajralmas hisoblanadi. Internet kundalik hayotni o'zgartiradi, odamlar o'rtasidagi muloqotning tabiatiga ta'sir qiladi, vaqt va makon chegaralarini kengaytiradi.

Internet texnologiyalari yordamida ochiq muloqot tamoyillari asosida yangi jamoalar yaratiladi, dam olish, muloqot qilish uchun yangi imkoniyatlar tufayli haqiqiy odamdan sezilarli darajada farq qilishi mumkin bo'lgan virtual "men" ning yangi tasvirlari shakllanadi. Bu holat yosh bolalarning Internetdan kattalar kabi faol foydalanuvchiga aylanishiga ham olib keladi. Ammo, qiziqarli imkoniyatlardan tashqari, Internet tarmog'i turli xil manbalaridan keladigan va har doim ham ishonchli bo'lmagan katta hajmdagi ma'lumotlarning bir zumda katta tezlikda tarqatilishning va u haqida tezkor fikr-mulohaza yuritish zarurati bilan bog'liq qator muammolarni keltirib chiqaradi. Shu bilan birga, shuni ham tan olishimiz kerak, bu kabi muammolar bugungi kunda raqamli muhitda shaxsiy ishonchsizlik bilan bog'liq muammolar, virtual makonda axborot jarayonlarini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy bazaning yo'qligi bilan bog'liq.

MASALANING O"RGANILGANLIK DARAJASI

Amerikalik olim, tilshunos professori, Xomskiy ierarxiyasi deb nomlangan rasmiy tillar tasnifi muallifi shunday degan edi: "Odamlar bilan muloqot qilish, ularni ko'z o'ngingizda ko'rish boshqa narsa, javoban bir qator belgilarni qabul qilib, klaviaturani taqillatish boshqa narsa. Bunday aloqasiz va mavhum munosabatlarning jonli bevosita muloqotga zarar etkazishi odamlarning xarakteriga yoqimsiz ta'sir ko'rsatishidan qo'rqaman. Ularda odamiylik yo'qoladi" degan edi.

"Ijtimoiy tarmoqlarda insoniyat ko'pchilik uchun yagona va bitta "markazlashtirilmagan" asab tizimini qo'lga kiritdi-. Ijtimoiy tarmoqlar - bu foydalanuvchi tomonidan emas, balki kod egalari tomonidan tartibga solinadigan markaziy asab tizimidir" deya e'tirof etadi Nikolay Nikonov. Evgeniy Vodolazkin esa, "Yoshlikda aniq va tezkor javoblar talab qilinadi. Agar siz ularni kitobdan emas, Internet tarmog'ining biron bir joyidan topsangiz ma'lum vaqt o'tishi bilan, tarmoq va kitob juda boshqacha tarzda to'yinganligi ayon bo'ladi: farq urug' va non o'rtasidagi farq bilan bir xil" deb hisoblaydi[3].

Bu borada eng zaif foydalanuvchilar guruhi o'zlarining qiziquvchanligi tufayli zamonaviy gadjetlarni yaxshi biladigan, lekin har doim ham Internetning qorong'u burchaklarida nimani kutish mumkinligini tasavvur qila olmaydigan o'smirlardir, yosh bolalar hamda hattoki yetarlicha bilimga ega bo'lmagan katta yoshdagilarni tashkil etadi. Ularning Internetda bo'lishlarini iloji boricha xavfsizroq qilish va ularni raqamli makonda yaxshi navigatsiya qilishni o'rgatish muhim vazifadir. Muammo ko'lamini etarlicha baholamaslik va zaruratga ahamiyat bermaslik bunday guruhdagi insonlar orasida turli psixologik, ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy tarafdin og'riq oqibatlariga olib keladi. Bu kabi oqibatlarni oldini olish uchun nimalar qilish zarur va muhim?

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Eng avvalo, ota-ona, atrof muhit, o'qituvchilar va tarbiyachilar bolaning shaxs bo'lib shakllanishiga, odob-axloqiga ta'sir qiluvchi raqamli muhitda qanday

boshqarish kerakligi, falokat sodir bo'lsa va o'smir internetda kiberbuzarlikka uchrasa yoki ekstremistik tashkilot tarmog'iga kirib qolsa nima qilish kerakligi haqida ko'p savollarga javob va yechim topish kerak.

Mualliflar tomonidan to'plangan va tahlil qilingan material o'smirlar raqamli muhitda tez-tez duch keladigan Internet xavflarini aniqlashga imkon berdi. Ular orasida:

- kiberbulling, yoki internetda bezorilik;
- o'z joniga qasd qilish xatti-harakatlarini rag'batlantirish;
- ekstremistik, terroristik mazmundagi tarmoq tarkibini tarqatish va ekstremistik, terroristik faoliyatga jalb qilish;
- Internetda buzg'unchi kontentni tarqatish; gadgetlarga qaramlik;
- aniq fotosuratlarini yuborish va shaxsiy xavfsizlikni buzish kabi holatlar juda kengayib bormoqda.

Mazkur maqolada bolalar tarmoqda yuzaga keladigan va xavf sifatida qabul qilinadigan o'ziga xos hayotiy vaziyatlarning tavsifi, oqibatlarining xususiyatlari, yaqinlashib kelayotgan muammolarni tan olishga imkon beruvchi belgilar va ushbu muammolarga olib keladigan qo'zg'atuvchi obyektlar yoki qo'zg'atuvchi subyektlar, shuningdek, oldini olish bo'yicha tavsiyalar, virtual muhitda muloqotning salbiy tomonlari aks ettirilgan. Masalan, ba'zida bezorilik tashkilotchilari ma'lum bir shaxsni qo'rqitishga bag'ishlangan maxsus sahifalar yaratadilar. Ular qo'pol multfilmlar joylashtiradilar, haqoratli fotosuratlar yoki videolarni nashr etadilar, haqoratli laqablar bilan chiqishadi, jabrlanuvchi haqida haqoratli mish-mishlarni tarqatadilar. Bezorilikning bu turi o'smirlar orasida juda mashhur: ular jabrlanuvchining surati va telefon raqamini joylab, uning nomidan raqam egasi jinsiy xizmatlar ko'rsatayotganini e'lon qiladi. Ba'zida odamlar haqorat va tahdidlar bilan izohlar yoki shaxsiy xabarlar bilan taqib qilinadi. Ta'qib qilishning yana bir mashhur shakli - jabrlanuvchi haqidagi ma'lumotlarni uning xohishiga qarshi nashr qilishdir. Odamlar jabrlanuvchi nomidan uning qarindoshiga, o'qituvchilariga xabar yozishadi - bu ham bezorilikning keng tarqalgan usuli [42]. Natija esa, siz Internetdagi

qo'rqitishga, taqiblarga e'tibor bermasligingiz, hech narsa bo'lmayotgandek tuyulishi mumkin. Lekin aslida unday emas.

Kiberbulling natijasida jabrlanuvchida uyat, tashvish, befarqlik hissi paydo bo'ladi, bu esa keyinchalik ruhiy tushkunlik, hattoki ruhiy kasalliklarga aylanadi. Jabrlanuvchini uzoq vaqt davomida zaharlagan tajovuzkor, haqiqiy zo'ravonlik holatida, insonning zaifligini, uning og'rig'i va azobini ko'rganida to'xtashi mumkin. Agar ish Internetda sodir bo'lsa, unda hech qanday fikr-mulohaza yo'q, tajovuzkor qoniqishga erisha olmaydi va qurbonini qo'yib yubormaydi. Kiberbullingni to'xtatib bo'lmaydi. Bu ijtimoiy tarmoqlarga yuqori darajada qaramlik bilan bog'liq. Agar maktabda qo'rqitish sodir bo'lsa, u hech bo'lmaganda bola tashqariga chiqqanda yoki uyda bo'lganida tugaydi. Tarmoqda esa aksincha, telefon yoqilishi bilan hammasi yana davom etaveradi.

Ijtimoiy tarmoq ko'pincha uyali aloqa o'rnini bosadi: u ota-onalar, o'qituvchilar, sinfdoshlar bilan muloqot qilish uchun xizmat qiladi. Jabrlanuvchi Internetda o'zini topishi bilanoq, u yana o'z surati ostida haqoratimiz yozuvlarni yoki uning telefoniga tushayotgan ruhiy tushkunlikka tushgan xabarlarini ko'radi. Har qanday bezorilik, shu jumladan kiberbulling qurbonlarning psixologik salomatligi uchun xavflidir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, zo'ravonlik ko'pincha bolalar va o'smirlarni depressiyaga va boshqa kasalliklarga olib keladi, ularning o'ziga bo'lgan hurmatini pasaytiradi va jamiyatdan uzoqlashishiga olib keladi. Oqibatda esa ular o'z joniga qasd qilish haqida ko'proq o'ylashadi. Ammo bezorilar ham xavf ostida: ular keyinchalik alkogol va giyohvandlikdan o'z tengdoshlariga qaraganda tez-tez azoblanadi, shuningdek, depressiya va o'z joniga qasd qilish fikrlariga ko'proq moyil bo'ladi. Kiberbullingning ko'payishi maktab davrida ko'proq uchrasa, aksariyat qurbonlar va tajovuzkorlar 10 yoshdan 15 yoshgacha bo'lganlardir.

Yoshlar ekstremizmining muhim omillari orasida radikal e'tiqodlari bilan ajralib turadigan ota-onalarning ta'sirini ta'kidlash kerak, ular o'z suhbatlarida bolaning barcha muammolarni tubdan hal etishga bo'lgan munosabatini shakllantiradi. Ekstremistik qarashlar tarafdorlari bo'lgan tengdoshlar guruhining, shuningdek,

o'smirning ijtimoiy doirasidagi obro'li shaxslarning (o'qituvchilar, sport yoki ijodiy seksiyalar rahbarlari, yoshlar tashkilotlari rahbarlari va boshqalar) ta'siri muhim rol o'ynaydi. Bunda asosiy salbiy xususiyat albatta stress. Stress dunyoni idrok etishning radikallashuviga olib kelishi mumkin, bu jamiyatda parchalanishni, aniq odamlarga va umuman jamiyatga salbiy munosabatni keltirib chiqaradi. Ekstremistik qarashlar shaxsning o'z g'oyalari va axloqiy munosabatlari, shaxsiy psixologik xususiyatlari (tajovuzkorlik, taklifchanlik), o'tmishdagi og'ir voqealardan ruhiy zo'riqish natijasida yuzaga kelishi mumkin. Oqibatlari Qonunda belgilangan yoshga to'lgan shaxs ekstremizm uchun ham ma'muriy, ham jinoiy harakatlarga jalb etilishi mumkin.

Yoshlarning kiberbulliatsiya qilinayotganini aniqlash mumkin bo'lgan belgilar:

- ijtimoiy tarmoqlardagi kam sonli do'stlar;
- E'lon qilingan ma'lumotlarga nisbatan salbiy fikrlarning ko'pligi;
- voqealar/harakatlarni muhokama qilishda – shaxsni baholashga o'tish;
- yorliqlash va haqorat qilish;
- xavfli vaziyatning rivojlanishiga turtki beruvchi triggerlar (tetik mexanizmlar):
- samimiy fotosuratlarni tarqatish;
- kattalarning vaziyatdan uzoqligi;

individual shaxsiy yoki ijtimoiy xususiyatlar bilan bog'liq ijtimoiylashuv va moslashish muammolari ("noto'g'ri oila" bolalari);

- sinfdan kimgadir "qarshi" yo'naltirilgan hisoblar va jamoatchilikni yaratish;
- ijtimoiy intellektning etishmasligi.

Yoshlar kamdan-kam hollarda o'z muammolari bilan ota-onalariga murojaat qilishadi, onalar va dadalariga ular o'zlari harakat qilmaydigan joyga ruxsat berishni xohlamaydilar. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlar siz yashirmoqchi bo'lgan juda ko'p sirlarni saqlaydi. Shuning uchun maslahatchi ko'pincha xayrixoh maslahatchi sifatida ishlaydi. Agar siz bolani qiziqtiradigan masalalarda unga qobiliyatingizni ko'rsatsangiz gina vakolatga ega bo'lishingiz mumkin. Tajribangizni ijtimoiy tarmoqlarda baham ko'ring va uni "doim onlayn" deb tanqid qilmang.

Shundagina sizga ishoniladi. Har qanday bezorilikda nafaqat jabrlanuvchi, balki tajovuzkor, shuningdek, hujumlarning guvohlari ham ishtirok etganligi sababli, siz hamma bilan gaplashishingiz kerak. Ammo, agar siz bunday suhbatlarga va tajovuzni zararsizlantirishga tayyor bo'lmasangiz, psixolog bilan maslahatlashing. Biz qilishimiz kerak bo'lgan birinchi narsa, imkon qadar tezroq bloklanishi uchun buzg'unchi kontent haqida xabar berishdir. Agar siz yosh o'smirning bezorilikni uyushtirganini bilsangiz, u bilan bu kabi muammolarni yakka tartibda hal qilishingiz kerak, u buni ataylab yoki ahmoqlik uchun qilganmi, bilib olishingiz kerak. Agar siz yaqinlashib kelayotgan fojining ba'zi belgilarini topsangiz, shoshilinch choralar ko'rishingiz kerak. Hozirgi vaqtda yoshlar bilan eng ishonchli aloqani o'rnatish, ular bilan ularning xatti-harakatining o'zgarishi sabablari haqida xotirjam gapirishga harakat qilish juda muhimdir. Oilada qiyin mavzulardagi suhbatlar, mashhur e'tiqodga zid ravishda, xavfli vaziyatlarni keltirib chiqarmaydi, aksincha, ulardan qochishga yordam beradi. Bolaning taqdiriga samimiy qiziqish, ishonch va yaqin aloqa muammoning eng yaxshi davosidir.

XULOSA

Agar yoshlarda xavfli jamiyatga aralashish belgilari paydo bo'lsa, yoshi kattalar, ba'zan esa mas'ul shaxs yoki mitasaddi tashkilotlar muammoni hal qilishga professional yondashishi kerak. Yoshlarning qiziqishlari va sevimli mashg'ulotlarini bilib olish, unga ushbu sohada faol ijodiy faoliyat uchun variantlarni taklif qilish; uni umumiy ishda jalb qilish, uning atrofida boshqa bolalarni birlashtirish va hokazo. Agar u jamoaviy tadbirlarda ishtirok etishdan qochishda davom etsa, tengdoshlarini ijtimoiy tarmoqlarda faol yozishmalar orqali aloqa o'rnatishga undash lozim.

Aynan shu xususiyatlar, bizning fikrimizcha, yoshlarning Internet makonida psixologik xavfsizligini ta'minlashga yordam beradi, chunki ular unga olingan ma'lumotlarni aniqlash va tahlil qilish va Internet tahdidi turini aniqlash imkonini beradi" [4].

Yoshlarning va umuman fuqarolarning internetdagi terroristik va ekstremistik kontentga duchor bo'lishini aniqlash mumkin bo'lgan belgilar:

- o‘z akkauntlarida odamlar/guruhlar/millatlarni etnik va diniy mansubligiga qarab kamsituvchi kontentni joylashtirish;
- ekstremistik kontentni tarqatuvchi onlayn hamjamiyatlarga obuna bo‘lish;
- “Like”, ulashishlar, retvitlar va boshqalar orqali ushbu kontentni intensiv qo‘llab-quvvatlash;
- "qal’ada qamal qilinganlar" ongini;
- bir kishining xislatlarini guruh/xalq/millatga o‘tkazish;
- ekstremistik, millatchilik qarashlarini birlashtiradigan do‘stlarning mavjudligi;
- tarixni soxtalashtirish, fashizmni targ‘ib qilishga qaratilgan akkauntidagi belgilardan foydalanish;
- ramzlarni ishlab chiqish va norozilik metaforalaridan foydalanish.

Yoshlarning ongi va xulq-atvoriga internet tarmog‘idagi terroristik va ekstremistik mazmundagi salbiy ta’sirlarning oldini olish va tarbiyaviy ishlar sohasidagi o‘qituvchilar, maslahatchilar, mutaxassislar tomonidan ta’sir ko‘rsatish juda muhim. Bu borada: fikr bildirish zarurligiga chaqirish; tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni rag‘batlantirish; muqobil variantlarni taklif qilish va e’tiborni ijtimoiy manfaatli faoliyatga qaratish; terroristik va ekstremistik mazmuni aks ettirishga yordam berish; ongni manipulyatsiya qilish texnologiyalarini muhokama qilish; maktab o‘quvchilari o‘rtasida Internetda muloqot qilish madaniyatini rivojlantirish zarur.

Kattalarni Internet aloqasi bilan bog‘liq har qanday tahdid yoki xavotirlar haqida zudlik bilan xabardor qilishga e’tibor qaratishni unutmaslik davr talabi. o‘smirlar bilan muloqatda asosiy vaziyfa faqat bag‘rikeng dunyoqarashni mustahkamlashdir. Bunday yoshlarda odatda ixtiyoriy ravishda ijtimoiy ishlarga jalb qilinadi, chunki ularda tajovuzkor kayfiyat yo‘q. Ekstremistik e’tiqodlarni shakllantirgan o‘smirlar bilan ishonchli munosabatlarni o‘rnatishga yordam beradigan individual, nostandart yondashuvni topish muhimdir. Natijada o‘smirning ishontirishi va jamoat hayotiga faol qo‘shilishi kerak. Bu, shuningdek, ta’lim tarbiya maskanlarining aksaruyati ko‘p hollarda bola va ota-onalar bilan individual suhbatlarini o‘z ichiga oladi halos, ular

ko'pincha uning o'ziga xos manfaatlariga e'tibor bermaydilar. "Birinchi, bu maktablarning ijtimoiy-psixologik xizmati tomonidan o'tkazilishi kerak bo'lgan barcha bolalarning diagnostikasi, qog'oz ko'rinishida yoki iloji bo'lsa, maxsus suhbat davomida - frontal, guruhda elektron test o'tkazishni talab qiladi. Har holda, avvalo, bolalarning mayl va kayfiyatini aniqlab olishimiz, so'ngra ularni aniqlab, yozib olishimiz bilanoq, turli ijtimoiy mavzularda sinf soatlari, ota-onalar yig'ilishlarini o'tkazishimiz kerak.

Adolatsizlik va muqarrar hayotiy qiyinchiliklarga duch kelgan ba'zi beqaror shaxslar jamiyatga qarshi chiqishni, ijtimoiy o'zgarishlarni majburlashni va davlat hokimiyati organlariga tajovuzni qo'zg'atishni afzal ko'radilar. Bu tajovuz ko'chalariga, shaharlarga tarqalib, yoshlarni va aholining boshqa ijtimoiy faol qatlamlarini ijtimoiy infratuzilmaga zarar etkazuvchi noqonuniy, antidemokratik harakatlarga undaydi" [3].

Xavfli vaziyatning rivojlanishini qo'zg'atuvchi triggerlar (tetik mexanizmlar):

- tajovuzkor tarkibga ega o'yinlarga yuqori jalb qilish;
- maktabdagi otishma (maktabda otishma) va boshqa buzg'unchi kontent bilan bog'liq hisoblar va jamoatchilikka tizimli qiziqish;
- ota-onalar va yaqin atrof-muhit bilan masofani oshirish;
- qurolga amaliy qiziqish.

Shu o'rinda o'qituvchilar, ota-onalar, mas'ul shaxslar va qolaversategishli tashkilotlar tomonidan kiberbullingning oldini olish va unga qarshi kurashishda qator muhim omillarni sanab o'tsak:

- global tarmoqda o'qituvchilar, maslahatchilar, ta'lim sohasidagi mutaxassislarning mavjudligi;
- o'smir va yaqin atrofdagilarning hisoblarini kuzatish;
- bolalarda o'zini va individualligini qabul qilish madaniyatini shakllantirish;
- "ijtimoiy ishlab chiqarish" va do'stona onlayn hamjamiyatlarni qidirishda talabalar va o'quvchilarning navigatsiyasi.

Oddiy maslahatlar: Facebook, VKontakte va boshqa ijtimoiy tarmoqlar sozlamalari yordamida yoqimsiz sharhlar va xabarlardan xalos bo‘lishga imkon beradi. Shuningdek, siz odamlarning postlar va fotosuratlarda o‘zlarini teglashiga yo‘l qo‘ymasligingiz mumkin. Oxir-oqibat, huquqbuzarlarni oddiygina blokirovka qilish mumkin. Agar kimdir sizni yoki farzandingizni ijtimoiy tarmoqda haqorat qilsa, siz “Hisobot” tugmasi orqali resurs ma’muriyatiga shikoyat qilishingiz mumkin[2].

Bizni dono xalqimizni “Bitta bolaga etti mahalla javobgar” degan ajoyib maqoli har qachongidan ham dolzarv. Bugungi kunda yurtimizni chiroyli hayotini asrab avaylashimizda muhim hamda ko‘z yumib bo‘lmaydigan muammolaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Brodivskaya E.V., Dombrovskaya A.Yu., Karzubov D.N.** Qrim va Sevastopol talabalarining global tarmog‘ida siyosiy ishtirok etish strategiyalari: ITMO universitetida "Internet va zamonaviy jamiyat" va "Digital Transformation & Global Society" (70 DTGS) II Xalqaro konferentsiya materiallari to‘plami -2017 (qo‘shma konferentsiya) (2017 yil 21-23 iyun), Sankt-Peterburg: ITMO University Press, 201 bet.

2. Kiberbulling // Internetda xavfsizlik: sayt. URL: <http://security.mosmetod.ru/internet-zavisimosti/98-kiberbulling> (kirish sanasi: 01/02/2019).

3. **Kirilenko V.P., Alekseev G.V.** Axborot urushi sharoitida ekstremizmga qarshi kurash muammosi // Boshqaruv konsaltingi. 2017. 4-son. 14–30 bet.

4. **Puchkova E.B.** Z avlodining virtual muhitida ishtirok etish // Xalqaro amaliy va fundamental tadqiqotlar jurnali. 2015 yil. 10-son (2-qism). S. 364

TOG‘AY MUROD QISSALARIDAGI METAFORA VA O‘XSHATISHLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Jo‘rayeva Gulhayo Xakim qizi

NavDPI II bosqich doktoranti

gjorayeva109@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu tezisdagi komparativ troplar, xususan, metaforalarning lingvokulturologiyadagi ahamiyati, Tog‘ay Murod qissalaridagi o‘xshatish va metaforalarning lingvomadaniy jihatlari tahlilga tortilgan.*

***Kalit so‘zlar:** metafora, komparativ trop, lingvokulturema, mentalitet, o‘xshatish.*

***Abstract:** This thesis is devoted to the linguocultural study of some of the metaphors from the language units that reflect the culture in the stories by the Uzbek national writer, singer of values Togay Murad.*

KIRISH

Xalqning tiynati va tabiatini, ruhiyati va mentalitetini tildan ayri holda tasavvur etib ham, tahlil etib ham bo‘lmaydi. Tildagi birliklarda, ayniqsa, frazeologizmlar, o‘xshatish va metaforalarda xalqning mental o‘ziga xosligi muayyan tarzda in‘ikosini topadi. Negaki, bunday obrazli ifodalar xalqning teran dunyoqarashi, obrazli nigohi, idroki va tafakkuri mahsuli o‘laroq dunyoga keladi.

MATERIAL VA METODLAR

O‘xshatish, yuqorida aytganimizdek, juda qadim zamondan xalq og‘zaki ijodiyotida, mumtoz adabiyotda ishlatilib kelingan. Shuning uchunki, poetikaga bag‘ishlangan eng birinchi asarlarda ham tashbeh, uning tahlili masalasiga alohida o‘rin beriladi. O‘xshatish ikki narsa yoki voqea-hodisalar o‘rtasidagi o‘xshashlikka asoslanib, ularning biri orqali ikkinchisining belgisini, mohiyatini to‘laroq, konkretroq, bo‘rttiribroq ko‘rsatib berishdir.

O'xshatish eng qadimgi tasviriy vositalardan bo'lishi bilan birga, eng sodda va ko'p ishlatiladigan, tez-tez qo'llaniladigan sintaktik hodisa hisoblanadi.

Panini grammatikasidan boshlab (eramizdan oldingi IV asr) qadimgi hind poetik-grammatik traktatlarida o'xshatishla poetik figura sifatida o'rganilgan va o'xshatishning muntazam to'rt unsuridan tarkib topishi ta'kidlangan, ya'ni: 1) o'xshatiladigan narsa yoki subyekt; 2) unga o'xshash bo'lgan narsa yoki obyekt; 3) o'xshatish belgisi yoki asosi; 4) o'xshatishning formal ko'rsatkichi⁶³. O'zbek tilida ham, boshqa tillarda bo'lgani kabi, o'xshatishlar to'rt unsuridan tashkil topadi va biz ularni o'xshatish subyekt, o'xshatish etaloni, o'xshatish asosi va o'xshatishning shakily ko'rsatkichi, deb nomlaymiz.

Aytish mumkinki, insonning dunyoni bilishida o'xshatish-qiyoslash benihoya katta o'rin tutadi. Ikki va undan ortiq predmet yoki tushunchani o'xshash yoki farqli jihatlarini aniqlash maqsadida qiyoslash, taqqoslash tashqi dunyoni bilishning eng keng tarqalgan usullaridan biri. Qiyoslash - bilingan narsa-xususiyat vositasida bilinmagan narsa-xususiyatni osonlik bilan bilish imkoniyatini beradi. Masalan, gulning chiroyliligi bilingan xususiyat bo'lsa, endi boshqa narsalarning shu xususiyati gulga qiyoslab (guldek chiroyli, go'zallikda gul kabi) osonlik bilan idrok etilaverishi mumkin.

NATIJALAR

O'xshatish va metafora kabi hodisalar tilshunoslikda **komparativ troplar** deb ham yuritiladi⁶⁴. Bunga sabab, albatta, o'xshatishning asosida ham, metaforaning asosida ham o'xshatish-qiyoslash hodisasi yotganidir. Aslida metafora ham o'xshatish, faqat u qisqargan, yashirin o'xshatishdir. Masalan, gulday qiz – o'xshatish, gul – metafora.

Tog'ay Murodning "Oydinda yurgan odamlar" asarida ham o'xshatishlar orqali milliy mentalitetimizga xos elementlar ko'rinadi. Asarda og'ir tabiatli inson saman

⁶³ Bu haqida qarang. Mahmudov N., Xudoyberganova D. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. T.: "Ma'naviyat", 2013. 5-bet.

⁶⁴ Mahmudov N., Xudoyberganova D. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. T.: "Ma'naviyat", 2013. 8-bet.

otga o‘xshatiladi⁶⁵. O‘zbek inonchlariga ko‘ra, o‘limi yaqinlashgan yoki o‘lim xavfi tug‘ilgan kishining tushiga ot kirib, o‘limdan darak beradi. Bulardan tashqari o‘zbek madaniyatida yangi uyga ko‘chib kirishda hovli ostonasi, darvozasiga otning taqasi qoqiladi. Bu bilan xonadon turmushi ot taqasiday mustahkam va xotirjam, mol-holga boy-badavlat bo‘lishi niyat qilinadi.

Islomda ot – baxt va boylik; buddizmda narsalarning yashirin tabiati; nasroniylikda Quyosh, jasorat, olijanoblik; kelt mifologiyasida ot-xudolar obrazi; xitoy mifologiyasida samo, olov, janub, shuningdek, muchallardan biri; yapon mifologiyasida oq ot – mehr, rahm-shavqat ma‘budasi, qora ot – yomg‘ir xudosi; Sibir va Oltoy shomonligida qurbonlik hayvoni sifatida talqin qilinadi.

O‘zbek tilidagi qip-qizil anorday yuzli o‘xshatishi boshqa tillarda uchramasligi mumkin. “Qip-qizil anorday”⁶⁶ o‘xshatish etalonida o‘zbekcha milliy-madaniy qarash, tasavvur yorqin aks etgan. Bu yerda qizil rangi ham o‘ziga xos ma‘no tashiydi. Xitoyda qizil rang farovonlik, to‘kin-sochinlik va baxtli hayotni timsoli sifatida qabul qilinadi, shuningdek, qizil darvozalar oliy tabaqadagi zodagonlar, boylar yashaydigan uylarni ifodalagan. Uzoq Sharq mamlakatlarida qizil rang kelin va kuyov atrofidagi barcha buyumlarda o‘z aksini topgan bo‘ladi. Koreya va Mo‘g‘ulistonda yangi yil kiyimlariga tumor sifatida qizil doirachalar tikib qo‘yiladi. Ayrim lingvomadaniyatlarda qizil rang jug‘rofiy belgi sifatida qo‘llaniladi. Masalan, Mayya qabilasida qizil rang sharqni, Qadimgi Meksikaning tog‘li xalqlarida janubni ifodalagan.

Aytilganlar bilan birga, qizil rang turli madaniyatlarda qondan oqadigan hayot, tiriklik timsoli bo‘lib ham keladi. Ba‘zan tahdid, urush, kuch-qudrat, jasorat, haqiqat ramzini ifodalaydi.

O‘zbek lingvomadaniyatida go‘zal ayol yuzi oyga o‘xshatiladi. Tadqiq etilayotgan asarda ham bu holatni ko‘rish mumkin. Ammo rus lingvomadaniyatida oy obrazi ko‘proq g‘amgin, ma‘yus, sovuq manzara bilan bog‘lanadi, shu holat rus mental tasavvurotida an‘anaga kirgan. Xitoy va koreyslarda esa oy etaloni faqat

⁶⁵ Qarang: T. Murod. Oydinda yurgan odamlar. Qissa. –T.: “Sano-standart” nashriyoti, 2017. 10-bet.

⁶⁶Tog‘ay Murod. O‘sha asar, 181-bet.

musbat o'lechlarda talqin etiladi, go'zal ayolning oyga o'xshatilishi juda keng tarqalgan, xuddi o'zbeklardagi kabi oy obrazi go'zallik, yorqinlik, yoqimlilik kabi sifatlarni tamsil etishga xizmat qiladi. Yoki xitoy va koreyslarda ayol yuzining o'rikka, majnuntol novdasiga o'xshatilishi, go'zal yuz aylanasi (oval shakli)ning oshqovoqning urug'idan iborat etalon vositasida ta'kidlanishi mavjudki, ular o'zbek, rus va boshqa lisoniy mental an'analarga begonadir. Demak, turli tillarda o'xshatish etalonlarining tanlanishida ham farqli milliy-etnik idrok hal qiluvchi o'rin tutadi⁶⁷.

MUHOKAMA

Fanda yangi bilimni topish va aniqlashtirishning ming yillardan beri ma'lum bo'lgan eng muhim usullaridan biri analogiya bo'lib, u turli obyektlar belgilari, xususiyatlari yoki munosabatlarining o'xshashligiga asoslanadi, ana shu o'xshashlik asosida bir obyekt haqidagi ma'lumotlar ikkinchi obyektga ko'chiriladi. Bu kognitiv jarayon, shubhasiz, metafora jarayonining mohiyatini tashkil etadi.

Aristotelning fikricha, metafora ham o'xshatishdir, chunki ular o'rtasida arzimagan farqlar mavjud, xolos. Masalan, *u sherday tashlandi* ifodasida o'xshatish bor, agar ifoda *sher tashlandi* tarzida o'zgartirilsa, metafora yuzaga keladi⁶⁸.

8. Metaforalar turli xalqlar madaniyatida turlicha ma'no tashiydi. Asarda it metaforasi o'zbek lingvomadaniyatiga xos haqorat ma'nosini ifodalaydi: ***“Men sega biror yomon gap gapirdimmi, it!! – deya shang‘illadi. – Ichim kuyganidan, ichim achiganidan gapiraman-da, it!! Peshonang nimaga bundayin sho‘r desam, gap bu yoqda ekan-da, it!!.”***⁶⁹

Ruslarda *it* (salbiy hodisalar bilan bir qatorda) sodiqlik, vafodorlik, oddiqlikni assotsiatsiyalaydi. Jumladan, *sobachya vernost, sobachya predannost, sobachya jizn* kabi frazeologik birliklarda mazkur xususiyatlar o'z aksini topgan; beloruslarda *it* salbiy xususiyatlarni ifodalaydi: *ushissa u sabachuyu skuru* (“layoqatsiz, dangasa odamga aylanish”), *sobakam padshiti* (“yomon odam”); o'zbeklarda, qirg'izlarda va qator boshqa turkiy xalqlarda *it* haqoratni bildiradi.

⁶⁷ Bu haqida qarang: ⁶⁷ Mahmudov N., Xudoyberganova D. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. T.: “Ma'naviyat”, 2013. 15-bet.

⁶⁸ Аристотель. Риторика / Античные риторика. –М.: МГУ, 1978. –С. 134.

⁶⁹ T. Murod. O'sha asar, 111-bet.

XULOSA

Xullas, tilshunos olim Nizomiddin Mahmudov buyuk nemis olimi Yakob Grimning “Xalq haqidagi saqlanib qoladigan eng jonli guvoh – bu uning suyagi, foydalangan ish qurollari yoki qabri emas, balki uning tilidir” degan fikrini shunday rivojlantirganda haq edi: “Xalq o‘z tili haqida uning ibtidosidan boshlab ma’lumotga ega bo‘lsa, bu tilning turfa tovlanishlari-yu, tarang va lo‘nda mantig‘ini chuqur his eta olsa, o‘zining uzoq va murakkab tarixini ham chuqur his eta oladi, tarixidan faxrlana oladi, o‘zinikidan boshqa tillarning ham muqaddasligiga, har jihatdan hurmatga loyiqligiga imon keltira oladi. Bu esa xalqning o‘zligini anglashi demakdir”⁷⁰.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo‘llarini izlab ... // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. - № 5. – 10 bet.
2. Mahmudov N., Xudoyberganova D. O‘zbek tili o‘xshatishlarining izohli lug‘ati. T.: “Ma’naviyat”, 2013.
3. Rahmatullayev Sh. Frazologik birliklarning asosiy ma’no turlari. – T.: Fan, 1955.
4. Tog‘ay Murod. Tog‘ay Murod. Oydinda yurgan odamlar. Qissa. –T.: “Sano-standart” nashriyoti, 2017.
5. Худойбергано́ва Д. Матнинг антропоцентри́к тадқиқи. –Тошкент: Фан, 2013.
6. Ziyouz.com
7. Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. Hikmatnoma. O‘zbek maqollarining izohli lug‘ati. –T.: O‘zbek Sovet Ensiklopediyasi Bosh redaksiyasi, 1990.

⁷⁰ Mahmudov N. Til. T.: “Yozuvchi”, 1998. 3-bet.

ВОЗМОЖНОСТИ СНИЖЕНИЯ ДИНАМИЧЕСКИХ НАГРУЗОК В КИНЕМАТИЧЕСКИХ ПАРАХ МЕХАНИЗМА НОЖА ШВЕЙНЫХ МАШИН

Рахмонов Иномжон Мухторович

кандидат технических наук, доцент

Бухарского инженерно-технологического института Республики Узбекистан

yestjrim@mail.ru

Аслонов Тохир Ражабович

стажер-исследователь

Бухарского инженерно-технологического института Республики Узбекистан

tohiraslon@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В данной статье разработана задача динамики механизма иглы с упругой связью при учете инерционных, упруго-диссипативных параметров механизма, а также силы сопротивления сшиваемых кожаных изделий швейной машиной, экспериментально определены параметры и характер силовой нагруженности механизма с упругим элементом и без него, определен рациональный режим работы швейной машины при использовании упругого накопителя энергии.

Ключевые слова: *игла, швейная машина, механизм, пружинящий элемент, гусеница, кривошип, динамическая модель, воздушная подушка.*

ABSTRACT

In the given article there is designed problem speakers mechanism of the needle with springy relationship at account inert, springy-dissipating parameter

mechanism, as well as power of the resistance sutured material by sewing machine, experimental certain parameters and nature power load of mechanism with springy element and without it, is determined rational state of working sewing machine when use the springy drive to energy.

Keywords: *needle, sewing machine, mechanism, springy element, crawler, crank, dynamic model, air-cushion.*

ВВЕДЕНИЕ

Одним из решающих условий повышения качества производства услуг, эффективности работы отрасли является дальнейшее ускорение научно-технического прогресса, повышение технического уровня предприятий за счет разработки новой высокопроизводительной техники, а также обеспечения высокой эксплуатационной надежности технологического оборудования.

Существующий уровень развития техники и технологий легкой промышленности предлагает использование машин, механизмов и рабочих органов, которые совершают возвратно-поступательные, качательные или сложные комбинированные движения. Такие механизмы используются как в машинах периодического так и непрерывного действия. Как правило, машины, содержащие такие механизмы, являются виброактивными и требуют применения виброизоляторов. Однако, виброизоляция, защищая фундамент и перекрытия производственного помещения от воздействия динамических нагрузок со стороны машин, не меняет ни величины, ни характера нагрузок в самой машине и поэтому не может служить средством, гарантирующим нормальную работу машины [1].

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

В механизме иглы плоская одноигольная швейная машина для сострачивания деталей обуви движения точки B игловодителя, будем рассматривать в неподвижной системе отсчета XB_2Y . Определяем ускорения точки B игловодителя в крайних ее положениях B_1 и B_2 , предположим, что

частота вращения кривошипа $\omega_k = const$. Тогда мы получим зависимость между скоростями v_A и v_B :

$$v_B = v_A \frac{Ob}{OA}$$

где: Ob – отрезок, отсекаемый на прямой OY_1 являющийся продолжением оси симметрии шатуна (рис.1).

Ускорение точки В определяем по выражениям:

$$\alpha = \omega k_1 \frac{dy}{dt}, \quad y = Ob. \quad y = (OA + AB - x)tg\beta,$$

$$\alpha = \omega k_1 \left[-\frac{dx}{dt} tg\beta + (OA + AB - x) \frac{1}{\cos^2 \beta} \frac{d\beta}{dt} \right] \quad (1)$$

тогда α будет равен:

где: k_1 – масштабный коэффициент для $y=Ob$, из формулы 1.1 видно,

что

$$OA \sin \alpha = AB \sin \beta, \quad OA \cos \alpha \frac{d\alpha}{dt} = AB \cos \beta \frac{d\beta}{dt}$$

Поэтому для правого крайнего положения точки В имеем:

$$\alpha = 0; \beta = 0; \chi = 0; \quad \frac{dx}{dt} = 0; \frac{d\beta}{dt} = \lambda \omega,$$

где: $\lambda = r / l$ – коэффициент, определяющий равномерности хода

игловодителя. Аналогично, для левого крайнего положения точки В имеем: [2]

$$\alpha = 180^\circ; \beta = 0; \chi = 2r; \quad \frac{dx}{dt} = 0; \frac{d\beta}{dt} = -\lambda \omega,$$

В соответствии с этим по формуле (1) найдем ускорения точки В игловодителя в правом и левом крайних положениях: $a_n = r\omega^2(1 + \lambda)$, $a_n = -r\omega^2(1 - \lambda)$.

Как известно, график функции в зависимости от пути игловодителя имеет

$$\text{вид: } a = f(S)$$

где: $S = k_1 x$, - можно с достаточной точностью принять за параболу,

которая проходит через точки $e_1(2k_1 OA; a_n / k_1 \omega^2)$ и $d_1(0; a_n / k_1 \omega^2)$, а касательные

к параболе в этих точках пересекаются в точке $g_1(k_1 x_f; 3\lambda r \omega^2 / k_1 \omega^2)$, где: $k_1 x_f$ представляет абсциссу точки пересечения прямой $d_1 e_1$ с осью направляющей

(рис. 2).

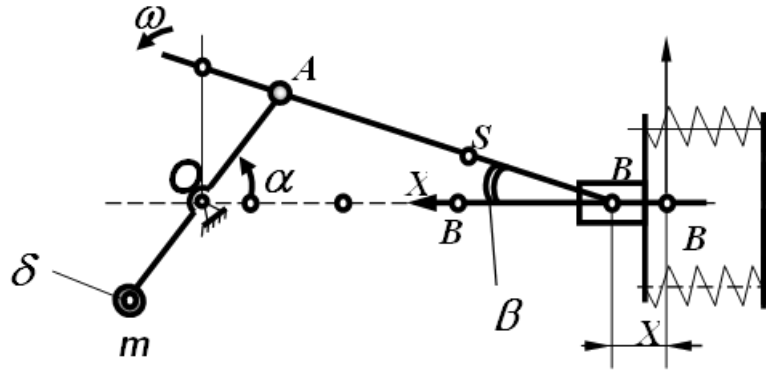

Рис. 1. Схема механизма иглы с упругой связью.

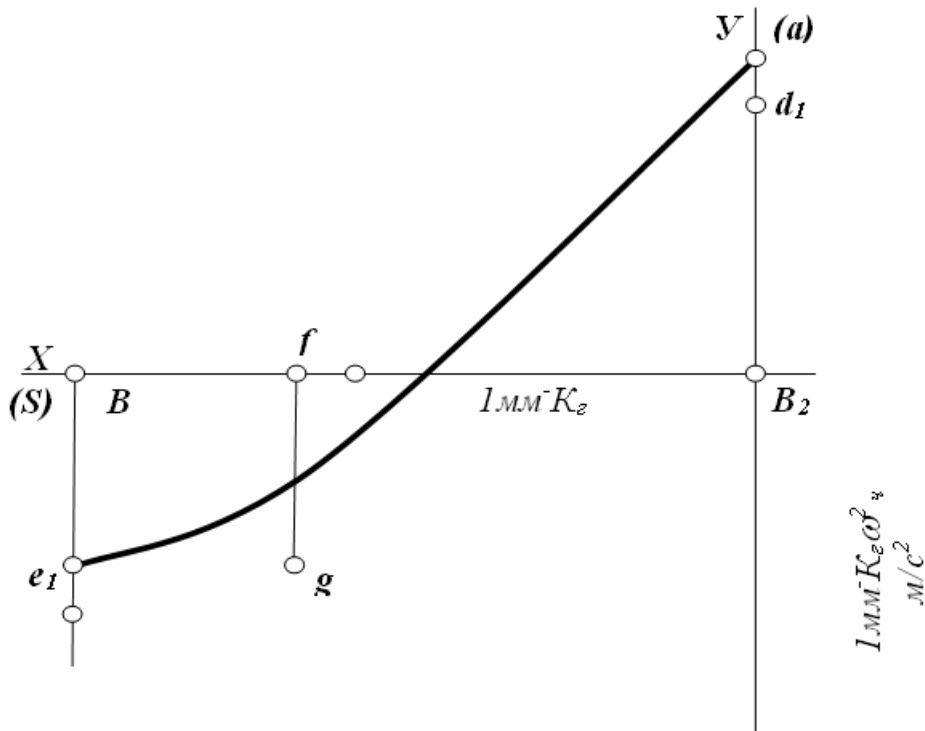

Рис. 2. График изменения зависимости перемещения иглы от ускорения.

Центр масс подвижных звеньев механизма определим вектором:

$$\overline{OS} = \sum_{i=1}^3 \overline{h}_i,$$

где: \overline{h}_i - вектор главной точки i -го звена. Если векторы \overline{h}_1 и \overline{h}_2 главных точек кривошипа и шатуна удовлетворяют этого условия. [3]

$$\frac{h_1}{OA} = \frac{h_2}{AB}, \quad (2)$$

Тогда получим следующая равенства: $m_1 OS_1 = -m_{2A} OA$ представляющее условие уравновешенности вращающихся масс, к которым относятся масса m_1 кривошипа (рис. 2) и часть массы m_2 шатуна, приведенная статически к точке А кривошипа и равная

$$m_{2A} = m_2 \frac{BS_2}{AB}.$$

Таким образом, для реализации условия (2), кривошипу необходимо придать такую форму, чтобы его дисбаланс относительно оси вращения был: [4]

$$D_1 = m_{2A} OA.$$

Если последнее условия выполняется, то центр масс подвижных звеньев механизма будет двигаться вдоль оси направляющей с ускорением \vec{a} . Поэтому по оси направляющей будет действовать неуравновешенная сила

$$\overline{P}(S) = -m\vec{a}, \quad (3)$$

где: $m = m_3 + m_{2B}$ представляет поступательно движущуюся массу,

состоящую из массы m_3 игловодителя и шатунной массы: $m_{2B} = m_2 \frac{AS_2}{AB}.$

Снижения динамические нагрузки в кинематических парах от действия силы $\overline{P}(S)$, будет вызывать динамические нагрузки, которые могут создавать не только отмеченные выше отрицательные явления, но в некоторых случаях служить основным препятствием для повышения производительности машины [5].

Чтобы полностью разгрузить вращательные пары от действия силы $\bar{P}(S)$, необходимо установить между игловодителем и стойкой упругий элемент с такой характеристикой $Q(S)$, чтобы отвечало требованиям условия:

$$Q(S) = -\bar{P}(S) \quad (4)$$

при любой частоте вращения кривошипа.

Однако, сила $\bar{P}(S)$ (3) является существенно нелинейной и зависит не только от абсциссы точки В игловодителя, но и от частоты вращения кривошипа. Это создает причины, реализация равенства (4) встречает в общем случае значительные конструктивные трудности.

При решении этой задачи целесообразно использовать теорию равномерного наилучшего приближения функций в связи с тем, что только такое приближение может гарантировать отклонение функций $\bar{P}(S)$ и $Q(S)$ с заранее заданной точностью на всех интервалах изменения абсциссы S точки В игловодителя механизма.

Таким образом, поставленная задача состоит в том, чтобы сначала приблизить функцию $\bar{P}(S)$ полинома:

$$Q_1(S) = AS + B \quad (5)$$

первой степени равномерно и наилучшим образом на отрезке:

$$0 \leq S \leq 2r, \quad (6)$$

а затем определить характеристику $Q(S)$ упругого элемента из условия:

$$Q(S) = -Q_1(S). \quad (7)$$

Коэффициенты A и B полинома (5) следует подобрать так, чтобы величина имел

$$E_1 = \max_{0 \leq S \leq 2r} |P(S) - Q_1(S)| \quad (8)$$

минимального значения. Полином $Q_1(S)$, дающий минимум величине E_1 , называют полиномом наилучшего равномерного приближения, или полиномом, мало уклоняющимся от функции $P(S)$ на отрезке $0 \leq S \leq 2r$, если, $E_1 \leq \varepsilon$,

где: ε - постоянная величина, зависящая от структуры и параметров механизма иглы. Тогда из формулы (8) следует: $|P(S) - Q_1(S)| \leq \varepsilon$,
(9)

для всех точек $S \in e[0,2r]$. В этом случае полином $Q_1(S)$ на отрезке (6) будет равномерно приближаться функцию $P(S)$ с точностью до значения ε .

Задача по определению ε , в данном случае, несколько усложняется с тем, что функция $P(S)$ в явном виде неизвестна. Однако, поскольку функция $P(S)$ представляет квадратичную функцию, то можно утверждать, что у функции $P(S)$ существует на отрезке (6) вторая производная постоянного знака. При этом условия линейная функция (5) наилучшего равномерного приближения на отрезке (6) будет представлять геометрически среднюю параллель между пересекающей ed , проходящей через крайние точки e и d отрезка параболы и касательной lk к параболе, параллельной этой пересекающихся линий. [6]

На рис.3 функции $P(S)$ и $Q_1(S)$ построены в качестве примера для плоского аксиального механизма игла с геометрическим параметром $\lambda = 1/5$.

$$\text{Величина } \varepsilon \text{ будить равно: } \varepsilon = k_1 m \omega^2 y_\varepsilon, \quad (10)$$

где: y_ε - наибольшая разность между ординатами графиков функций $P(S)$ и $Q_1(S)$, показано на рис.3, характеризует абсолютную точность приближения функции $\bar{P}(S)$ полиномом $Q_1(S)$ на отрезке (6).

Перейдем теперь к определению функции $Q_1(S)$. Уравнение хорды, проходящей через точки $d [0, -OA(1+\lambda)]$ и $e [2OA, OA(1-\lambda)]$, графика функции $\bar{P}(S)$ определяемой полиномом (4), имеет вид (рис. 3):

$$y - x + OA(1 + \lambda) = 0 \quad (11)$$

При значение $y = 0$ (11), определяем абсциссу точки q : $x_f = OA(1 + \lambda)$,

Следовательно, координаты средней точки n_1 отрезка eq равен:

$$\left. \begin{aligned} x_{n_1} &= \frac{OA}{2}(3 + \lambda); \\ y_{n_1} &= \frac{OA}{2}(1 + 2\lambda). \end{aligned} \right\} \quad (12)$$

С таким последовательности найдем координаты средней точки n_2 отрезка qd :

$$\left. \begin{aligned} x_{n_2} &= \frac{OA}{2}(1 + \lambda); \\ y_{n_2} &= \frac{OA}{2}(2\lambda - 1). \end{aligned} \right\} \quad (13)$$

Проведем далее прямую через точки n_1 и n_2 , используя для этого формулы (12) и (13):

$$y - x + \frac{OA}{2}(2 - \lambda) = 0. \quad (14)$$

Прямая пересекает ось ординат в точке $k(0, -y_k)$,

$$\text{где:} \quad y_k = \frac{OA}{2}(2 - \lambda), \quad (15)$$

а прямую в точке l с координатами: $x - 2OA = 0$,

$$x_1 = 2OA; \quad y_1 = \frac{OA}{2}(2 - \lambda), \quad (1.16)$$

РЕЗУЛЬТАТЫ

В силу известного свойства параболы прямая (14), проходящая через средние точки отрезков eq и qd , обязательно будет касаться параболы. Кроме того, отрезок n_1n_2 прямой (14), являясь средней линией треугольника eqd , будет параллельным пересекающим с ed и графика функции $\bar{P}(S)$ (рис. 3). [7]

Отсюда, непосредственно, следует сформулированное выше утверждение о том, что средняя параллель между пересекающей ed и касательной kl к параболе, параллельной этой пересекающейся линии, действительно представляет график линейной функции $Q_I(S)$, реализующей наилучшее равномерное приближение к функции $P(S)$ на отрезке (6).

Чтобы определить функцию $Q_I(S)$ в явном виде, достаточно написать уравнение прямой, проходящей через средние точки s и q отрезков el и kd .

С учётом формулы (15) и (16), найдем координаты точек s и q :

$$x_s = 2OA; \quad y_s = \frac{OA}{2}\left(1 - \frac{\lambda}{4}\right); \quad x_q = 0; \quad y_q = -OA\left(1 + \frac{\lambda}{4}\right), \quad (17)$$

из уравнение прямой, проходящей через точки (1.17):

$$y = x - OA\left(1 + \frac{\lambda}{4}\right). \quad (18)$$

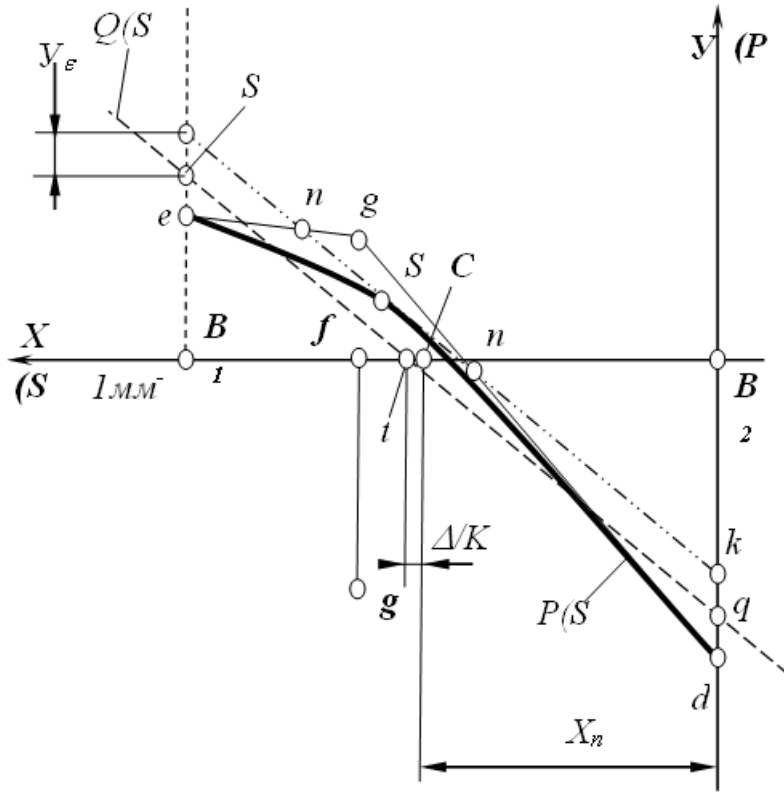
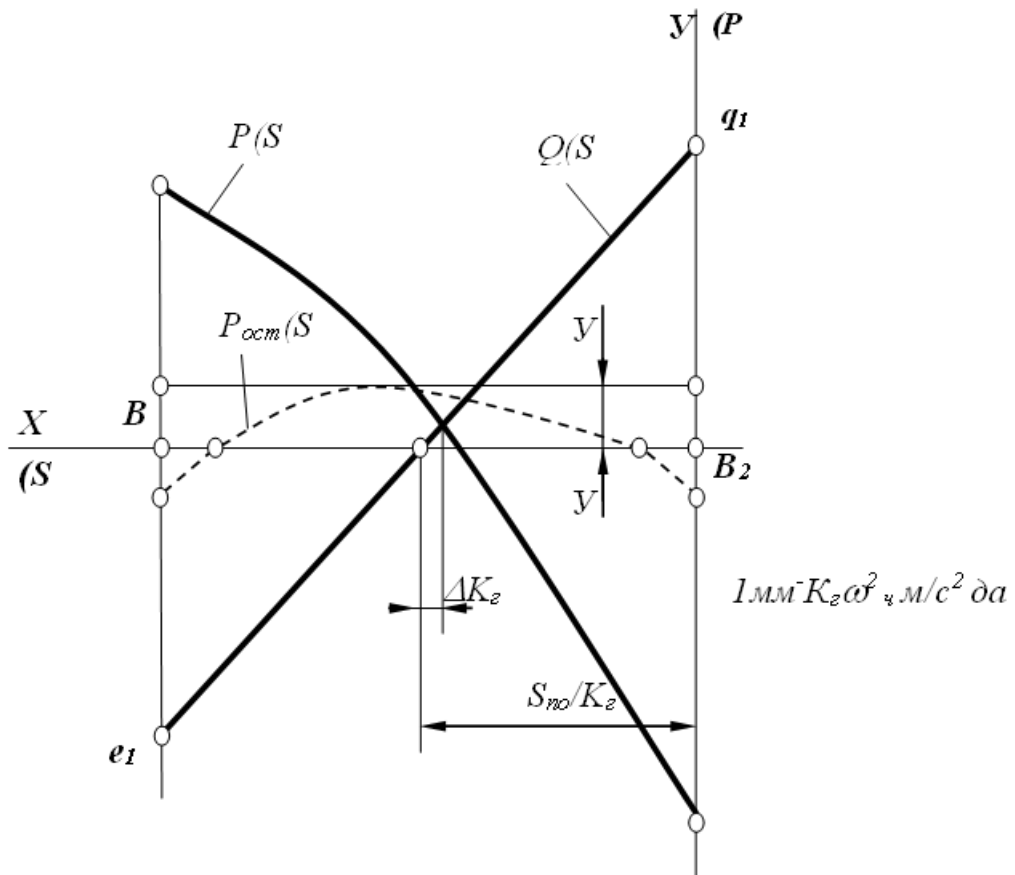

Рис. 3. График изменение силы действия $P(S)$ от характеристики $Q(S)$ упругого элемента.

Таким образом, коэффициенты полинома (5) имеет значения:

$$A = (m_3 + m_{2B})\omega^2; \quad B = -(m_3 + m_{2B})r\omega^2\left(1 + \frac{\lambda}{4}\right).$$

Заметим, что отклонение E_1 определяемое формулой (8), реализуется в трех точках (рис. 3). $Q_1(0) = Q_1(S_k) = Q_1(2r) = E_1$, где: S_k - абсцисса точки касания параболы с прямой (14).

ОБСУЖДЕНИЕ

Подставляя выражение (19) в равенство (7), получим уравнение характеристики упругого элемента механизма [3].

$$Q(S) = -(m_3 + m_{2B})\omega^2\left[S - r\left(1 + \frac{\lambda}{4}\right)\right] \quad (20)$$

Из формулы (20) найдем жесткость упругого элемента в Н/м:

$$C = (m_3 + m_{2B})\omega^2 \quad (21)$$

Параметр S_{np} упругого элемента, при котором сила $Q(S)=0$, определяется уравнением: $-(m_3 + m_{2B})\omega^2\left[S_{np} - r\left(1 + \frac{\lambda}{4}\right)\right] = 0$, решением, которого получим:

$S_{np} = r\left(1 + \frac{\lambda}{4}\right)$. И так, нулевая точка характеристики упругого элемента смещена относительно точки C на величину $\Delta = r\lambda/4$. Таким образом, длина упругой связи в свободном состоянии будет определяться следующим выражением. [8-9]

$$S_{CB} = S_{np} + S_o, \quad (22)$$

ВЫВОДЫ

Исходя, из вышеизложенного можно сделать вывод, что снижение динамические нагрузки в кинематических парах механизма иглы позволяет повышения надежности и долговечности звеньев уменьшение частоты колебаний рабочих органов, и повышение производительности, сохранением качества выпускаемых производства обуви и кожевенно-галантерейных изделий.

СПИСОК ЛИТЕРАТУР

1. Вохидова З. Н., Рахмонов И. М. Экспериментальное определение действующих сил механизма иглы с упругими элементами швейной машины //Наука, образование и культура. – 2017. – №. 6 (21). – С. 11-14.
2. Rakhmonov I. M. et al. Method for determining damping coefficient, characteristic friction force in the needle mechanism //IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – IOP Publishing, 2020. – Т. 862. – №. 3. – С. 032067.
3. Рахмонов И. М., Хайитов Ш. ПУТИ РАСШИРЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ДИНАМИКИ ШВЕЙНЫХ МАШИН ДЛЯ СБОРКИ ЗАГОТОВОК ОБУВИ И КОЖГАЛАНТЕРЕЙНЫХ ИЗДЕЛИЙ //Вестник науки. – 2022. – Т. 4. – №. 3 (48). – С. 190-195.
4. Рахмонов И. М., Мирзаев А. Ш. РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ МЕХАНИЗМА ПЕРЕМЕЩЕНИЯ МАТЕРИАЛА ШВЕЙНОЙ МАШИНЫ С УПРУГИМИ ЭЛЕМЕНТАМИ //Инновационное развитие техники и технологий в промышленности. – 2021. – С. 236-239.
5. Рахмонов И. М. и др. Возможности снижения динамических нагрузок в кинематических парах механизма иглы швейной машины //Вестник магистратуры. – 2019. – №. 4-3. – С. 22.
6. Рахмонов И. М. и др. Совершенствование механизма нитепритягивателя швейных машин для образования качественной строчки //Вестник магистратуры. – 2019. – №. 4-3. – С. 26.
7. Рахмонов И. М., Мирзаев А. Ш. ОСНОВНЫЕ НЕИСПРАВНОСТИ И ИХ УСТРАНЕНИЯ МЕХАНИЗМА ПЕРЕМЕЩЕНИЯ МАТЕРИАЛА УНИВЕРСАЛЬНЫХ ШВЕЙНЫХ МАШИН //Вестник науки. – 2022. – Т. 2. – №. 6 (51). – С. 256-262.
8. Рахмонов И. М., Мирзаев А. Ш. ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ ДЕЙСТВУЮЩИХ СИЛ МЕХАНИЗМА ПЕРЕМЕЩЕНИЯ МАТЕРИАЛА JUKI DDL-8100EN ШВЕЙНЫХ МАШИН //Вестник науки. – 2022. – Т. 2. – №. 6 (51). – С. 263-268.
9. Рахмонов И. М., Раджабов И. Х., Файзуллаева Л. И. НАПРАВЛЕНИЯ ПЕДАГОГИКИ И ИХ ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ.

IBROYIM YUSUPOV SHE'RLARIDA VATAN MADHI

Dilnoza Murotova Otabek qizi

Farg'ona davlat universiteti

filologiya fakulteti o'zbek tili va adabiyoti

yo'nalishi 3-bosqich talabasi

murotovadilnozaxon@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada Ibroyim Yusupov she'rlaridagi vatanparvarlik tuyg'ulari haqida so'z boradi. Shoir she'rlaridan namunalar keltiriladi.*

***Kalit so'zlar:** she'riy tafakkur, Vatanparvarlik, sodiqlik, sadoqat, poetik manzara;*

Uslub – yozuvchining voqelik va insonni idrok qilishi, ularning qalbidagi haqiqatning kashf etishi va uni so'z vositasida obrazli ifodalay olishi – bu vazifalarni individual (o'ziga xos) tarzda yaratish san'atidir. Shuningdek, uslub – ijodkor dunyosidir, uning xayoloti, tasavvuri, aqli, bilimi, so'zshunosligi, talanti, geniysi, insoniyliги – butun borlig'ini namoyon etuvchi badiiy hodisa, vositadir. XX asr o'zbek adabiyotidagi mashhur shoirlardan biri Ibroyim Yusupovdir. Ibrohim Yusupov she'riyatining o'ziga xosligining asosiy jihati ham uning o'zbek va qaraqalpoq she'riyatida o'ziga xos uslubga ega bo'lishidadir. Shoir she'riyatida turli mavzularni uchratamiz, muhabbat, vatan, millat taqdiri masalasi shoir ijodining asosiy negizini tashkil etadi.

Lirikada vatan mavzusi doimiy mavzu bo'lib, uni har bir shoir ijodida uchratamiz. Ibroyim Yusupov esa Vatanni, O'zbekistonni, Qoraqalpoq xalqini boricha hayotiy misollar orqali tasvirlaydi. Shoir she'rlarning o'lmasligi hamda xalqchilligi ham shundadir.

*"Bir yog'im suv, bir yog'im cho'l bo'lmasa,
Jannat qurib bersang ham men bormayman,
Gul va yovshan hidi anqib turmasa,
U yerda men qoraqalpoq bo'lmayman."*

"Bir yog'im suv, bir yog'im cho'l bo'lmasa" satrlarida har bir giyohdan tortib, buyuk tog'larigacha shoirning vatani ekanligi, ularsiz bir muddat ham yashay olmasligini yuqoridagi satrlarda e'tirof etadi. Ibohim Yusupov lirik qahramoni vatanning har bir zarrasi bilan tirik ekanligi poetik tasvirda ifodalanadi. Aynan shu jihatlar shoir ijodining o'ziga xosligini ta'minlaydi. Shunday zotlar borki cho'lni guliston-u bo'stonga aylantirib o'z xalqining nomini dunyolarga tarannum etadi. Shunday mo'tabar insonlardan biri Qoraqalpoq dilbandi, xalq shoiri Ibroyim Yusupov ijodida vatan tuyg'usi o'zgacha talqin etiladi. Mening fikrimcha, Vatan mavzusini qalamga olishda Shoir o'z Qoraqalpoq'ini jonidan ortiq ko'radi. Uning o'g'lonlari-yu qizlari haqida jo'shib –toshib kuylaydi. Chingiz Aytmatov shoir haqida: "Men qoraqalpoq xalqini va uning buyuk o'g'loni Ibroyim Yusupovni sevaman. She'riyat juda murakkab narsa. Uni qaysi tilda yoilgan bo'lsa, usha tilda tushunish kerak. Lekin men Ibroyim Yusupov she'rlarining tarjimalarini o'qiyman. Shoir she'rlarining tarjimasi ham xuddi aslidagidek insonni hayajonga soladi. "Qoraqalpoqni ko'p maqtamang ko'zima" she'ri ham yuqoridagi fikrimni tasdiqlaydi. Shoir xalqiga bag'ishlangan ushbu she'rida lirik qahramon shoirning o'zi:

*Qoraqalpoqni ko'p maqtama ko'zimcha,
Qarmoqqa tez tushadigan baliqman.
Har kimning bor ojiz joyi o'zicha,
Cho'rtanimday sal anqovroq xalqman.*

Yuqoridagi satrlada ham aynan millatning qanday bo'lsa, shundayligicha sevish masalasi xal etiladi. Quruq maqtovlar shoirga yoqmaydi, u o'z millatini qandayligini biladi. SHuning uchun ham millat g'ururi va taqdiri aynan shu she'rda o'z ifodasini topgan. SHoir ritorikasi quyidagi satrda yanada yorqinroq aks etgan. Aynan bu kabi ritorikani boshqa shoirlarimiz ijodida ham uchratamiz.

*Shundayam, bir o‘tinchim bor, odamlar:
Qoraqalpoqni ko‘p maqtamang o‘zimga.*

Shoir ijodida O‘zbekiston, o‘zbek xalqi haqidagi quyma satrlar ham talaygina. Biz buning isbotini shoirning xalqona ruhda yozilgan “Tug‘ishganlik” she‘ri orqali guvoh topamiz.:

*O‘zbekni o‘z og‘am etgan,
Ulkan baxtni in‘om etgan,
Bir qozonda osh damlatgan,
Mehri issiq tug‘ishganlik.*

Ko‘rinadiki, o‘zbek xalqi hamda qoraqalpoq xalqi qardosh, do‘stlik rishtalari uzviy bog‘langan hatto kuchli sinovlargayam bardosh beradigan metin iroda, mehr-muhabbat bilan chambarchas bog‘langan. Mirtemir lirikasiga xos xalqchil satrlarni shoir ijodidda ham uchratamiz.

Shuningdek, shoir ijodidagi qaysi she‘rni o‘qimaylik, albatta, barchasining zamirida vatabparvarlik, insoniylik, sadoqat, muhabbat kabi hech qachon zavol ko‘rmaydigan tuyg‘ular tashkil qiladi:

*Uzaq tentiredim A‘nhar boyina.
Ma‘jnun tal shaqasin suvlarg‘a malip,
Senin‘ shashlarin‘di salar o‘yima...
TASHGU desem, mudam tu‘sedi eske.
“Menin‘ jigit waqtim senin‘ qiz waqtin‘...
Sag‘an endi qaytip ma‘lel bermeske
Bel baylap, janimdi otlarg‘a jaqtim.
«Kel» dep shaqiradi ashıq aynalar.*

SHoir yoshligi aynan shu satrlarga jamlangandek. Satrlardagi o‘xshatish, mubalag‘a, jonlantirish kabi badiiy ifodalar vatan manzaralarini yanada tiyranroq anglashga yordam beradi. SHoir she‘riyati oddiy, sodda va halqona ohang bor. Aynan shu ohang bizni ham o‘ziga rom etadi. Vatan haqidagi satrlari esa har birimizning

qalbimizning tubida turgan tuyg'ularimizga hamohang bo'ladi. SHoir ijodining umrboqiyliigi ham bizningcha, ana shunda.

Sir emaski, Vatan, xalq, millat haqida yozilgan she'rlar bisyor. Lekin shoir Ibroyim Yusupov nafaqat o'z xalqi, balki butun dunyodagi nekbin tuyg'ular haqida mana shunday go'zal misralar bitganki, chinakam iste'dod sohiblarigina bu ishni o'quvchining tuyg'ulariga ta'sir qiladigan darajada sof, samimiy va haqqoniy yozishi mumkin. Ibroyim Yusupov xuddi shunday buyuk so'z san'atkori hamda inson qalbining payvandchisidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ibroyim Yusupov.Keuildagi ken dunya. – Nukus,1989.
2. Ibroyim Yusupov.Tanlangan she'rlar. –O'zbekiston,1990.
3. Chingiz Aytmatov maqolasi.-O'zbekiston,2010.

TABLE OF CONTENTS

Sr. No.	Paper/ Author
1	Юсупов, Р., & Алимов, Х. (2023). ТЎҚҚИЗ ҚАВАТЛИ ТЕМИРБЕТОН КАРКАСЛИ ЖАМОАТ БИНОСИНИНГ ТЕХНИК ҲОЛАТИНИ ТЕКШИРИШНИНГ НАТИЖАЛАРИ. GOLDEN BRAIN, 1(17), 4–11. Retrieved from https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4029
2	Isogaliev, F. (2023). REVOLUTIONIZING PUBLIC TRANSPORTATION STATIONS: A LOOK AT SAFETY, CONVENIENCE, AND ADVANCED EXPERIENCES. GOLDEN BRAIN, 1(17), 12–17. Retrieved from https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4031
3	Khodjayev, A. R. (2023). RENEWABLE ENERGY CAPACITY OF UZBEKISTAN: OPPORTUNITIES AND PROBLEMS OF THE GREEN ECONOMY. GOLDEN BRAIN, 1(17), 18–22. Retrieved from https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4032
4	Rahmonova, N. (2023). KO‘PAYTIRUV MAVZUSINING O‘QITILISH METODIKASI, DASTLABKI TUSHUNCHALAR. BIR NECHA TENG QO‘SHILUVCHILAR YIG‘INDISI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 23–26. Retrieved from https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4033
5	Rahmonova, N. (2023). QO‘SHISH VA AYRISHNING USTUN SHAKLI MAVZUSINING O‘QITILISH METODIKASI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 27–32. Retrieved from https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4034
6	Xamrayev, K. S., & Olimova, G. J. (2023). BUXORO VILOYATINING GEMORFOLOGIYASI, TUPROQ HOSIL QILUVCHI JINSLARI VA SIZOT SUVLARI HAQIDA ILMIY ASOSLAR. GOLDEN BRAIN, 1(17), 33–36. Retrieved from https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4035
7	Xamrayev, K. S., & Olimova, G. J. (2023). O‘TLOQI ALLYUVIAL TUPROQLAR SHAROITIDA G‘O‘ZANI SUG‘ORISHDA SUV TEJAMKOR SUG‘ORISH TEXNOLOGIYALARNI ISHLAB CHIQISHNI ILMIY ASOSLASH. GOLDEN BRAIN, 1(17), 37–41. Retrieved from https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4036

8

Nurullaev, M. M. (2023). METHODS AND MEANS OF INFORMATION SECURITY: SAFEGUARDING THE DIGITAL WORLD. GOLDEN BRAIN, 1(17), 42–48. Retrieved from

<https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4037>

9

Saidov, H. Q. (2023). KORRELATSION MODELLARNI QURISH USULLARI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 49–56. Retrieved from

<https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4038>

10

Xolmuradova J. I. (2023). O‘QUV LUG‘ATLARI TUSHUNCHASI, ULARNING TAVSIFI VA TASNIFI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 57–64. Retrieved from

<https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4040>

11

Ximmatova, G. A., & Abdunazarova, S. O. qizi. (2023). YOMG‘IR YOG‘DIRISH MAROSIMI BILAN BOG‘LIQ BO‘LGAN KATTALAR QO‘SHIQLARI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 65–68. Retrieved from

<https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4041>

12

Султанова, Х. (2023). ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИДА ИДЕНТИКЛИК ОМИЛИНИНГ ЎЗИГА ХОС РОЛИ. GOLDEN BRAIN, 1(17), 69–73. Retrieved from

<https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4042>

13

Султанова, Х. Т. (2023). ФОРМИРОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНО-СПРАВЕДЛИВОЙ СИСТЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА В УЗБЕКИСТАНЕ В ПЕРИОД 2018-2023 ГОДЫ. GOLDEN BRAIN, 1(17), 74–78. Retrieved from

<https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4044>

14

Sultanova, X. T. (2023). MOVEMENT OF ECONOMIC GROWTH AND GROSS NATIONAL PRODUCT IN UZBEKISTAN. GOLDEN BRAIN, 1(17), 79–83. Retrieved from

<https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4045>

15

Султанова, Х. (2023). ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНИДА ЎЗЛИКНИ АНГЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ АҲАМИЯТИ. GOLDEN BRAIN, 1(17), 84–88. Retrieved from

<https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4046>

16

Jamoliddinova, X. T. qizi. (2023). DESIGN OF RESIDENTIAL AND PUBLIC BUILDINGS WITH NEW MODERN BUILDING MATERIALS. GOLDEN BRAIN, 1(17), 89–92. Retrieved from

<https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4047>

17

Рахматуллаева, Т. А. қ. (2023). СПАНДИЯР КӨБЕЕВ “ҚАЛЫҢ МАЛ” РОМАНЫНДАҒЫ ӘЙЕЛ ТЕҢСІЗДІГІ. GOLDEN BRAIN, 1(17), 93–97. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4048>

18

Qosimova, Z. Z. qizi, & Axrorova, R. (2023). BADIY TARJIMA VA UNING TARIXI, TURLARI, RIVOJLANISHI VA LINGVISTIKADAGI AHAMIYATI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 98–101. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4049>

19

Пайзиев, Т. М. (2023). ОСОБЕННОСТИ РАЗВИВАЮЩЕЙ ИГРЫ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ПОЗНАВАТЕЛЬНОЕ И ЛИЧНОСТНОЕ РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ. GOLDEN BRAIN, 1(17), 102–106. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4050>

20

Терехова, О. Е. (2023). СУЩНОСТЬ, СОДЕРЖАНИЕ И МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВСТВЕННЫХ ЧУВСТВ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ. GOLDEN BRAIN, 1(17), 107–112. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4052>

21

Suyarova, K. (2023). LINGUISTIC PECULIARITIES OF ADVERTISEMENTS: EXPLORING THE USE OF PUNS, METAPHORS, AND SLOGANS. GOLDEN BRAIN, 1(17), 113–116. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4053>

22

Rustamova, L. A. (2023). SUN'IIY INTELLEKT – FAN-TEXNIKA TARAQQIOTINING YUKSAK BOSQICHI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 117–126. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4055>

23

Xushvaqtoy, M. S. o'g'li. (2023). TURLI XIL STRESS OMILLARIDAN SHO'RLANISHNI G'O'ZANING UNUVCHANLIGIGA TA'SIRINI LABARATORIYA SHAROITIDA O'RGANISH. GOLDEN BRAIN, 1(17), 127–131. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4056>

24

Asqarova, S. (2023). MAHMUD ZAMAXSHARIY “AL-MUFASSAL” ASARINING MATNSHUNOSLIK ASPEKTIDA O'RGANILISHI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 132–137. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4057>

25

Xalmuratov, K., & Kamalov, U. (2023). OCHIY IQTISODIYOT SHAROITIDA INNOVATSION XIZMATLAR TURLARI RIVOJLANISHINING ILMIIY-NAZARIY ASOSLARI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 138–143. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4058>

26

Noriyeva, A. J. qizi. (2023). TURLI KOORDINATALAR SISTEMALARIDA PARABOLANING XOSSALARI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 144–147. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4059>

27

Usmonova, M. M. qizi. (2023). INNOVATSION IQTISODIYOTDA XOTIN-QIZLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING MINTAQAVIY XUSUSIYATLARI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 148–153. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4060>

28

Xodjiyeva, F., Xalilova, R., & Aliyeva, B. (2023). TYUTORLIK FAOLIYATI VA UNGA QO‘YILADIGAN TALABLAR. GOLDEN BRAIN, 1(17), 154–157. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4061>

29

Мухиддинзода, Р., Бахронов, Ж., & Жамолитдинов, Ш. (2023). СОВРЕМЕННАЯ ТЕРАПИЯ АРТЕРИАЛЬНОЙ ГИПЕРТЕНЗИИ. GOLDEN BRAIN, 1(17), 158–163. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4062>

30

Kuchkorov, S., Kuddusov, M., & Khakimov, S. (2023). METABOLIC SYNDROME IS A BIG THREAT!. GOLDEN BRAIN, 1(17), 164–169. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4063>

31

Khamzaev, N. J. ugli, Turaev, S. S. ugli, & Kholikulova, M. A. kizi. (2023). MODERN THERAPY OF ARTERIAL HYPERTENSION. GOLDEN BRAIN, 1(17), 170–175. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4064>

32

Raimov, I., Jamoliddinov, S., & Nigmatullaev, M. (2023). VITAMIN D NEPHROPROTECTIVE STRATEGY OF CHILDREN WITH CHRONIC RENAL DISEASE. GOLDEN BRAIN, 1(17), 176–181. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4065>

33

Мардиев А. Ш. у. (2023). СПЕКТРАЛЬНЫЕ СВОЙСТВА ДВУХЧАСТИЧНОГО ГАМИЛЬТОНИАНА НА ДВУХМЕРНОЕ РЕШЕТКЕ. GOLDEN BRAIN, 1(17), 182–196. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4066>

34

Karimova, N. P. qizi. (2023). RASPBERRY PI 4: EMPOWERING DIY COMPUTING AND INNOVATION. GOLDEN BRAIN, 1(17), 197–199. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4068>

35

Shomaxmudova, M. X. (2023). THE IMPORTANCE OF GERUNDS IN ENGLISH GRAMMAR. GOLDEN BRAIN, 1(17), 200–203. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4069>

36

Гайнуллина, А., Меликулова, Г., Насриддинов, А., & Мирзакулов, Х. (2023). ФАЗОВЫЙ СОСТАВ И СТРУКТУРА КОРМОВОГО КАЛЬЦИЙ-АММОНИЙФОСФАТА. GOLDEN BRAIN, 1(17), 204–208. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4071>

37

Qazoqov, F. F., & Azimova, G. A. (2023). JUN MAHSULOTLARINING TO‘QIMACHILIK SANOATIDA TUTGAN O‘RNI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 209–213. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4072>

38

Do‘stqobilov, S. F. o‘g‘li. (2023). INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR - TA'LIM-TARBIYADAGI ZAMON TALABIDIR. GOLDEN BRAIN, 1(17), 214–218. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4073>

39

Мухамадиева, З. Б. (2023). “BIG DATA” И БЕЗОПАСНОСТЬ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ. GOLDEN BRAIN, 1(17), 219–223. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4074>

40

Мухамадиева, З. Б. (2023). КЛАССИФИКАЦИЯ РИСКОВ ЦЕПИ АГРОПРОИЗВОДСТВА. GOLDEN BRAIN, 1(17), 224–229. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4075>

41

Темирханов, А. У.-у. (2023). ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИДА ТАДБИРКОРЛИК РИСКЛАРИ ТАСНИФИ: ОМИЛЛАР ВА САБАБЛАР. GOLDEN BRAIN, 1(17), 230–248. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4076>

42

Eshquvvatova, D. B., & Axmedov, X. (2023). FRANSUZ TILI FONETIKASINI QIYOSLAB O‘RGANISHNING AHAMIYATI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 249–251. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4077>

43

Normurodov, B. R. (2023). MAHALLIY CHIQINDILAR ASOSIDA CHARMNI YOG‘LANTIRISH JARAYONI UCHUN YOG‘ KOMPOZITSIYALARINI YARATISH VA ULAR BILAN ISHLOV BERILGAN CHARMNING MIKROSKOPIK TAHLILI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 252–257. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4078>

44

Рахмонов, И. М., & Аслонов, Т. Р. (2023). ТИКУВ МАШИНАЛАРИ ИШЧИ МЕХАНИЗМЛАРИНИНГ ТЕЗЛИГИДАН СОДИР БЎЛАДИГАН САЛБИЙ ТАЪСИРЛАРНИ КАМАЙТИРИШ ЙЎЛЛАРИ. GOLDEN BRAIN, 1(17), 258–266. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4079>

45

Abdunazarova, S. O. qizi. (2023). ABDULLA QAHNOR NIKOYALARI TAHLILI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 267–269. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4080>

46

Bibiraykhon, M. B. kizi. (2023). THE PROBLEMS OF EQUIVALENCE IN THE ENGLISH TRANSLATION OF STARRY NIGHTS BY ILKHOM TUKHTASINOV FROM UZBEK NOVEL YULDUZLI TUNLAR BY PIRIMKUL KADIROV. GOLDEN BRAIN, 1(17), 270–279. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4081>

47

Ibodillayev, D. A. o'g'li. (2023). XORIJIY DAVLATLARDA TRANSPORT VOSITALARI HARAKATI YOKI ULARDAN FOYDALANISH XAVFSIZLIGI QOIDALARINI BUZISH JINOYATI UCHUN JAVOBGARLIK. GOLDEN BRAIN, 1(17), 280–286. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4082>

48

Nuriddinova, A. B. qizi,. (2023). XALQARO TADQIQOT DASTURLARINING BOSHLANG'ICH TA'LIMDAGI O'RNI VA UNING AHAMIYATI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 287–293. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4083>

49

Юсупова, Г., Меликулова, Г., & Арифжанова, К. (2023). КОНЦЕНТРИРОВАНИЕ И ОБЕСФТОРИРОВАНИЕ ЭКСТРАКЦИОННОЙ ФОСФОРНОЙ КИСЛОТЫ ИЗ ФОСФОРИТОВ ЦЕНТРАЛЬНЫХ КЫЗЫЛКУМОВ. GOLDEN BRAIN, 1(17), 294–298. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4084>

50

Boboqulov, J. S. o'g'li, Xayrullayev, O. N. o'g'li, & Ramazanov, B. S. (2023). QAYTA TIKLANADIGAN ENERGIYA MANBALARI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 299–304. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4085>

51

Zohidov, S. (2023). IJTIMOIIY PSIXOLOGIYA NAZARIYALARI TAHLILI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 305–314. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4086>

52

Kholikova , R. S., & Izzatulloev , B. U. ugli. (2023). THE CONVERGENCE OF ECONOMIC ADVANCEMENT AND SUSTAINABLE STRATEGIES IN PROMOTING LONG-TERM DEVELOPMENT. GOLDEN BRAIN, 1(17), 315–322. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4087>

53

Каюмов , А. Ш., Саттаркулов , Л. А. у., & Адилжонова , Г. С. к. (2023). АНАЛИЗ ДВИЖЕНИЯ ЖИДКОСТИ В ПОПЕРЕЧНЫХ СКВАЖИНАХ. GOLDEN BRAIN, 1(17), 323–329. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4088>

54

Abdujabborov , A. A. (2023). YENGIL SANOAT KORXONALARIDA INNOVATSION FAOLIYATNING RIVOJLANISH YO‘NALISHLARI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 330–336. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4089>

55

Abdugaffarova, O. A. (2023). YANGI O‘ZBEKISTONDA GENDER TENGLIK AFZALLIKLARI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 337–342. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4090>

56

Umaraliyev , J. T. o‘g‘li, Turdaliyev , K. I. o‘g‘li, & Isoqjonova , S. I. qizi. (2023). EXPLORING CURRENTLY DEVELOPING TECHNIQUES. GOLDEN BRAIN, 1(17), 343–346. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4091>

57

Umaraliyev , J. T. o‘g‘li, Isoqjonova , S. I. qizi, & Abduraximov , O. A. o‘g‘li. (2023). REVOLUTIONIZING INDUSTRIES AND SHAPING THE FUTURE. GOLDEN BRAIN, 1(17), 347–350. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4092>

58

Pirmatova , D. U. qizi. (2023). TERMINLARNING YASALISHIDA FAOL MODELLARNING O‘RNI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 351–354. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4093>

59

Pirmatova , D. U. qizi. (2023). FE‘L – TERMINLARNING YASALISH XUSUSIYATLARI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 355–357. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4094>

60

Sirocheva , G. (2023). SAMARQAD – ME‘MORIY BUNYODKORLIK BESHIGI Sirocheva Gulshoda. GOLDEN BRAIN, 1(17), 358–361. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4095>

61

Ganiyeva , D. (2023). SHARQ GO‘ZALI ROKSANA. GOLDEN BRAIN, 1(17), 362–364. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4096>

62

Musayeva , D. A. qizi, & Dehqanov , N. B. (2023). OILA- MA’NAVIYAT VA MADANIYAT O‘CHOG‘IDIR. GOLDEN BRAIN, 1(17), 365–373. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4101>

63

Suvonova , D. K. (2023). GENERAL OVERVIEW OF CONTENT-BASED INSTRUCTION APPROACH (CBI) IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES. GOLDEN BRAIN, 1(17), 374–380. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4102>

64

O‘tayev , G., & Maxmudov, L. (2023). MILLIY MAFKURANING MA’NAVIY ASOSLARINI SHAKLLANTIRILISHIDA TARIXIYLIK VA VORISIYLIK TAMOIYILI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 381–386. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4103>

65

O‘tayev , G. (2023). MILLIY IDENTIFIKATSIYA JARAYONI QONUNIYATLARI TAHLILINING METODOLOGIK ASOSLARI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 387–391. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4104>

66

Исаджанова , Д. Б. (2023). СТРАТЕГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ. GOLDEN BRAIN, 1(17), 392–396. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4105>

67

Raximov, Q. O., & Kuchkarova, M. R. qizi. (2023). SUN‘IY INTELLEKTNI RADIOLOGIYADA QO‘LLASH MODELLARI VA TASVIRLARNI O‘QITISH MASALALARI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 397–400. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4107>

68

Ruzieva, D. M. (2023). FEATURES AND ADVANTAGES OF THE STRUCTURE OF BAKED THREADS USED IN THE PREPARATION OF SEWING PRODUCTS. GOLDEN BRAIN, 1(17), 401–408. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4108>

69

Nishanova, N. B. (2023). INTERNET TARMOG‘I MAYDONINING YOSHLARNING ONGIGA TA‘SIRI VA BUNING OQIBATLARI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 409–419. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4109>

70

Jo'rayeva, G. X. qizi. (2023). TOG'AY MUROD QISSALARIDAGI METAFORA VA O'XSHATISHLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 420–424. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4110>

71

Рахмонов, И. М., & Аслонов, Т. Р. (2023). ВОЗМОЖНОСТИ СНИЖЕНИЯ ДИНАМИЧЕСКИХ НАГРУЗОК В КИНЕМАТИЧЕСКИХ ПАРАХ МЕХАНИЗМА НОЖА ШВЕЙНЫХ МАШИН. GOLDEN BRAIN, 1(17), 425–435. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4111>

72

Dilnoza, M. O. qizi. (2023). IBROYIM YUSUPOV SHE'RLARIDA VATAN MADHI. GOLDEN BRAIN, 1(17), 436–439. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/4112>